

IZDAJE SAVEZNI SEKRETARIJAT ZA NARODNU ODBRANU

UDK 355/359

YU ISSN 0042-8426

VOJNO DELO

opštevojni
teorijski
časopis

BROJ 4-5/1991.

GODINA XLIII

jul - oktobar

Izlazi dvomesečno

4-5/91

SAVET ČASOPISA

Dane AJDUKOVIĆ, Aleksandar BOŠKOVSKI, Dimitrije BAUCAL, Stane BROVET, Jovan ČANAK (sekretar), Nikola ČUBRA, Vjekoslav ČULIĆ, Ivan HOČEVAR, Stevo ILIĆ, Ljubivoje JOKIĆ, Zoran KOSTOVSKI, Anton LUKEŽIĆ, Stevan MIRKOVIĆ, Ilija NIKEZIĆ, Zdravko NOVOSELIĆ, Angel ONČEVSKI, Radisav PAJKOVIĆ, Života PANIĆ, Rade POLIĆ, Dane POPOVIĆ, Milan PUJIĆ, Ivan RADANOVIĆ (predsednik), Radovan RADINOVIĆ (zamenik predsednika), Aleksandar RADOVIĆ, Milosav SIMIĆ, Tomislav SIMOVIĆ, Aleksandar STAMATOVIĆ, Đorđe STANIĆ, Zoran STOJKOVIĆ, Vladan ŠLJIVIĆ, Ivo TOMINC, Vatroslav VEKARIĆ, Alojz YESIĆ, Svetozar VIŠNJIĆ, Vladimir VUKOVIĆ, Vuleta VULETIĆ, Dušan ŽUNIĆ

REDAKCIJSKI ODBOR

Vladimir BRDAR, Vasilije CEROVIĆ, Jovan ČANAK, Sreten ČUPIĆ, Miroslav HADŽIĆ, Mensur IBRAHIMPAŠIĆ, Radivoje JOVADŽIĆ, Branislav JOVANOVIĆ, Veljko B. KADIJEVIĆ, Ejub KUČUK, Momčilo LAZOVIĆ, Momir MADŽIĆ, Petar MIHALJEV, Milan OPAČIĆ, Radovan RADINOVIĆ, Milan RADOVINOVIĆ, Živojin RAKOČEVIĆ, Predrag SIMIĆ, Stevan STOJANOVIĆ, Vojislav STOJKOVIĆ, Pero ŠIPKA, Petar ŠKRBIĆ, Vlastimir TASIĆ, Dušan VIŠNJIĆ, Slavko VUKČEVIĆ

REDAKCIJA

Glavni i odgovorni urednik
Jovan ČANAK

Zamenik glavnog i odgovornog urednika
Milan RADOVINOVIĆ

Urednici

Veljko B. KADIJEVIĆ
i *Nada DRAGIŠIĆ*

Sekretar

Milka VLADANOVIĆ

Administracija: VOJNOIZDAVAČKI I NOVINSKI CENTAR, 11002 Beograd, Svetozara Markovića 70 * Telefoni: gradski 681-565; vojni - centrala 656-122 i 665-122, lokali: glavni i odgovorni urednik 22-123, urednici 22-125, 22-131, 22-137, sekretar 22-123, pretplata 32-937 * Pošt. fah 692 * Žiro račun kod SDK 60823-849-2393 VINC (Za časopis „Vojno delo”) * Cena za pojedince 25 dinara (godišnja pretplata 150 dinara), za ustanove, organizacije udruženog rada i institucije 75 dinara (godišnja pretplata 450 dinara), a za inostranstvo godišnja pretplata 30 USD.

SADRŽAJ

Pukovnik Jovan Čanak	Uvodnik	11
Jugoslovenska kriza i novi svetski poredak		
Prof. dr Živojin Rakočević	Koreni i geopolitička dimenzija jugoslovenske krize	21
Mr Zoran Čičak	Uticaj međunarodnih činilaca na jugoslovensku krizu i mogući politički modeli konstituisanja „treće Jugoslavije“	87
Pukovnik dr Miodrag Starčević	Pravni aspekti položaja i uloge oružanih snaga SFRJ	118
Dr Ranko Petković	Nepoznanice novog svetskog poretka	138
Pukovnik prof. dr Milan Opačić	Internacionalizacija problema ljudskih prava	157
Milovan Radaković	Evropska zajednica – mogućnosti vojne integracije	188
Rat u Persijskom zalivu		
Oliver Potežica	Zaliv posle rata	205
Mr Vladimir Vereš	Sovjetski Savez i rat u Zalivu	248
General-major u penziji Ilija Nikezić	Vojnostrategijski aspekt rata u Zalivu	259
Pukovnik u penziji dr Todor Mirković	Neka obeležja rata u Zalivu	289
General-major Angel Ončevski	Vazduhoplovna komponenta rata u Zalivu	310
Kapetan bojnog broda prof. dr Anton Žabkar	Američka vojna doktrina i pomorska komponenta rata u Zalivu	329
General-potpukovnik Života Panić	Karakteristike inženjerskog obezbeđenja u ratu u Zalivu i savlađivanje prepreka oklopno-mehanizovanim sastavima	356
General-pukovnik u penziji prof. dr Zlatko Rendulić	Uloga raketa <i>Scud</i> u ratu u Zalivu	371
Potpukovnik mr Momčilo Sakan	Dejstva vazduhoplovnih snaga i protivvazdušne odbrane u ratu u Zalivu	383

√ Doc. dr Milan R. Pašanski	Međunarodni terorizam i rat u Zalivu . .	411
Miroslav Lazanski	Uloga medija u ratu u Zalivu	425
	Razoružavanje	
Jovan O. Despotović	Problemi procesa razoružavanja	440
Roald Z. Sagdeev	Stabilnost nuklearne ravnoteže posle znat-	
Andrei A. Kokoshin	nih smanjenja naoružanja (I deo)	452
Harold A. Feiveson	Stabilnost nuklearne ravnoteže posle znat-	
Frank von Hippel	nih smanjenja naoružanja (II deo)	464

49

CONTENTS

Jovan Čanak Colonel	Editorial	11
Yugoslav crisis and the new world order		
Prof. D Sc Živojin Rakočević	Roots and geopolitical dimension of the Yugoslav crisis	21
M Sc Zoran Čičak	Influence of international factors on the Yugoslav crisis, and possible political models of constitution of the „third Yugoslavia“	87
D Sc Miodrag Starčević Colonel	Legal aspects of the position and role of the Armed Forces of the SFRY	118
D Sc Ranko Petković	Unknowns of the new world order	138
Prof. D Sc Milan Opačić Colonel	Internationalization of the human rights problem	157
Milovan Radaković	European Community – possibilities for military integration	188
War in the Persian Gulf		
Oliver Potežica	The Persian Gulf after the war	205
M Sc Vladimir Verešč	Soviet Union and the Gulf war	248
Ilija Nikezić Major General, retd.	Military-strategic aspect of the Gulf war	259
D Sc Todor Mirković Colonel, retd.	Some basic characteristics of the Gulf war	289
Angel Ončevski Major General	The air component of the Gulf war	310
Prof. D Sc Anton Žabkar Captain, Yugoslav Navy	American military doctrine and the naval component of the Gulf war	329
Života Panić Lt. General	Characteristics of the combat engineer support in the Gulf war and overcoming of obstacles by armoured-mechanized formations	356
Prof. D Sc Zlatko Rendulić Colonel General, retd.	The role of the „Scud“ missiles in the Gulf war	371

M Sc Momčilo Sakan Lt. Colonel	Operations of the air and air defence forces in the Gulf war	383
Doc. D Sc Milan R. Pašanski	International terrorism and the Gulf war	411
Miroslav Lazanski	The role of the media in the Gulf war .	425

Disarmament

Jovan O. Despotović	Problems of the disarmament process . .	440
Roald Z. Sagdeev Andrei A. Kokoshin	Stability of the nuclear balance after the considerable reduction of armament (1st part)	452
Harold A. Feiveson Frank von Hippel	Stability of the nuclear balance after the considerable reduction of armament (2nd part)	464

490

SOMMAIRE

Colonel Jovan Čanak	Introduction	11
La crise yougoslave et nouvelle ordre mondiale		
Prof. dr. Živojin Rakočević	Les racines et la dimension géo-politique de la crise yougoslave	21
Mr. Zoran Čičak	Influence des facteurs internationaux sur la crise yougoslave et les modèles possibles de la constitution de la „troisième Yougoslavie“	87
Colonel Dr. Miodrag Starčević	Les aspects juridiques et le rôle des Forces Armées de la RSFY	118
Dr. Ranko Petković	Les inconnus de la nouvelle ordre mondiale	138
Colonel Prof. dr. Milan Opačić	Internationalisation du problème des Droits de l'Homme	157
Milovan Radaković	Communauté européenne – les possibilités de l'intégration militaire	188
La guerre dans le Golfe		
Oliver Potežica	Le Golfe après la guerre	205
Mr Vladimir Vereš	Union Soviétique et la guerre du Golfe .	248
Général de brigade en retraite Ilija Nikezić	Les aspects militairo-stratégiques de la guerre dans le Golfe	259
Colonel en retraite Dr. Todor Mirković	Quelques caractéristiques essentielles de la guerre dans le Golfe	289
Général de brigade Angel Ončevski	Composante aérienne de la guerre dans le Golfe	310
Capitaine de vaisseau Prof. dr. Anton Žabkar	La doctrine américaine militaire et la composante maritime de la guerre dans le Golfe	329
Général de division Života Panić	Les nouvelles les plus importantes concernant le système de fortification et le franchissement des obstacles durant la guerre du Golfe	356

Général de Corps d'Armée en retraite Prof. dr. Zlatko Rendulić	Le rôle des missiles Scud dans la guerre du Golfe	371
Lieutenant-Colonel Mr. Momčilo Sakan	Les actions des Forces Aériennes et de la Défense Antiaérienne dans la guerre du Golfe	383
Doc. dr. Milan R. Pašanski	La guerre du Golfe et le terrorisme inter- national	411
Miroslav Lazanski	Le rôle des médias dans la guerre du Golfe	425

Désarmement

Jovan O. Despotović	Problèmes du processus du désarmement	440
Roald Z. Sagdeev Andrei A. Kokoshin	Stabilité du balance nucléaire après la ré- duction significative de l'armement (I par- tie)	452
Harold A. Feiveson Frank von Hippel	Stabilité du balance nucléaire après la ré- duction significative de l'armement (II par- tie)	464

СОДЕРЖАНИЕ

Полковник Йован Чанак	Передовица	11
	Югославский кризис и новый мировой порядок	
Проф. д-р Живоин Ракочевич	Корни и геополитическое измерение югославского кризиса	21
Канд. наук Звонимир Чичак	Влияние международных факторов на югославский кризис и возможные политические модели учреждения „третьей Югославии“	87
Полковник д-р Миодраг Старчевич	Правовые аспекты положения и роли вооруженных сил СФРЮ	118
Д-р Ранко Петкович	Неизвестные нового мирового порядка .	138
Полковник проф. д-р Милан Опачич	Интернационализация проблемы национальных прав	157
Милован Радакович	Европейское содружество – возможности военной интеграции	188
	Война в Персидском заливе	
Оливер Потежица	Залив после войны	205
Канд. наук Владимир Вереш	Советский Союз и война в Заливе . . .	248
Генерал-майор в отставке Илия Никезич	Военно-стратегические аспекты войны в Заливе	259
Полковник в отставке д-р Тодор Миркович	Некоторые существенные признаки войны в Заливе	289
Генерал-майор Ангел Ончевски	Авиационный компонент войны в Заливе	310
Капитан I ранга Проф. д-р Антон Жабкар	Американская военная доктрина и военно-морской компонент войны в Заливе	329
Генерал-подполковник Живота Панич	Характеристики инженерного обеспечения в войне в Заливе и преодоление преград бронемеханизированными войсками	356

Генерал-полковник в отставке проф. д-р Златко Рендулич	Роль ракет Скуд в войне в Заливе . . .	371
Подполковник канд. наук Момчило Сакан	Действия военно-воздушных сил и про- тивовоздушной обороны в войне в За- ливе	383
Доц. д-р Милан Р. Пашански	Международный терроризм и война в Заливе	411
Мирослав Лазански	Роль средств массовой информации в войне в Заливе	425
Разоружение		
Йован О. Деспотович	Проблемы процесса разоружения . . .	440
Роалд З. Сагдеев Андрей А. Кокошин	Устойчивость ядерного равновесия по- сле значительных сокращений воору- жения (I часть)	452
Харольд А. Фейвесон Франк фон Хиппел	Устойчивость ядерного равновесия по- сле значительных сокращений воору- жения (II часть)	464

Aktuelni događaji i procesi u svetu nakon rata u Persijskom zalivu i eskalacija jugoslovenske krize podstakli su Redakciju časopisa „Vojno delo“ da izda dvobroj, u kojem dominiraju dva tematska bloka: Jugoslovenska kriza i novi svetski poredak i Rat u Persijskom zalivu.

Tematski blok o jugoslovenskoj krizi i novom svetskom poretku nastavak je rasprave započete u „Vojnom delu“ br. 1–2/1991. Produbljivanje jugoslovenske krize razbukvalo je nacionalističke strasti i izazvalo međunacionalne oružane sukobe i ljudske žrtve, a preti da se pretvori u krvavi građanski, etnički i verski rat neslučenih razmera. Na žalost, obistinila su se predviđanja iz tog broja „Vojnog dela“ da je raspad Jugoslavije kao države jedino moguć u haosu rata koji bi imao primese građanskog i secesionističkog, ali bi bio prevashodno etnički rat uz otvoreno strano mešanje.

U ovom tematskom bloku, autori prvenstveno razmatraju geopolitičke i geostrategijske interese i činioce koji jesu, i koji mogu biti upleteni u kompleks jugoslovenske krize. Pri tome, nedvosmisleni su u stavu da je jugoslovenska kriza, između ostalog, posledica određenih suprotnosti i suprotstavljenih interesa vodećih svetskih sila u njihovoj borbi za uspostavljanje novog svetskog poretka, ali i da ona i njen rasplet na svoj način profiliraju, ili barem utiču, i na novu geopolitičku i geostrategijsku konstelaciju u Evropi. U vezi s tim, može se izvesti zaključak da se rasplet jugoslovenske krize neće odvijati bez uplitanja stranog faktora. Meru i oblike tog uplitanja pokazaće bliska budućnost, ali je već sada jasno da neki strani činioци pokazuju, više ili manje, otvorene pretenzije na političko arbitriranje u Jugoslaviji.

Opšti je interes da se jugoslovenska kriza reši na miran način, bez rata. Prekomerno uplitanje stranog faktora, na primer upućivanje vojnih snaga u mirovne misije ili snaga za intervenciju, kako predlažu spoljni, a i neki unutrašnji činioци, zacemento ne vodi miru, već dalje ugrožava suverenitet jugoslovenske države i preti izbijanjem nekontrolisanih oružanih konflikata. To bi se dešavalo po zakonu proširivanja sukoba do krajnosti kao jednom od fundamentalnih zakona rata. Zadatak i obaveza svih aktera jugoslovenske krize jeste da se u njen rasplet uključi što više činilaca koji će „uvesti u igru“ drugi

fundamentalni zakon rata – zakon ograničavanja, i to u svim domenima ratnog procesa. Ako prevlada zakon ograničavanja nad zakonom proširivanja rata moguće je jugoslovensku krizu zadržati pod kontrolom. U protivnom, rat je nezaustavljiv. S obzirom na prirodu jugoslovenske krize (duboke međunacionalne i međurepubličke protivurečnosti, različite konfesije, tradicije i dr.), ne bi se smela zanemariti činjenica da bi jednom zahuktali rat u Jugoslaviji neminovno zahvatio šire balkanske, pa i evropske prostore.

Drugim tematskim blokom o ratu u Persijskom zalivu Redakcija je želela da se uključi u rasvetljavanje tog, po mnogo čemu specifičnog ratnog sukoba, u kojem je pod okriljem Organizacije ujedinjenih nacija (prvi put posle rata u Koreji) upotrebljena oružana sila. Sukob je karakterističan i po tome što je u njemu ostvarena najveća koncentracija najmodernije opremljenih oružanih snaga posle drugog svetskog rata. Osim toga, izgleda da je u njemu testiran mogući model upotrebe „multinacionalnih snaga“ protiv zemalja „trećeg sveta“ kako bi se prikrile prave strategijske namere onih koji te ratove faktički vode. Rat u Zalivu bi mogao biti i model instrumentalizacije OUN, kao sistema svetske kolektivne bezbednosti, u funkciji ostvarivanja globalnih strategijskih interesa najvećih svetskih sila.

Sa stanovišta ratovodstva, rat u Zalivu je prava paradigma za upotrebu moderne tehnologije i verovatni model za upotrebu snaga u hipotetičkom ratu u sličnim vojno-političkim i geostrategijskim konstelacijama, što ni Jugoslaviju (s obzirom na našu krizu i njenu moguću internacionalizaciju) ne sme ostaviti ravnodušnom.

Rat u Zalivu je svojevrсно empirijsko testiranje, na poligonu, modernih vojnih doktrina, zasnovanih na visokoj tehnologiji (obaveštajno-izviđački sistemi, inteligentna oružja itd.), prvenstveno doktrine „vazdušno-kopnene bitke“ i različitih modaliteta doktrine „sukoba niskog intenziteta“ u pripremi direktnog ratnog sukoba.

Taj rat je karakterističan i po tome što je u njemu koncentrisano, do sada, najviše vojnih snaga dovedenih na ratno poprište sa udaljenosti od 12.000 do 15.000 kilometara. Posebno je interesantno međukontinentalno prebaziranje i grupisanje vazduhoplovnih snaga, što je bilo izuzetno složena strategijska radnja.

Mišljenja autora o strategijskim konceptima prema kojima je taj rat vođen su podeljena. Jedni tvrde da je vođen po načelima doktrine „vazdušno-kopnene bitke“, drugi da se o toj doktrini može govoriti samo u jednom, i to manjem delu ratnog procesa, koji se odnosi na etapu kopnenih operacija, a treći su „negde između“, tvrdeći da je taj rat dao poticaje za osavremenjavanje doktrine „vazdušno-kopnene bitke“, u skladu sa dostignućima u razvoju vojne tehnologije, pre svega, novih sistema oružja.

U ratu u Zalivu, u doktrinarnom pogledu, preovlađivala je vazduhoplovna komponenta, što je i razumljivo ako se ima u vidu činjenica da je vazduhoplovstvo, u osnovi, rešilo ishod rata, naravno, uz znatan doprinos raketne komponente. Neopravdano malo prostora u ovom tematskom bloku posvećeno je kopnenim operacijama u okviru „Pustinjske oluje“. Na to je verovatno uticao i odnos iračke armije, koja nije bila u stanju, ili nije htela da se odlučno suprotstavi multinacionalnim snagama, izbegavajući rizik velikih gubitaka. Međutim, ako je navedena pretpostavka tačna, postavlja se pitanje na kakvim je strategijskim procenama iračka strana izvodila zaključke o mogućem povoljnom ishodu rata, ili je smatrala da rata neće ni biti.

Pored navedenog, u priložima iz ovog tematskog bloka analiziraju se terorističke implikacije rata u Zalivu. Irak je mnoštvom poteza pokazao nedvosmislenu rešenost da, ne birajući sredstva, u ratni sukob uvuče i druge zemlje regiona, pre svega Izrael i Iran, što bi izazvalo lavinu planiranih političkih posledica. Takođe, razmatra se i uloga medija zaraćenih strana u funkciji psihološko-propagandnih dejstava, jer smo u tom ratu, prvi put, putem medija (naročito televizije), bili svedoci rata „uživo“.

Ovim uvodnikom želeli smo da damo samo nekoliko neophodnih napomena u vezi sa sadržajem i porukama tematskog dvobroja, a čitaoci će sami prosuditi koliko smo udovljili zahtevu vremena. Ipak, dužni smo da čitaoce upozorimo da smo sve članke za ovaj dvobroj predali u štampu do 15. avgusta 1991. godine, a svedoci smo da se događaji u svetu i u našoj zemlji odvijaju takvom brzinom da ih je veoma teško pratiti, a pogotovu aktuelno razmatrati u periodičnoj publikaciji profila „Vojnog dela“.

Current events and processes in the world after the war in the Persian Gulf, and the escalation of the Yugoslav crisis induced the editorial board of „Vojno delo“ to prepare a double issue of the magazine, in which two thematic blocs are dominant: *the Yugoslav crisis*, and *the war in the Persian Gulf*. All articles contained in this double issue were prepared for printing till August 15th, 1991.

The thematic bloc on *the Yugoslav crisis and the new world order* is a continuation of the discussion commenced in „Vojno delo“ 1-2/1991. The further deepening of the Yugoslav crisis instigates nationalistic passions and causes intranational armed clashes and the loss of human lives, and threatens to grow into a sanguinary civil, ethnic and religious war of unimagined proportions. Prognoses contained in that issue of „Vojno delo“ that a disintegration of Yugoslavia as a state would only be possible in the chaos of a war which would have both civil and secessionist elements, but would be above all an ethnic war with an open involvement of the foreign factor, came, sadly enough, true.

In this thematic bloc the authors consider primarily geopolitical and geostrategic interests and factors that are or could be involved into the complex fabric of the Yugoslav crisis. They are thereat unequivocal in their assessment that the Yugoslav crisis is, among other things, also a consequence and result of certain contrarities and mutually confronted or opposed interests of the leading world powers in their struggle for the establishment of a new world order, but that the crisis and its solution specifically contribute to or at least make an impact on the new geopolitical and geostrategic constellation in Europe. In connection with this the conclusion might be drawn that the solution of the Yugoslav crisis cannot be attained without an involvement of the foreign factor. Although the degree and forms of such an involvement will be seen in a near future, it is already apparent that certain foreign factors are displaying, in a greater or smaller measure, their open pretensions to their arbitration in Yugoslavia.

The common interest is that the Yugoslav crisis should be solved in a peaceful manner, without any armed clashes or war conflict. An excessive involvement of the foreign factor, for example sending of military units with peace – keeping mission or as intervention forces, as already proposed not only by some foreign factors but also by some domestic elements, would not indeed lead towards peace but would increasingly jeopardize or endanger the sovereignty of the Yugoslav state, and threaten by an eruption of uncontrolled armed clashes and conflicts in the country. This would happen according to the law of the utmost expansion and escalation of the conflict, as one of the fundamental law governing any war conflict. It is, therefore, the task and obligation of all the participants in the Yugoslav crisis to include into its solution as many factors as possible, which will „enter into play“ the second fundamental law of war – the law of limitation, and in all domains of the war process, too. If this law of limitation will prevail over the law of expansion of the war, it will be possible to retain the Yugoslav crisis under control. If the opposite should happen, the war cannot be prevented or stopped. Because of the nature of the Yugoslav crisis (deep intranational and intrarepublican contrarities, different confessions and religions, traditions, etc.) the fact should not be ignored that once underway

the civil war in Yugoslavia would inevitably expand to wider Balkans, and even European territories.

By the second thematic bloc, on *the war in the Persian Gulf*, the „Vojno delo“ editorial board wishes to join the analysis of this in many respects unique war conflict, in which the armed force has been (for the first time after the Korean war) employed under the aegis of the United Nations. The conflict is characteristic also by the fact that in it was effected the greatest concentration of most modernly armed and equipped armed forces after the World War II. In addition to this, it seems that in the war was tested a possible model of use of „multinational forces“ against the Third World countries, as a mask for the real strategic intentions and aims of those who would actually wage such wars. The Gulf War could also be a model of instrumentalization of the UN as the system of global collective security in the function of the realization of of global strategic interests on the part of the largest world powers.

With a view to the direction of war, the Gulf War is a paradigm of the utilization of modern war technology, and a possible model for the use of forces in a hypothetical war in similar military-political and geostrategic circumstances or situation, which possibly would not also Yugoslavia (because of our crisis and its possible internationalization) leave indifferent.

The Gulf War was a sui generis empiric testing, on a real battlefield proving ground, of modern doctrines based on high technology (intelligence-reconnaissance systems, „intelligent weapons“, and the like), first of all of the „airland battle“ doctrine, and of different versions of the „low intensity conflict“ doctrine within the preparations for a direct war conflict.

This war was characteristic also by the fact that it involved a concentration of hitherto most numerous forces deployed to a theatre of operations over the distances of 12,000 or even 15,000 kilometres. Of a special interest is the intercontinental re-basing and grouping of the air forces, which was an exceptionally complex strategic enterprise.

Assessments and opinions displayed by authors concerning the strategic concepts by which this war was waged are rather different. Some of them maintain that the war was waged on the basis of the „airland battle“ doctrine principles, there are others who argue that this doctrine could be talked about as pertaining to only one, smaller, part of the war process, i.e. to its land operations phase, while still others take a position somewhere in between, arguing that this war induced a modernization of the „airland battle“ doctrine, in keeping with the attainments in the development of war technology, in the first place of the new weapon systems.

Doctrinally taken, in the Gulf War the air component prevailed, which is understandable with a view to the fact that the air forces basically decided the outcome of the war, of course with a substantial contribution of the rocket or missile units. For the fairness sake, however, it is not right that in this bloc an insufficient attention has been paid to the land operations within the frames of the „Desert Storm“ campaign. This is probably the result of the general behaviour of the Iraqi armed forces, which either did not want, wishing to avoid excessive losses, to decisively resist the multinational forces or were not capable to do so. If this is the case, the question arises on the basis of what strategic estimate the Iraqi side drew its conclusions on the possible to it

favourable outcome of the war, or whether it perhaps considered that that the war would not even break out.

In addition to all these, in contributions contained in this thematic bloc are analysed terroristic implications of the Gulf War. By its numerous moves Iraq has shown it unequivocal resoluteness to, by all means, involve in the war also the other countries of the region, first of all Israel and Iran, which involvement could provoke an avalanche of planned political consequences. Also the role of mass media of the belligerent sides was analysed, in the function of psychological-propaganda activities and operations, since in this war we were, by means of the mass media (especially TV), direct witnesses of the war drama.

By this editorial we wished to offer only several necessary notes concerning the contents and messages of the thematic double issue of the magazine, and the readers will judge by themselves whether we have answered the current demands and interest on these topics.

Jovan Čanak
Colonel

Les évènements actuels et les processus dans le monde après la guerre dans le Golfe et escalation de la crise yougoslave ont initié la rédaction de la revue „Vojno delo“ pour préparer ce numéro de la revue, dans lequel il y a deux blocs: „La crise yougoslave et la nouvelle ordre mondiale“ et „La guerre dans le Golfe“. Tous Les articles pour ce numéro thématique de la revue sont mis en impression uvant le 15 août 1991.

Le bloc thématique sur la crise yougoslave et la nouvelle ordre mondiale est une suite de la discussion commencée dans la revue „Vojno delo“ numéro 1-2/1991. Approfondissement de la crise yougoslave a initié les motifs nationalistes et a provoqué les conflits parmi les nations, suivis par les victimes, ce que menace la transformation des conflits en guerre sanglante civile, ethnique et religieuse des dimensions inimaginables. On regrète que les prévisions faites dans ce numéro mentionné de la revue „Vojno delo“ concernant la disparition de la Yougoslavie comme Etat dans la guerre chaotique qui aura les caractéristiques de la guerre civile et sécessioniste, mais premièrement ethnique, mélangée avec la participation du facteur étranger.

Dans ce bloc thématique, les auteurs étudient premièrement les intérêts géo-politiques et géo-stratégiques qui sont et qui peuvent être mêlés dans le complexe de la crise yougoslave. Il n'y a pas de doute que la crise yougoslave est la conséquence des contradictions et des intérêts opposants des super-puissances durant le processus de l'établissement de la nouvelle ordre mondiale. Mais aussi, la résolution de la crise de sa facon, fait son influence sur la constellation future de l'Europe. Dans la suite, on peut tirer une conclusion que la résolution de la crise yougoslave n'aura pas lieu sans la participation du facteur étranger, les dimensions et les formes de cette participation seront vues dans le futur proche, mais dès maintenant on voit clairement que certains facteurs étrangers montrent un intérêt plus au moins ouvert pour arbitrage politique en Yougoslavie.

L'intérêt commun demande que la crise yougoslave soit résolue de façon pacifique, sans guerre. Influence hors mesure du facteur étranger, par exemple envoi des forces militaires d'interposition ou des forces d'intervention, ne mène pas vers la paix mais vers l'aggravation du conflit et vers éclatement du conflit armé sans contrôle. Ce sera fait selon la loi de l'élargissement du conflit jusqu'à l'extrémisme comme la loi fondamentale d'une guerre. Le devoir et l'obligation de tous les acteurs de la crise yougoslaves sont de prendre en considération tous les faits qui peuvent introduire dans le conflit une autre loi de la guerre – la loi de limites et cela dans tous les domaines du processus. Si la loi de limites met en œuvre la loi de l'extrémisme, il est possible tenir la crise yougoslave sous contrôle. Dans le cas contraire, la guerre sera inévitable. Tenant compte de la nature de la crise yougoslave (les contradictions nationales et interrégionales, les confessions différentes, les traditions etc), on ne peut pas négliger les faits qu'une fois la guerre en Yougoslavie déclenchée, il prendrait le vent sur les espaces de Balkan mais aussi sur l'espace européen. Par deuxième bloc thématique sur la guerre dans le Golfe, la Rédaction de la revue a voulu se mettre dans le train de l'éclaircissement de ce conflit, plus au moins spécifique sous l'égide des Nations Unies (la première après la guerre de Corée). Le conflit est spécifique par la plus grande concentration des forces les plus sophistiquées après la deuxième guerre mondiale. Sauf cela, il semble que cette guerre servait de modèle de l'emploi de la force contre les pays du Tiers monde pour camoufler les vrais objectifs des facteurs qui mènent la guerre. La guerre dans le Golfe pourrait servir comme le modèle de l'instrumentalisation de l'ONU comme le système de la sécurité collective mondiale, en fonction de la réalisation des intérêts globaux de la stratégie des super-puissances.

De point de vue l'art de la guerre, la guerre dans le Golfe est un vrai paradigme pour l'emploi de la technologie moderne et le modèle probable pour l'emploi des forces dans une guerre hypothétique dans des constellations politico-militaires et géo-stratégiques pareilles, ce que ne peut pas laisser la Yougoslavie tranquille.

La guerre dans le Golfe est une attestation exacte et spécifique, sur polygone, des doctrines modernes, fondées sur la haute technologie (les systèmes d'éclairage et du renseignement, les armes intelligentes etc), premièrement les doctrines de la bataille terrestre et aérienne et des modalités de la doctrine des conflits de l'intensité basse.

Cette guerre est caractérisée par la concentration des forces venues des distances de 12 à 15 miles kilomètres. Il est intéressant d'étudier le basement et le regroupement des forces aériennes ce qui est une manoeuvre très compliquée au niveau stratégique.

L'opinion des auteurs sur cette guerre n'est pas homogène. Il y en a qui pensent qu'il s'agit uniquement de la doctrine de la „bataille terrestre et aérienne“, d'autres déclarent que cette guerre est une étape seulement de la doctrine mentionnée, troisièmes affirment que cette guerre représentait actualisation de la dite doctrine en accord avec les achèvements dans le développement de la technologie militaire, avant tout, des nouveaux systèmes d'armes.

Dans la guerre du Golfe, au point de vue doctrine, on voit la composante aérienne comme prédominante ce que dit que dans le fond l'armée de l'air avait résolu cette guerre, avec la composante missile ensemble. Pas d'excuse

pour la negligence de la composante terrestre dans ce numéro de la revue. L'armée iraquienne qui n'avait pas la possibilité d'agir, ou elle n'avait pas voulu d'agir, est le coupable principal pour cela. Cependant, si cette supposition est exacte, on pose la question quelles ont été les évaluations stratégiques de l'armée iraquienne sur la fin de la guerre, ou elle estimait que la guerre n'aura lieu jamais.

Sauf les faits mentionnés, ce bloc thématique est aussi consacré aux aspects des implications du terrorisme dans le Golfe. Iraq a montré qu'il n'hésitera pas d'attirer d'autres pays dans la guerre, avant tout Israël et Iran, ce qui pouvait provoquer une chaîne des conséquences. On étudie aussi le rôle des médias dans la guerre en fonction des psychologiques et de propagande, car pendant cette guerre on a vu, pour la première fois, la guerre „on live“.

Avec cette introduction on a voulu donner quelques remarques indispensables liées au contenu de ce numéro thématique. Les lecteurs peuvent juger notre réussite.

Colonel
Jovan Čanak

Актуальные события и процессы в мире после войны в Персидском заливе и эскалация югославского кризиса побудили Редакцию журнала „Военное дело“ выпустить двойной номер, в котором преобладают два тематических целых: *югославский кризис и новый мировой порядок и война в Персидском заливе*. Все статьи, публикуемые в настоящем номере, переданы в печать 15. августа с. г.

Тематическое целое о *югославском кризисе и новом мировом порядке* является продолжением дискуссии, начатой в „Военном деле“ 1–2/1991. Углубление югославского кризиса разгорело националистические страсти и вызвало межнациональные вооруженные столкновения и человеческие жертвы, а также грозит перерости в кровавую гражданскую, этническую и религиозную войну, непредугадываемых масштабов. К сожалению, подтвердились на деле предвидения из этого номера „Военного дела“, что распад Югославии, как государства, может произойти только в хаосе войны, которая бы имела примеси гражданской и сепаратистской, но прежде всего – этнической войны, при одновременном открытом иностранном вмешивании.

В этом тематическом целом авторы в первую очередь рассматривают геополитические и геостратегические интересы и факторы, которые уже вмешиваются и которые могут вмешаться в комплекс югославского кризиса. При этом, они недвусмысленно выражают позицию, что югославский кризис, между прочим, является следствием противоположностей и противопоставленных интересов ведущих держав в их борьбе за восстановление нового мирового порядка, но также, что он и его развязка своеобразно профилируются, или хотя бы влияют и на новые геополитические и геостратегические соотношения в Европе. В связи с тем можно сделать вывод, что развязка югославского кризиса не будет совершаться без вмешательства иностранного фактора. Меры и формы этого вмешательства

покажет ближайшее будущее, но уже в настоящее время ясно, что некоторые иностранные факторы проявляют более или менее открытые претензии на политический арбитраж в Югославии.

Общий интерес заключается в том, чтобы югославский кризис решить мирным способом, без войны. Чрезмерное вмешивание иностранного фактора, напр., командирование военных сил в мирную миссию или интервенционистских сил, как предлагают внешние, да и некоторые внутренние факторы, несомненно не привело бы к миру, но к дальнейшей угрозе суверенитету югославского государства и опасности вспыхивания неконтролируемых вооруженных конфликтов. Это происходило бы по закону максимального расширения столкновений, как одним из фундаментальных законов войны. Задача и обязанность всех участвующих в югославском кризисе заключается в том, чтобы в его развязку включить как можно больше факторов, которые „введут в игру“ второй фундаментальный закон войны – закон ограничения, причем во всех областях военного процесса. Если закон ограничения возьмет верх над законом расширения войны, тогда будет возможно удержать югославский кризис под контролем. В противоположном случае, война – неуправляема. Учитывая природу югославского кризиса (глубокие межнациональные и межреспубликанские противоречия, различные религии, традиции и др.), нельзя оставить без внимания факт, что раз разгоревшаяся война в Югославии неминуемо бы охватила балканские, даже и европейские просторы.

Вторым тематическим целым о *войне в Персидском заливе* Редакция желает включиться в освещение того, во многих отношениях специфического военного столкновения, в котором под покровительством Организации Объединенных Наций (впервые после войны в Корее) была использована вооруженная сила. Столкновение характерно и тем, что в нем создана самая большая концентрация наиболее современно оснащенных вооруженных сил после второй мировой войны. Кроме этого, кажется, что в ней подвергалась испытаниям возможная модель использования „мультинациональных сил“ против стран „третьего мира“, с тем, чтобы припрятать настоящие стратегические намерения тех, кто такие войны фактически ведет. Война в Заливе может быть и модель инструментализации ООН, как системы мировой коллективной безопасности, в функции осуществления глобальных стратегических интересов крупнейших держав.

С точки зрения военного искусства война в Заливе является настоящей парадигмой для употребления современной технологии и вероятной моделью в подобных военно-политических и геостратегических соотношениях, так что она ни Югославию (учитывая наш кризис и его возможную интернационализацию) не смеет оставить безразличной.

Война в заливе является своеобразной эмпирической пробой на полигоне современных военных доктрин, основывающихся на высокой технологии (разведывательные системы, интеллигентные оружия и др.), прежде всего доктрине „воздушно-наземной операции“ и различных вариантов „столкновений низкой интенсивности“ в подготовке прямого военного столкновения.

Эта война характерна и тем, что в ней было сосредоточено до сих пор самое большое количество военных сил, которые на театр войны

пришли с расстояния 12000 и 15000 километров. Особенно интересными являются межконтинентальная перебазировка и группировка воздушных сил, что представляло собой весьма сложное стратегическое мероприятие.

Мнения авторов о стратегических концепциях, по которым война велась, расходятся. Одни утверждают, что война велась по начелам доктрины „воздушно-наземной операции“, некоторые, что об этой доктрине можно говорить только в одной, причем меньшей части военного процесса, относящейся к этапу операций на суше, а некоторые находятся „где-то в середине“, утверждая, что эта война все-таки дала поощрение к модернизации доктрины „воздушно-наземной операции“, в согласии с достижениями в развитии военной технологии, прежде всего новых систем оружия.

В войне в заливе в доктринальном отношении преобладал военно-воздушный компонент, что и понятно, если иметь в виду факт, что военно-воздушные силы в основном внесли решающий вклад в исход войны, конечно, вместе с значительным вкладом ракетного компонента. В настоящем тематическом целом неоправданно мало пространства посвящается операциям сухопутных войск в рамках „Грозы пустыни“. На это, вероятно, оказало влияние и отношение иракской армии, которая не была в состоянии или не хотела оказать решительное сопротивление мультинациональным силам, стараясь избежать риск больших потерь. Однако, если указанная предпосылка точной, тогда ставится вопрос, на каких стратегических оценках иракская сторона дала выводы о возможном благоприятном исходе войны, или она считала, что войны не будет. Кроме указанного, в приложениях в этом тематическом целом анализируются теоретические импликации войны в Заливе. Ирак множеством своих поступков проявил недвусмысленную решимость во что бы то ни стало вовлечь в военное столкновение и другие страны в регионе, прежде всего Израиль и Иран, чтобы вызвать лавину запланированных политических последствий. Также рассматривается и роль средств массовой информации воюющих сторон в функции психологическо-пропагандистских действий, ибо в этой войне, благодаря средствам массовой информации (особенно телевидению), нам предоставилась возможность быть свидетелями войны „в живую“.

Настоящей передовицей нам хотелось высказать несколько необходимых напоминаний в связи с содержанием и выводами настоящего тематического двойного номера, а читатели сами оценят, насколько нам удалось удовлетворить требованиям времени.

Полковник
Йован Чанак

Jugoslovenska kriza i novi svetski poredak

Koreni i geopolitička dimenzija jugoslovenske krize

Prof. dr ŽIVOJIN RAKOČEVIĆ

Članak je rezultat višegodišnjih autorovih ispitivanja jugoslovenskog društva i jugoslovenske krize. U njemu je naznačena, ako ne i sadržana, teorijsko-metodološka osnovica za mogući i neophodan dijalog o presudnim pitanjima civilizacijskog i humanog raspleta jugoslovenske krize.

Aktuelna jugoslovenska kriza, po izvesnim svojim korenitim elementima, skrivenim mehanizmima, motivima, veoma značajnoj geopolitičkoj dimenziji, civilizacijskim i anticivilizacijskim potencijalima, po velikim ljudskim stradanjima i žrtvama i materijalnim štetama, a i po izvesnoj dijabolskoj paraleli i povezanosti s krizom Sovjetskog Saveza, jedinstvena je i neponovljiva kriza u „planetarnom hodu čovečanstva“.

U samim „pregnantnim tačkama“ i geopolitičkim odrednicama Jugoslavije kao države i specifičnog geopolitičkog prostora sadržani su korenuti elementi, motivi i prototipovi mehanizma te krize, koja traje tri puta duže od velikog rata u kojem je Jugoslavija bila nestala i u kojem je vaskrsela.

Moguća pogibelj Jugoslavije imaće veoma teške posledice po njene narode i građane, ali će zakonito kao bumerang pogoditi mnoge zapadne zemlje, a možda i Zapad u celosti, koji nipošto, ni u jednom kritičnom trenutku, nije bio izvan polazišta, geopolitičke i istorijske dimenzije jugoslovenske krize.

Uvod

„ Izvesni lideri i „virtuozi mira“ na Zapadu vide Jugoslaviju kao *plutajuću minu*; ne više kao barutanu koja samo što nije eksplodirala. Metaforički obrt nije slučajan. Veoma dugo trajanje ili protežnost jugoslovenske krize i novonastale krajnje opasne zamke i stranputice tzv. planetarnog detanta uslovile su i tu, naoko, neobičnu promenu u upotrebi, odnosno propagandno-političkom vladanju najvažnijim metaforama, parabolama i analogijama svetskog političkog rečnika.

Sadašnja jugoslovenska kriza, po mnogo čemu sudeći, ima veoma zamršen društveni kauzalitet, nebrojeno skrivenih i vidljivih dimenzija ili „aspekata“, svoje „paklene mehanizme“ i movense, opštepoznate, ali i sasvim nove fenomene i pojave, različite i, čak, dijametralno suprotne motive i ciljeve.

Takozvana geopolitička dimenzija te gotovo totalne krize jugoslovenskog društva i Jugoslavije kao oblika državnog uređenja jeste *primordijalna* dimenzija. Ona je prožimala ili, pak, presecala „pregnantne tačke“ zajedničke države Južnih Slovena pre sedam-osam decenija, suštinski i dramatski „odlučivala“ o njenom razvitku i opstanku između dva svetska rata, uništila je na početku drugog svetskog rata i pružila „božansku priliku“ da se obnovi u znatno širim državnim, carinskim i drugim granicama. Sada joj preti novom pogibelji, ili „samo otplutavanjem“ u neku od zapadnih geopolitičkih orbita, odnosno interesnih sfera.

Metafizika jugoslovenske geopolitičke „arhitekture“ izražavala se, i izražava, u modulima, načinima i oblicima državne političke vlasti, u tzv. odnosima snaga između „njenih“ nacija i poznijih federalnih jedinki, u njenim odnosima s velikim i srednjim silama, Ligom narodâ i Organizacijom ujedinjenih nacija, međunarodnim finansijskim ustanovama i regionalnim supranacionalnim grupacijama država itd. Kričička istorija planetarnog hoda i koda „sveta nacijsâ“ i nauka o geopolitici i tzv. svetskim poslovima jesu jedini pouzdani vodiči i instrumenti ukoliko se odvažimo da krenemo na neizvestan put dosezanja onih „pregnantnih tačaka“ evropskih i svetskih procesa iz kojih su ponikle prva i druga Jugoslavija.

U Jugoslaviji se, rečeno platonski, sada događaju sve moguće promene i na sve načine. Deluju um, razum, razboritost, istinsko mnjenje, ali i iskrivljena i lažna svest, tzv. javno mnjenje, opskurno (rđavo metafizičko) „traganje“ za tzv. apsolutnim idejama i „formulama“ samoopredeljenja nacija, nacionalnih država, „apsolutnih“ oblika tržišne ekonomije i kapitala, a uz sve to i paroksizmi i đavolska ubrzanja jugoslovenske krize u vidu nacionalističke, odnosno šovinističke propagande, tzv. medijskih i psiholoških ratova, oružanih međunacionalnih, odnosno međurepubličkih sukoba, pragmatizam i svojevrsni voluntarizam tzv. autorske savezne vlade, i slično.

Udela u *umu* ima „*tek nekolicina od ljudskog roda*“, veli Platon u *Timaju*. A jedino *umu* su dokučivi oblici i zakoni kosmosa, „kretanje u sebi i po sebi“ ljudske zajednice, nekog „monarhističkog ili demokratskog državnog uređenja“, počelâ, postulati i metodi bezbednosti zemlje, odnosno države, različita pravila empirijskih odnosa prema strancima i sa drugim državama, zakoni zajedničkog helenskog novca drevnih polisa (Platonov teorijski kartalizam u vezi s novcem, bankama, pozajmljivanjem-uzajmljivanjem novca i finansijskim reformama), metodi i oblici čuvanja „slabe iskre za obnavljanje ljudskog roda“ (ko bi tu civilizacijsku iskru i kako sačuvao posle svetskog termonuklearnog rata?), i drugo.

Gorbačovljevo „*novo mišljenje*“, mišljenje tzv. globalnog sela, i njegova metafora sa žaokom: „*svi smo u istom čamcu*“! – svedoče o aktualitetu Platonovog *mišljenja svemira* i njegove metafore: „*brod – država*“. Takvo mišljenje je ono „*najbožanskije*“ u čoveku; njime on kritički proniče u tajne kosmosa i „planetarnog hoda čovečanstva“, i sebe osposobljava za sudevanje u „svetskim poslovima“, u traganju za putevima, metodima i instrumentima prevođenja političkog, bezbednog, monetarnog i svakog drugog nereda u izvestan inteligibilni i empirijski *poredak* društvenih stvari, poslova i različitih odnosa.

Jugoslavija kao „*plutajuća mina*“ (anglosaksonska metafora i „*poluslužbena*“ ocena situacije) podrazumeva platonске *plutajuće uzroke* njenih dijabolskih evropskih i svetskih putanja. Ali, ni konstrukcija, ni okidač i metodi teledirigovanja tom minom nisu isključivo jugoslovenski izumi, proizvodi i metodi. „*Svojevoljno zli ljudi*“ aktiviraće tu minu, primetio bi Platon.

Međutim, gotovo da nije reč o ljudima, pa makar koliko bili zli, već o „*tim napravama*“ (Čerčilova metafora primenjena na Musolinija), savremenim živim robotima – čuvarima mon-dijalnog kapitala, i njima, zacelo, neće biti teško da u određenom kritičnom trenutku aktiviraju tu „*plutajuću minu*“. Neizostavni uslovi za tu đavolsku rabotu biće *kalkulativni razum* Volstrita, Engleske banke i Sitija, USA – federalnih rezervi (centralne banke) i drugih svetskih finansijskih središta iz kojih potiču bankarsko-berzanske transmutacije savremenog „*sveta nacijâ*“ i strateška procena i ratna odluka Pentagona,

odnosno vrha Atlantskog pakta. Svi ti „međunarodni faktori“ i violentni procesi ne spadaju među platonske lutajuće uzroke ili u nekakav hegelovski svetski duh, koji se – za nj sasvim neočekivano i „nezakonito“ – našao u gotovo apokaliptičkoj kontingenciji, rasejanju, haotičnom kretanju. Naprotiv, svetske poslove sada vode čelni ljudi svetske trgovačko-finansijske republike, pretežno stacionirane u civilizacijskom vrtu Zapada. Ta se gospoda nalaze u tzv. Trilateralnoj komisiji, u Pentagonu i Vrhovnoj komandi NATO, u vrhovima Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke, na čelu najvažnijih centralnih banaka Zapada, u vrhu CIA, Intelidžens-servisa i drugih zapadnih obaveštajnih službi.

U knjizi *Sumrak američkog uma* Alana Bluma argumentovano se raspravlja o krizi Zapada.¹ „Kriza Zapada je, dakle, posve nova po tome što se podudara s krizom filozofije“.² Zapadnjački „pobednički racionalizam nije u stanju da vlada kulturom i dušom“ – navodi Alan Blum jedan opšti, opori i pesimističan zaključak Ničeove kritičke analize uspona i pada zapadne civilizacije.³

„Moderni ljudi“ Zapada žive i deluju u svetu preobraženom apstrakcijama, a i sami su njima aficirani i uveliko „preobraženi“.⁴ Njima upravljaju *bezlične društvene sile*, pre svega *kapital* kao „automatski subjekt“ i „automatski fetiš“.⁵

„Nezasitna proždrljivost“ ili „kurjačka glad“ kapitala u pogledu sticanja profita i različitih renti, na jednoj, i tipično građanska (buržoaska) dokolica s njenim obrascima i metodima lične potrošnje i svakovrsnog luksuziranja, na drugoj strani, udaraju glogov kolac istinskoj (kritičkoj) filozofiji i njenoj misiji i ulogama u savremenom svetu. Ljudski rod *lišen filozofije i umetničke imaginacije* – brzo skončava. Na tu apokaliptičnu, a zapravo stvarnu i kobnu opasnost upozoravali su Platon, Niče i Hajdeger.

¹) A. Bloom, *Sumrak američkog uma*, „Prosveta“, Beograd, 1990.

²) *Isto*, str. 217, (podvukao Ž. R.).

³) Sledi Blumova eskapada u dva dijametralno suprotna pravca: „opadanje Grčke bilo je čisto političko“ (to je shvatio „čitajući Tukidida“) i „teorijska neprihvatljivost i istrošenost“ tzv. realsocijalističkog sistema jeste „sama srž slabosti Sovjetskog Saveza“.

⁴) *Isto*, str. 282.

⁵) To su osnovne Marksove sintagme i kritički globalni nalaz o velikom i čudesnom preokretanju na neuralgičnoj relaciji „subjekt-objekt“.

PODSEĆANJE

Jugoslavija je mnogima izgledala, i još izgleda, kao čudna i „spetljana tvorevina“. Ona je, navodno, „veštačka konstrukcija“, a radi nje same i njenih stanovnika i nacijâ – treba je razbiti u paramparčad. Ta je konstatacija koliko proizvoljna, toliko i apsurdna i krajnje opasna.

Aktuelni nominalni i stvarni šef SFRJ, zapravo jedna osmina najčudesnijeg šefa države svih vremena i geopolitičkih prostora, opetovano javno izjavljuje da je Jugoslavija velika fikcija, nakaradna politička tvorevina, nešto beživotno i besperspektivno. Potrebno joj je još malo tog iluzornog života da bi se izvelo tzv. *razdruživanje* i neka vrsta eutanazije uz aktivno sudelovanje izvesnih međunarodnih „čimbenika“ i organizacijâ, poglavito onih sa Zapada.

Ipak, svečano podušje – pod dirigentskom palicom predsednika Predsedništva SFRJ (Stjepan Mesić) u ulozi grobara zemlje na čijem se čelu našao zahvaljujući delovanju tzv. *političke konspiracije* – neće srušiti Jugoslaviju kao geopolitički prostor, kao otelotvorenje one kvaziposesije „svetskih poslova“ i izvesnih svetskih procesa koji su *ovde* stekli svoju važnu segmentaciju i „arhitekturu“, i različite empirijske oblike.

Jugoslaviju su stvarali i povremeno preoblikovali nebrojeni „domaći“ i „inostrani“ subjekti svetskih poslova i geopolitike u njenim značenjima: balkansko, evropsko i planetarno „stanovište“, a i vikoovski poredak „sveta nacijâ“, „globalno selo“, Bušov „novi svetski poredak“ itd. U svemu tome imaju udela planetarni hod i kod, odnosno zagonetnost i „nova neprozirnost“ svetskog kapitala, kretanja novih tehnologija, ekonomija tehnoloških promena, tzv. informatizacija savremenog društvenog života, tendencija tzv. nacionalnih ekonomija, međunarodna utakmica i čak, nemilosrdna borba za različite rente i obične profite itd.

Žiteljima ove zlosrećne, ali po mnogo čemu fascinantne i fenomenalne zemlje nije se dalo da geteovski tragaju za počecima i strukturama vlastitih ličnih i društvenih problema, i da u tom poslu, bar neki među njima, „ostanu u granicama pojmovnog“, tj. na takođe velikom i čak presudno važnom poslu *stvaranja teorijske egzistencije* vlastitih društvenih oblika i civilizacijskih načina komuniciranja (unutar jugoslovenskih

državnih i carinskih granica i u odnosima s inostranstvom). Naprotiv, „mi“ smo već od 1918. godine stvarno (objektivno) stavljeni u sizifovsku i dijabolsku poziciju da rešavamo i probleme sveta. Međutim, ta *nametnuta* uloga u izvesnim „slučajevima“ – istorijskim situacijama, nije bitno prekoračivala značenje onoga koji vadi kestenje iz vatre različitih svetskih sukoba za druge – velike i srednje sile, ulogu „tampon-zone“ prema jednoj ili drugoj velikoj sili, ulogu evropske i, čak, svetske „plutajuće mine“ ili detonatora u situacijama kada belosvetki „virtuozi mira“ ili varvari u različitim civilizacijskim vrtovima reše da vode svoje ratove. Jugoslavija se i sada nalazi u raljama najsloženijih, uveliko sofisticovanih i krajnje violentnih svetskoistorijskih procesa i odnosa.

Uprkos službenoj objavi prestanka „hladnog rata“ i sporazumima velikih sila o delimičnom razoružavanju, trka u naoružavanju se nastavlja. Planetarna pogibelj preti apsolutno svima. Planetarni marcijalizam i zagađenje čovekove okoline idu ruku pod ruku – neizostavno i apokaliptično. Ne sme se smetnuti s uma da je tzv. hladni rat bio faktički i po svome težištu okrenut protiv zemalja tzv. trećeg sveta, pa i protiv naše zemlje. Naši „gastarbajteri“ su već decenijama „crnci Evrope“, a zapadnoevropska superprotekcioniistička agrarna politika (tzv. zelena Evropa u okviru Evropske ekonomske zajednice – EEZ), udružena s neomerkantilizmom savezne vlade zaseca u same ekonomsko-tehnološke korene seljaštva u Jugoslaviji i jugoslovenske poljoprivrede u celosti. Predstoje nam merkantilistička „gumna gladi“. Posedovanje dolara, nemačkih maraka, „švajcaraca“ i drugih oblika savremenog svetskog novca i kvantâ apstraktnog bogatstva dovode Jugoslaviju i njene građane u odnos prema finansijskim središtima Zapada i Japana kao što pojedince kamen mudraca dovodi u odnos prema pozitivnim naukama.

„Specijalni“, „vrući“ i drugi *ratovi* unutar i u vezi s Jugoslavijom i njenim geopolitičkim položajem uvodili su, i uvode, u njenu povest *daimon ex machina*. Nije, dakle, reč o Hesiodovoj vrsti demona, čuvaru ljudi, koji potiče od besmrtnih ljudi, tzv. zlatnog doba sedam grčkih mudraca, koji oplemenjuje i nadahnjuje ljude – „nebesko bilje“, već o demonu anglosaksonskog i uopšte zapadnjačkog pragmatizma

i pobjedničkog racionalizma, koji jedino drži do *političkog prijateljstva* između „evropejaca“ i „superevropceja“ – proizišlog iz golih ekonomskih interesa, iz zakonitosti i fenomena svetskog kapitala,⁶ iz „međusobne zamenljivosti“ i, čak *međunarodne konvertibilnosti* boraca za Evropu od Atlantika do Urala, a po mogućstvu i „šire“.

„Naši“ i onomašnji evropejci i superevropceji „priznaju“ jedni drugima samo ono što im je zajedničko kao *homo oeconomicus*, uzornim privrednicima, ljudima velikog i malog biznisa; dakle, ako i ukoliko svi imaju sposobnost za poslovne rizike i privređivanje, a osobito za moderne berzanske manevre i podvale sa tzv. procenjivanjem vrednosti reproduktivnih preduzeća i drugih firmi. Slovenački „establišment“ i slovenački poslovni ljudi najdalje su otišli u tom političkom prijateljstvu „evropejaca“ i njihovoj težnji (tendencija) da u svojim ličnostima, habitusu i aktusu trajno sjedine osobine *homo fabera*, berzanskog spekulanta i *Gospodara*. Taj savremeni „evropejski“ – zapadnjački Gospodar ujedno je i *Ratnik* (po svim određenjima i perfidnostima modernog ratovanja), a „po potrebi službe“, koju mu nameću bog Mamon, i „gospodin Kapital“, uzima i uloge misionara, krstaša, konkvistadora, ideologa i neimara kapitalizma „odavde do večnosti“, hajekovskog „velikog otvorenog društva“, Bušovog „novog svetskog poretka“ itd.

Ničeovski kulturološki „zameci za genije“, „demokratski“ rasuti i po „supersuverenoj“, evropeiziranoj i uveliko amerikaniziranoj deželi, bivaju nesmiljeno zatrti novom vrstom i metodom čedomorstva – zarad onih dividendi i rentala, visokog životnog standarda i tipično buržoaske dokolice s „okusom“ i žaokama teskobe, svakovrsnog otuđenja i napetosti među *tako* sjedinjenim neimarima „nove Evrope“ i njene geopolitičke arhitekture.

Milan Kučan, kao i Edvard Kardelj (njegov učitelj i politički mentor, i glavni vaspitač dežele), objašnjava čoveka i odnose u „budućem savezu samostalnih država“ na ovom našem geopolitičkom prostoru – *ekonomijom*. Reč je o prepo-

⁶ To je prvorazredni i „pravi problem moderne i postmoderne“ na Zapadu. A o tome vredi konsultovati zbirku dvanaest Habermasovih predavanja na „ključne“ teme moderne, tzv. informacijskog i komunikacijskog doba i filozofije. Jürgen Habermas, *Filozofski diskurs moderne*, „Globus“, Zagreb, 1988.

znatljivom maniru tzv. ekonomskog materijalizma pseudomarksista. Međutim, ta njegova redukcija čoveka (Kardeljevog „radnog čoveka“) na sam čin proizvodnog rada ili nekog rutinskog posla jeste postulat, dogma, proizišla iz čisto „spiritualističke“ inspiracije rđavih čitača Hegela. I sam Karl Marks je na mnogo mesta u svom magnus-opusu neopravdano pojednostavio i čak obogaljšio Hegelovo shvatanje prakse rada i odnosâ između Gospodara i Sluge, odnosno Roba. „Za Hegela čin rada pretpostavlja jedan drugi, čin borbe za prestiž, koji Marks nije ocenio u svoj njegovoj vrednosti“.⁷

Uz ekonomskog čoveka idu i „tašti“ i „politički“ čovek, čiji statusni, prestižni i kulturološki interesi mogu doći u sukob s njegovim ekonomskim interesima, bilo da se radi o „modernom čoveku“ ili „divljaku“, „poluvarvarinu“ i slično. Zahvaljujući tom društvenom paradoksu, ili „fenomenu“, neke zapadne zemlje su se tokom nekoliko stoleća bogatile na račun zemalja Azije, Afrike i Latinske Amerike.

Kardeljev „nacionalni višak rada“ i tzv. vladanje celinom društvene reprodukcije (tako reći sa svakog radnog mesta gde se u njegovom sistemu „slobodnog udruženog rada“ našao „radni čovek“ iz njegove epruvete) jesu „ilustracije“ i dokazi za navedenu tezu o „spiritualističkoj“ inspiraciji jugoslovenskih pseudomarksista „Kardeljeve škole“. Kardelj je taj postulat, dogmu, doveo do crvenog usijanjanja. Na toj njegovoj dogmi izrasli su tzv. uslovni radnik, „jedinestveni dohodak“, „devizni dohodak“, „izračunavanje“ novostvorene vrednosti (kardeljevsko „prebrojavanje zvezda“) itd., a i teze i politički slogani o tzv. nacionalnim ekonomijama, „slobodnoj razmeni rada“, „ekonomskom suverenitetu“ nacijâ, odnosno republikâ, „zajedničkom tržištu“ i drugo, što je sve i oktroisano Ustavom iz 1974. i Zakonom o udruženom radu iz 1976. godine.

Pod egidom Kardeljevih i kardeljevskih dogmi u Sloveniji su decenijama koegzistirala dva dijametralno suprotna privredna sistema: „zurovski“, imaginarni, „dogovorni“, odnosno bestežinski i voluntaristički, i kapitalistički, tj. jedna forma savremene *profitne privrede*. Dežela je u kardeljevsko-ourskoj i faktički konfederalističkoj Jugoslaviji stekla ekstraprivilegovanu poziciju poput Kvebeka u Kanadi. A i mnogo, mnogo više

⁷⁾ Aleksandar Kožev, *Fenomenologija prava*, „Nolit“, Beograd, 1984, str. 207 (podvukao Ž. R.).

od Kvebeka! Mogla je, i još može, da radi šta god hoće, i onako kako se prohte njenim političarima i menadžerima.⁸

„Deželaški“ fet akonpli (fait accompli) u protekle tri-četiri godine jeste i svojevrsna „radost oslobođenja“ od Kardeljevog i kardeljevskog metoda *političke konspiracije* u postavljanju i rešavanju presudno važnih pitanja geopolitičkog položaja, „modela“, odnosno vrste „pijemontske uloge“ Slovenije u navodno tranzitnoj i uveliko „metafizičkoj“ i čudesnoj Jugoslaviji. Ukoliko odapete strele slovenačke politike *svršenog čina* budu precizno pogađale geopolitičku „zvezdu“ nazvanu Jugoslavija – naplatiće „ratne štete“, realizovaće zamašne ratne dividende i pružiće dokaze Zapadu da se uspešno ruše „poslednji bastioni komunizma“. Međutim, prevideli su ili potcenili najmanje dve važne činjenice, koje su se isprečile na putu ostvarivanja te i takve politike:

Prvo, jugoslovenska federacija je, „do daljeg“, *ante diem-država*. Ona „do sudnjeg dana“ može i mora da pokazuje i vlastite zube, makar delimično istrošene, a i one veštačke, nestručno napravljene, te da i sama „ide za specifično političkim ciljevima“ – podržavajući pravo i izvesne ustavne formule samo ukoliko je to neophodno u procesima i sferama ostvarenja njenih ciljeva i funkcija. Prava i funkcije federacije i republika ne mogu postojati izvan izvesnog empirijskog, odnosno stvarnog jugoslovenskog društva, iako ono prolazi kroz dugotrajnu i po mnogo čemu osobenu „totalnu“ krizu. I superpolitizovano i dramtizovano pravo na samoopredeljenje i otepljenje jugoslovenskih republika „mora da usvoji interese Društva i Države. Ono ne može biti takvo da sâmoo postojanje Društva i Države *time bude nemoguće*. Ne može se, dakle, reći da Društvo i Država nameću svoje vlastite ciljeve Pravu. Sâmoo Pravo, težeći aktuelnom postojanju, konstituše se tako da Društvo i Država *mogu postojati*“.⁹ Slovenački establišment postupa upravo dijametralno suprotno civilizacijskim zakonima i iskustvu temeljne *neistovetnosti* prava i države. Uobrazavaju, ili se takvim samo „grade“, da su otkrili put i

⁸⁾ Dokumentacije o ekstraprivilegovanoj poziciji Slovenije u SFRJ ima napretek. Verodostojno je i usmeno predanje o protežnosti i komparativnim prednostima malograničnog prometa Slovenije s Austrijom i Italijom, o slovenačkom zaobilaženju carinskih i vancarinskih barijera pri uvozu opreme, mašina i gotovih industrijskih proizvoda za njihove pretežno „šrafciğer“-industrije, o manevrima s devizama i kupovinama i prodajama preduzeća na inostranim efektivnim berzama itd.

⁹⁾ Aleksandar Kožev, *Fenomenologija prava*, strana 217 (podvukao Ž. R.).

metod za neku vrstu „prestabilizirane“ harmonije između prava i države u njihovoj varijanti tzv. pravne države. Slovenačko i hrvatsko *aktualizovanje* prava na samoopredeljenje i otcepljenje (još pod opskurnim formulama tzv. razdruživanja i „saveza samostalnih republika“) neizbežno vodi krajnjem ishodu, u kojem će se posegnuti za načelom: *Fiat justitia et pereat mundus*. Tim pravom i takvim postupcima razgrađuju Jugoslaviju i „ubijaju epohu“ tzv. samoupravnog i inog socijalizma, pomoću kojeg su se i domogli sadašnjih teritorija i entiteta i insignija državnosti.¹⁰ „Sve ovo jasno pokazuje da su pravno i političko područje nezavisni jedno od drugog. Činjenica da je u normalnim slučajevima Pravo *državno*, a Država *zakonita* (tzv. pravna država – primedba Ž. R.), ne dokazuje da su Pravo i Država jedno isto. Jer, da to jesu, nikada ne bi došli u međusobni sukob“.¹¹

Drugo, rat ne vode ni „narodi“ ni „nacije“; rat „vode države, koje koriste živu silu naroda na bojnim poljima isto onako kao što je koriste po fabrikama, zavodima ili rudnicima“, opominje Nikolaj Buharin. „*Armija*, to oruđe koje se pušta u dejstvo kad započinje rat, jeste najbitnija crta državnog aparata“.¹²

Rat je „funkcija“ države, i u tom smislu „sredstvo reprodukcije onih proizvodnih odnosa na čijoj osnovi rat nastaje“, kaže Buharin.

Jugoslovenski geopolitički košmari, a ne „samo“ konfederalističko razobručavanje i nasilno razgrađivanje Jugoslavije kao države i zbiljskog društva, nagnali su Štab Vrhovne komande oružanih snaga SFRJ da se nekoliko puta u toku

¹⁰⁾ „Deklaracija o proglašenju suverene i samostalne Republike Hrvatske“ (Sabor Republike Hrvatske, Zagreb, 25. lipnja 1991) poentira „trinaeststoljetnu državno-pravnu tradiciju na tlu između Jadrana, Drave i Mure“, „pravo na samobitnost i neovisnost“ hrvatskog naroda „u samostalnoj i suverenoj državi Hrvatskoj“ i Republiku Hrvatsku kao „demokratsku, pravnu i socijalnu državu“. „Republika Hrvatska je i po dosadašnjim ustavima FNRJ i SFRJ imala pravo na samoodređenje uključujući i pravo na otcepljenje“. Zbog svega toga, i usled ničeovskih „veoma retkih sticaja svih najnužnijih pogodnosti“ za veliki dijalektički skok u krug visokocivilizovanih nacija i država, Deklaracija na nov način i u novim oblicima ponovo „uvodi u egzistenciju“ pravo Republike Hrvatske da „mijenja svoj položaj i državno-pravni odnos spram SFRJ, pristajući na sudjelovanje u pojedinim njezinim institucijama i službama od zajedničkog interesa u funkciji razdruživanja“.

Autori Deklaracije inheriraju ka onom hipostaziranom načelu prava: neka se dogodi apsolutna suverenost hrvatskog naroda i njegove države, i neka propadne svet i s njim Jugoslavija!

¹¹⁾ A. Kožev, *isto*, str. 218 (podvukao Ž. R.).

¹²⁾ Nikolaj Buharin, *Ekonomika prelaznog perioda*, glava II, Moskva, 1920, str. 20.

desetak dana (u junu i julu 1991), koji su najviše potresali Jugoslaviju, obrati jugoslovenskoj i svetskoj javnosti s krajnje zabrinjavajućim ocenama situacije i najozbiljnijim upozorenjima. Načelnik Štaba Vrhovne komande, general armije Veljko Kadrijević, u svojoj izjavi od 6. jula 1991. emfatično i nedvosmisleno je saopštio da se nalazimo u „završnoj fazi razbijanja Jugoslavije“, poentirajući Kardeljev, odnosno kardeljevsko-bakarićevski Ustav iz 1974. godine, prema kojem Jugoslaviju „može rušiti ko god hoće“. Pri tome je naglasio da raspad jugoslovenskog političko-pravnog, privrednog itd. sistema „ubrjavaju neke strane zemlje“, i da se „pokazalo da gotovo svi savezni organi nisu dorasli težini situacije“. ¹³ I dalje: „Prevaga nacionalističkih koncepata i interesa započeta je još davne 1962. godine. Zato sada haraju šovinizam i međunacionalne podjele“. ¹⁴

Podsećanje na 1962. godinu prilično je zagonetno, pre svega što je posle tzv. splitskog govora Josipa Broza Tita, u proleće te godine, iz državno-partijskog vrha zemlje morao da emigrira Edvard Kardelj, koji je bio neka vrsta demiurga svih ustava posleratne Jugoslavije. Naime, gotovo svi domaći teoretičari i praktičari ustavnog prava i političkog sistema morali su da u ustavnopravne norme pretaču i zaodevaju zamisli i težnje tog slovenačkog učitelja i „sudbonosca“.

Svi naši posleratni ustavi i tzv. sistemski zakoni „natopljeni“ su ideologijama i prožeti političkim interesima i pretenzijama. U njima nema ni traga od onoga što bi se moglo nazvati faustovskim putem naše zemlje od vlastitih civilizacijskih korena i duhovnih baština do svetskoistorijskih civilizacijskih tokova i velike ekonomsko-tehnološke promene. A na takvom putu ne pomažu intemporalni principi, metodi i instrumenti političke konspiracije kojom se Kardelj služio i pomoću koje je gotovo neograničeno politički vladao.

GEOPOLITIKA OBELEŽENA TABU-ZNAKOM

U drevnim društvima i „režimima“ vlasništvo nad zemljom i ljudima započinjalo je kao *institucija tabua*, tvrdi Ernst Kasirer u svom *Ogledu o čoveku* („An Essay on Man“,

¹³) Videti: „Politika“, 7. jul 1991, str. 2 (podvukao Ž. R.).

¹⁴) *Isto*, (podvukao Ž. R.).

Columbia University, USA, 1944). Nezavisno od stepena istinitosti te tvrdnje, vlasništvo, odnosno istinski metodi osvajanja poluga i skrivenih mehanizama spoljne politike tzv. avnojevske Jugoslavije dospeli su u ruke onih „lica nad licima“ koji su te presudno važne društvene stvari i faktičku moć zemlje znali da *obeležu kominternovskim tabu-znakom*.

Edvard Kardelj je u tom „sistemu tabua“ i na tom hilijastičkom nivou geopolitičkog položaja zemlje odista bio najzaslužniji što su geopolitičkoj dimenziji i međunarodnom položaju *druge* i drugačije Jugoslavije dodeljeni nimbus nedodirljivosti i teorijske nesaznatljivosti, odnosno neprozirnosti. U tom pogledu i na tom nivou nadmašio je sve ostale iz najužeg kruga onih koji su u pretežno metafizičkoj atmosferi političke konspiracije i međunarodnih političkih manevara i specijalnih poslova, smišljali, pripremali i donosili najvažnije odluke o sudbini Jugoslavije i „njenih“ nacija i građana.

Kardeljeva knjiga *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja* (publikovana 1938. i 1960. godine) jeste pseudomarksistički i po mnogo čemu ratni manifest o osloboditeljskoj ulozi i „civilizacijskoj misiji“ slovenačkog naroda na balkanskom i srednjeevropskom geopolitičkom prostoru. *Slovenci u Jugoslaviji* naslov je jednog poglavlja njegove rasprave o slovenačkom *nacionalnom* pitanju. Njegov „glasni memento“ sažet je u prvom pasusu: „Sa raspadom Austro-Ugarske monarhije završila se više nego *hiljadugodišnja nemačka vladavina* nad slovenačkim narodom. Činilo se da će time slovenačko nacionalno pitanje biti rešeno i da će Slovenci u novoj jugoslovenskoj državi zauzeti ravnopravno mesto koje su želeli i za koje su se borili njihovi najnapredniji ljudi. Ali unutrašnje socijalne i političke suprotnosti, subjektivne slabosti progresivnih snaga i *uticaji spoljnih imperijalističkih i reakcionarnih faktora* uopšte i ovog su puta *onemogućili* pravilno rešenje pitanja“.¹⁵

U knjizi Kardelj ekstenzivno varira temu i društveni kontrapunkt: slovenačka buržoazija sa njenim davnašnjim „kulturtregerstvom“ i aktuelnim „kukavičkim kapitulantstvom“, pred velikosrpskom buržoazijom – slovenačke „narodne mase“, „osnovna masa“ slovenačke nacije, s njihovim višestrukim oslobodilačkim činovima i patosom. Poput Franca

¹⁵⁾ Edvard Kardelj, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, „Kultura“, Beograd, 1960, str. 369 (podvukao Ž. R.).

Borkenaua, koji je 1933. godine objavio knjigu *Prelazak s feudalne na građansku sliku sveta*, Kardelj govori o prelazu s „tradicionalne slike slovenačkog političkog života“, „onakve kakva je nastala u 19. veku“, na imaginarnu sliku njegove vlastite uobrazilje o slovenačkoj naciji i njenoj totalnoj borbi za vlastito oslobođenje i uvrštavanje među najcivilizovanije i gotovo polubožanske nacije. Nipošto slučajno, iz svih *posleratnih* izdanja te Kardeljeve knjige ispao je pasus u kojem on metafizički uznosi naciju kao alfu i omegu čovekovog i društvenog života u 20. veku i u svim narednim vremenima u kojima će „budući događaji bacati ispred sebe svoju senku“ (James Joyce, *Ulysses*).¹⁶

Kardeljeva politička konspiracija i njegovo tadašnje kredenciranje za Staljina i „crvenu imperiju“ na jugoslovenskom geopolitičkom prostoru graničili su se s „modernim satanizmom“, i najčešće se pretvarali u to najviolentnije i najpogubnije određenje po ljudski rod, a ne samo po ovu ili onu naciju i zemlju. Kardelj je za Staljina „kušao“ različita politička „jela i pića“ sa ovih i zapadnoevropskih geopolitičkih prostora. Ali samo zato da bi posle rata, tačnije posle našeg raskida sa Kominformom (posle tzv. kominformovske 1948. godine) mogao da ostvari svoj davnašnji san o celovitoj, nezavisnoj i „apsolutno suverenoj“ Sloveniji u okvirima i posredstvom avnojevske Jugoslavije.

Kredencijali „made in Slovenia“, odavno u službi Zapadne Evrope, a odnedavno i Sjedinjenih Američkih Država, već donose ratne dividende toj uveliko „razdruženoj“ nacionalnoj državi. Štaviše, dežela traži i ratnu odštetu od Jugoslavije i njenih oružanih snaga, i u tome nailazi na otvorenu podršku

¹⁶ Asocijacija na Džemsa Džojisa i njegovog modernog Odiseja ovde nije ni slučajna, ni irelevantna. Sadašnji slovenački lideri će jednog dana dosegnuti Odisejevu spoznaju: takvo (kardeljevsko i kučanovsko) višedecenijsko traganje za osobenom, samostalnom supercivilizacijskom slovenačkom nacionalnom državom završava se zaključkom koji je mogao biti spoznat i na početku – na *takvom* putešestviju u „obećanu zemlju – nema se za čime tragati“. Civilizacijske vrednosti i mogućnosti slovenačkog naroda ne otkrivaju se i ne ostvaruju kardeljevsko-kučanovskim praktikovanjem Staljinove političke konspiracije i politike svršenog čina, Staljinove pseudoteorije nacije i nacionalnog pitanja tzv. malih i podjarmljenih naroda – uz disonantne note i groteskno jodlovanje melodije „Evropa zdaj“. Eventualno službeno ili *de jure* uvrštavanje Slovenije u Evropsku zajednicu i NATO neće slovenačkom narodu rešiti njegovu hiljadugodišnju državno-teritorijalnu i kulturološku kvadraturu kruga, niti će slovenačkim liderima, političarima i biznismenima biti dopušteno da u Evropskoj zajednici bilo šta rade od svega onog što su luciferovski praktikovali tokom četiri-pet decenija u zlosrećnoj Jugoslaviji.

službenih i neslužbenih, ali dominantnih krugova u Austriji i Nemačkoj. To je, međutim, tek početak slovenačkih kolosalnih revindikacija prema jugoslovenskoj federaciji, Armiji i uopšte „ostatku Jugoslavije“ koju su na sve moguće načine i u različitim oblicima uveliko opljačkali i smišljeno rastrojavali i unazađivali. Primera i materijalnih dokaza za navedene konstatacije ima napretek, ali, naravno, ni „ostali“ učesnici u jugoslovenskoj tragikomediji nisu sasvim nedužni. I sami su se „preračunavali“ i vraćali Slovincima milo za drago, ili su ih, barem, u ponečemu „eskivirali“ i tražili alternativna rešenja za svoje privredne i druge probleme i nevolje u inostranstvu.

Slovenačko nacionalno pitanje ostalo je nerešeno od osnivanja Jugoslavije do Drugog zasedanja AVNOJ-a, u Jajcu novembra 1943, smatrao je Kardelj. Štaviše, u međuvremenu su ga komplikovale pregnantne tačke i unutrašnje protivurečnosti Jugoslavije, „paktiranje“ slovenačke buržoazije s „velikosrpskom“ buržoazijom, Vidovdanski ustav iz 1921. godine i – *nota bene* – bitno promenjen geopolitički položaj *virtuelne* slovenačke nacionalne države. „U staroj Austriji radilo se o *ujedinjenju i oslobođenju nacije* koja je živela *razbijena* po raznim krunskim zemljama, ali u *istoj državi*“.¹⁷ To pitanje svih pitanja mogao je „uglavnom“ da reši i „buržoasko revolucionarni proces u samoj Austro-Ugarskoj“, ali je on „izostao“ ili bio „insuficijentan“. Time se ne bi diralo „u suštinu međunarodnog sistema“, kaže Kardelj. Prvi svetski rat je sve to poremetio i osujetio, te je *slovenačko pitanje* „postalo sastavni deo celokupne nove imperijalističke konstelacije u Evropi. Slovenci su Versajskim mirom *podeljeni* među četiri države“.¹⁸ Zato se taj veliki mag i neimar jedinstva i državnosti slovenačkog naroda usredsredio protiv „konkretne imperijalističke konstelacije u Evropi“, a u specijalnim vezama i saradnji sa Staljinom, Sovjetskim Savezom i Kominternom (dok je postojala) našao je arhimedovsku tačku i jednu od najsnažnijih elastičnih potencija i faktora za ostvarenje svog životnog sna.

Sperans *alijas* Kardelj je lamentirao nad sudbinom 400.000–500.000 Slovenaca u Primorskoj, Goriškoj i Koruškoj

¹⁷) *Isto*, str. 382 (podvukao Ž. R.).

¹⁸) *Isto*, str. 383 (podvukao Ž. R.).

– „otrgnutih od osnovnog dela slovenačkog naroda“. Ražalostio ga je rezultat plebiscita u Koruškoj, ali je našao rešenje tajne: slovenački „plebiscitni poraz“ u Koruškoj 1920. godine (izjašnjenje Slovenaca za Austriju) prouzrokovali su prvenstveno „klerikalni i liberalni politički vrhovi“ slovenačkog naroda, ali su tom porazu doprineli, odnosno „kumovali“ i „politika beogradske vlade i postupci njene vojske“. ¹⁹

Kardelj poentira pitanje ujedinjenja celog slovenačkog naroda „u jedinstvenu nacionalnu zajednicu“ prebacivanjem njegovog težišta na dve reči: „*kojim putem*“? ²⁰ *Speransov* Be opšti zaključak, poruka, krešćendo rasprave i kučanovsko-janšinska sklonost da se *svim sredstvima i metodima* bori za *ujedinjenu Sloveniju* najsazetije su izraženi na strani 393. te knjige:

„Sve naše gornje konstatacije vode nas zaključku da je ujedinjenje slovenačkog naroda stvar njega samog, njegovih najnaprednijih snaga, njegove borbe na sopstvenom terenu i borbe protiv svakog konkretnog neprijatelja“. ²¹

Neprijatelji Kardeljeve „raskomadane nacije“ bili su „monarhistička polufeudalna buržoaska reakcija u Austro-Ugarskoj monarhiji“, „nemački imperijalizam“, „italijanske imperijalističke aspiracije“ *usredsređene na Trst*, „buržoasko reakcionarno vođstvo slovenačke politike u Italiji“, „jugoslovenski centralizam“, „srpska vojska u Sloveniji“ (koju je *slovenačka buržoazija* dovela u Sloveniju da za nju obezbeđuje „red i mir“, a protiv slovenačkih seljaka i radnika, koji su i sami

¹⁹ Isto, str. 388.

²⁰ Isto, str. 389.

²¹ Podvlačenja u citatu su Kardeljeva, a ne Janšina, Kučanova ili Kacinova na nekom propagandnom letku. „Konkretni neprijatelji“ se, dakako, i čulima mogu opažati, i zato po njima raspaljuju iz svih oružja. Zaista je neverovatno da toliko dugo (možda ni danas?) *nismo znali pročitati i Kardelja i Kučana!* Da li je po sredi politički daltonizam, samoobmanjivanje ili olako prepuštanje političkoj igri otvorenim kartama s ljudima koji su se obučavali u Staljinovoj i Kominterninoj školi političke konspiracije? To važno pitanje zasad je bez pravog istoriografskog, odnosno naučnog odgovora.

Nezavisna Država Hrvatska je propala posle najstrašnijeg genocida nad srpskim narodom. Slovenci su u isto vreme našli pribežište u Srbiji i „dopustili“ srpskim i crnogorskim partizanima, odnosno regularnoj jugoslovenskoj armiji da oslobadaju njihovu deželu i proširuju njene teritorije – čak šest dana posle službene kapitulacije Nemačke. Nikada, međutim, njihovi ideolozi i političari, uključujući i Kardelja, nisu prestali da govore i pišu o velikodržavnim, hegemonističkim, centralističkim i porobljivačkim pretenzijama srpskog naroda. Kakvi „vanredno sposobni nitkovi“ u poređenju s genocidno nastrojenim hrvatskim ideolozima i političarima – moglo bi se primetiti na liniji jednog istorijskog paradoksa u magičnom geopolitičkom trouglu: Španija u doba inkvizicije – Jevreji kao sposobni trgovci i bankari – cvatuća Engleska pod Kromvelom, o čemu piše genijalni rodonačelnik modernog romana Džems Džozs u *Ulisku*.

gledali neke svoje partikularne interese), liberalna stranka slovenačke buržoazije, koja se tada „orijentisala *unitarističko jugoslovenski*“, tzv. realna politika slovenačke buržoazije, i u okviru nje: „iskorišćavanje uloge Slovenaca kao jezička na vagi između Srba i Hrvata“. Kardelj je u takvom ređanju neprijatelja „raskomadane“ slovenačke nacije mogao dospeti i do Papuanaca i „vanzemaljaca“. Naime, to ređanje neprijatelja svih vrsta i boja bilo bi smešno i groteskno da nije proizvodilo svakovrsne ideologijske i političke zbrke i smutnje i bilo zgodan paravan iza kojega su on i njegovi učenici – metodima i sredstvima političke konspiracije – učinili zaista mnogo toga za Slovence.

Politika onog jezička na jugoslovenskoj geopolitičkoj vagi smetala je Edvardu Kardelju. Prvo, „za slovenačke mase“ bila je besperspektivna, „jer na tom putu slovenačko pitanje ne može nikada biti rešeno“, i drugo, ona je „*reakcionarna* – jer je objektivno postala uporište centralizma i velikosrpske hegemonije. Ona je slabila ne samo položaj Hrvata nego i samih Slovenaca. U krajnjoj liniji ova je politika doprinosila zaoštavanju srpsko-hrvatske suprotnosti i sve većoj izolaciji slovenačkog naroda od hrvatskog i srpskog“.²² Dakle, slovenačko „klackanje“ između Hrvata i Srba, Hrvatske i Srbije, *besperspektivno* je za Slovence – Sloveniju; to nije isto što i „klackanje“ – laviranje između Zapada i Istoka. Drugo, time bi Slovenci – Slovenija, postali uporište, nekakva čudna podumijenta *centralizma* (za Kardelja su „centralizam“ i „unitarizam“ istovetni pojmovi!) i *velikosrpske hegemonije* (sasvim jasno i „marksistički“: velikosrpska hegemonija je zapisana u genetskom kodu srpskog naroda isto kao genocidnosti prema Srbima u hrvatskom narodu!). I, treće, takva politika bi slabila geopolitički položaj Hrvata i Slovenaca! Naravno, slabljenje položaja Slovenaca je poentirano, jer Kardelja ni u jednom trenutku nije napuštala njegova zvezda vodilja: *Slovenija pre i iznad svega*.

Međutim, šta se *danas* događa u čudesnom trouglu – Slovenija – Hrvatska – Srbija?! Zašto slovenački čelnici preporučuju dr Franji Tuđmanu, Stjepanu Mesiću i drugim vrhovnicima „jevandjelje kornjače“ u zajednički započetom dijabolskom poslu „razdruživanja“, odnosno otcepljivanja od Jugosla-

²²⁾ *Isto*, str. 403.

vije, a *sami trče prebrzo* i „koracima od sedam milja“?! Ne očituje li se u tome slovenačka težnja da prvi sakupe zlatnu kišu specifičnih ratnih dividendi iz pobjede Zapada u tzv. hladnom ratu i zbog rušenja Jugoslavije i SSSR-a kao „bastiona komunizma“?!

Jevanđelje savremenih anglo-američkih osvajača i gospodara „sveta nacijâ“, koji stvaraju tzv. novi svetski poredak, podrazumeva tu slovenačku brzinu i te njihove metode „konfederalizacije“, odnosno stvarnog razaranja i uništavanja „komunističkih bastiona“.

Aktuelno povlačenje oružanih snaga Jugoslavije iz politički užarene, marcijalističke i euforične, odnosno „trijumfalističke“ Slovenije ima suštinski i paradigmatični značaj za anglo-američki svet i Zapad u celosti. Njihov hiljadugodišnji strateški cilj: pokoravanje slovenskog istoka i *uništavanje Rusije kao Rusije*,²³ postaje i *fizički* a ne samo obaveštajno, ideološki, psihološki i slično – *dohvatljiv* cilj. Ako se ubrzo nađu, ili već jesu, na putevima Hazara, Slovinci će na Zapadu biti upamćeni kao narod iz grupe „etničkih otpadaka Evrope“ koji je najviše pomogao planetarnim pretenzijama angloameričkog sveta.

ZVEZDANI TRENUCI EDVARDA KARDELJA I „USKRSNUĆE“ SLOVENIJE

Kardeljevi susreti sa Staljinom (novembar 1944, 19. april 1947. i 10. februar 1948), njegovo aktivno sudelovanje u *mirovnim pregovorima* u Londonu (1945), Parizu (1946) i Moskvi (1947), tokom kojih su, ili u neposrednijoj vezi s njima, „nekolicina od ljudskoga roda“ odlučivala o sudbinama milijardi ljudi, o državnosti nacijâ i njihovim državnim granicama, o novoj geopolitičkoj arhitekturi sveta i tzv. sferama uticaja velikih sila i drugo, a potom: jugoslovenski raskid s Kominformom (1948) i pokušaj Jugoslavije da se, posle inicijalnog impulsa od Titovog i Kardeljevog Politbiroa, serijom konkretnih vojno-političkih i diplomatskih koraka definitivno istragne iz orbite istočnoevropskog „lagera“ i vojno-političkog saveza, tzv. *tršćanska kriza* 1953. godine, proces amandiranja Ustava iz

²³⁾ Videti: Ž. Rakočević, *Zamke i stranputice detanta*, „Vojno delo“, br. 1-2/1991.

1963. godine, odnosno pripremanje terena za najčudesniji statut države svih vremena i svih geopolitičkih prostora, i Osimski sporazumi 1976. godine, jesu zvezdani trenuci Edvarda Kardelja, a i slovenačke nacionalne države u njenom nastajanju i rascvatu.

Kako se odlučivalo, jedan je od naslova poglavlja Mirovni pregovori u Kardeljevoj memoarskoj knjizi Sećanja, koja se odnosi na „Borbu za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije u periodu 1944–1957. godine“.²⁴

Edvard Kardelj se leta 1944. nalazio na ostrvu Visu. Kao član Politbiroa CK KPJ i potpredsednik Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije „zamenjivao je Tita i pomagao mu u radu“ unutar tog drugog organa. Na potpredsedničkoj dužnosti je „bio vrlo malo opterećen“,²⁵ prvenstveno zato što su „lokalni poslovi bili u samoupravnoj nadležnosti Narodnooslobodilačkog odbora Visa“, i što je ZAVNOH – *nota bene* – „brinuo o rešavanju svih drugih problema na području Hrvatske“. Hrvatska „formalno još nije bila *republika*, ali je, u stvari, *već imala tu ulogu*“.²⁶

Nacionalnom komitetu je „preostalo“ samo to da *održava veze* „sa sličnim organima republika, koje su, kao što sam rekao, tada stvarno već bile *republike*“.²⁷

„Drugo zasedanje AVNOJ-a – *temelj nezavisnosti nove Jugoslavije*“, naslov je pododeljka Kardeljeve knjige Sećanja. U civilizovanim nacijama, razvijenim državama, „temelj“ njihove nezavisnosti, teritorijalnog integriteta i suverenosti jesu njihovi civilizacijski koreni, delatni ljudi i njihovi ekonomsko-tehnološki, klasni i drugi društveni odnosi ili načini komuniciranja (međusobno i sa „svetom nacijâ“), ponegde i robna proizvodnja, tržišni procesi itd.

Kardelj iznosi i zaplete s Kremljom u vezi s Drugim zasedanjem AVNOJ-a. Ipak, Staljin je u vezi s „*našom*

²⁴⁾ Kardeljeva Sećanja su posthumno publikovana. Zajednički su ih publikovale beogradska „Radnička štampa“ i „Državna založba Slovenije“ 1980. Knjiga je, prema *Uvodnoj reči* Uredičavkog odbora, „izraz njegove želje i rezultat napora da pod kraj života ostvari makar deo svog velikog projekta tj. obradi delovanje i aktivnost jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta i Komunističke partije, odnosno SKJ, u vremenu 1927–1957. godine“. Zaista neverovatna mistifikacija tog odbora ako su već odlučili da na otmotnici i podnaslovnoj stranici knjige ispišu: „Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije“!

²⁵⁾ Sećanja, str. 21.

²⁶⁾ *Isto*, str. 21 (podvukao Ž. R.).

²⁷⁾ *Isto*, str. 21 (podvukao Ž. R.).

spoljnom politikom postupao i reagovao *pretežno oprezno*“, kaže Kardelj.²⁸

Naime, članovi Politbiroa CK KPJ očekivali su „oštriju Staljinovu reakciju“ na Zasedanje i odluke AVNOJ-a iz novembra 1943. godine. Znali su „da će Staljin biti protiv tog zasedanja“ i zato ga o tome nisu unapred obavestili. Staljin je, navodno, lično očekivao da će na odluke AVNOJ-a oštrije reagovati Čerčil i Ruzvelt. Njegovo neslaganje s tim zasedanjem i odlukama izrazio je Molotov u depeši čija je reprezentativna poenta izražena u metafori: „Zaboli ste nož u leđa Sovjetskom Savezu!“

Zapadni saveznici, međutim, nisu peterano oštro reagovali. Čerčil u „opširnoj depeši“ nije odobrio odluke, ali ni odbio razgovore na osnovu tih odluka. „Uhvatio“ se na formulaciju iz Deklaracije o odlaganju plebiscitarne odluke – za monarhiju ili republiku, odmah posle rata. Čerčilu, kao političkom realisti, bilo je jasno da je „nemoguće bilo kakvo nasilno razračunavanje s Narodnooslobodilačkom vojskom i Narodnooslobodilačkim frontom“, i zato mu je ta formulacija „otvorila određene mogućnosti da se spasi ono što se spasiti može.“²⁹ Njegov glavni „adut“ u toj veoma složenoj i neizvesnoj geopolitičkoj igri „bili su *međunarodno priznanje* nove Jugoslavije i više do kraja otvorenih pitanja koja će se pojaviti neposredno posle rata na Mirovnoj konferenciji, i to ne samo u odnosima između Jugoslavije i zapadnih saveznika nego i u odnosima između Sovjetskog Saveza i zapadnih saveznika.³⁰

Kardelj pominje i „naše“ (jugoslovenske) pozicije i adute u toj geopolitičkoj „igri bez granica“. Brojna armija, dobro naoružana oružjem i opremom dobijenom od Sovjetskog Saveza i zapadnih saveznika, uvežbanost i visok borbeni moral te vojske i njenih starešina, raspolaganje „preovlađujućim političkim uticajem u jugoslovenskom narodu“, jasno i dosledno „opredeljenje za slobodno odlučivanje o sopstvenoj sudbini“, mogućnost uspešnog manevrisanja u vezi s pretenzijama i delatnošću londonske kraljevske vlade stare Jugoslavije, i drugo. Staljin je nagovarao Tita i Kardelja da pristanu na izvestan kompromis. „Šta vam smeta kralj Petar? Vi imate

²⁸⁾ *Isto*, str. 42 (podvukao Ž. R.).

²⁹⁾ *Isto*, str. 43.

³⁰⁾ *Isto*, str. 43 (podvukao Ž. R.).

svu moć, a on je samo figura. Osim toga, vi potcenjujete uticaj monarhije u Jugoslaviji. Njen politički uticaj je još uvek jak“³¹ govorio je Kardelju prilikom njihovog prvog susreta novembra 1944. u Moskvi. Kardelj mu je odgovorio da bi „takvo rešenje“ naišlo na nerazumevanje u narodu. Štaviše, „ceo narod“ bi povratak kralja smatrao – *izdajom*. Time bismo „u sopstvenim redovima stvorili tešku političku krizu“.³² Narod bi video da ta londonska vlada nije „*sisala veslo*“ (Kardelj je upotrebio taj šatrovački izraz), nego zna tačno šta hoće: londonska vlada hoće vlast i povratak na staro.³³

Josip Broz Tito je nekoliko meseci ranije razgovarao sa Staljinom u Moskvi. Pored postignutog sporazuma o zajedničkim operacijama dveju armija na delu teritorije Jugoslavije (21. septembra 1944), Tito je Staljinu u vezi s kraljem, odnosno krunom, rekao isto što i kasnije Kardelj – „Ali Staljin je ostao neubeđen“.³⁴

Kardelj je u to vreme imao i „strogo konspirativan“ razgovor sa Palmirom Toljatijem u Rimu. Teme razgovora bile su: a) situacija u Jugoslaviji i odnosi s velikim silama, i b) „unutrašnji razvoj Italije“, odnosno posleratne „perspektive razvoja“ te zemlje. Toljati je izlagao teze i program koje su kasnije nazvali „istorijskim kompromisom“ i „evrokomunizmom“. Kardelj se tada nije „mešao u Toljatijevo izlaganje“ (za „evrokomunizam“ i nekakav „istorijski kompromis“ ni tada, ni kasnije nije mnogo mario), ali ga je zato ubeđivao da „uspešnije iskoriste *oružane snage* severoitalijanskih partizana, *bar kao pritisak* na zapadne saveznike u pravcu jačanja i učvršćivanja političke pozicije Komunističke partije Italije u političkom sistemu nove Italije“.³⁵ I sve do prvog zasedanja Kominforma u Poljskoj, Kardelj i drugi „čelni drugovi“ nisu se, navodno, mešali u politiku italijanske Komunističke partije. A tada, „na direktnu sugestiju Ždanova“, počelo je brutalno mešanje koje je moglo biti kobno za Jugoslaviju. O toj virtuelno-kobnoj opasnosti po zemlju Kardelj u *Sećanjima*, naravno – *ćuti*.

³¹⁾ *Isto*, str. 45.

³²⁾ *Isto*, str. 45.

³³⁾ *Isto*, str. 45–46.

³⁴⁾ *Isto*, str. 46.

³⁵⁾ *Isto*, str. 49 (podvukao Ž. R.).

PRILOG ZA „SKICU“ POLITIČKOG PORTRETA SLOVENAČKOG „SUDBONOSCA“

Prilog za „skiciranje“ političkog portreta Edvarda Kardelja (slovenačkog „sudbonosca“) može se u ovom kontekstu napraviti u nekoliko poteza:

1) Kardelj odlazi na sastanak u Rim 16. ili 17. oktobra 1944. preko Barija i „sasvim inkognito“. Zameće tragove ispred zapadnih obavestajnih službi, tako da one o tom njegovom susretu sa Toljatijem ništa nisu znale; (2) izlaže situaciju u Jugoslaviji i sluša Toljatijeve teze i program prema kojima je potpuno indiferentan;

3) nagovara Toljatija da pokrene partizanske oružane snage u Severnoj Italiji (sasvim blizu njegove dežele), tobože radi samobitnog italijanskog pritiska na zapadne saveznike. Nagoveštava Toljatiju da bi ta *vojna akcija* mogla dovesti rukovodstvo KP Italije na kormilo državne političke vlasti, ili barem u Parlament, kao najjaču stranku (tako nešto odvelo bi u sunovrat i partizanske oružane snage i Toljatijevu Partiju);

4) Toljatijevo ćutanje je konstitutivan činilac i podsticaj za Kardeljev uzlet mašte kao virtuelnog „vojskovođe“, a ne samo kao političkog konspiratora i vrsnog znalca geopolitike. Toljati apsolutno shvata da bi to odvelo u pogibelj i drži se one narodne: pamti, pa vrati!;

5) na prvom zasedanju Kominforma Kardelj kao zastupnik interesa Kremlja prima zadatak od zloglasnog Ždanova. Ide i preko granice tog prljavog političkog posla, a italijanski komunisti tu staljinističku podlost slovenačkog Mefista ne zaboravljaju i ne opraštaju (osvetiće se žestoko Komunističkoj partiji Jugoslavije posle našeg raskida s Kominformom);

6) posle sukoba s Kominformom nastaje tegobna i krajnje neizvesna „kominformovska 1948. godina“ – jugoslovensko biti, ili ne biti (u Italiji su tada na vlasti De Gasperi i De Gasperi i Neni); naravno, uz pomoć Vatikana i anglo-američkog sveta, njihovih državnih, bezbednosnih, političkih i propagandističkih faktora, odnosno „staleža“);

7) povlačimo hipotetički potez koji potire potez №6: na vlasti je Narodni front Toljatija i Neniya, a tada *nema* Londonskog memoranduma, potpisanog 5. oktobra 1954. godine,

Italija se *ne vraća* u Trst, a Jugoslavija biva *proterana* iz tzv. zone B; otpali bi Osimski sporazumi iz 1975–1976. godine.

Zbog svega toga verodostojna je izjava Đulija Andreotija iz 1988. godine: „Da je na vlast u Italiji tada („kominformovske 1948. godine“ – napomena Ž. R.) došla vlada narodnog demokratskog fronta, koju bi predvodili Toljati ili Neni, obojica u to vreme *dvostruko vezani za Staljina*, teško da bi Tito, pritešnjen sa obe strane mogao da se kreće i proglasi nezavisnost od Moskve“. Ipak, prebrodili smo nekako i tršćansku krizu 1954. godine i stvorili uslove i izvesne značajne pretpostavke za Londonski memorandum i docnije Osimske sporazume.

Raspuštanje tzv. seljačkih radnih zadruga, odnosno ukidanje nasilne kolektivizacije sela samo nekoliko meseci pre tršćanske krize, ona opšteprihvaćena parola „Život damo – Trst ne damo!“ i, iznad svega – neukidivi i neprevaziđeni patriotizam i ratnički duh srpskih i crnogorskih seljaka osujetili su plan Zapada i veliku težnju Italije da prigrabi i zonu B;

8) tim i narednim potezima ponešto se proširuje skica za verodostojan politički portret jednog od dvojice najmoćnijih ljudi tzv. avnojevske Jugoslavije.

U Kardeljevim *Beleškama o međunarodnoj situaciji iz 1944. godine* postoji teza da se „centar svetskog imperijalizma“ premešta iz Engleske u SAD. Staljin je smatrao da je Engleska i dalje taj centar pa su se nadmudrivali prilikom tog prvog susreta „u živo“. Staljin je tada uveravao Kardelja da Slovenija „ima slabu inteligenciju“. „Znam inteligenciju malih naroda, sve liče jedna na drugu, takva je i naša gruzijska inteligencija“ ... Kardelj nije oponirao Staljinu, ali se više puta posle tog razgovora pitao „nije li Staljin u pogledu dela slovenačke inteligencije možda bio u pravu“;

9) Kardelj učestvuje kao šef jugoslovenske delegacije *na mirovnim pregovorima* u Londonu, Parizu i Moskvi. Zna smisao i žaoku starolatinske maksime, odnosno počela: „Često se krije rat pod dragim imenom mira“. Lamentira i optužuje: velike sile su se dogovorile o formiranju Saveta ministara, pred kojim su on i predstavnici drugih zemalja antihitlerovske koalicije mogli samo da iznesu svoja mišljenja i postavke zahteve.³⁶

³⁶⁾ Isto, str. 83.

Duge i iscrpljujuće diskusije pred tim *visokim senatom* (tako je Kardelj nazvao Savet pet ministara) ne bi donele ništa dobro Jugoslaviji (određenije: Sloveniji i Hrvatskoj!) da nije bilo „*pune podrške Sovjetskog Saveza*“.³⁷ Staljin je zahtevao „sistem“ i metod stvarnog odlučivanja u okviru Saveta ministara, a „pod pritiskom i upornošću sovjetske delegacije“ branjeni su „određeni interesi i zahtevi“ Jugoslavije. Zapadnjačkoj aroganciji u ignorisanju jugoslovenskih interesa i zahteva uzvraćeno je sa sovjetske strane istom merom.

„Prva i najduža konferencija Saveta ministara pet velikih sila bila je o *nacrtu ugovora sa Italijom*. Tu smo mi, razume se, imali najveće interese i energično smo se borili za svoja prava i zahteve“.³⁸ Na koga se odnosi zamenica „mi“ sada nije teško odgonetnuti. Ona tu nije autorski plural niti *pluralis maiestatis*, koji bi više priličio nekom nekrunisanom crvenom caru, već *pluralis modestiae* tog slovenačkog „sudbonosca“ i učitelja nacije. Kardelj je bio svestan da nije narodni vođa, da se u tom pogledu ni slučajno nije mogao upoređivati s Titom, pa je svoju životnu priliku i kompenzacione razloge za vlast i moć tražio, i našao, u *tamnom vilajetu ili začaranom svetu političke konspiracije i geopolitičkih ratnih i mirotvoračkih igara i veština*.

Kardelj je razgovarao sa svim ministrima tog „visokog senata“ kao neprikosnoveni šef jugoslovenske delegacije, a u Parizu se sreo s *De Golom*, koji nikad nije hteo da se sretne s Titom. U pregovorima o granici između tzv. slobodne teritorije Trsta i Jugoslavije, kao i dela obale zapadno od Trsta, proradila je „francuska formula“ kao poslednja linija odbrane zapadnih interesa u toj đavoljskoj *dijalektici relativnih geopolitičkih pozicija* zapadnih savezničkih sila, Sovjetskog Saveza, Italije i Jugoslavije.

U Kardeljevim *Sećanjima* *Molotov* je „*dogmatičar staljinskog tipa* – ipak još vezan za *osnovne teze* oktobarske revolucije“, a *Višinski* je tada „već predstavljao *najbirokratskiji i apsolutistički sloj birokratije*“. Sa njima je raspravljao i o „američkoj glasačkoj mašini u Ujedinjenim nacijama“, i kako razbiti tu mašinu, zatim o kolektivizaciji („vruća“ tema), o seljaštvu i zadrugarstvu različitih tipova (Kardelj je te teme

³⁷⁾ Isto, str. 84 (podvukao Ž. R.).

³⁸⁾ Isto, str. 85 (podvukao Ž. R.).

docnije obrađivao u referatima i knjigama) itd. Sve te njihove diskusije i priče trajale su koliko i Mirovna konferencija u Parizu – šest meseci!

Priprema i potpisivanje *državnog ugovora sa Austrijom* pružili su Kardelju priliku da se ponovo sretne sa Staljinom. „Ova konferencija je od samog početka tekla *izrazito odbojno protiv nas*“. Kardelj je svim ministrima „visokog senata“ „objasnio naše teze“ u vezi sa *Koruškom*. „Međutim, svuda sam naišao na *oglušivanje*“, ³⁹ kaže. I, dalje: „Po dolasku u Moskvu, u toku rada te konferencije, *sastao sam se sa Staljinom*. Bio je prisutan i Molotov i drugi rukovodeći ljudi iz sovjetskog rukovodstva. S obzirom na dobru atmosferu u razgovoru sa Staljinom, iskoristio sam priliku da mu prikažem situaciju na pregovorima o državnom ugovoru sa Austrijom i, između ostalog, postavio sam mu i *pitanje Koruške* i molio za njihovu punu podršku. Staljin me je slušao bez komentara, *klimao glavom* i na kraju rekao: vaši zahtevi su svakako opravdani i mi ćemo ih podržati. Zatim se obratio Molotovu i rekao mu: Vjačeslav, uradite sve što možete da podržite Jugoslovene. Više nije govorio o tome“.⁴⁰

Kardelj navodi svoj *tadašnji* utisak da je sovjetska vlada bila manje zainteresovana „da podrži Jugoslaviju u pitanju Koruške“ nego u pitanju *ugovora o miru sa Italijom*. „Po svoj prilici, *Koruška* je bila jedno od pitanja za međusobna pregovaranja i popuštanja *velikih sila*, a zapadne vlade su od samog početka bile *potpuno jedinstvene* u svim pitanjima oko Koruške, odnosno oko *Austrijsko-državnog ugovora*“.⁴¹ To je bila jedna od krucijalnih tačaka, ali i neprelazna granica za Sovjetski Savez i Jugoslaviju na mirovnim pregovorima.

Džordž Maršal, tvorac tzv. Maršalovog plana, a u tim Kardeljevim zvezdanim trenucima – državni sekretar SAD, i *Ernest Bevin*, ministar spoljnih poslova Velike Britanije, uveravali su Kardelja da je pitanje Koruške definitivno rešeno *plebiscitom* od 10. oktobra 1920, kada su se Slovenci izjasnili za priključenje tog „slovenačkog“ dela Koruške – *Austriji!* Za priključenje Austriji glasalo je 25.025 birača (59 odsto), a za priključenje Kraljevini SHS 15.279 birača (40,1 odsto).

³⁹⁾ *Isto*, str. 92 (podvukao Ž. R.).

⁴⁰⁾ *Isto*, str. 92–93 (podvukao Ž. R.).

⁴¹⁾ *Isto*, str. 93 (podvukao Ž. R.).

Kardeljev opšti zaključak je: „Snažnu podršku na mirovnim pregovorima dobili smo od *Sovjetskog Saveza* ... Molotov je veoma često i vrlo dugo insistirao na našim zahtevima. *Postigao je ceo niz relativno zadovoljavajućih kompromisa* i možemo bez preterivanja reći da *bez takve pomoći Sovjetskog Saveza Jugoslavija ne bi postigla takve ugovore o miru kakve je postigla*“.⁴²

„Mirovna konferencija u Parizu je inače bila prilika za razne pazare odnosno pogađanja“.⁴³ U vezi s tom njenom karakteristikom, Kardelj pominje razgovor s Konstantinom Caldarisem, tadašnjim predsednikom grčke vlade i ujedno šefom diplomatije i delegacije na mirovnim pregovorima. Caldaris je, navodno, predložio Kardelju da Jugoslavija i Grčka podele Albaniju – tu „nikakvu državu“ koju su „stvorile velike sile“: „Bio je čak i velikodušan i ponudio nam veći deo Albanije nego što je tražio za Grčku“.⁴⁴ Taj predlog i sam razgovor su prilično zagonetni. Moša Pijade i Aleš Bebler, članovi jugoslovenske delegacije na mirovnoj konferenciji, tvrdili su docnije da je taj predlog Caldaris saopštio njima, a oni su ga Kardelju preneli. Bilo kako bilo, Kardelj kaže da je odbio pogađanje o podeli Albanije s tvrdnjom da „albanski narod sada ima *drukčiju vladu*“, za koju je „nemoguće“ govoriti da je prevrtljiva i da će Albanci izdati Jugoslaviju. „Na žalost, ovu moju tvrdnju o albanskoj vladi istorija kasnije

⁴² Isto, str. 95 (podvukao Ž. R.).

Tom Kardeljevom zaključku nije potreban komentar. Treba ga jedino imati na umu kao jedan od obračunskih ključeva kada slušamo i čitamo ideologe i oficijale u Sloveniji i Hrvatskoj koji otvoreno pozivaju u nove krstaške pohode protiv „najvećeg bastiona komunizma“, „crvene imperije zla“, „polarnog medveda“ koji i dalje preti bezbednosti Zapada, i slično.

Zagrebački „Večernji list“ od 17. jula 1991. otišao je u toj besomučnoj propagandi i divljanju tako daleko da opominje Sovjetski Savez da se ne meša u unutrašnje stvari Jugoslavije, i da se konačno Sovjeti „pomire s činjenicom“ da su sada najobičnija članica KEBS-a! Dakle, da su velika sila „na papiru“, „papirnati zmaj“, te da im međunarodnopravni status stalnog člana Saveta bezbednosti OUN ne vredi više ni pišljiva boba.

Neposredni povod za tu provalu besa i „junaštva“ (pod okriljem izvesnih zapadnih sila) bilo je pismo Aleksandra Besmertniha, ministra spoljnih poslova Sovjetskog Saveza, svojim kolegama u zemljama susedima Jugoslavije. U Besmertnihovom pismu – čije su osnovne teze, nacrt, intencija itd. bili *pre toga* predočeni Budimiru Lončaru, odnosno Saveznom sekretarijatu za spoljne poslove SFRJ – odista se opominju te zemlje da se *ne mešaju u jugoslovensku krizu*, osobito ne na način na koji to već uveliko čine neki naši susedi.

⁴³ Isto, str. 95.

⁴⁴ Isto, str. 95.

nije sasvim potvrdila ali naš stav u pogledu integriteta Albanije je uvek bio *isti*, bez obzira na to kakvo je bilo držanje albanske vlade prema nama“,⁴⁵ naknadno je zaključio.

POD RITMIČKO-HARMONIČKIM DIKTATOM SVETSKOG TRŽIŠTA I SVETSKOG KAPITALA

Koča Popović govori o „kominformovskoj 1948. godini“ kao našem *kraju iluzija*. Na jednoj strani, naš žilav i veliki otpor Staljinu i tzv. socijalističkom lageru, a na drugoj: specifično otvaranje prema Zapadu, svetskom tržištu itd.

Kardelj pod tim događajem podrazumava jugoslovensko „odlučno ne“ Staljinovom planu „da likvidira samostalnost i nezavisnost Titove Jugoslavije“ i da, *nota bene*, to istorijsko „ne“ postane vrhunska egida i aura „odnosa samoupravljanja“, koje je Kardelj tada ili tek naknadno *jedini* „video“. O tom jugoslovenskom istorijskom „ne“ mnogo se pisalo i raspravljalo.

„Zapad je bio podeljen u svojim stavovima. Jedni su smatrali da je došao kraj Titove Jugoslavije i da je *apsolutno nemoguće da ona izdrži Staljinov pritisak*, a drugi, rekao bih manjina, verovali su da *Jugoslavija može izdržati u svom otporu i pobediti* i počeli su da nam daju prvu ekonomsku i materijalnu pomoć u obliku *pospešivanja* trgovinske razmene itd. A bilo je i trećih koji su do te mere bili antikomunisti da su smatrali da je sve to *aranžirano* među komunistima da bi se lakše uticalo na Zapad“,⁴⁶ piše Kardelj. I dalje: „Proces otvaranja na Zapadu išao je relativno sporo, ali je ipak *išao*. U početku ga je ometala i naša *prelazna politika*. Naime, mi nismo hteli *odmah ići*, da tako kažem, „*svim topovima*“ protiv Sovjetskog Saveza, da ne bismo dali povoda za *vojnu intervenciju* protiv Jugoslavije“.⁴⁷

Ljubiša Adamović, Džon R. Lempi i Rasel O. Priket, u knjizi *Američko-jugoslovenski ekonomski odnosi posle drugog svetskog rata*, o tome kažu: „Američki ekonomski odnosi sa posleratnom Jugoslavijom nisu se dramatično preobrazili

⁴⁵⁾ *Isto*, str. 96 (podvukao Ž. R.).

⁴⁶⁾ *Isto*, str. 131 (podvukao Ž. R.).

⁴⁷⁾ *Isto*, str. 132 (podvukao Ž. R.).

preko noći, 28. juna 1948. kada je objavljena vest o sporu između Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. Obema stranama su bile potrebne godine, a ne dani, da bi se došlo do te velike preorijentacije“. Američka pomoć je „došla do svoje najviše tačke tek 1953. godine, kada je iznosila 31 odsto jugoslovenskog uvoza“.⁴⁸

Krediti EXIM banke, pomoć u hrani 1950. godine, ponovno uspostavljanje odnosa Jugoslavije sa Svetskom bankom (IBRD) i Međunarodnim monetarnim fondom (IMF) bili su oživotvorenje nove američke politike „*održavanja Tita na površini*“ („keeping Tito afloat“).⁴⁹

Međutim, postojale su dileme oko izravnavanja deficita u platnom bilansu zemlje sa Zapadom. Navedena američka pomoć samo je donekle olakšavala taj problem. Situacija s platnim deficitom postala je kritična 1962. godine, i nagnala je Tita da i o tome progovori na proširenoj sednici Izvršnog komiteta CK SKJ u Beogradu, 14, 15. i 16. marta te odista kritične godine za Jugoslaviju. Težište toga problema, tako reći, fizički je materijalizovala ukupna finansijska zaduženost zemlje prema Zapadu. Osnovni dug zemlje iznosio je tada nešto više od milijarde i stotinu miliona dolara, ali je, s obzirom na tadašnju privrednu razvijenost i kredibilitet zemlje, bio preteško finansijsko breme. Tito je smatrao da nelikvidnost spoljnih plaćanja kompromituje zemlju u inostranstvu, a posebno u finansijskim i uopšte poslovnim krugovima na Zapadu. Upravo je tada IMF otkazao zajam Jugoslaviji u iznosu od 35 miliona dolara.

U toku je bila ekonomska reforma započeta 1961. godine, pa je Titu izgledalo da i s te strane nešto nije u redu. Govorio je o „haotičnom stanju“ u zemlji i potrebi da se nešto najozbiljnije preduzme. Na navedenoj sednici razmatrane su i oštro kritikovane „klice autonomastva“ i izvesni počeci, odnosno elementi konfederalizma.

Neke Titove rečenice zvuče apokaliptički i svojevrsan su lament nad zemljom čiji je neprikosnoveni vođa: „Čovek se pita da li je naša zemlja zbilja *kadra* da se *još drži*, da se ne *raspadne*?“

⁴⁸⁾ Lj. Adamović, Dž. R. Lempi, R. O. Priket, *Američko-jugoslovenski ekonomski odnosi posle drugog svetskog rata*, „Radnička štampa“, Beograd, 1990, str. 51.

⁴⁹⁾ *Isto*, str. 41.

„Neću da bacim koplje u trnje. Riješio sam da se borim. Nastupila je velika, teška i neizvjesna društvena prekretnica na kojoj iz kola revolucije ispadaju oni koji ne shvataju društvenu situaciju i njene zakonitosti“, nastavio je Tito. „Ja se već godinama, a naročito u posljednje dvije godine, *borim sam sa sobom. Šta da radim?* Vidim da neke stvari, ne idu“. „Dobro, ja sam generalni sekretar SKJ. Imam ogromnu odgovornost. A kad imaš odgovornost onda se postavlja pitanje: možeš li *tako* dalje raditi? Odgovornost imaš, a *ne sprovodi se ono što sugerišiš ili tražiš*, nego se ide drugim pravcem“. Zbog tih kretanja „drugim pravcem“ Tito je postavio pitanje vlastitog opstanka na čelu Partije i države. Pomeno je kritike i žaoke njemu upućivane: „ostario si“, „imaš zastarjele koncepcije“, „možda po izvjesnim svojim kvalifikacijama ne odgovaraš sadašnjoj fazi društvenog razvitka“, i slično. „Ja se s tim ne slažem“, odgovorio je odrešito Tito na ta i neka druga pitanja i kritike, koje je sam parafrazirao. „Neću da bacim koplje u trnje zbog raznih razgovora“.⁵⁰

Tito je donekle dopuštao da su krivi i „oni gore“ i on lično; prvenstveno zato što nisu, odnosno što nije ranije preduzeo mere koje je imao pravo da preduzme („*nego ih tek sada preduzimam*“).⁵¹

O republikama i nacionalnim i republičkim interesima tada je rekao: „Dužni smo da budno pratimo i čuvamo tekovine revolucije *po nacionalnom pitanju* ... Ali, mi nećemo dozvoliti da se nacionalno pitanje *deformiše* u jednom negativnom pravcu *dezintegracije* naše socijalističke zajednice“. Isto tako „sistem radničkog samoupravljanja ne sme se dovoditi u pitanje. To je nešto *trajno*. Ako mi tu nećemo biti konsekvntni u zastupanju interesa naših *osnovnih* proizvodnih jedinica, *onda će nas jednoga dana najuriti. I zaslužili smo da nas najure!*“⁵²

Veoma je indikativno i to što je Tito na toj sednici pomenuo Šesti kongres KPJ, odnosno SKJ, i rešenost da se više ne vraćamo na sistem „*komandovanja i upravljanja svim*

⁵⁰ Videti: „Politika“ od 17, 18. i 19. novembra 1988. godine. Redakcijski naslovi i podnaslovi: „Nedovoljno rasvetljeni događaji“, „Politička i lična drama Josipa Broza“, „Ko je posejao seme autonomastva“. Priređivači toga još za javnost nedostupnog „materijala“ jesu novinari „Politike“ dr Rajko Đurić i Sava Dautović.

⁵¹ Isto.

⁵² Isto.

i svačim". Za nesprovođenje odluka Šestog kongresa, održanog 1952. godine, učinio je odgovornim najviši partijsko-državni vrh zemlje.⁵³

Prekretničke i kontroverzne 1962. godine problem preza-duženosti Jugoslavije i njena nemogućnost da udovoljava zahtevima inostranih poverilaca i poslovnih partnera samo su ona „najtvrdā“ i tako reći fizički materijalna strana veoma složenih, protivurečnih i neizvesnih odnosa sa *svetskim kapitalom*; tačnije, sa njegovim glavnim finansijskim središtima i staništima (tzv. multinacionalne ili transnacionalne industrijsko-finansijske korporacije, velike poslovne banke, najvažnije centralne banke Zapada, efektne berze itd.). U tom i takvom kontekstu vođen je četvoročasovni razgovor između *Judžina Bleka*, predsednika IBRD-a, i *maršala Tita*, septembra 1950. u Beogradu. Razgovarano je pretežno o „*najvažnijim kriterijumima*“ i praksi davanja zajmova i kredita zemljama „trećega sveta“, a među njima i Jugoslaviji. Judžin Blek je bio profesionalni bankar, s iskustvom iz Volstrita, i nije se preterano obazirao na geostrateške ili političke razloge. Bio je veoma „tvrd“ pregovarač, i tek ga je Tito ponešto „smekšao“ u tom razgovoru svojom „obezoružavajućom iskrenošću i pregovaračkom sposobnošću,“ tvrde Adamović, Lempi i Priket u navedenoj knjizi. Verovatno je Tito 1962. godine imao na umu to i slična vlastita iskustva sa zapadnim bankarima.

U pitanjima novca i uzajmljivanja imao je Tito „degolovski konzervativna“, odnosno stroga shvatanja, i to *sve do sredine sedamdesetih godina*. Do tih naših ludih godina, ili „nepodnošljive takoće“ zaduživanja i upadanja u veoma razgranatu mrežu svetskog finansijskog kapitala, Tito je neprestano insistirao da se unapred višestruko meri – ekonomski i politički važe – svaki dolar koji će se pozajmiti u inostranstvu. Posle izvesnih razobručavanja jugoslovenske privrede, na primer, donošenjem tzv. sistemskog zakona u 1972. godini, po kojem su se republike, opštine i čak reproduktivna preduzeća i poslovne banke mogli zaduživati gde i koliko hoće – svima su nam kola pošla nizbrdo.

Bankari sa Zapada su tada davali novac na zajam šakom i kapom. Bilo je to posle izvesnog *inicijalnog impulsa* iz tzv.

⁵³ Isto. Važno ishodište te sednice je poznato *Pismo izvršnog komiteta članovima i organizacijama SKJ*.

Trilateralne komisije, a posebno razrađenih pledoajea i čak „elaborata“ dr Henrija Kisindžera, Zbignjeva Bžežinskog, Roberta Maknamare i drugih.

Na čelu Svetske banke (IBRD) bio je tada Robert Maknamara, ranije ministar odbrane i lični prijatelj Džona Kenedija. Njegov kredo na tom izuzetno važnom položaju svetskog finansijskog kapitala bio je: finansijskim injekcijama podsticati ubrzanje privrednog razvoja u zemljama „trećeg sveta“ i stvoriti neophodne uslove za njegovu docniju berzansku transmutaciju da bi i on mogao steći vrednosti i obrasce potrošnje tzv. slobodnog sveta na Zapadu i u Japanu. Geopolitička dimenzija i anglo-američke pretenzije vladanja savremenim „svetom nacijâ“ subsumirane su u tom kredou i u politici „široke ruke“ Svetske banke pod Maknamarinim rukovodstvom.

Rezultati te desetogodišnje đavolske rabote svima su poznati. Svi u tzv. zemljama u razvoju osećamo to na vlastitoj koži: hiljadu četiri stotine milijardi dolara tzv. osnovnih dugova, koje će te zemlje otplaćivati „odavde do večnosti“, stotine milijardi dolara godišnje na ime plaćanja kamata i bankarskih provizija i premija za rizik, i povrh svega velika i višestruka zavisnost zemalja „trećeg sveta“ od Zapada i Japana. Prvenstveno, od SAD, zbog njihovog dominantnog položaja u IMF i IBRD, zbog delovanja njihovog „Fedâ“ (centralna banka) na tzv. otvorena tržišta novca i novčanog kapitala, a i zbog položaja Volstrita u svetskim finansijama. Sve to, i mnogo drugog u svetu finansija imao je na umu Džejms Bejker kada je na Kapitol Hilu, 24. maja 1991, pred jednim senatskim potkomitetom za spoljne poslove izjavio: „*Oružje koje imamo ima vrlo opasno punjenje!*“ Povod za tu Bejkerovu ratobornu izjavu bio je tzv. Niklsov amandman i težnja vlade SAD da baci na kolena „boljševičku“ Srbiju, a da pritom ne ošteti saveznu vladu Ante Markovića. Reč je bila o tako reći apsolutnom oružju u svetu finansija i transferu novih tehnologija koje u svojim rukama drže SAD, a tim oružjem one mogu da bace na kolena bilo koju drugu zemlju. U iskivanju toga oružja učestvuje i najmoćnija centralna banka sveta – Federal Reserve System – FRS („Fed“), koja na izvestan način vodi SAD, ali i svetsku privredu, prvenstveno posredstvom dolara kao rezervne valute №1 i superprivilego-

vanog položaja SAD u tim dvema međunarodnim finansijskim ustanovama.

Naravno, bilo je *kriza plaćanja* i pre 1962. godine. Na primer, ona iz 1954, koja je koincidirala sa završetkom tzv. Tripartitnog sporazuma sa Velikom Britanijom i Francuskom o načinu rešavanja problema deficita u platnom bilansu Jugoslavije. Tripartitni sporazum završen je odlukom britanske vlade početkom 1954. godine da uskrati finansijsku podršku našoj zemlji. „Međutim, na početku krize 1954. godine, Stejt department SAD se nadao da će proširiti, a ne napustiti Tripartitni sporazum, i da će odvratiti Jugoslaviju od *bilateral-nih aranžmana*, koji su Amerikance još uvek asociirali na kliring sa Nemačkom iz tridesetih godina“.⁵⁴

Zahtev Jugoslavije od 12. marta 1954. „da Stejt department koristi tripartitni mehanizam radi olakšanja otplate jugoslovenskih dugova zapadnoj Evropi“, doveo je „do još ambicioznijeg plana koordinirane akcije – do konferencije vlada kreditora sa jugoslovenskim predstavnicima koju je, izgleda, Titova vlada takođe želela toga leta“.⁵⁵ Sjedinjene Američke Države su se već tada interesovale za rešavanje tzv. *reprogramiranja dugova* Jugoslavije, i to putem konferencije kreditora. U tom pogledu SAD išle su korak-dva ispred zemalja zapadne Evrope. Američka „politička razmišljanja o *bezbednosti Zapada*“ imala su prevagu u odnosu na konsideracije o „uskim komercijalnim interesima“ zapadnih Evropljana.

Američka naklonost prema kompleksnoj finansijskoj podršci Jugoslaviji tokom druge polovine pedesetih i početkom šezdesetih godina imala je i drugu stranu medalje: u nju su bili upisani kodovi strategije i taktike bezbednosti Zapada, ali i krucijalna činjenica da je Sovjetski Savez od 1955. godine napravio i praktikovao vlastiti program *ekonomske pomoći* zemljama u razvoju. A i nešto pre tog „prelomnog“ trenutka, jula 1953, kada je SSSR dao poklon Proširenom programu tehničke pomoći Ujedinjenih nacija u visini od četiri milijarde rubalja. U SAD sve je to ocenjeno kao „sovjetska ekonomska ofanziva“.⁵⁶

⁵⁴ Lj. Adamović, Dž. R. Lempi i R. O. Priket, *Isto*, str. 51 (podvukao Ž. R.).

⁵⁵ *Isto*, str. 51.

⁵⁶ *Isto*, str. 59.

Isuviše mali zajmovi Svetske banke tokom tog perioda, tzv. neodređeni kriterijum američke pomoći, *odbojnost Kongresa* prema finansijskoj podršci i proširenju programa pomoći Jugoslaviji i neke druge nepovoljne okolnosti nije mogla da „izravnava“ Kenedijeva administracija s velikim uticajem na IBRD. Uz to, Kongres je vršio pritisak da se Jugoslaviji *ukine* status najpovlašćenije nacije.⁵⁷

„*Krizna situacija* s početka pedesetih godina ponovo se pojavila, ovog puta pre zbog *dugoročnih reformi* no zbog kratkoročne brige za opstanak“.⁵⁸ Pomenuti trifolijum pripovedača i analitičara američko-jugoslovenskih ekonomskih odnosa ima na umu *kritičnu* 1962. godinu. Još jedna odista velika i dramatična situacija u vezi s dugoročnim reformama privrednog sistema i ekonomske politike dogodila se u proleće 1967. godine na proširenoj sednici Izvršnog komiteta, posvećenoj gotovo hamletovskoj dilemi – *reforma iz 1965: da ili ne?! Oni koji su se tada zalagali za produžetak reforme bili su u manjini, ali je u tom trenutku odlučilo Titovo saglašavanje s njihovim gledištima, argumentima i pledoajeom. Međutim, bila je to njihova labudova pesma i početak kraja te relativno dobro pripremljene i izvedene ekonomske reforme. Sve poznije reforme ili tzv. stabilizacioni programi, uključujući i onaj tzv. Krajgerove komisije, bili su u odnosu na nju farsa i politički pragmatizam i voluntarizam.*

Uprkos tzv. Kenedijevoj rundi, odnosno Zakonu o proširenju trgovine iz 1962. godine, Jugoslavija se našla u situaciji da joj SAD ukinu, ponište status najpovlašćenije nacije – ustanovljen („odobren“) 1945. godine. I tada su izvesni kongresmeni svojim amandmanima dovodili u pitanje američko-jugoslovenske ekonomske i druge odnose.

Robert Maknamara, moćni predsednik Svetske banke u godinama kada je jugoslovensko društvo „leonovalo“ bez skafandra i druge opreme, i kada je „veselo živelo na račun buduće proizvodnje“, obratio se nedavno jugoslovenskoj javnosti posredstvom beogradskog nedeljnika „Vreme“. Reč je o „iskluzivnom intervjuu“, u kojem su dodirnete neke od najvažnijih tema kojima se bavi *mišljenje planete* ili Gorbačovljevo „novo mišljenje“. Dakle, razgovor o „ratu na Bliskom

⁵⁷⁾ Isto, str. 62.

⁵⁸⁾ Isto, str. 62 (podvukao Ž. R.).

istoku 1967. godine“, koji je svet doveo na ivicu termonuklearnog rata, o odnosima dveju supersila, o sadašnjem „svetu bez hladnog rata“, o opasnostima *unipolarnog* sveta (čitaj: angloameričkog svetskog carstva ili bar *Pax americana*), o velikoj, virtuelnoj i stvarnoj „opasnosti da Zapad i SAD neće uspeti da mudro upravljaju svetskim ekonomijama“, „koje sve više zavise jedna od druge“, i o finansijskoj pomoći Jugoslaviji – „samo uz jake garancije“!⁵⁹

Maknamara se zalaže za finansijsku podršku Gorbačovljevim reformama, ali ta pomoć ne bi smela biti *uludo potrošena*. U njoj, kao i u onoj koju su SAD pružile Jugoslaviji pod budnim okom tog velikog stratega i taktičara američke planetarne „geopolitičke igre“ i odnosâ sa zemljama „trećeg sveta“ nema ni trunke sentimentalnosti i erazmovske težnje za uljuđenim čovečanstvom. Maknamara s ponosom naglašava da je uvek zastupao interese SAD, Zapada i zapadne civilizacije.

Jugoslovenska eksperimentisanja s radničkim samoupravljanjem uoči i u prvim godinama posle Šestog kongresa KPJ (SKJ), tzv. sistem stopâ akumulacije i fondova, „uveden u egzistenciju“ 1952/1953. godine, embrioni deviznog tržišta i konvertibilnosti dinara, *tendencija centralne banke* u uslovima i geopolitičkim okolnostima jugoslovenskog federalizma i ekonomske reforme 1961/1962. i 1965/1968. bili su na nivou i talasnoj dužini sovjetskog NEP-a dvadesetih godina i najmanje toliko *faktično egzistentni* i mogući kao „klice“ socijalizma i tzv. slobodne asocijacije rada u Marksovim fragmentarnim, ali dubokim i podsticajnim razmatranjima akcionarskih društava i kooperativnih fabrika.

Birokratska „opklada“ na tzv. realni socijalizam i „izbor“ te vrste i metoda tzv. socijalističke privrede (veoma slične, ako ne i identične tzv. azijskom načinu dirigovane i prozračne naturalne privrede) kao mogućeg predmeta *kritičke istorije nescentnog socijalizma* nije izvršen s obzirom na njegovu povesnost i civilizacijsku ukorenjenost, nego kao *falš-izbor* samih vrhova političke birokratije, zvane „nomenklatura“. Zato nam se dogodio *socijalizam iz epruvete*, zato i sada odgonetamo kontroverznu 1962. godinu itd.

⁵⁹ Videti: *Uzbudljiv novi svet*, „Vreme“, br. 34. od 24. juna 1991.

Nikad kao pokret i društvo nismo shvatili da je „moderni čovek“ počeo s renesansom, a ona s ponovnim uspostavljanjem stvarnih i filozofsko-teorijskih veza s *robnom* proizvodnjom, međunarodnom trgovinom, bankarskom ekonomijom, itd., na jednoj, i s uvek živim rimskim pravom (privatno, odnosno građansko i javno), na drugoj strani. Čovek se u takvom društvenom ambijentu zakonito udaljava od sebe kao *homo sapiensa*, kao pripadnika neke zajednice s pravičnim „prirodnim stanjem“, te samog sebe prenosi, premešta u ezoterički i egzoterički svet tržišne ekonomije, u kapital, u odnose finasijskog kapitala, u berzansku delatnost itd. A za sve to njemu su potrebni, zapravo neophodni, izvesna kritička svest, naučno-apstraktno mišljenje i vladanje makar osnovnim terminima i pojmovima nauke političke ekonomije. I u tim oblastima čovek se suočava s borbom za opstanak. Sve složenija i nemilosrdnija konkurencija novim proizvodima (robama), novim tehnologijama, metodima i oblicima tzv. menadžmenta i marketinga, cenama itd. čine tu borbu odista dramatičnom i neizvesnom. Radi se u izvesnom smislu i o „marcijalističkim“ igrama i veštinama neekvivalentne robonovčane razmene, tzv. carinskim, deviznim i drugim ekonomskim ratovima itd. Dakle, „moderni čovek“ se nije u potpunosti oslobodio od svog altamirskog (lovačkog, nomadskog) i sedilačkog (skupljačkog i zemljoradničkog) bivstvovanja, kao što se ni protestantizam nije oslobodio katoličanstva ili uveliko sofistikovani kreditni sistemi od monetarnog zlata kao njihove stvarne i duboko zapretene „baze“, arhimedovske tačke.

Rečju, jedan od najdubljih i najsloženijih korena sadašnje jugoslovenske krize sadržan je u onom našem varvarskom čupanju izvesnih civilizacijskih materijalnih i duhovnih korena na kojima su počivali privreda i društvo predratne Jugoslavije, a i one naše reforme i žive klice jedne specifične vrste socijalizma koji je nastao pedesetih i šezdesetih godina.⁶⁰

⁶⁰ Za potvrdu navedenih konstatacija preporučujemo kritičko čitanje naučnih rasprava Milentija Popovića koje se odnose na navedene reforme, a zatim i nepreglednu statistiku, dokumentaciju, odgovarajuće zakonske akte itd., kao i članke i rasprave izvesnih inostranih visokokompetentnih ekonomista, sociologa i politikologa. Na primer, knjigu Pitera Vajlsa *Communist International Economics* iz 1966. godine, i u njoj posebno kritički osvrt na studiju Milentija Popovića o ekonomskim odnosima između socijalističkih država iz 1949. godine. Piter Vajls u toj knjizi govori o originalnom i značajnom dodatku Marksovom *Kapitalu* (treći tom, glava 12) iz pera Milentija Popovića. Emanuel Argiri, odavno poznat u svetu po svojim kritičkim

TRIJUMF ZAPADA ILI SUTON SVETSKE CIVILIZACIJE

Frensis Fukujama, Američanin japanskog porekla, započeo je diskusiju o tzv. *kraju istorije*.⁶¹ Tu svoju kontroverznu tezu zasnovao je na pojavama i činjenicama koje svedoče o potpunom raspadu ili „urušavanju“ tzv. realsocijalizma, ali i na jednoj Hegelovoj tezi, viziji ili anticipaciji kraja svetske povesti od trenutka kada je ugledao Napoleona na belome konju!? Fukujama pokušava da oponaša Hegela u pogledu na kretanje tzv. svetskog duha, koji je Hegel, gotovo beketovski apsurdno, konačno skrasio, odnosno usidrio u Pruskoj dvadesetih godina devetnaestog stoleća.

Prestankom tzv. hladnog rata, tačnije pobedom Zapada u tom ratu protiv istočnoevropskog „socijalističkog lagersa“ i velike „imperije zla“, njegove matice i vojnostrateškog i termonuklearnog kišobrana, *završeni su* glavni ideološki sukobi. Čovečanstvo sada može da predahne i posveti se pravim civilizacijskim stvarima, smatra Fukujama. Međutim, nije originalan ni u odnosu na svog američkog učitelja Alana Bluma, koji ga je uveliko inspirisao, podučio i možda protežirao. Prvenstveno, predavanjima na čikaškom univerzitetu i svojom takođe *provokativnom i kontradiktornom studijom* *Sunrak američkog uma* („The Closing of the American Mind“, 1987).⁶² Međutim, Fukujama s njegovom tezom o

razmatranjima neekvivalentne razmene između visoko industrijalizovanih zemalja i zemalja „trećeg sveta“, u knjizi *L'echange inequal* takođe pominje tu studiju Milentija Popovića. Preporučujemo i odgovarajuće članke i knjige o tzv. ilirskom sistemu društvene reprodukcije iz pera Benjamina Vorda i Jaroslava Vanjeka. Pisali su ih posle svojih studijskih boravaka u Jugoslaviji. O ekonomsko-finansijskim postignućima u Jugoslaviji pedesetih i šezdesetih godina pisao je i u intervjuima ih pominjao i nobelovac Milton Fridman, rođonačelnik tzv. čikaške monetarne škole, koji nije nimalo nežan prema bilo kojoj vrsti socijalizma. Isto tako, veoma su značajni članci i kritičke refleksije o jugoslovenskoj privredi i ekonomskoj politici u intervjuima profesora Abrama Bergsona, velikog znalca i autora mnogih knjiga o sovjetskoj privredi. I da ne ispisujemo dalje inostrane naučne radove o tom jugoslovenskom eksperimentisanju i našim „zvezdanim trenutcima“, na koje smo, na žalost, potpuno zaboravili. Neprevaziđena su njegova kritička razmatranja savremenog državnog kapitalizma. Bez preterivanja se može reći da Milentije Popović zajedno s Lenjinom i Kejnzom sačinjava *trojst najdubljih i najsvestranijih analitičara savremenog državnog kapitalizma*.

⁶¹ Fukujama, *The End of History?*, „The National Interest“, leto 1989. godine.
⁶² U publikovanju te Blumove studije na srpskom jeziku u izdanju beogradske „Prosvete“, 1990, saradivala je Informativna služba Američke ambasade u Beogradu, Odeljenje za kulturu. Sol Belou, američki romansijer, pripovedač i nobelovac, napisao je „nadahnuti predgovor“ za tu Blumovu studiju, koja je „proglasena za knjigu decenije“ (to su izdavačke reference, odnosno preporuke, ispisane na koricama knjige). Alan Blum je „borac iz prve linije fronta u mentalnim ratovima našeg vremena“, kaže Sol Belou u tom svom ponešto „marcijalističkom“ predgovoru.

završetku svetske povesti i Blum, njegov učitelj, borac u prvoj liniji fronta mentalnih ratova ovog čudesnog „doba neizvesnosti“, teško se mogu naći u nekakvom mentalnom ili „postideološkijskom“ saglasju.

Fukujamina teza je naišla na izvestan otpor u samim SAD. O „zavodljivoj draži“ i „sjajnoj analizi“ tog njegovog eseja pisao je Irving Kristol, izdavač časopisa u kojem je objavljen Fukujamin esej, ali uz napomenu da on ne veruje ni u jednu Fukujaminu reč. Takođe, Pjer Asner, francuski politikolog, i Gertruda Himelfarb, koja je žestoko kritikovala Fukujamu i kritički razotkrila njegovu neshvatanje Hegela i njegovog dela, brzo su reagovali i uputili više ozbiljnih prigovora i protivargumenata.

Fukujamina pseudodijalektika svodi se na prastaru spekulativnu trijadu: teza, antiteza i sinteza – pri čemu je sinteza prethodnog stadijuma istovremeno i teza ili premisa sadašnjeg stadijuma itd. Nekakav *progresus in infinitum*. Nešto bez kraja i konca. Rđava beskonačnost i pseudometafizičnost nekog društvenog procesa ili stanja.

Hegelova dijalektika ima bitno drukčija značenja i sadržaj. Ona je prvenstveno filozofsko-naučni metod, neprolazno oruđe opšteljudske kulture, ona obitava u svim sferama filozofije. Uveliko prevazilazi granice kartezijanskog dogmatizma (na čijem korenu je možda ponikla tzv. veštačka inteligencija najnovije generacije elektronskih računara), Kantove „stvari po sebi“, fihteovskog „Ja“ koje se graniči s narcisizmom (čovjek poklopljen vlastitim Ja) itd. Hegelova dijalektika „referira“ i iznosi na svetlost dana izvestan stvarni civilizacijski početak, sredinu, odnosno ničeovske „žive središnje klice“ i Šumpeterove „klice“ kapitalizma i socijalizma koje uče svoje povesne lekcije itd., i relativan kraj, odnosno suton izvesnih društvenih formacija i rađanje, odnosno specifičnu istorijsku „artikulaciju“ novih načina proizvodnje i novih društava. Od svega toga nema ništa u Fukujaminom eseju i njegovom „gnevu prema svetskoj povesti“ (Niče). Drugačije rečeno, Hegel ima u vidu i dijalektičko prevazilaženje izvesnog početka, a Karl Marks, njegov najdarovitiji učenik i sledbenik u 19. stoleću, kritički razmatra takozvane međučlanove ili srednje karike između zemaljske jezgre kapitalističkog načina proizvodnje i građanskog društva, i onih najotudenijih, najira-

cionalnijih i najviše zakukuljenih i zamumuljenih fenomena i pojava u oblasti bankarsko-berzanske delatnosti.

Gertruda Himelfarb, pretpostavljamo, ima na umu ta Hegelova i Marksova razmatranja, te zato s razlogom naglašava „realnost *neodredljivog*, kao i realnost *promena*“, i zato, možda, i nadrealističku i bulgakovljevsu *realnost izvesnih nedokučivosti i nepredvidljivosti* čovekovog i društvenog života.

Fukujama zato dolazi prekasno sa idejom da se religija, nacionalizam, rasa i etničko pripadništvo mogu pojaviti kao „ideološki suparnici“ zapadnjačkoj liberalnoj demokratiji. A upravo to suparništvo jeste ono što „žulji“ i uznemirava Fukujamu i njegove učitelje i političke mentore. U angloameričkom civilizacijskom vrtu ima „barbarogenija“ koji zlosrećnom Fukujami dijabolski došaptavaju teze i ideje pomoću kojih vode svoje mentalne i tzv. specijalne ratove s „ostatkom“ sveta. U tom vrtu, znamo, odavno se našlo mesta za poslovični *melting-pot*, odnosno permanentnu „veliku meljavu“ različitih etničkih grupa, nacijâ i njihovih kultura da bi se stvorila zajednička američka kultura i tzv. američka nacija, koja nije ni u kakvom smislu i određenju istovetna sa Staljinovom ili Brežnjevljevom „sovjetskom nacijom“. Ima u tom vrtu i Ničeovih „mušica“ koje uobražavaju da se u njima stiču i okreću *stožeri sveta*. U svakom slučaju, u njemu bitišu i deluju „ljudi sa odlučno *empiričkom žicom*“ i „pragmatičnom otvorenošću duha“, odavno je ustvrdio Vilijem Džems u njegovim *Essays in Radical Empiricism*, publikovanim u Njujorku davne 1912. godine. Ti ljudi iz svake reči, a pogotovu iz definicije ili formule, izvode njenu „vrednost u gotovom novcu“ i isprobavaju je kao rešenje nekog njihovog „programa“ za dalji rad, kaže Džems.

Nasuprot instrumentalističkom, odnosno pragmatističkom gledištu o istini, „stara Evropa“ još ukazuje izvesno poverenje Hegelovoj tezi sadržanoj u metafori: „Istina nije gotov novac, ne može se tezaurisati, niti prenositi iz ruke u ruku“.

U odgovoru na kritike, i u razjašnjavanju „nesporazuma“, F. Fukujama ističe da „Hegelu *dugujemo* naše savremeno shvatanje istorije kao *evolucije od primitivne*“ (Hegelovog „prirodnog stanja“ ljudskog roda – Ž. R.) *do moderne*, preko

niza stadijuma tzv. lažne svesti tokom koje su ljudi verovali u zakonitost stvari kao što je trgovina robljem i božansko pravo kraljeva“. Zato aktuelna „pobeda političkog i ekonomskog liberalizma (na način angloameričkog sveta i njegove filozofije – primedba Ž. R.) ukazuje na mnogo veći značaj *ekonomskih* u odnosu na političke procese u svetu“. U stvari, značenje izraza (*velika sila*) sve više će se zasnivati na *ekonomskim nego na vojnim, teritorijalnim* ili drugim tradicionalnim *merilima moći*“.

Ipak, cela ta stvar s angloameričkim ekonomskim i finansijsko-berzanskim trijumfalizmom u svetu ne prolazi baš tako lako i bez ikakvih dilema i, čak, ozbiljnih kontroverzi, pa Fukujama poseže za kontrapunktiranjem u svojoj globalnoj slici sveta.

„*Sukob* će i dalje *biti moguć* među državama u kojima se odvijaju istorijski procesi, kao i između tih država (na primer, Sovjetski Savez, Kina, Iran, Irak i druge zemlje „visokog rizika“ sa stanovišta mondijalnog kapitala i Zapada – napomena Ž. R.) i onih koje su *na kraju istorije* (SAD, Engleska, Japan, Nemačka, Francuska i druge zemlje s tzv. postindustrijskim društvom – napomena Ž. R.). Još uvek će se zadržati visok ili možda *rastući* nivo etničkog i nacionalnog *nasilja* ... Međutim, *sukob širokih razmera* morao bi obuhvatiti velike države koje se nalaze u istorijskim previranjima, a one, izgleda, *nestaju sa scene*“.⁶³

Hegelov „kraj istorije“, a zapravo Fukujamino tumačenje te Hegelove teze, i Fukujamin „gnev prema povesti“ stavljaju se u ovom slučaju u službu „neophodne podrške savremenoj državi“ (Fukujamin pledoaje).

Bitno drugačije viđenje i „drugi način“ rešavanja svetskoistorijskih problema sadrže velika filozofsko-naučna dela Fridriha Ničea i Martina Hajdegera. I zato se oni nalaze u tzv. *nemačkoj vezi* s angloameričkim svetom na paradoksalan i ambivalentan način. O „*nemačkoj vezi*“ govori Alan Blum u navedenoj knjizi, u delu u kojem raspravlja o *nihilizmu na američki način* (str. 153–266). Naime, Blum tu raspravlja o *vrednosnoj relativnosti* shvatanja i pojmova dobra i zla, o Ničeovoj kritici moderne demokratije, o „osobeno američkom

⁶³⁾ Fukujama verovatno aludira na SSSR, Kinu, Indiju ...

načinu *probavljanja* evropskog beznađa“, o *popularizaciji* nemačke filozofije u SAD, o nonšalantnom „zanimanju za Marksa“ na Čikaškom univerzitetu četrdesetih i pedesetih godina, o „nekakvoj neugodnoj vezi s fašizmom“ Fridriha Ničea (posthumno) i još više Martina Hajdegera (uživo, konkretno ..., što govori da Alan Blum nekritički prihvata staru političku intrigu protiv Hajdegera), o američkim recepcijama Maksa Vebera, Sigmunda Frojda i drugih Nemaca.

„Nemačka veza“ u angloameričkom svetu trebalo bi da relativizuje „ekstremni prosvetiteljski univerzalizam“ u SAD, da dovede do unakrsnog kulturnog oplođavanja nemačke filozofije i angloameričkog kritičkog empirizma i pragmatizma itd., ali iz sadašnje perspektive – posle perioda hladnog rata, tzv. planetarnog detanta, ujedinjenja Nemačke i ponešto poljuljane vere u „novu evropsku arhitekturu“ – ta veza izaziva i nezgodno povezivanje predstava s tzv. *nemačkim lobijem* u američkoj spoljnoj politici. Američko „traganje za samoosvešćivanjem“ i boljim razumevanjem sveta kojem hoće da *nametnu* vlastite vrednosti, merila i obrasce društvenog života već je prešlo granicu navedenih „nemačkih misionara ili posrednika“ u tom odista civilizacijskom i čak erazmovskom procesu, ali sada poprima i veoma opasna geopolitička značenja, odnosno proširenje ili upotpunjavanje pretenzija, načinâ i oblikâ *vladanja svetom*.

Postoje znaci koji upozoravaju da se čovečanstvo kreće ka *apokaliptičnoj arhitekturi* „novog svetskog poretka“, a ne ka nekom *trajnijem svetskom miru* i *velikoj promeni* u smislu i određenjima *analiza i vizije Karla Polanija*, tzv. *realne utopije Ernsta Bloha* i sličnog.

Međutim, može se s isto toliko razloga i s mnoštvom ukazivanja na motive i fenomene sadržane u „svetskim poslovima“ govoriti o *američkoj vezi* u Zapadnoj Evropi, a posebno u Nemačkoj. Na primer, *Američki izazov* Žan Žak Servan Šrajbera, izveštaji tzv. Rimskom klubu, delimična *amerikanizacija* sistema i procesa obrazovanja u Nemačkoj i drugim zapadnoevropskim zemljama, tzv. menadžment i marketing u privredi i drugim oblastima društvenog života u Zapadnoj Evropi, a da se i ne spominju „stvari“ u oblasti bezbednosti, trke u naoružavanju itd. Ne radi se o jednoobraznosti tih veza (ukoliko se uspostavljaju različitim „kanalima“), niti o neka-

kvoj platonskoj „supersimetriji“ njihove arhitekture, već o zbiljskim (empirijskim) vezama i oblicima koji možda teže platonskoj „najlepšoj vezi“: oblicima i modusima koji i sebe same i zapadnu civilizaciju „što više sjedinjuju“ spram „ostatka“ sveta.

NENAUČENE CIVILIZACIJSKE LEKCIJE

U jugoslovenskom i istočnoevropskom stremljenju i praktičnim pokušajima ka „socijalizmu s ljudskim likom“ najčešće se „zaboravljalo“ na mogućnost poslekapitalističke robne proizvodnje i tržišne igre razmene. Fizika i metafizika *takve* proizvodnje društvenog bogatstva i stvaranje teorijskih i institucionalnih, „kadrovskih“ i drugih uslova i pretpostavki za aktivno sudelovanje u svetskoj bankarskoj i berzanskoj delatnosti bili su, i ostali, naša *kvadratura kruga*.

„Kobnu privlačnost“ prozračnosti i jednostavnosti tzv. komandne ekonomije, koja je u ekonomskom smislu bila *bestežinska* i „božanska“ ekonomija, sada potiskuju tzv. tržišna orijentacija, „tržišna transformacija“ društvene svojine, mešovita reproduktivna preduzeća i poslovne banke, berzansko procenjivanje i kupoprodaje reproduktivnih preduzeća, stvaranje penzionih fondova „po tržišnim kriterijumima“ i unutar bankarsko-berzanske delatnosti, tzv. radničko deoničarstvo i drugo.

Narcisizam i gotovo apsolutna vlast političke birokratije na anticivilizacijskom (otrovnom) korenju „dogovorne“, odnosno *bestežinske* kvaziekonomije odavno su postali zla kob nastajućeg socijalizma u Jugoslaviji. U vezi s tim, učinjena je velika greška, možda i neoprostiva, što smo se „mi“ u Jugoslaviji povelili za sovjetskom ideologijom i praksom prihvatanja tzv. marksističke vrste socijalizma, a da se pri tome – ni „mi“ ni „oni“ – nismo zapitali odakle k nama dolaze marksizam, tzv. permanentna revolucija, teorijski prototipovi metoda i oblika *preskakanja* inače „nužnih faza“ društvenog razvitka i onog gotovo potpunog razračunavanja s robnom proizvodnjom i međunarodnom trgovinom kao „sferama otuđenja“, eksploatacije i svakovrsne „degradacije“ čoveka, a ne i višimilijumskim tekovinama čovečanstva!? Odakle i zašto?

Najsazetiji odgovor na ta pitanja glasi: sve to nam je došlo sa Zapada, i palo na plodno tle izvesnih radničkih i nacionalnih pokreta. Sve to su prihvatili uglavnom „levo orijentisani“ intelektualci – gotovo iz istih razloga kao i mnogobrojni intelektualci na Zapadu.⁶⁴

Propast kardeljevsko-bakarićevske antitržišne ekonomije nastupio je istoga časa kada je počela druga velika svetska ekonomska kriza u ovom stoleću. Dakle, krajem 1979. i četiri-pet godina pre sloma privreda zemalja Istočnoevropskog bloka. Bio je to „veliki prasak“. Međutim, jedino slovenačka privreda nije bila pogođena, i to iz navedenih razloga. Pre svega, stoga što se, pod Kardeljevom zaštitom i uz neprestane „spirituelne“ instrukcije i informacije iz njegovog ličnog „kri-znog štaba“ (Stane Dolanc, Sergej Krajer, Milan Kučan i drugi), razvijala kao *profitna*, i u tom smislu kao „zapadnoevropska“ nacionalna ekonomija. Pri tome je vešto iskorišćavala ostale republičko-nacionalne ekonomije, koje su uglavnom postupale po „kontraproduktivnom“ diktatu kardeljevsko-bakarićevske kvazieconomije.

Hrvatska privreda je prva došla pod udar te velike krize, i bila teško uzdrmana. Prvo, zbog propalih investicija u okviru DINA – programa u oblasti petrohemijske industrije, usled potpunog sloma zagrebačke Privredne banke, zbog Obrovca i drugih „belih slonova“, kakvih je bilo, i još ih ima, u svakoj republici. Drugo, zbog gotovo neprikosnovenog idejno-političkog vođstva Vladimira Bakarića, kome su pomagali i odmagali razni Sirotkovići, Baltići, Dragosavci i drugi vehementni i naganjački uznositelji i dirigenti „dogovorne“ (bestežinske) ekonomije.

Potom su „došle na red“ Srbija i ostale republike – u tom apsolutno zakonitom periodičkom „svođenju računa sa svevišnjim“, tj. sa *zakonom vrednosti* u međunarodnoj primeni, odnosno „dimenziji“.

Jugoslovensku privrednu krizu, kojom je otpočela ta dvanaestogodišnja društvena i geopolitička kriza zemlje, naročito su otežavale hronične bolesti jugoslovenskog bankarstva

⁶⁴ Neke od tih ideja i načina društvene promene prihvatili su i mnogi američki intelektualci tokom dvadesetih i tridesetih godina. O tome, kao i o drugim veoma značajnim temama i problemima, vredi konsultovati izvrsnu knjigu Vorena Sasmana: *Kultura kao istorija: Preobražaj američkog društva u XX veku*, „Rad“, Edicija Pečat, Beograd, 1987, deo II: „Ideologija kao kultura“, glava 5. „Socijalizam i amerikanizam“.

i potpuno pogrešni potezi novčano-kreditne politike Đurano-
vićeve savezne vlade. Radi se o odlaganju devalvacije dinara,
koja je, umesto početkom 1979, ili još ranije, izvedena tek 6.
juna 1980, i to u nedovoljnom postotku. Još značajniji uzrok
onakvoga kraha bilo je bezglavo i preko svake ekonomske
granice zaduživanje republika i pokrajina u inostranstvu za
sve vreme trajanja mandata te vlade i do trenutka izbijanja
svetske ekonomske krize novembra 1979. godine.

Jugoslovensko bankarstvo je tokom sedamdesetih godina
obolelo od neke vrste „šizofrenije“. Tu i takvu ocenu izrekao
je časopis „The Institutional Investor“, zajedničko glasilo
Svetske banke i MMF-a, i to već u jesen 1979 – uoči godišnje
skupštine tih dveju ustanova u Beogradu. U tom časopisu
objavljeno je nekoliko članaka i intervju a posvećenih proble-
mima i stanju jugoslovenskih finansija i privrede uopšte, a već
naslov jednog opsežnog i krajnje kritički intoniranog članka
bila je ta opšta dijagnoza, žaoka i opomena: Šizofrenija
jugoslovenskog bankarstva. Međutim, naši „vodeći“ bankari i
oficijali primenili su i u tom slučaju svoj omiljeni metod
ignorancije i prećutkivanja. Zabašurili su to krajnje ozbiljno
upozorenje sa najmerodavnijih mesta u svetu finansija.

Živimo u zemlji prebogatoj društvenim paradoksima i
apsurdima. Statističke magle prekrivale su do tog dijabolskog
trenutka sve „crne rupe“, „bele slonove“ ili „obrovce“ i
„fenije“ naše materijalne proizvodnje i novčano-kreditnog
sistema. Ni tog trenutka jugoslovenski bankari i oficijali nisu
shvatili da je savremeni novac nešto poput „šestog čula bez
koga ne možete upotrebljavati ni preostalih pet“, primetio bi
Somerset Mom. Jer, već *tada* se moglo shvatiti ono američko,
odnosno „Fedovo“ „apsolutno oružje“ koje pominje i kojim
sada uveliko prete Džejms Bejker i ratoborni „staleži“ američ-
kog oficijelnog društva.

Zapadna Evropa u tom *finansijskom ratu* nije neutralna.
Nedavno je stvorila ustanovu za finansijsku podršku ekonom-
skim reformama i društvenim preobražajima u nekim istočnoe-
vropskim zemljama. Sedište joj je u Londonu, a početni
kapital oko 10 milijardi dolara. Na čelu Evropske banke za
obnovu i razvoj (EBRD) nalazi se Žak Atali, prijatelj i
višegodišnji blizak saradnik Fransoa Miterana. Atali odrešito
izjavljuje da je EBRD osnovana u kontekstu zamisli ujedinje-

nja Zapadne i Istočne Evrope. Dakle, radi produžetka procesa prekinutog pre pet stoleća!

„Kako *nepovratno vezati Istok sa Zapadom*“, pita Atali. Kako učiniti razvitak Istočne Evrope istovetnim onome na Zapadu? Kako, dakle, uvesti demokratiju, privatnu svojinu i tržišnu ekonomiju u zemlje koje su decenijama stagnirale ili, čak, i „trulile“ na anahroničnom „azijatskom korenu“? Kakvu ulogu u tome imaju finansije i savremeni novac koji je stvorio i razvio Zapad od velike krize do danas?

Evropska banka će se dugo suočavati sa veoma lošim stanjem finansija u tzv. poslekomunističkim zemljama, ali ona ima sposobnost da uspostavlja željene odnose i *uvrtanjem ruku!* Da, tako govori Atali, inače veoma obrazovan, svestrano nadaren i ugladen Francuz. Po potrebi, namicaće tim zemljama i finansijsku garotu. Uostalom, i to čine zlosrećnim zemljama u razvoju IMF, IBRD, centralne i velike poslovne banke Zapada i Japana evo već punih dvanaest godina.

Prema stanovištu Žaka Atalija, EBRD biće okrenuta privatnom sektoru, preduzetništvu i talasima „stvaralačke destrukcije“ u područjima tehnologije materijalne proizvodnje. Bivše komunističke zemlje *moraju* biti predane, odnosno prepuštene principima, odnosima i metodima višepartijske demokratije, svakovrsnog pluralizma i tržišne ekonomije, upozorava Atali. Međutim, *podvrgnuti* ih svemu tome mogu *de facto* samo dolar, nemačka marka i japanski jen iz čudotvornog monetarnog trougla, ali i *kamatonosni kapital* Zapada i Bliskog istoka, odnosno zemalja OPEC-a. Samo je ta vrsta kapitala po formama i metodima tako reći dijamantski tvrda, nerazoriva. A taj kapital, sa svim svojim oblicima, metodima i instrumentima, neukidivo pripada mondijalnom kapitalu.

Kraj *bestežinske, božanske ili dogovorne ekonomije*, i tzv. preorijentacija („spuštanje na Zemlju“) na svetsko tržište robâ, novca, radne snage, tehnoloških znanja i kapitala odigrava se u nas pod budnim okom IMF-a, te „banke centralnih banaka“ i svetskog „finansijskog policajca“. Stand-By Arrangements, „reprogramiranje“, ili „refinansiranje“ jugoslovenskih spoljnih dugova, LIBOR, klauzula o unakrsnoj docnji pri plaćanju kamata i otplate glavnice dugova inostranstvu, „tiha“ i službene devalvacije dinara, različiti tipovi deviznih kurseva i još puno termina iz teorije i prakse bankarske ekonomije

ušli su i u jezik tzv. masmedija i „običnih“ ljudi. Suočeni smo neprestano s *kriznim* oblicima novca i kredita. Na to smo već oguglali, ako ne i sluđeni.

Velike finansijske odluke IMF-a, Svetske banke i ostalih finansijskih ustanova veoma se brižljivo i u najvećoj tajnosti pripremaju. Potom ih virtuožno u delo sprovode bez trunke sentimentalnosti, ili odlaganja i preudešavanja. Njihovi predstavnici (tzv. misije, radne grupe i pojedinačni eksperti i oficijali) imaju na raspolaganju sve relevantne podatke iz ove zemlje. Čak i one kojih nema u tzv. materijalima sa oznakama „strogo poverljivo“ i „državna tajna“. Sve to i još mnogo štošta imao je u vidu Džejs Bejker, ministar finansija u vreme Reganove vlade, kada nam je pripretilo oružjem sa „specijalnim punjenjem“.

Džejs Bejker ima odista veliko iskustvo u vođenju finansijskog rata s *ostatkom* sveta. U prvom redu, protiv Zapadne Evrope, na jednoj, i protiv Japana, na drugoj strani. „Patent“ i metod je preuzeo od M. Blumentala, šefa američke blagajne u vreme Džimija Kartera i slobodno fluktuirajućih deviznih kurseva.⁶⁵

Bejkerove i Atalijeve pretnje ne treba olako primati. Obojica deluju na istoj talasnoj dužini i neprikriveno agresivno kada se radi o odnosima između Zapada i „poslekomunističkog“ Istoka, mada povremeno i sami među sobom zameću kavgę i čak vode finansijske ratove.

Svetski finansijski *aleatorijum* s karakterističnom ažiotažom, odnosno berzanskim diferencijalnim poslovima (doktor Ivo Perišin to slikovito naziva „svetskim finansijskim vrtlogom“ i „finansijskom magmom“)⁶⁶ čvrsto u svojim rukama drže najrazvijenije zemlje Zapada i Japan. Upravljaju tom

⁶⁵ Blumentala je Volstrit smatrao „jednim od svojih jaćih advokata u Carterovu Kabinetu“, kaže William Greider u knjizi *Tajne hrama: Kako Federalne rezerve vode SAD („Secrets of the Temple: How the Federal Reserve Runs the Country“* New York, 1987). U toj „prići iznutra“ o *najmoćnijom centralnoj banci sveta* (FRS) W. Greider kritiĉki razotkriva metode funkcionisanja „Feda“ i rasvetljava njegovu stvarnu moć. Ona je neizmerljiva, tako reći kolosalna, kao što su to i *zakulisne političke igre i borbe* unutar vrhova establišmenta SAD i između njih i takvih vrhova u zemljama EZ i u Japanu. Blumental je znao da igra i otvorenim kartama, te je u toku mandata Džimija Kartera celome svetu najavljivao *klizanje naniže* njihovog „zelembaća“. Cilj im je bio postizanje veće konkurentnosti za ameriĉka industrijska preduzeća i privredne delatnosti okrenute inostranstvu, svetskom bazaru i finansijskom kazinu. Džejs Bejker je odista imao šta da nauĉi od Blumentala, ali i od Pol Volkera, „jedinog ĉoveka koga je dolar slušao“, i koji je „proneo slavu“ „Feda“ u *borbi s inflacijom*.

⁶⁶ Videti: Ivo Perišin, *Svijetski finansijski vrtlog*, „Informator“, Zagreb, 1988.

svetskom kockarnicom, ubiru monetarne rente i diferencijalne dobiti, i nastoje da „transformišu“, odnosno modernizuju i „uljude“ sav ostali svet.

Kenet Galbrajt veoma često kritikuje Miltona Fridmana i neomonetariste što poistovećuju savremeni računsko-apstraktni i simbolički novac s *novcem prošlosti*, tj. s pisanim i nepisanim pravilima, odnosima i modusima tzv. zlatnog standarda, a i monetarnog agregata M-1 u izvedbi FRS-a, odnosno „Feda“, Bundesbanke, centralne banke Japana, Švajcarske i drugih zemalja sa stabilnom valutom. Galbrajt tvrdi da „danas niko ne zna sasvim sigurno šta je novac, jer novac su i bankarski depoziti, berzanske akcije, kreditne kartice. A teško je, pa i nemoguće, „upravljati“ nečim ako ne znate sasvim tačno šta je to nešto“.⁶⁷

Koliko je novac oduvek bio važan za Zapad i za njegove pretenzije da vlada „svetom nacijâ“ najbolje ilustruje istorijska činjenica da je Isak Njutn bio jednovremeno poslanik u engleskom parlamentu i direktor kovnice novca u Londonu. Aktivno je sudelovao u dalekosežnoj *monetarnoj reformi*, koja je otvorila put „tendenciji centralne banke“, tj. stvaranju slavne i sada veoma moćne *Bank of England*. A Njutn je, znamo, ne samo pronalazač opštih zakona kosmičke mehanike već i jedan u „zlatnom trolistu“ matematike svih vremena – zajedno sa Arhimedom i Gausom.⁶⁸

⁶⁷) Videti: John Kenneth Galbraith *Money: Whence It Came, Where It Went*, Andre Deutsch Limited, London, 1975, posebno str. 280–281, na kojima Galbrajt kritikuje Fridmanovo viđenje „monetarne politike kao ključa konzervativne vere“ u pomenuta „pravila novca prošlosti“ i u „formulu minimiziranja uloge vlade“ u pitanjima novca i kredita. Fridman zagovara vešto „upravljanje novcem“ sa stanovišta FRS-a, odnosno centralnog bankarstva. Inflacija je, po njemu, „uvek i svugde monetarni fenomen“,

U vezi s navedenim i u opštim crtama razmatranim pitanjima savremenog novca i berzanske delatnosti videti: Z. Rakočević Dinar i zlatnovolutni standard, Institut za društvene nauke i Institut za političke studije, Beograd, 1973, i Politička ekonomija: Finansijski kapital, etatizam, udruživanje rada, „Privredni pregled“, Beograd, 1978.

⁶⁸) I Kraljevina Srbija, pa i međuratna Jugoslavija, imale su na čelnim položajima svojih narodnih banaka i državnih trezora najdarovitije, najobrazovanije, napreduzimljivije i zemlji ođane ljude. Među njima su bili: Đorđe Vajfert, guverner čiji potpis stoji na konvertibilnim dinarskim novčanicama štampanim u Parizu 1893. godine; Lazar Paču, čovek visokog teorijskog znanja i talenta, koji je, kao ministar finansija, ingeniozno finansijski pripremio Srbiju za balkanske ratove i prvi svetski rat; Kosta Stojanović, čovek sa dva doktorata stečena na Sorboni, veliki matematičar (rodonadželnik srpske matematičke škole) i ekonomista – na položaju ministra privrede za vreme carinskog rata između Srbije i Austro-Ugarske; Kosta Cukić, doktorirao u Hajdelbergu, napisao trotomno delo *Državna ekonomija* (1851–1862), uvodio privredne propise i bakarni novac u tadašnjoj Srbiji; Milan Stojadinović, ministar finansija i predsednik vlade Kraljevine Jugoslavije (1922–1926, 1934–1935, i 1935–1939); doktor nauka, priznati finansijski ekspert i na Zapadu, i drugi.

Posleratna „avnojevska“ Jugoslavija nije pridavala veći značaj finansijskim pitanji-

Navedena Bejkerova pretnja Jugoslaviji, odnosno „boljševičkoj Srbiji“ sadrži i jednu bogohulnu notu sa čisto zapadnjačkog stanovišta. Preti nam finansijskim oružjem, a nema pravu metu na koju bi to oružje usmerio! To više nije ni ono poslovično pucanje topom na vrapca. Jednostavno, američki profesori i savetnici SIV-a, Džefri Saks, Stiv Henke i drugi Američani, prvo su u kooperaciji sa inž. Antom Markovićem, Živkom Preglom, Mitjom Gasparijem i mnogim drugim *dezarmirali* Narodnu banku Jugoslavije, faktički joj poništili i ono malo preostalih funkcija i poslova, i sada zdušno rade na tome da je sasvim ukinu, zatra.

Naime, profesor Stiv Henke, lični savetnik Živka Kazimira Pregla, sve dok nije pobegao – dezertirao s funkcije potpredsednika SIV-a, radi na oživotvorenju vlastitog modela *Currency Boarda*, od pet članova, koji bi u celosti preuzeo ulogu i funkciju NBJ. Sedište tog *monetarnog odbora* – gledajte čuda! – trebalo bi da bude u Cirihu, u Švajcarskoj, a tamo bi se preselila i topčiderska štamparija novca, ili bi se – sredstvima „razdružene“ Jugoslavije – kupila nova štamparija negde na Zapadu.

Stiv Henke inače pozitivno ocenjuje program reformi savezne vlade, ali ne i njihovu izvedbu, tzv. operacionalizaciju ili iskustvenu „akcidenciju“, dakle, ono *per aluid* tih reformi – što je postojalo preko i posredstvom Savezne skupštine, republičkih političkih vrhova, različitih privrednih subjekata, na jednoj, i IMF-a, Svetske banke, nekoliko stotina poslovnih banaka, tzv. Pariskog kluba, EEZ itd., na drugoj strani. U fenomenalnom, znakovitom i „horor“ – intervjuu, koji je upriličio beogradski nedeljnik „Ekonomska politika“ od 17. juna 1991, Henke kaže: „Sve je bilo *upropašćeno* zato što imate Narodnu banku koja monetarnom politikom *nije u stanju* da brani stabilnost svoje valute. Sa ovakvom organizacijom NBJ *nikada nećete imati izgleda da uspete*, izvedete politiku reformi i stabilizacije, te omogućite dotok inostranog kapitala i razvoj“.⁶⁹

ma. Pozitivni i, rekli bismo, briljantni izuzeci koji potvrđuju to zlosrećno pravilo bili su Milentije Popović, Vojin Guzina i Nikola Miljanić.

⁶⁹ Američanin Stiv Henke, sprema se za podvig života. „Odneće“ građanima Jugoslavije njihovu centralnu banku i štampariju novca a da oni to i ne primete. Lišiće ih trajno njihove valute i tzv. finansijskog suvereniteta zemlje dok oni budu zaokupljeni nekim svojim starim svađama, nesporazumima, neraščišćenim pitanjima i „učvorenim“ interesima.

Henke prepevava tezu Frensis Fukujame: politička kriza u Jugoslaviji samo je posledica njene ekonomske krize. Na žalost, to Fukujamino i Henkeovo pojednostavljivanje ne mogu ili neće da shvate jugoslovenski političari, i eto pravog razloga za njihove međusobne svađe, gloženja i ratove.

Dinar bi, prema Henkeu, i dalje bio vezan za nemačku marku, ali bi te veze odsad bile zlatnim nitima protkane. Bundesbanka bi postala prava centralna banka Jugoslavije. Međutim, ako se predsednik Džordž Buš i kancelar Helmut Kol nisu sporazumeli oko takvog nemačkog pokroviteljstva nad Jugoslavijom, ostaje pitanje zašto Henke prebacuje na Bundesbanku obezbeđivanje krvotoka za sve anemičniju i kolabirajuću jugoslovensku privredu kad toj banci najveće glavobolje zadaju nemačke istočne provincije, a potom finansiranje velike i skupe evakuacije sovjetskih trupa s nemačke teritorije!

Može se poći od hipoteze da je Nemačkoj u decembru 1989. godine *odgovaralo* ono „partizansko“ vezivanje dinara za marku. Istina, Nemačka bi ostvarenjem Henkeovog modela imala jednu dodatnu veliku brigu oko monetarno-kreditnih transfuzija jugoslovenskoj privredi i Jugoslaviji u celosti, ali bi na osnovu „tvrde“ monetarističke formule M-1, denominirane u nemačko-jugoslovenskom dinaru, neprestano ubirala specifičnu monetarnu rentu u vidu različitih kamata i provizija. Uz to, raspolagala bi tako reći besplatno depozitima po viđenju jugoslovenskih poslovnih banaka, reproduktivnih preduzeća i građana. Besplatno bi, unutar izvesnih *relativistički* određenih bankarskih tokova i rokova, raspolagala i milijardama maraka i dolara iz tzv. tekućeg poslovanja jugoslovenskih privrednih subjekata.

Henkeov model ili sistem uveliko podseća na „sistem“ *Banque Royale* Džona Lo, primenjen u Francuskoj početkom osamnaestog stoleća. Džon Lo, „škotski finansijski pustolov“ (ocena Karla Marksa i drugih velikih ekonomista osamnaestog i devetnaestog stoleća) ili „genije administracije“ i „jedan među najvećim monetarnim teoretičarima svih vremena“ (kako ga ocenjuje, uznosi i u zvezde kuje Jozef Šumpeter), izveo je poduhvat *stvaranja centralne banke* u zemlji koja je iskusila sve negativne posledice merkantilističke politike Luja XIV i njegovog ministra finansija Zan-Batista Kolbera. Džon

Lo je nastojao da „udahne dušu“ toj *imaginarnoj celini* francuske (kolbertističke) verzije merkantilističkog sistema. Umesto Kolberovog sistema *kontrole* privredne aktivnosti, koji je žestoko pogađao manufakturnu proizvodnju, a osobito francusku poljoprivredu, Džon Lo „uvodi u egzistenciju“ jednu vrstu hipotekarne banke „za snabdevanje naroda novcem“. Naravno, bio je to *papirni* i nalogodavni novac („kejnzijski“ aspekt tzv. *fiat-money-a*), koji „nikada ne bi bio ni preskup niti prejeftin“. ⁷⁰ Džon Lo je, tako reći, u brišućem letu ukinuo (poništi) svojevrsnu ontološku razliku između menice i hipoteke. Loov poduhvat sadržao je i važan „monetaristički aspekt“: među „vrlinama papirnog novca“ odlučujuću ulogu ima njegova *količina* (monetaristički novčani agregat M-1), koja „*podleže racionalnom upravljanju*“. ⁷¹

Džon Lo, „*praotac ideje o regulisanom novcu*“, i njegova smela (revolucionarna) ideja o *proizvodnji novca*, tj. o *nacionalnom kreditu kao stvaraocu papirnog novca* sa relativno stabilnom funkcionalnom vrednošću ili/i stabilnom *kupovnom snagom*, dali su inicijalni impuls, odnosno otvarali su teorijske i praktičke vidike za sve buduće generacije tzv. monetarista i neomonetarista. ⁷²

Novac otporan na haos, naslov je „Stava s povodom“ iz pera prof. Stiva Henkea. Njegov neomonetaristički i prosvetiteljsko-trijumfalistički „Stav s povodom“ objavila je „Ekonomska politika“, br. 2.053, od 5. avgusta 1991. godine. Dakle, nepuna dva meseca posle navedenog intervjua datog istom nedeljniku.

„U maju ove godine sovjetski premijer Valentin S. Pavlov zazvonio je na uzbunu povodom rublje. Da bi sprečio totalni kolaps rublje Pavlov je pozvao sedam glavnih industrijskih zemalja da odobre kredite za podršku SSSR-u“, saopštava Henke na samom početku navedenog članka. Zatim sledi opora konstatacija da su „sovjetski građani izgubili poverenje kako u rublju tako i u Gosbanku. Za njih rublja je postala tek nešto malo više od predmeta za porugu. Da bi zaštitili imovinu od eksploatacije preko noći, građani su menjali rublje

⁷⁰) Videti: Jozef Šumpeter, *Povijest ekonomske analize*, str. 243 i 244.

⁷¹) *Isto*, str. 244 (podvuкао Ž. R.).

⁷²) Videti: str. 266–267 Šumpeterove *Povesti ekonomske analize* i kritiku monetarizma i neomonetarizma u knjigama Ž. Rakočevića *Dinar i zlatnovalutni standard* (1973) i *Politička ekonomija* (1978).

za zelenu valutu. Ova zamena 'valuta' vrlo je mnogo koštala Sovjetski Savez. Da bi dobili malo papira, kojeg proizvode zapadne centralne banke tako reći bez troškova, Sovjeti moraju da razmene realne proizvode i usluge. Otuda bekstvo od rublje generira perverziju jer pomoć teče iz Sovjetskog Saveza ka Zapadu“.

Henkeova konstatacija da zapadne centralne banke *prođukuju papir* (računsko-apstraktni i simbolički novac bez inherentne vrednosti) i njegova žaoka i čak sarkazam da bekstvo sovjetskih građana iz potpuno obezvređene rublje neprestano „generira perverziju“ odlivanja robne vrednosti, odnosno dela društvenog bogatstva iz Sovjetskog Saveza ka zemljama Zapada na talasnoj su dužini Džona Loa, ali i Miliona Fridmana iz sedamdesetih godina, posle „uvođenja u egzistenciju“ slobodno fluktuirajućih valutnih tečajeva i deviznih kurseva. S istom dozom cinizma i sarkazma Milton Fridman je tada poručivao zapadnim Evropljanima i Japancima da SAD mogu u neograničenim količinama liferovati svoje „zelembaće“ za njihove mašine alatlijeke, skupocena pića, automobile, različite proizvode mikroelektroničke industrije itd. Stvari su ipak sredinom sedamdesetih godina uzele izvestan normalan tok, zapadni Evropljani su smislili svoju tzv. monetarnu zmiju, a potom i „eki“, a japanski jen je doživeo pravu renesansu.

Stivu Henkeu su te konstatacije i žaoka samo „kritička prolegomena“ ili početni akord za već poznatu melodiju uspostavljanja „čvrstog monetarnog sistema“; „samorazumljivog“ i *jednostavnog za vođenje*. „Da bi se ovaj tok preokrenuo, Sovjetski Savez mora da postavi monetarni sistem koji će biti čvrst, razumljiv i jednostavan za vođenje. Štaviše, novi sistem morao bi da bude onaj koji je dokazan u mnogim zemljama, uključujući i sam Sovjetski Savez. Takve zahteve ispunjava *Currency board system* (sistem s monetarnim odborom)“. Sve što u vezi s tim sistemom važi „u slučaju Jugoslavije“ važi i za Sovjetski Savez i njegovu centralnu banku. Naravno, s izvesnim nužnim preinakama, odnosno specifičnim korenitim i izvedenim elementima bankarske ekonomije unutar respektivnih geopolitičkih prostora.

U simptomatičnom podsećanju Stiva Henkea na sovjetske dvadesete godine iskrasao je iz duboke pozadine sam lord

Džon Majnard Kejnz. Tog ekstravagantnog lorda i velikog ekonomskog mislioca Henke dovodi u vezu s tzv. britanskom rubljom intervencionističkih zapadnih armija u „severnoj Rusiji“ toga doba. Pozvao se na arhive Forin Ofisa, u kojima su zapretene te zanimljive istorijske činjenice i Kejnzovo očinstvo te rublje. Taj bizarni monetaristički detalj ili, pak, moment, odnos, fragment i *tren* u svetskim finansijama služi prof. Henkeu kao dodatni potporni stub u propagiranju njegovog sistema s monetarnim odborom u Cirihi ili nekom drugom finansijskom središtu Švajcarske. Razlika u odnosu na „jugoslovenski slučaj“ sastoji se, između ostalog, i u tome što bi Sovjetski Savez „dobio“ američki Federalni rezervni sistem (tzv. „Fed“), kao „kompenzaciju“ za nepovratno izgubljenu Gosbanku, dok bi se Jugoslavija morala „zadovoljiti“ Bundesbankom kao svojom centralnom bankom.

„Da bi ustanovio konvertibilnu rublju Sovjetski Savez trebalo bi da *ukine* Gosbanku“, upozorio je Pol Volker grupu centralnih bankara Istoka i Zapada. „*Centralne banke*“, primetio je, „*nisu oštrica tržišne ekonomije*“. Volker je naglasio činjenicu da su se *tržišta razvila mnogo pre nego što su se centralne banke pojavile* i završio sugestijom da su „*centralne banke* institucija koja zapravo *možda ometa prelazak ka tržištu*“. U ovom pasusu ima više „ideologijskih zaborava“, historiografskih falsifikata, teorijskih grešaka i zamena teza, nego reči. *Prvo*, apsolutno je nezamisliva konvertibilna valuta bez centralne banke u zemljama s tržišnom ekonomijom, ali i u zemljama koje čine prve korake u smislu dosledne tržišne ekonomije. *Drugo*, *tendencija centralne banke* trajala je na Zapadu nekoliko stoleća, i tek na kraju, kao kruna dela, stvorene su Bank of England (1694), FRS (1913), Bundesbanka u okviru sva tri nemačka Rajha (na pomolu je modifikacija te značajne centralne banke unutar geopolitičke i društvene konteksture tzv. četvrtog rajha), centralne banke Švajcarske, Francuske, Japana itd. *Treće*, evazivna je i netačna tvrdnja (sadržana u polurečenici!) Pola Volkera da centralne banke „*nisu oštrica tržišne ekonomije*“. *Četvrto*, tobožnja „činjenica“ da centralne banke *ometaju* prelazak na tržište apsolutno protivureći činjenicama i *conflicting facts* savremenih tržišnih i bankarskih ekonomija. Tamo gde su centralne banke *banke banaka* i ujedno tzv. *nacionalne* (više ili manje etatizo-

vane) banke – osiguran je sam *stožer* bankarske ekonomije, omogućene su korekture novčano-kreditne igre iz poslednje (strateške) linije, moguće su veze sa IMF-om, Svetskom bankom, drugim centralnim bankama i najvećim otvorenim tržištima novca i kreditnog kapitala. Zemlja bez centralne banke isto je što i organizam bez centralnog nervnog sistema i krvotoka. Centralna banka je i „nešto više“ od ta dva njena bitna određenja. *Peto*, tržišta su se razvila ne samo pre centralnih banaka već i hiljadama godina pre kapitalizma. Taj Henkeov (da li i Volkerov?) argument protiv centralnih banaka ujedno je argument protiv kapitalizma, odnosno kapitalistički funkcionalizovane i strukturirane igre razmene i robne proizvodnje. „Vratimo“ se – poput Prudona, Darimona, Rodbertusa i drugih zastupnika tzv. malograđanskog socijalizma – na „prepotopske“ oblike, odnosno prototipove tržišta i robne proizvodnje. Ukinimo „Fed“, Englesku banku, Bundesbanku i sve ostale centralne banke tzv. slobodnog sveta! Ukinimo i berze, jer su buržoaske tvorevine relativno novijeg datuma u civilizacijskom razvitku ljudskog roda. Ta bogohulna nota resko je zazvučala u navedenom Henkeovom „argumentu“ protiv centralnih banaka.

„Najlogičnija rezervna valuta koju bi Odbor (u Švajcarskoj – napomena Ž. R.) trebalo da prihvati jeste *američki dolar*, jer je dolar najraširenija strana valuta u zemlji“ – *sovjetskoj*. „Time bi se došlo do nekih dvadeset milijardi USD“, nastavlja minuciozno Stiv Hanke. „To može poslužiti kao osnova da se dođe do barem još dvadeset milijardi USD kroz stand-by sporazume sa zapadnim vladama, MMF, Evropskom bankom i s drugim multinacionalnim organizacijama“. Tako nas Henke dovodi do samog kraja te monetarističke skaske: pomenutom monetarnom odboru treba podići kredibilitet. Ništa bolje se ne može smisliti i preporučiti od *stacioniranja i inkorporiranja Odbora u zoni „sigurnosnog raja“*, dakle, u Švajcarskoj! Upravo tako o tome pripoveda, „logički“ zaključuje i predlaže profesor i savetnik Stiv Henke. Naposletku, Henke upozorava vladu u Moskvi da ne propusti izlečenje rublje. Raspoznavanje i utvrđivanje bolesti rublje odavno su izveli monetaristi na Zapadu. Oni, stoga, treba da odrede terapiju i mesta izlečenja, kao i glavne i pomoćne lekare:

„Ako vlada u Moskvi *propusti* da izleči rublju (nipošto ne sama, već uz prethodni sporazum da to „za nju“ učine

eksperti sa Zapada, i na Zapadu – napomena Ž. R.), sovjetske će republike ispuniti svoje *pretnje* da će ovu *prazninu* popuniti izdavanjem vlastitih valuta. *Republike* koje budu ustanovile monetarne Odbore imaće *isto iskustvo* kao i svojevremeno vlada severne Rusije: njihove rublje će brzo *isterati* sovjetsku rublju iz optičaja, i dalje *poniziti i diskreditovati* Moskvu“.

Reči i sintagme: „propustiti“, „republike“, „praznina“, „isto iskustvo“, „isterivanje“ i „poniziti i diskreditovati“ posebno su naglašene jer su elementi Henkeove mentalne slike o sovjetskim finansijama kao *apsolutnoj zbilji s negativnim predznakom* i konotacijama. Henke tu i takvu zbilju predstavlja i „civilizacijski razrešava“ unutar celokupnosti intelektualnih funkcija neomonetarizma i anglosaksonskog kritičkog empirizma, odnosno pragmatizma. Reč je, naravno, i o Henkeovoj *prokrustijadi* kojom rasteže azbučne pojmove i formule neomonetarizma na finansije „poslekomunističkih“ zemalja (prvenstveno, na sovjetske i jugoslovenske finansije), i, jedno vreme, usklađuje i „skladišti“ aktuelne i povesne društvene činjenice tih zemalja u apriorističke šeme, matrice i modele neomonetarizma, odnosno unutar filozofije, strategije i ratne veštine „Feda“, IMF-a, Svetske banke i drugih najvažnijih finansijskih ustanova angloameričkog sveta.

Ta Henkeova prokrustijada je marcijalistička u najvišem stepenu. Njom se, kao i Džefri Saks, našao u „petoj brzini“; kako u pogledu procesa tzv. tržišne transformacije „društvene svojine“ (na šta aludira američki nedeljnik „Time“ metaforom o ritmu transformacije, 29. jula 1991, tako i u poslu ukidanja navedenih „anti-valuta“ i „preživelih“ centralnih banaka.

Model – „sistem“ tzv. monetarnog odbora i „stamparije novca“ sa sedištem u Švajcarskoj kao geopolitičkoj zoni „sigurnosnog raja“ treba da donesu Sovjetskom Savezu konvertibilnu *anglosaksonsku* „rublju“, a Jugoslaviji *nemački* „dinar“. Reč je o artikulaciji i zapadnjačkom „naganjaštvu“ kojima se američki dolar, nemačka marka i japanski jen etabliraju kao dosledno *svetske valute* u svakom bitnom značenju i dimenziji. te čudesne sintagme i formule unutar savremenog svetskog *monetarnog provizorijuma*. Postigne li se sve to u finansijskoj praksi Sovjetskog Saveza i Jugoslavije, *a sve upućuje na takav opšti zaključak i predviđanje*, Zapad će bez zrnca baruta postići ono što Napoleon i Hitler nisu mogli postići na bojnopolju.

Međutim, postoji u svemu tome jedno veliko, povesno „ali“. Planetarno „ali“. Sam Stiv Henke, a pogotovu njegovi mentori i nalogodavci, imaju na umu i apokaliptičko značenje izraza, *kritičkog nalaza* i priznanja o „daljem ponižavanju i diskreditovanju Moskve“. To i takvo ponižavanje i samoponižavanje ima svoju *neprelaznu* granicu. Pri probijanju te granice više ne važi *Hegelov* postulat o tome da je *svaka granica data samo zato da bi bila dijalektički provaljena, „prevaziđena“*.

Niko na kugli Zemaljskoj ne može s pouzdanjem reći da se u jednom novom dijabolskom trenutku čovečanstva (kao što je to nedavno bio rat u Zalivu) izvesne „crvene“ marcijalističke ruke neće spustiti na dugmad koja pokreću mehanizme i procese ovozemaljskog termonuklearnog pakla. Neophodno je, i to „pod hitno“ preduzeti mnoštvo mera radi *očuvanja čoveka*, spasavanja čovečanstva, a ne samo njihove uveliko ugrožene životne sredine. Pa makar cinici postavljali pitanje: „Zašto želite da čovek traje?“ A u vezi s tim *morbidnim* pitanjem važi i dalje komentar Deni de Ružmona iz njegove knjige *Budućnost ja naša stvar*. Pitanje je odista morbidno, ali i *lucidno*. Sve nas nagoni na najdublja i najsvestranija razmišljanja i razmatranja različitih okolnosti, uzrokâ, skrivenih mehanizama i motiva virtuelne pogibelji čovečanstva. Deni de Ružmon s razlogom stavlja *ad acta* dekadentno pitanje: Šta će se dogoditi?, i u prvi plan stavlja pitanje: Šta mogu učiniti? – da se ne bi dogodilo to apsolutno zlo.

Stiv Henke u svom izviđačkom, propagandističkom i savetničkom poslu nailazi na mnoge *podudarnosti* i „čudne koincidencije“ i povesne „simetrije“ unutar krajnje violentnih procesa, oblika i različitih faza sovjetske i jugoslovenske krize. Ima na umu anglosaksonsku zvezdu vodilju u procesima stvaranja „novog svetskog poretka“ a i „neki finiji model“ za *civilizacijski proces*, koji, prema nalazima prof. Henkea, Džefri Saksa i drugih, sada pruža tek slabašne i adventivne korene u Sovjetskom Savezu i Jugoslaviji. Uz sve to, Stiv Henke zacelo dobro vlada *tehnikom* stvaranja modernih političkih i ekonomsko-finansijskih mitova. Najbolje se to „otčitava“ u poslednjem pasusu Henkeovog „Stava s razlogom“:

„U ovoj *priči* o ruskoj rublji postoji i *pouka za Jugoslaviju*. Inflacija je neprihvatljivo visoka i dinar je već *službeno nekonvertibilan*. Posledica je toga da Jugosloveni svoje dinare

zamenjuju za konvertibilne valute. Da bi se ova situacija *dokinula* Jugoslavija bi takođe trebalo da ukine Narodnu banku i *zameni je monetarnim odborom*. To bi garantovalo Jugoslaviji *čvrstu valutu* koja je neophodan uslov za dobru funkcionirajuću tržišnu ekonomiju koja daje brzi ekonomski rast“.

OBLICI I METODI OTPORA NEOMONETARISTIČKIM IMPERATIVIMA ZAPADA

Kamatonosni kapital Zapada zadržava svojstvo i oblike *lihvarskog* kapitala prema Jugoslaviji kao prezaduženoj „zemlji u razvoju“. Takvo svojstvo ima prvenstveno u odnosu prema federaciji, sa kojom IMF povremeno sklapa stand-by aranžmane, ali i prema republikama, centralnom bankarstvu i komercijalnim bankama i reproduktivnim preduzećima. Periodična pooštrenja lihvarskog karaktera kamatonosnog kapitala izviru iz krucijalne negativne činjenice (nekakve „crne rupe“) da Jugoslavija nema konvertibilnu valutu niti robnu proizvodnju i tržište u civilizacijskom smislu. Zato se njoj ne pozajmljuju svetski novac i novčani kapital u smislu i određenjima kapitala kao procesirajuće robne vrednosti i profitne privrede.

Sve misije IMF-a i Međunarodni koordinacioni komitet inostranih (pretežno zapadnih) komercijalnih banaka za tzv. refinansiranje i reprogramiranje dugova neprestano „guraju“ Jugoslaviju u ralje IMF-a i kamatonosnog kapitala Zapada, Bliskog istoka i Japana. Obnavljaju se *uslovljavanja* za same pregovore radi iznalaženja tzv. *trajnog rešenja* problema enormne zaduženosti naše zemlje. Bili su to tzv. antiinflacioni i stabilizacioni programi, prihvatanje presudno važne *klauzule o unakrsnoj docnji* (prispelih dugova), potpuni uvidi u stanje jugoslovenskih finansija (tzv. pojačana praćenja), zalaganje zlata NBJ kod BIS, Chase Manhattan Bank i drugde, raspoređivanje „službenih“ i neslužbenih deviznih rezervi zemlje po zapadnim zemljama (kako bi bile na dohvat nevidljive i vidljive ruke Zapada), pritisci da zemlja što više izvozi (makar i po dampinškim cenama i s rizikom da nas i zbog toga „mlatnu po glavi“), stezanje svih vidova potrošnje itd. Moto jugoslovenskih oficijala i finansijskih eksperata u tim tegobnim i neizve-

snim pregovorima bila je Terencijeva sentenca iz drugog veka pre naše ere: „Ko ne može kako bi hteo, treba da hoće kako može“.

Transnacionalne korporacije i moderni lihvari Zapada uterali su odavno sva svoja potraživanja od Jugoslavije. Prvo, realizacijom abnormalno visokih cena svojih mašina, opreme i tehnoloških postupaka od kojih su se i onako morali „otresti“ zbog tehnološkog napretka i tzv. stvaralačke destrukcije, tj. zbog svetskih *revolucija vrednosti*, drugo, višestruko naplaćenim jednim te istim licencama (reč je naravno i o „ludiranju“ jugoslovenskih „mini-država-nacija“ i njihovih autarkičnih nacionalnih ekonomija), treće, zelenaškim kamatama, visokim provizijama i naplatama *vlastitih* troškova bankarske ekonomije itd. I opet finansijski krugovi Zapada potražuju onoliko novca, odnosno novčanog kapitala od Jugoslavije koliko su potraživali i pre kobne 1979. godine!

Mikuličeva i Markovićeva savezna vlada *obavezale* su jugoslovenska reproduktivna preduzeća i investitore da ulaze u *reprogramiranje dugova* u inostranstvu (uglavnom Zapadu) *samo* s obzirom na *platnobilansnu ili/iz deviznu situaciju zemlje!* Troškovi takvog reprogramiranja padali su, i padaju, u celosti na preduzeća u čijem se interesu to navodno praktikuje. Reč je o enormnim troškovima u obliku tzv. kursnih razlika, premija i čistih prometnih troškova nekoliko stotina inostranih banaka. Kamate su u tim zajmovima i kreditima *urasle* u novčani kapital kao kakva „misteriozna stvar“. Određivanje kamata, relativističko tretiranje tzv. ročne strukture jugslovenskih dugova inostranstvu i tzv. sekundarna eksploatacija naše zemlje posredstvom novčano-kreditnih sistema jesu „civilizacijsko delo“ Zapada.

Zbog svega toga, kopernikanski preokret u tim za nas pogubnim odnosima i procesima moguć je tek pošto se materijalna, naučna itd. proizvodnja jugoslovenskog društva zaista nađu u gravitacionom području zakona vrednosti u njegovoj međunarodnoj primeni. U takvom „prizemljivanju“ našeg društva i njegovih privrednih subjekata odlučno važnu ulogu imaće stvaranje *vlastitog* novčano-kreditnog sistema, s tendencijom *svesnog*, odnosno planskog udruživanja kroz njegove institucije, a osobito kroz faktičku moć i funkcije centralne banke (NBJ).

Svetsko tržište je veoma osetljiva i složena „mašinerija“, smatra Kejnz. Isto tako i „društvena mašina“ zvana svetski kapital, s kojom smo neprestano u kontaktu. Apsolutno je potrebno znati kako te pretežno metafizičke naprave „rade“, tj. kako stvarno funkcionišu.

Istinski iskorak iz *modernog finansijskog sužanjstva* u kojem Jugoslavija tavori duže od dvadeset godina pretpostavlja izvestan verodostojan i potencijalno delotvoran program aktivnog prilagođavanja navedenim „mašinerijama“, koji bi sadržao i zrnca stvarne emancipacije i civilizacijskog ukorenjivanja naših ekonomskih i drugih egzistencija.

1. Filozofsko-naučna razmatranja unutar procesa kritičkog razotkrivanja neomonetarističkih imperativa, formulâ i mitova imaju pionirsko značenje. Međutim, „uništenje političkih mitova premaša moć filozofije“, kaže i opominje Ernst Kasirer u svojoj poslednoj knjizi *Mit o državi*. „Ali, filozofija nam može učiniti drugu značajnu uslugu. Može nam pomoći da *shvatimo protivnika*. Morate poznavati neprijatelja da biste se borili s njim. To je jedno od prvih načela zdrave strategije ... *Trebalo je da pažljivo proučimo poreklo, sastav, metode i tehniku političkih mitova. Trebalo je da pogledamo protivniku pravo u oči, pa da saznamo kako da se borimo s njim*“.⁷³

Mada Kasirer, tu i inače, nije imao u vidu tzv. ekonomske instinkte modernog (zapadnog) čoveka niti različite ekonomističke mitove, neomonetaristička i neomerkantilistička nasilja i finansijske ratove koji proizilaze iz samih osnova savremenih građanskih društava, sve što je rekao o uništavanju političkih mitova savremene države i ulozi filozofije u tom permanentnom ratu protiv *iracionalističke mistike* i totalitarnog nasilja važi i za našu borbu protiv neomonetarističkih mitova i ratobornih i porobljivačkih finansijskih modela i sistema kao što su oni koje nam „predlažu“, a *stvarno nameću* Stiv Henke, Džefri Saks, Žak Atali, i mnogi drugi misionari i konkistadori Zapada, i institucije i države iz kojih oni dolaze;

2. Predstoji nam dugotrajan „hod po mukama“ i preko terena zaposednutih „zmijama“ naših neprilika sa savremenim svetskim tržištem i marcijalističkim i osvajačkim „staležima“ Zapada. Procesi *samospoznavanja* i kritičkog razumevanja i tumačenja navedenih civilizacijskih i retrogradnih tendencija

⁷³⁾ Ernst Cassirer, *Mit o državi*, „Nolit“, Beograd, 1972. str. 286 (podvukao Ž. R.).

i fenomena moraju teći zajedno. Oni su, ujedno, i najviši ciljevi umnih, kompetentnih i savesnih ljudi u našoj zemlji, koja je brutalno izložena svakovrsnim „specijalnim“, ekonomsko-finansijskim i *mentalnim* ratovima pomenutih „staleža“ ili „specijalnih krugova“ na Zapadu. Dakle, neophodno je da „za Kasirerom“ i drugim svetlim primerima neoerazmovskog mišljenja planete *mislimo preko i protiv svog vremena*;

3. *Algebra deviznih kurseva* i tzv. matematičko-ekonomski modeli i ekonometrijski programi u oblastima bankarske ekonomije, međunarodne trgovine i drugde jesu srazmerno nova oruđa ekonomske misli, ali i najvažnijih finansijskih ustanova na Zapadu i u Japanu. Ništa nam, načelno, ne stoji na putu da to shvatimo, naučimo i time praktički ovladamo;

4. Savremeno svetsko tržište robâ, novca, kapitala i radne snage, a posebno *kartalistički* ustrojen „sistem“ vodećih i rezervnih valuta (dolar, marka, jen, funta sterlinga i švajcarski franak) imaju prebogat *informacijski sadržaj*. Geometrijskom rastu monetarnih i drugih ekonomskih činjenica i fenomena treba da pođemo u susret pomenutim mentalnim procesima i „informatičkim“ pojmovima, metodima i instrumentima, ali i *novim idejama* koje nas mogu „vući napred“;

5. Potrebno je da nekako „otključamo“ vlastite riznice znanjâ i iskustava civilizacijskog (vikoovsko) eksperimentisanja s uspostavljanjem konvertibilnosti dinara u jugoslovenskim reformama iz pedesetih i šezdesetih godina, a i iskustva i teorijsku dimenziju procesa uspostavljanja konvertibilne rublje i „zlatnog“ červonca iz epohe NEP-a itd.;

6. Neophodno je da se suočavamo ne samo s navedenim „ekonomskim kaubojima“ (kako ih naziva dr Aleksander Bajt) već i s „novom neprozirnošću“ kapitalizma i *dobom nezavesnosti*, o kojima znalački, nadahnuto i podsticajno raspravljaju Jirgen Habermas i Kenet Galbrajt. Moramo ići i njihovim tragovima i služiti se metodima i instrumentima njihovih analitičkih poslova;

7. Neophodno je „dočepati“ se magične reči ili šifre: „Sezame, otvori se“ i u oblastima svetskih finansija. I tu nam uveliko može biti od pomoći Kasirerova *filozofija simboličkih oblika*, jer ona razotkriva i naglašava *simboličke moći* čovekovog duha. Prema Kasirerovom kritičkom nalazu, simbol, relevantni simboli, pružaju mentalnu osnovu i izvesne komponente za navedeni „magični ključ“;

8. U procesima obrazovanja ljudi koji će se naći (a neki već jesu) u različitim linijama i na mnogobrojnim empirijskim tačkama nevidljivog i utoliko opasnijeg finansijskog rata, koji nam je odavno nametnut, neophodne su korenite promene;

9. Prometni proces unutar ekonomije nacije, odnosno države „ne teče u pravoj liniji“, kaže Marks. Dž. M. Kejnz i Milton Fridman raspravljaju, međutim, o novcu kao „egzogenoj varijabli“ kapitalistički organizovane nacije, savremene kapitalističke ekonomije. Oni su dali mentalni impuls centralnim bankama da postanu *snabdevači novcem*, onim monetarističkim M-1.

Međutim, i papirni novac je društveni odnos prvoga reda. Kao što proizvođači zlata nikada i nigde nisu bili *polazna tačka* pomenutog procesa ekonomije nacije ili svetske privrede, isto tako ni ti moderni „proizvođači“ ili „kreatori“ računsko-aps-traktnog i simboličkog novca ne mogu biti nekakvo ekskluzivno polazište tog krajnje zamršenog i neravnomerno segmen-tiranog ekonomsko-finansijskog procesa.

Štampanje papirnog novca (regulisanje volumena M-1) može postati, i u nas to odavno jeste, prefinjena i perfidna pljačka građana i reproduktivnih preduzeća. Volumen novca u aktivnom prometu (onaj Henkeov i anglosaksonski *currency*) neprestano oscilira iznad i ispod Kejnzovog *operativnog minimuma*. Samo centralna banka *unutar* date ekonomije nacije, odnosno države, može znati šta je i kolika je potražnja za novcem, kao prometnim i platežnim sredstvima, a šta su i koliki su zahtevi za delovima M-1 kao potencijalnim *novčanim kapitalima*, ali i „sredstvima“ za premošćavanja različitih „crnih rupa“, štetnog „saniranja“ nerentabilnih preduzeća, isplata penzija i renti iz davno „pojedenih“ fondova, i slično.

Jasno je da bi pomoću Henkeovog Currency Board System-a iz zone „sigurnosnog raja“ Zapad mogao da vodi permanentni *rat sa distance* protiv juglovenske države ma kako ona ubuduće bila „organizovana“ i, eventualno, civilizacijski ukorenjena, ali nikada takav „sistem“ ne bi mogao izvesti navedeno razlikovanje i odgovarajuće reagovati na signale i zahteve nebrojenih privrednih subjekata različitih vrsta i podvrsta (među njima i potrebe naših oružanih snaga). Tome odboru (zapravo jugoslovenskoj afilijaciji Bundesbanke) neprestano bi izmicala iz svesti i ruku pomenuta suštinska („ontološka“) razlika između onih najvažnijih upotreba tzv. primarnog novca.

Zaključna razmatranja

Početak aktuelne jugoslovenske krize može se ustanoviti s matematičkom tačnošću, kao i područje u kojem su se dogodili njen inicijalni impuls i ritam. Civilizacijsko, geopolitičko i ideologijsko vreme te po mnogo čemu neobične i neponovljive društvene krize u dramatičnom su raskoraku. Različite su „dimenzije temporalnosti“ Jugoslavije u njenim određenjima: (a) tvorevine geopolitike, tzv. svetskih poslova; (b) specifičnog „društva društava“, odnosno neobične simbioze veoma različitih nacija i njihovih kultura, i (c) Jugoslavije kao tzv. oficijelnog društva ili države *per se*.

U polaznim tačkama, „startnoj“ geopolitičkoj poziciji i prvobitnim društvenim strukturama Jugoslavije bile su sadržane žive klice i mogućnosti delotvornog i civilizacijskog federalizma i, njima nasuprot, koreniti elementi i skriveni oblici i odnosi konfederalizma. Naravno, u različitim povesnim kombinacijama, i s različitom protežnošću i ritmom, raskorcima, tenzijama i manje ili više otvorenim sukobima tih tendencija.

Jugoslavija je stvorena unutar „pogona svetske povesti“ ili planetarnog hoda i koda čovečanstva, ali su njeni najdublji koreni u životu, drevnim običajima i kulturama naroda koje je združila, dakle, u tzv. ontološkim strukturama bića i bitka srpske, hrvatske, slovenačke i drugih nacija.

Geopolitički ritam i oscilacije Jugoslavije imali su, i imaju, izvore u Zapadnoj Evropi, ali i na Istoku, poglavito u Rusiji, u Sjedinjenim Američkim Državama itd.

Ritam i mnogostruka određenja svetskih poslova ili geopolitike „spustili su se na glavu“ Jugoslavije i njenih građana i nacija, i postali njihov „plameni jezik“, a odnedavno i njihov ognjeni mač u samozatirućem „međuetničkom“ ratovanju i hazarskom putovanju u zemlju Nedođiju.

Ideologijsko vreme jugoslovenske krize ima izrazito korozivne elemente. Sve što se u Jugoslaviji postiglo tokom pedesetih i šezdesetih godina u smislu ukorenjivanja i rasprostranjivanja poslekapitalističke robne proizvodnje, relativne samostalnosti repoduktivnih preduzeća, elemenata i momenta ekonomskog oslobađanja rada, razvitka proizvodnog i kulturnog stvaralaštva itd. bilo je potopljeno u rđavim, uveliko preživelim ideologijama i pogrešnim i neplodnim teorijama.

Pogrešna ideologija tzv. slobodnog udruženog rada (izvan i nasuprot zakonima robne proizvodnje i svetskog tržišta) i doktrina samoupravljanja, kojom je dat snažan impuls u smislu samoupravljačkog i birokratskog voluntarizma, jeste kulminaciona tačka korozivnih elemenata ideološkog vremena „avnojevske“ Jugoslavije i njenih kriza.

„Perestrojka“ i „socijalizam s ljudskim likom“ još se nigde nisu istinski dogodili. Kardeljevsko-bakarićevsko eksperimentisanje sa socijalizmom iz epruvete tokom sedamdesetih godina iščupalo je i ono malo korenitih elemenata i stvarnih pretpostavki za tu vrstu socijalizma. Postali su neprelazna granica za sve buduće pokušaje i procese socijalistički „funkcionalizovane“ i strukturirane robne proizvodnje i igre razmene. Kardelj i Bakarićev „doprinos“ je nemerljiv. Ali, i đavolski proračunat. Samo se njihovom ideologijom i hazardnom recepcijom kominternovski preuđenog marksizma, i onim njihovim eksperimentisanjem sa socijalizmom iz epruvete, moglo razoriti ono što su tokom dve decenije stvarali Milentije Popović, Nikola Miljanić i mnogi drugi neimari originalnih i civilizacijski delotvornih reformi. Na taj način stvorili su novu veliku priliku za hipostazirane nacionalne odnose, nacionalne države i nacionalne ekonomije. Najveću ekonomsku korist u toj opskurnoj, birokratskoj i krajnje hazardnoj političkoj igri imala je Slovenija.

Moramo se kao pojedinci i društveno najsaveesnije pobri-
nuti oko rasvetljavanja uzroka i skrivenih mehanizama i motiva onoga *šta nam se događa*. Prvenstveno, u ekonomskom i političkom životu i u našim odnosima s inostranstvom. To je, ujedno, i arhimedovska mentalna tačka za naredni potez, odnosno poteze, u sferi praktične filozofije, tzv. primenjene ekonomske nauke itd. – u smislu traganja za zakonima onoga kantovskog „*šta treba da se dogodi*“.

Kada se radi o tzv. novom socijalizmu ili, pak, o „prelazu iz sadašnjeg sistema u novi sistem“ (što su osnovne sintagme premijera Ante Markovića i njegove „autorske“ vlade), važi jedan stari filozofsko-naučni postulat: predmetne forme robe, novca, kamatonosnog kapitala itd. ne mogu se mehanički prenositi iz zemlje u zemlju, iz društva u društvo, niti ih neka periodička ekonomska kriza može ozbiljnije ugroziti tamo gde su te forme i njihova procesualnost nastali iz civilizacijskog korena.

Kamatonosni kapital Zapada i zemalja OPEC-a, s kojim smo se krajem 1979. godine najdramatičnije suočili i žestoko sudarili, ima dijamantski tvrde forme. Svojim karakterističnim oblicima, odnosima i momentima reže i razorava tkiva jugoslovenske privrede. Virtuozni „reprogramiranja“ IMF-a, Svetske banke i mnogobrojnih poslovnih banaka Zapada režu njima kao dijamantom po staklu.

Džejms Bejker, Stiv Henke, Džefri Saks i mnogi drugi virtuozni tzv. tržišne transformacije „društvene svojine“ u tzv. poslekomunističkim zemljama znaju da upravo oni moraju biti najtvrdi ljudi na ovoj maloj planeti. Dijamantska tvrdoća njihovog pragmatizma i pretežno kartezijanskog metoda, i njihov konkistadorski mentalitet jesu jedan od neizostavnih uslova da „proradi“ i eventualno se ukoreni Bušov „novi svetski poredak“. Stiv Henke je, videli smo, veoma uverljivo demonstrirao dijamantsku tvrdoću finansijskog oružja čiju upotrebu je najavio Džejms Bejker.

Dan Kvejl, potpredsednik SAD, 22. maja 1991, na pacifičkoj konferenciji o ekonomskoj saradnji odrešito kaže: „SAD žele svetsko vođstvo ... Nisu u pravu oni koji misle da je završetkom hladnog rata i kolapsom komunizma postalo nepotrebno američko globalno prisustvo... Amerika je angažovanija nego ikad da *preuzme svetske odgovornosti i svetsko vođstvo*.⁷⁴

„Virtuozni mira“ i arhitekti „nove Evrope“ i „novog svetskog poretka“ ujedno su i Herbertovi „vojnički trgovci“, koji preduzimaju krstaške pohode po celom, još nepozapadnjačenom svetu. Oni uznose kapital i kapitalizam kao vrhunsko jamstvo besmrtnosti njihove civilizacije. Na jugoslovensku i sovjetsku krizu gledaju kao na borhesovski *razvučenu Hirošimu* tih pogrešnih i anahroničnih načina privređivanja i sistema političke vladavine. Oni kao protestanti ili ateisti, a u svakom slučaju pragmatičari, imaju i svoju religiju. „Ali više u glavi“, tj. u buržoaskom kalkulusu, ekonometrijskim programima, matematičko-ekonomskom modelovanju procesa monetarizacije i etatizacije proizvodnih i drugih društvenih odnosa, u tzv. veštačkoj inteligenciji i informatizaciji savremenih

⁷⁴ U eseju *Zamke i stranputice detanta* („Vojno delo“ 1-2/91) izložen je i obrazložen nalaz o davnašnjoj težnji angloameričkog sveta da vlada planetom, odnosno celokupnim čovečanstvom.

građanskih društava itd., nego u crkvenim ritualima, papskim enciklikama, egzegezi Biblije i slično.

Na toj i takvoj talasnoj dužini jeste i pismo Džordža Buša Mihailu Gorbačovu od 11. jula 1991. godine. Isto tako, i njegova „istorijska lekcija“ i poduka u Kremlju: „U toku velikog dela ovog stoleća Sovjetski Savez je bio *po strani od svetskog tržišta* – stao je po strani u vremenu, kada su snage *slobodnog tržišta* donele Zapadu procvat bez predsedana. Rezultati te *dobrovoljne izolacije* iz svetske ekonomije *izuzetno su vas skupo stajali*“. Zbog svega toga, predsednik Buš obećava predsedniku Mihailu Gorbačovu *inicijativu* za „*deblokiranje*“ ulaska Sovjetskog Saveza u svetsku ekonomiju. Put u tu ekonomiju vodi i preko *pridruženog članstva* u Međunarodnom monetarnom fondu i Svetskoj banci, a i preko uključivanja u GATT i druge važne ustanove, procedure i sporazume svetske privrede – sada uveliko „vođene medijumima“ savremenog svet-skog novca i berzansko-bankarske ekonomije.

Međutim, s tim i takvim oblicima, metodima i ritmom *velike promene* najtešnje su povezane *korenite reforme svesti* i Revansove nadprosečne „stope rasta znanjâ“ u sistemima obrazovanja, preduzetničkoj delatnosti, bankarstvu, spoljnoj trgovini i drugim oblastima društvenog života u „poslekomunističkim“ zemljama. Lideri, odnosno ključni oficijali, supersila („svetskih imperija“) moraju pred svetskom javnošću obelodaniti glavne scenarije i metode ukidanja odnosno praktičkog poništavanja višedecenijskog *terora* nuklearno-strategijske ravnoteže u savremenom „svetu nacijâ“. Utoliko pre, jer su gotovo svi godišnji izveštaji tzv. Rimskom klubu (Club of Rome) imali tu presudno važnu bezbednosnu ravnotežu kao kakvu „božansku“ pretpostavku za svoje analize, prognoze i preporuke u pogledu tzv. konvergencije različitih društvenih sistema, „kraja doktrinarnih ideologija“, pragmatičkog rešavanja različitih problema na neuralgičnim relacijama između Istoka i Zapada i geopolitičkog Severa i Juga, procesa promena u tzv. društvenom metabolizmu, odnosno procesima zaštite čovekove okoline, metodima i oblicima privrednog razvitka zemalja „trećeg sveta“ itd. Ne sme se zaboraviti da su sintagme „kraj doktrinarnih ideologija“, „misli globalno, ali deluj lokalno“, „granice rasta“, „*novi svetski poredak*“ itd. iznedrene i skovane unutar i oko tog Kluba svetskih mudraca i,

u svakom slučaju, velikih eksperata za različita globalna i specijalna pitanja s kojima se suočavaju sve zemlje, odnosno čovečanstvo. U izveštaju iz 1983. godine *Putokazi za budućnost* („Road Maps to the Future“) razmotrene su šanse *novog svetskog poretka* u kontrapunktu prema apokaliptičkoj alternativi „totalnog uništenja čovečanstva upotrebom strategijskog nuklearnog oružja“ i obnavljanju „nacionalnih država kao rezultata *potpune dezintegracije sveta*“.

Takozvana Pentagonala i Heksagonala u Dubrovniku leta 1991. godine, ministarske „trojke“ evropske „dvanaestorice“, Brionska deklaracija o egzistencijalnim i funkcionalnim oblicima i metodima razrešavanja jugoslovenske krize i izvesni „autohtoni“ koraci i mere Predsedništva SFRJ u istom pogledu, poluzagonetni heksagonalni sistem dekodiranja jugoslovenske krize u nevidljivoj i moćnoj ruci Đani de Mikelisa itd. jesu i svojevrsno *dekodiranje* jugoslovenske krize unutar evropske i planetarne hermeneutičke situacije.

Velike su tzv. komparativne prednosti Zapada u svetskim poslovima. Njegove najveće prednosti su u oblastima svetskog transfera novih tehnologija, svetskog novca i kredita i u geopolitičkoj dimenziji proizvodnje i trgovine naftom i drugim strategijskim sirovinama. Sve je to poniklo iz zajedničkih civilizacijskih korena, tj. opštečovečanskog razvitka tehnologije, međunarodne trgovine, starogrčke filozofije i „večito zelenog stabla“ rimskog prava, iz kojeg su iznikle one dve velike grane: anglosaksonsko *common law* pravo i kontinentalno *code civil* pravo.⁷⁵

„Barbarogeniji“ anglosaksonskog sveta (mogli bismo ih i tako nazvati) drže trenutno čelnu poziciju u trci za osvajanjem vikoovskog sveta nacijâ. Geopolitika im je u tome primordijalna odrednica i sastavnica, dijalektička konstanta, ono večito

⁷⁵⁾ Zbignjev Herbert, u knjizi *Varvarin u vrtu*, predstavlja kulturu i posebno umetnost kao svetsku povest i erazmovski univerzalan civilizacijski vrt. U tom vrtu obitavaju i različiti varvari pod karakternim maskama Rimske kurije i izvesnih marcijalistički i osvajački nastrojenih papa (pokoravanje i istrebljivanje Albižana na jugu Francuske u 13. veku i pojava i prostorno-vremenska protežnost *inkvizicije* – njihovo su delo), kraljeva i careva, misionara i konkistadora, tih prvih osvajača sveta iz doba Vaska de Game, Kolumba, Magelana i drugih.

Vredi, takode, konsultovati i kritički studirati kulturološko-istoriografske eseje Štefana Cvajga. Osobito one o Erazmu Roterdamskom i Magelanu. Ali, i poći Cvajgovim i Herbertovim tragovima. Tek tada se mogu odista shvatiti najdublji koreni, karakter, kretanje i stvarne pretenzije zapadne civilizacije u odnosu na sve ostale civilizacije sveta.

pulsirajuće ovozemaljskog sveta, planetarni ritam i kod, ali i ognjeni mač i dijamantski skalpel kojim se vešto služe u pripremama i obavljanju svojih svetskih poslova.

Savremeni japanski i nemački konkistadori ili „barbarogeniji“ ne zaostaju mnogo u toj trci. U nekim njenim sekvencama i elementima povremeno prednjače.

U jednoj tački i možda pitanju svih pitanja svi oni su postigli prećutnu i utoliko delotvornu saglasnost: uprkos istovetnim strateškim ciljevima, na primer, težnji da stvore angloameričko, nemačko ili japansko „svetsko carstvo“ ili bar dominaciju na svetskom tržištu, njihov čudesni geopolitički trougao zasad dobro „radi“, platonski funkcionise. Te skrivene geopolitičke dimenzije i procesi imaju veoma važnu ulogu u formiranju geopolitičkog položaja bilo koje zemlje koja ne pripada tom magičnom trouglu. Neophodno je da ih uzimamo u obzir pri kritičkom razmatranju stvarnog geopolitičkog položaja Jugoslavije i njene aktuelne krize.

Jugoslavija je živi i najupečatljiviji primer i dokaz za onu Šilerovu misao: „Lanci od čelika ili od svile, uvek su lanci“. Pomislimo samo na njene aktuelne veze s Međunarodnim monetarnim fondom i mnogobrojnim centralnim i poslovnim bankama Zapada, a i na zlatne niti njihovih interesa u tzv. refinansiranju jugoslovenskih dugova inostranstvu. Pomislimo na tzv. Pariski klub, gde čelnici aktuelne savezne vlade idu „bogu na ispovest“. Setimo se Stiva Henkea koji nam demonstira našu centralnu banku i premešta je u Cirihi.

Parafrazirajući Miloša Formana, moto i glavna tema nekog rekvijema za jugoslovenske osamdesete i devedesete mogli bi da glase: „Stvarnost je radikalno *prestigla* fantaziju“.

S U M M A R Y

ROOTS AND GEOPOLITICAL DIMENSION OF THE YUGOSLAV CRISIS

This study is the result of the author's several years' work at analysing the Yugoslav society and crisis. It contains an indication of a theoretical-methodological basis for a possible and indispensable dialogue on crucial issues of the civilized and humane solution of the Yugoslav crisis.

By its fundamental elements, hidden mechanisms, motives, very significant geopolitical dimension, civilization and anti-civilization potentials, great human

sufferings and sacrifices, and material losses, also by certain diabolic parallelism and linkage with the crisis in the Soviet Union, the present Yugoslav crisis is unique and unrepeatable in the „planetary march of humanity“.

In the „pregnant points“ and geopolitical determinants of Yugoslavia as a state, with its geopolitically significant territory, are contained fundamental elements, motives and prototypes of the mechanism of this crisis, which lasts three times longer than the great war in which Yugoslavia first vanished and then was resurrected.

An eventual destruction of Yugoslavia would entail very grave consequences for its nations and citizens, but would also as a boomerang strike many countries of the West, and possibly the entire West, which was never outside the point of departure, geopolitics and historical dimension of the Yugoslav crisis.

R E S U M E

LES RACINES ET LA DIMENSION GEO-POLITIQUE DE LA CRISE YUGOSLAVE

Cette étude est le résultat des examens, durant plusieurs années, de la société et de la crise yougoslave. L'auteur a accentué, même souligné, la base théorique et méthodologique du dialogue possible et indispensable sur les questions cruciales du développement civilisé et humanitaire de la crise en Yougoslavie.

La crise actuelle en Yougoslavie, d'après ses racines élémentaires, ses mécanismes cachés, ses motifs, sa dimension géo-politique très importante, ses potentiels de civilisation et anticivilisation, ses victimes et ses dégâts matériels, mais aussi de sa liaison avec la crise en Union Soviétique, est une crise unique dans la „marche planétaire de l'humanisme“.

Dans les points „prégnants“ et ses limites géo-politiques, sont les racines élémentaires, les motifs et les prototypes des mécanismes de la crise yougoslave, qui dure trois fois plus que la grande guerre pendant laquelle la Yougoslavie pourrait disparaître ou renaître.

La disparition possible de la Yougoslavie aura les conséquences graves pour ses peuples et tous ses citoyens, mais elle touchera aussi comme boumérang nombreux pays occidentaux, peut-être l'Occident entier ce que, dans un moment critique, ne sera pas hors des dimensions géo-politiques et historiques de la crise en Yougoslavie.

Р Е З Ю М Е

КОРНИ И ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ЮГОСЛАВСКОГО КРИЗИСА

Настоящий научный труд является результатом многолетнего исследования автором югославского общества и югославского кризиса. В нем обозначается, если и не содержится, теоретическо-методологическая

основа для возможного и необходимого диалога о роковых вопросах развязки югославского кризиса на цивилизаторских и гуманных началах.

Актуальный югославский кризис по некоторым своим коренным элементам, скрытым рычагам, мотивам, весьма значительному геополитическому измерению, цивилизаторским и антицивилизаторским потенциалам, по огромным человеческим страданиям и жертвам и материальному ущербу, а также по некоторой дьявольской параллели и связи с кризисом в Советском союзе, является единым и неповторимым кризисом в „планетарном хождении человечества“.

В самих „чреватых пунктах“ и геополитических определяющих Югославии как государства и геополитического пространства содержатся коренные элементы, мотивы и прототипы рычагов этого кризиса, продолжающегося в три раза дольше, чем та великая война, в которой Югославия сначала исчезла и потом воскресла.

Возможная гибель Югославии будет иметь весьма тяжелые последствия для ее народов и граждан, но законно, как бумеранг, она ударит в многие западные страны, а может быть и в Запад в целом, который никак, ни в одном критическом мгновении не находился вне истоков, геополитики и исторического измерения югославского кризиса.

Uticaj međunarodnih činilaca na jugoslovensku krizu i mogući politički modeli konstituisanja „treće Jugoslavije“

Mr ZORAN ČIČAK

Jugoslovenska državna kriza poprimila je u toku prve polovine 1991. godine dve radikalne promene i nove karakteristike: *formalnu secesiju dve federalne jedinice* (Slovenija i Hrvatska) i njihovo samorganizovanje kao potpuno suverenih zajednica, sa sopstvenim atributima državnosti, uključujući i oružane formacije, i aktivno i sveobuhvatno *uključivanje stranog faktora*, sa otvorenim pretenzijama na globalno političko arbitriranje u Jugoslaviji. Oba ta momenta, koji se međusobno prepliću i dopunjavaju, bitno su ugrozili suverenitet jugoslovenske države i zapretili izbijanjem nekontrolisanih oružanih konflikata.

Međunarodni faktor uključio se u tok jugoslovenske krize kroz sledećih pet *regionalnih, kontinentalnih i globalnih* činilaca: (1) tzv. *pangermanski* (ujedinjena Nemačka sa saveznicima Austrijom, Mađarskom i dr.); (2) *mediteranski* (Italija, Grčka, Španija, Turska); (3) *zapadnoevropski* (Evropska zajednica, a pre svega Francuska i Velika Britanija); (4) *američki* i (5) *sovjetski* činilac.

U toku je i proces *entropije suvereniteta* u Jugoslaviji: *savezna država* lišena je bitnih elemenata suvereniteta, i teritorijalno i funkcionalno. *Republike* su, kao nacionalne države, preuzele više suverenih funkcija koje im prema Ustavu SFRJ ne pripadaju, a na njihovim teritorijama konstituisane su, formalno ili neformalno, tzv. *faktičke autonomije*. Određene funkcije eksteritorijalne suverenosti i dalje obavlja JNA, kao *federalna oružana sila*, a *međunarodni faktor* se sve više ponaša kao suvereni odlučilac u zemlji.

Autor smatra da je opstanak Jugoslavije kao države moguć u njenom *potpunom teritorijalnom obuhvatu* ili u redukovanom obliku kao tzv. *sanjana Jugoslavija*. U oba slučaja se kao mogući modeli javljaju koncepti *regionalne države*, *kooperativnog federalizma* i *personalne federacije*.

U prvoj polovini 1991. godine jugoslovenska državna kriza ušla je u kvalitativno novu fazu razvoja, koju reljefno označavaju dva značajna momenta:

– entropija federalne državne strukture, njenog aparata i atributa moći, i derogiranje pravnog sistema SFRJ, odnosno – kao uzrok i istovremeno posledica tog procesa – konstituisanje autarhičnih nacionalnih država na delovima jugoslovenskog državnog prostora;

– aktivno uključivanje nekoliko važnih međunarodnih činilaca u rešavanje jugoslovenske krize u meri koja značajno narušava celinu suvereniteta Jugoslavije.

Ta dva momenta dovela su, konsekventno, do sledećih efekata:

– na značajnom delu svoje teritorije Jugoslavija – kao državni aparat – više ne postoji, odnosno ne obavlja državne funkcije;

– u međunarodnim odnosima Jugoslavija je sada međunarodni protektorat *sui generis*, odnosno poprimila je elemente države sa tzv. ograničenim suverenitetom.

Dakle, bitno je promenjen ukupan geopolitički položaj Jugoslavije i pojavilo se više činilaca koji utiču na promenu njenog strategijskog položaja. U vezi s tim, analiza trenutnog položaja Jugoslavije i osnovnih modela njenog budućeg razvoja podrazumeva odgovore na sledeća pitanja: *prvo*, kakva je alokacija stranih interesa u Jugoslaviji, i kakav je njihov realan uticaj na dalje krizne tokove; *drugo*, kako su raspoređeni elementi suvereniteta na jugoslovenskoj teritoriji između različitih nosilaca političke moći i koji su efekti tih elemenata u njihovom uzajamnom dejstvu, i *treće*, koji su optimalni modeli opstanka Jugoslavije kao potpune državne zajednice.

ALOKACIJA STRANIH INTERESA U JUGOSLAVIJI I NJIHOV UTICAJ NA RASPLET DRŽAVNOPRAVNE KRIZE

Promene u evropskom balansu snaga, do kojih je došlo nakon 1989. godine, znatno su uticale i na promenu geopolitičkog položaja Jugoslavije. Raspad bipolarnog sistema ravnoteže snaga, napuštanje helsinškog principa nepromenljivosti evropskih granica i pojava više novih činilaca moći na kontinentu (nemački, italijanski, i drugi) doveli su do novih tendencija u razvoju geopolitičkog položaja jugoslovenske države: *prvo*, do *relativne marginalizacije* ukupnog značaja i položaja SFRJ, koja više nema funkciju evropske „tampon-zone“; *drugo*, do pritiska u pravcu *napuštanja nezavisnog međunarodnog položaja SFRJ* i njenog potpunog ili – što je verovatnije – delimičnog uključivanja u interesne sfere pojed-

nih kontinentalnih ili regionalnih sila, i *treće*, do podsticanja procesa *unutrašnje dezintegracije* u SFRJ stvaranjem nacionalnih država na delovima njene teritorije.

Pojam „međunarodnog činioca“ ili „stranog interesa“, koji se često koristi u interpretacijama i analizama aktuelnih događaja u Jugoslaviji, nije, međutim, jednoznačan i jednostavan fenomen. Može se, istina, govoriti o nekoj vrsti „evropskog koncerna“ sila, koji nastupa više-manje koordinirano i ima zajednički minimum interesa. Međutim, u okviru tog koncerna, a posebno kada se u analizu uključi i element američkog prisustva u Evropi i američko-sovjetskih odnosa, sve više se ispoljava nekoliko posebnih, precizno strukturiranih interesnih činilaca čije su pozicije različite, ponekad i suprotstavljene, a ukupni efekat teško predvidiv. Kao osnovne interesne činioce koji utiču na rasplet jugoslovenske krize možemo izdvojiti:

(1) tzv. *pangermanski činilac*, koji je oslonjen na ujedinjenu nemačku državu, njenu predstražu na balkanskom pravcu – Austriju, i tradicionalne saveznike u podunavskom prostoru – Mađarsku i Bugarsku;

(2) tzv. *mediteranski činilac*, čije državne interese zastupa Italija, a ideološke Vatikan, uz sadejstvo sa delom mediteranskih zemalja čiji su interesi na Balkanu relativno podudarni – pre svega Španije i Turske;

(3) *zapadnoevropski činilac* koji je institucionalizovan u strukturi Evropske zajednice, a obuhvata, prvenstveno strategijske pozicije Velike Britanije i Francuske, ali i pozicije manjih zapadnoevropskih zemalja uključenih u krug evropske „dvanaestorice“;

(4) *američki činilac*, kao zajednički naziv za mnoštvo različitih državnih, privrednih i političkih pogleda unutar SAD i njenih atlantskih saveznika na novi poredak u bivšoj „realsocijalističkoj“ Evropi, i

(5) *sovjetski činilac*, koji je presudno određen unutrašnjim problemima u samom SSSR-u, ali i tradicionalnim geopolitičkim angažmanom Rusije na Balkanu.

1. *Pangermanski činilac*¹ na Balkanu značajno je opredeljen nemačkim ujedinjenjem, u leto 1990, kao i stvaranjem va-

¹ Germanizam (lat. Germani) označava: „vladavinu (ili moć) nemačkog duha, nemačke kulture i političke sile“ (Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, 1954, str. 176). Etimološki, naziv vuče poreklo od slavnog Tacitovog dela *Germania*, u kojem se opširno opisuje običaji i narodni karakter „Germana“.

kuuma moći u srednjoj Evropi nakon sovjetskog strategijskog povlačenja sa tog prostora, i nejedinstvom u pogledima i interesima atlantskih saveznika oko srednjeevropske strategije.

Suočena na zapadu sa supranacionalnom strukturom Evropske zajednice – kojoj i sama pripada – Nemačka se, prirodno, okrenula ka istoku i jugoistoku, tradicionalnom prostoru svoje ekspanzije. Za Nemačku, fragmentacija jugoslovenske države znači jednovremeno ostvarenje nekoliko kapitalnih strategijskih ciljeva:

– zaposedanje planinskog masiva na Karavankama i neometan prolaz do velikih luka u Kopru i na Rijeci, severnih pristupa do jadranske akvatorije i prolaza ka toplim morima Sredozemlja;

– razbijanje neposredne teritorijalne veze između Italije, na jednoj, i tradicionalnih katoličkih država: Mađarske, Češko-slovačke i Poljske, na drugoj strani, čime se sprečava stvaranje konfederativne katoličke tvorevine u podunavskom basenu i potvrđuje geopolitički i istorijski primat u Istočnoj Evropi;

– ponovno oživljavanje tradicionalnih balkanskih revanšističkih doktrina – mađarske, bugarske i albanske, i ostvarivanje njihovih teritorijalnih revandikacija na račun Jugoslavije, čime se omogućava interesno povezivanje nemačke pozicije na Balkanu sa navedenim regionalnim činiocima moći u jedinstven vojno-politički okvir.²

Koliko se sadašnji interesi Nemačke na jugoslovenskom prostoru poklapaju sa autentičnim pangermanskim planom sa početka 20. veka? Još 1916. godine, raščlanjujući pojedine elemente, *Seton – Watson* je uočio tri faze u konstituisanju Nemačke kao „svetske imperije“: (1) Stvaranje Mitteleurope, velikog centralnoevropskog državnog organizma od 130 do 150 miliona stanovnika, kao jedinstvene ekonomske i vojne jedinice; (2) ostvarivanje sna Berlin – Bagdad, uključivanjem u političke i ekonomske sfere uticaja novog Carinskog saveza (*Zellverein*) svih teritorija koje leže između mađarske granice i Persijskog zaliva i (3) pomorska premoć i stvaranje svetske moći (*Weltmacht*).³

² U vezi s tim indikativna je nedavna informacija o planovima mađarsko-bugarskog vojnog saveza kao „regionalne zamene“ za likvidirani Varšavski ugovor.

³ Videti: R. W. Seton-Watson, *German, Slav and Magyar*, London, Williams and Norgate, 1916, str. 124. Za kartografski prikaz sve tri faze pangermanskog plana, videti str. 175.

Dakle, penetracija u jugoslovenski prostor nužna je pretpostavka za ostvarivanje svih velikonemačkih planova ekspanzije u prostor *istočnog Mediterana* i, dalje – Bliskog istoka.⁴ To neizbežno zahteva razbijanje jedinstvene slovenske države na Balkanskom poluostrvu i uspostavljanje nekoliko nacionalnih država, koje će biti, zbog stalnih međusobnih oružanih sukoba – etničkih, verskih i graničnih – podložne presudnom uticaju sa strane.

Pangermanski činilac je prilagodio taktiku i tehniku nastupanja u Jugoslaviji promenjenim evropskim okolnostima. Prvenstveno je korišćeno raspoloženje stvoreno u javnom mnjenju kontinenta nakon „događanja naroda“ u Istočnoj Evropi 1989. godine, a posebno agresivni antikomunizam koji su tim povodom generisali pojedini poslovni, politički i medijski centri u Nemačkoj i nekim drugim evropskim zemljama. Ishod parlamentarnih izbora u jugoslovenskim republikama, u jesen 1990, omogućio je dalje pojednostavljivanje slike o Jugoslaviji kao državi koja je beznadežno „rascepljena“ između „bolševičkog istoka“ i „demokratskog zapada“, što zahteva aktivno učešće „evropskih institucija“ u rešavanju unutrašnje krize. Tradicionalni desničarski krugovi u Nemačkoj iskoristili su priliku da suštinu jugoslovenskih događaja tumače i „genetskim kodom“ Srba, kao istorijski dokazanog „remetilačkog činioca“, odgovornog za oba svetska rata na jugoslovenskom prostoru.⁵ Istovremeno, kulturni, duhovni, medijski i politički prostor Hrvatske i Slovenije, koji je još od 1978. godine integrisan sa Bavarskom i većinom austrijskih pokrajina u Radnu zajednicu „Alpe-Jadran“, planski je „domesticiran“ i pripremljen za integraciju sa germanskom maticom korišćenjem poznate formule o „pravu naroda na samoopredeljenje“.⁶

Oblici i vidovi direktnog i indirektnog uticaja svih elemenata tzv. pangermanskog činioca na događaje u Jugoslaviji

⁴ Dr Andrej Mitrović („Borba“, 17. jul 1991) to objašnjava na sledeći način: „...ukoliko je za premoć u svetu bila potrebna osnova u Evropi, za premoć u Evropi je bila potrebna osnova u kontroli Jugoistoka“.

⁵ Tako je, na primer, izjava Milana Kučana povodom oružanih sukoba JNA i TO Slovenije, krajem juna 1991, da je „reč o ratu protiv Srba“ i da će od zarobljenika biti oslobođeni svi vojnici osim srpskih, istog sadržaja kao uputstva nacističkog vrha i naredbe Vermahta o propagandi i postupcima na jugoslovenskom tlu u aprilskom ratu 1941. godine.

⁶ Tako smo došli u bizarnu situaciju da su sve fašistoidne pojave u hrvatskom političkom životu u nemačkoj štampi tretirane kao „uobičajene aberacije“, dok su, istovremeno, sva demokratska otvaranja i reforme u Srbiji interpretirane kao „iznuđena i neiskrena popuštanja“. Politika dvostrukih standarda nije, očigledno, samo ideološki već i bitno nacionalno indukovana.

raznovrsni su. Posebno se izdvajaju tri osnovna tipa takvog angažmana:

– *diplomatsko-politička podrška*, koja obuhvata više diverzifikovanih postupaka i radnji, počev od učešća u izgrađivanju političke strategije EZ (Nemačka), preko direktnih kontakata sa secesionističkim vlastima u Sloveniji i Hrvatskoj (Austrija i Mađarska), čiji je cilj razbijanje međunarodne izolacije tih režima i postepeno pripremanje evropske javnosti na priznavanje rezultata svršenog čina, pa sve do različitih medijsko-političkih akcija: tekstova, intervjuva, izjava – usmerenih na širenje podrške slovenačkim i hrvatskim separatistima u javnom mnjenju Zapadne Evrope;⁷

– *ekonomska podrška*, koja se konkretizuje u različitim oblicima ekonomske pomoći, prvenstveno radi naoružavanja,⁸ ali i nabavke stratejskih sirovina neophodnih za opstanak secesionističkih režima u ratnim ili drugim vanrednim uslovima; verovatno postoji i garancija poslovnih i finansijskih krugova Nemačke i Austrije i za minimalnu zlatnu/konvertibilnu podlogu za izdavanje samostalne valute u Sloveniji i Hrvatskoj nakon otcepljenja;

– *vojna pomoć*, koja se konkretizuje kroz sve akte, postupke i radnje, čiji je krajnji efekat narastanje vojne i policijske (dakle, oružane) moći navedenih režima. Posebno je značajna obaveštajno-informaciona i logistička podrška, angažovanje vojnih i policijskih instruktora, te planiranje upotrebe sopstvenih oružanih snaga u tzv. kritičnom trenutku radi neutralisanja oružane moći jugoslovenske federacije i garantovanja stvorenog stanja.⁹ Zahvaljujući mađarskom izvozu oružja, hrvatska secesionistička vlada stekla je i oružanu bazu za planirano otcepljenje, odnosno za dalje vođenje politike oružanog otpora snagama Federacije.¹⁰

⁷ Tako je, na primer, u toku juna 1991. u propagandno-psihološku kampanju protiv SFRJ uključena i Češkoslovačka, kao država „iz drugog plana“, i sama višenacionalna i federativna, i izložena teškoj i brutalnoj germanizaciji u nekoliko poslednjih vekova. Pronemačko rukovodstvo CSFR, personifikovano u liku grofa Švarcenberga, šefa kabineta predsednika Havela, videlo je u uništenju SFRJ sopstvenu priliku za uključivanje u „nemačku Evropu“.

⁸ Postoje ozbiljne indicije da je naoružavanje slovenačkog i hrvatskog režima iz stokova bivše istočnonemačke armije finansirala Nemačka, u interregnumu sopstvenog ujedinjenja.

⁹ Časopis „Europäische Sicherheit“ („Evropska bezbednost“), poluzvanični organ austrijskog ministarstva odbrane, br. 5. iz maja 1991, objavljuje, u okviru priloga Carl Gustav Ströhma *Uloga armije u borbi za Hrvatsku* detaljnu mapu podelu Jugoslavije po tzv. istorijskim granicama iz 1878. i 1912. godine.

¹⁰ Za takvu ulogu hrvatsko vrhovništvo obećalo je Mađarskoj slobodnu zonu na Rijeci i, najverovatnije, Baranju, o čemu su razgovarali hrvatski predsednik Tuđman i mađarski premijer Antal u Budimpešti, marta 1991. godine.

Dalji raspored političkih akcija pangermanskog činioca u Jugoslaviji verovatno će biti sledeći:

– prvo, uticaj na politiku EZ i drugih evropskih institucija u pravcu prevalencije „prava na samoopredeljenje“ nad pravom na očuvanje teritorijalnog integriteta države, kako bi se secesija legitimisala i međunarodno legalizovala;

– drugo, neposredna ekonomska i vojna podrška secesionističkim režimima radi njihovog unutrašnjeg učvršćivanja i spoljnog obezbeđivanja;

– treće, korišćenje pretnje silom kao međunarodnog instrumenta¹¹ radi daljeg ograničavanja suvereniteta SFRJ i, posebno, akcionog i operativnog blokiranja njenih oružanih snaga.

2. Mediterranski činilac obuhvata skup diplomatskih i političkih aktivnosti nekoliko država sredozemnog basena, povezanih zajedničkim interesima na prostoru Jugoslavije. Njegovu osovinu čini državno-ideološka sprega Italije i Vatikana, koncentrisana na obnovi katoličke državne tvorevine u Podunavlju, što podržavaju pojedini krugovi u Austriji. Taj se projekat planira na tri osnovna nivoa:

– na nivou državne politike izražen je kroz formu tzv. Heksagonale – regionalne integracije Italije, Jugoslavije, Austrije, Mađarske, Češkoslovačke i Poljske. Dakle, podrazumeva dovođenje čitavog srednjoevropskog prostora između Jadrana i Baltika pod italijanski politički i privredno-tehnološki primat. Taj nivo italijanske politike, koji naročito aktivno zastupa šef diplomatije, de Michelis, ne podrazumeva nužno fragmentaciju Jugoslavije – on teži prvenstveno za inkorporacijom čitave jugoslovenske države u sferu uticaja „Heksagonale“, pre svega zbog strategijske prednosti, koja u tom slučaju znači posedovanje glavnog saobraćajnog pravca u moravskovardarskoj dolini i na putnoj i železničkoj transverzali Beč – Budimpešta – Beograd;¹²

¹¹ Kao međunarodni instrument, pretnja silom se definiše kao „...oblik indirektnog nasilja... bez direktne upotrebe sile sa ciljem realizacije odgovarajućih interesa kroz izazivanje straha od povreda... teritorijalnog integriteta... kao posledicama u slučaju neizlaženja u susret subjektu pretnje“ (dr Dragan Simeunović, Političko nasilje, „Radnička štampa“, Beograd, 1989, str. 89).

¹² Videti: intervju de Michelisa u bečkom „Kurieru“, u kojem izričito tvrdi: „Raspad Jugoslavije bi bila veoma negativna stvar... To bi sprečilo integraciju Jugoslavije u zapadnoevropsku privredu. To se sukobljava i sa starijim principom, koji je bio veoma dragocen za Evropu, a radi se o nepovredivosti granica.“ (Podela Jugoslavije bila bi veliki rizik, „Borba“, 25. oktobar 1990, str. 8).

– na nivou tzv. *subdržavne, regionalne integracije*, s težištem na udruživanju federalnih, lokalnih i političko-teritorijalnih jedinica, koji ima rudimente u Radnoj zajednici „Alpe – Jadran“, u koju su uključene i tri italijanske pokrajine,¹³ kao i u drugim sličnim integracijama na alpskom prostoru.¹⁴ Ta, tzv. liberalna varijanta podrazumeva poštovanje državnih granica i suvereniteta, ali uz relativizaciju njihovog ukupnog značaja i svojevrsno transcendiranje, prevazilaženje „državno-pravnog elementa“ u razvoju privredne, tehničke, kulturne, saobraćajne, turističke i drugih oblika integracije;

– na nivou *obnove jedne geopolitičke celine u Srednjoj Evropi*, svejedno da li u formi državne zajednice ili konfederativne integracije. Ta ideja počiva, prvenstveno, na zajedničkom istorijskom poreklu, a potom i na kulturnoj i konfesionalnoj srodnosti naroda i etničkih grupa u zoni srednjeg Dunava. Istražujući poreklo ideje o *Mittleeuropi*, dr Predrag Simić navodi: „Ona se, po prvi put, šire afirmisala u razmišljanjima kulturnih stvaralaca, kao što su Česlav Miloš, György Sebastian, Francois Fejtö, György Konrad i drugi, ali i političara, kao što su austrijski ministri Mock i Busek, brojni češkoslovački, mađarski i slovenački javni radnici, katolički teoretičari, itd.“¹⁵

Italijanski interes u Jugoslaviji strukturiran je prema navedenim nivoima globalnog projekta: u prvom slučaju se poklapa sa jedinstvenom Jugoslavijom, ali uz uslov napuštanja njenog nezavisnog međunarodnog položaja i aktivne spoljno-političke uloge; u drugom slučaju zahteva konfederativnu Jugoslaviju, ili stvaranje državnog saveza sa faktički suverenim republikama, a u trećem slučaju podrazumeva potpunu i nepovratnu dezintegraciju jugoslovenske države, i – najverovatnije – neprijateljske, pa i ratne odnose između njenih sukcesora.

U okviru šireg dejstva, mediteranski činilac uključuje i:

– aktivnu ulogu *Turske*, kao članice NATO čiji se geostrategijski položaj u istočnom Mediteranu neizbežno osnažuje

¹³ Radi se o *Furlaniji – Julijskoj krajini, Veneciji i Lombardiji*, tri italijanske provincije koje su istorijski najduže bile u okviru Habsburške monarhije.

¹⁴ Na primer, radne zajednice: ARGE ALP (1972), COTRAO (1982) i JURA (1985), koje ukupno obuhvataju 21 političko-teritorijalnu jedinicu Francuske, Italije, Švajcarske, Nemačke i Austrije.

¹⁵ P. Simić, *Jugoslavija i nova evropska arhitektura*. „Vojno delo“, br. 1–2/1991, str. 91–92.

krizom, a posebno oružanim sukobom u Jugoslaviji. Turski interes se ispoljava dvostruko: (a) kao interes da se prizna *pravo na secesiju* u načelu, jer se time stvaraju uslovi za priznavanje turske secesionističke države na severnom Kipru i njeno eventualno pripajanje matici,¹⁶ i (b) kao interes za fragmentaciju Jugoslavije, u kojoj bi se konstituisala i samostalna *muslimanska državna celina*, bilo u minimalnim okvirima (centralna Bosna) bilo kao maksimalan projekat koji bi uključio celi muslimanski koridor, od Cazinske krajine – preko centralne Bosne, Sandžaka i Kosova – do zapadne Makedonije;¹⁷

– interes drugih mediteranskih zemalja, pre svega Španije, ali i Grčke, da se ukupna situacija u Jadranu, a naročito na njegovom južnom krilu – u Otrantskim vratima – drži pod kontrolom radi sprečavanja oružanih sukoba, ekoloških katastrofa, i, posebno, instaliranja stranih vojnih baza u tom delu Mediterana.

Može se zaključiti, na osnovu navedenog, da su i pangermanski i mediteranski činilac delimično podudarni u interesu da se jugoslovenska država neutrališe kao aktivni činilac u međunarodnim odnosima, a kao teritorijalna i politička zajednica razbije toliko da omogućava slobodnu manipulaciju njenim sastavnim delovima. Određeno sukobljavanje interesa, pojedinih delova u okviru pangermanskog i mediteranskog činioca prvenstveno nastaje oko budućeg uređenja jugoslovenskog prostora i kontrole nad pojedinim njegovim delovima, a ne oko osnovne postavke – da jedinstvenu Jugoslaviju, u dosadašnjem značenju tog pojma, treba ukloniti sa političke mape Evrope.

3. *Zapadnoevropski činilac* reprezentuju, pre svega, Velika Britanija i Francuska, kao vodeće zemlje Evropske zajednice pa se on strukturira na dva nivoa:

– na nivou *evropskih integracija* kao nadnacionalnih subjekata međunarodnih odnosa, a pre svega EZ i Evropskog saveta, i

¹⁶ Turska etnička zajednica na severnom Kipru otepcila se avgusta 1974, nakon intervencije turske armije na ostrvu, i za sada secesijom stvorenu državu nije priznala nijedna zemlja, osim same Turske.

¹⁷ Na toj tački podudarni su interesi Turske i nekih drugih islamskih zemalja Mediterana: Libije, Sirije, pa i Egipta, za koje državno osamostaljivanje jugoslovenskih muslimana znači veliki ustupak domaćim fundamentalističkim elementima i, istovremeno, značajno područje za privrednu ekspanziju.

– na nivou *državnih politika*, prvenstveno britanske i francuske.

Težište zapadnoevropskog interesa nije usmereno neposredno na političku budućnost Jugoslavije, već prvenstveno na moguće posledice događaja u Jugoslaviji po celinu evropskog prostora. U vezi s tim, zapadnoevropski interesi su određeni sa dve determinante:

– načelnim i strogo formulisanim *zahtevom da se secesionizam ne legitimise kao međunarodna norma*. Očuvanje teritorijalnog integriteta država, nepromenljivost njihovih granica – u pogledu mogućih aneksija ili konstituisanja novih autohtonih državnih tvorevina, bitan je interes Zapadne Evrope. Vođeće zapadnoevropske zemlje – Velika Britanija, Francuska i Španija – ušle su u posleindustrijsku fazu razvoja sa ponovo aktuelizovanim nacionalnim pitanjem, naraslom samosvešću regionalnih etničkih i nacionalnih zajednica i snažno izraženim separatističkim pokretima. Irski katolici u Alsteru, Baski u Španiji i Francuskoj, Bretonci i Korzikanci u Francuskoj i Katalonci u Španiji samo su vrh ledenog brega zapadnoevropskog secesionizma, ispod kojeg se krije više regionalnih pokreta: Velšana, Škota, Lombardijaca, Sicilijanaca i drugih,¹⁸ koji su, ako ne separatistički, a ono u svakom slučaju snažno autonomistički orijentisani. Zapadnoevropski interes nije, dakle, legitimizacija prava na samoopredeljenje kao prava na secesiju, a najmanje kao prava na jednostranu ili čak, i nasilnu promenu međunarodno priznatih granica;

– drugo, strateški interes Zapadne Evrope jeste i *zadržavanje Jugoslavije, odnosno njenog državnog prostora u sopstvenoj sferi uticaja*, a ispoljava se dvojako: (a) kao svojevrsna evropska varijanta *Monroove doktrine*, odnosno težnja da se svaki „evropski“ činilac (a to, praktično, podrazumeva SAD) zadrži izvan „jugoslovenske zone“, i politički i, posebno, fizički, i (b) kao načelo *međusobne ekvidistance* u odnosu na Jugoslaviju, odnosno kao zabrana bilo kojoj članici Evropske zajednice (a to, pre svega odražava strah od nemačke ekspanzije na jugoistok) da u Jugoslaviji stekne bilo kakve „privilegovane pozicije“.

¹⁸ O različitim, veoma suptilnim metodima kojima je zapadnoevropska država-nacija, posle drugog svetskog rata, ublažavala regionalne razlike i amortizovala etničke suprotnosti videti šire u članku: Arsen Bačić, *Prilozi za Alpe-Adria dossier*, „Pogledi“ (Split), 1/1987, str. 136-152, i Hugh Seton – Watson, *Nacije i države*, Globus, Zagreb, 1980, str. 43-77.

Zapadnoevropski činilac je, dakle, prvenstveno zainteresovan da Jugoslavija opstane kao jedinstvena državna celina, a u svakom slučaju kao jedinstveni međunarodnopravni subjekat. Kakav će konkretan oblik takva Jugoslavija poprimiti, manje je značajno pitanje. Isto tako, neosporan je interes Zapadne Evrope da „treća Jugoslavija“ izgubi međunarodnu samostalnost, napusti aktivnu poziciju u evropskoj grupaciji nesvrstanih i neutralnih zemalja i odrekne se unutrašnjeg suvereniteta u pogledu upotrebe vojne sile. Najverovatnija forma u kojoj zapadnoevropski činilac želi Jugoslaviju jeste neka vrsta *konfederacije*, ili „*saveza suverenih država*“, kao zajednice sa jedinstvenom spoljnom politikom, odbranom, carinskim i monetarnim područjem.

Vodeću poziciju u okviru zapadnoevropskog činioca u jugoslovenskoj krizi ima *Francuska*, koja je u januaru 1991. sa Srbijom potpisala protokol o izgradnji tzv. *brzih pruga* (TGV) na trasi Budimpešta – Beograd – Sofija, i čiji je uticaj bio značajan prilikom odobravanja kredita Evropske zajednice za razvoj ukupne saobraćajne infrastrukture kroz Jugoslaviju, te za obnovu ideje o izgradnji *kanala Dunav – Morava – Vardar*, u kojoj su, pred kraj 19. veka, bili angažovani francuski poslovni krugovi.

Jedan od činilaca koji će opredeliti konkretne stavove i ponašanja Zapadne Evrope prema Jugoslaviji jeste i *realna opasnost od upotrebe sile i eskalacije ratnog sukoba*. Prema nekim indicijama, neizvesnost koju bi rat na Balkanu uneo u evropske odnose prihvata se u britanskim i francuskim krugovima kao prvorazredna opasnost, pa težnja da se rat izbegne, izgleda, polako dobija prevagu nad principom nepovredivosti granica.¹⁹

4. *Američki činilac* u jugoslovenskoj krizi odlikuje se, pre svega nedovoljnim strukturiranjem i operacionalizacijom sopstvenog interesa. Prvo, sam pojam „američki činilac“ u ovom slučaju označava *sveukupnost vojno-političkih, diplomatskih i privrednih interesa domiciliranih u SAD i Kanadi*, a ne nekakvu pregnantnu državnu politiku Vašingtona. Razlike su bitne: američke pozicije u Jugoslaviji su mnogobrojne i,

¹⁹ Tezu o tome da će interesi „evropske bezbednosti“ u direktnoj konkurenciji nadvladati nad interesima očuvanja granica dosledno i argumentovano izložio je dr Dragan Simeunović u Specijalnoj emisiji TV-Beograd, 28. juna 1991, i u intervjuu u „Nedeljnoj Borbi“, 6–7. jul 1991. godine.

ponekad, međusobno suprotstavljene, a kao njihovi „noseći elementi“ mogu se izdvojiti:

- opsesivna težnja da se proces „*destrukcije komunizma*“ u Evropi konačno i bez ostatka dovrši. Ta, u osnovi dogmatska i makartijevska pozicija izražava se na tipičan američki način – površno i bez dubljeg analitičkog pristupa, i uglavnom se zadržava na spoljašnjim obeležjima evropskih država, pre svega na personalnom i simboličkom kontinuitetu sa periodima tzv. realnog socijalizma;

- sve prisutnija, ali još nedovoljno precizirana ideja o uspostavljanju tzv. *novog svetskog poretka*, odnosno o obaveznom prihvatanju američkih standarda u pogledu tipa političkog režima i tipa međunarodnih odnosa:

- interes da se brzo i efikasno izvede *penetracija na evropsko kopno*, koja bi bila odgovarajući kontrabalans sve većoj moći Evropske zajednice, ali i ekspanzionizmu ujedinjene Nemačke;

- prisustvo različitih *interesnih grupa* unutar samih SAD, oličenih u tzv. *lobijima* (albanski, hrvatski, srpski), koje pokušavaju da *globalnu* politiku prema Jugoslaviji usmere u pravcu sopstvenih, parcijalnih interesa.

Tako raščlanjen, američki činilac nužno podrazumeva nekoliko paralelnih scenarija za rasplet u Jugoslaviji, a dovoljno je fleksibilan da uključuje i mogućnost održavanja jugoslovenske države (uključene u američki kordon u Evropi) i planove za njenu podelu, posebno za prisajedinjenje Kosova i delova Makedonije novoj velikoj Albaniji, kao pretpostavljenoj proameričkoj „banana-republici“.

Osnovana je pretpostavka da će se američki činilac, u trenutku kada njegova pozicija bude definitivno precizirana, energično i brzo angažovati na oblikovanju daljih tokova jugoslovenske krize, tako da se najadekvatnije izraze američki interesi. Pri tome se mora imati u vidu da je, prema američkoj vojno-političkoj doktrini, područje Balkana zona tzv. visokog rizika,²⁰ zbog brojnih dugih i složenih konflikata: srpsko-albanskog, grčko-albanskog i, posebno, grčko-turskog etničkog

²⁰ O geostrategijskim aspektima Balkana videti zbornik rasprava: *Balkan krajem 80-tih godina*, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, 1987, Beograd, str. 311, i posebno u okviru njega priloge Milenka Tešića, Milutina Civića, Radovana Vukadinovića, Radovana Pavića, Zarka Šotre i Duška Topalovića.

konflikta, koji stabilnost tzv. južnog krila NATO direktno ugrožava.²¹

(5) *Sovjetski činilac* u jugoslovenskoj krizi bio je jedno vreme u strategijskoj defanzivi, koja je karakterisala ukupnu sovjetsku spoljnu politiku nakon 1989. godine. Ujedinjenjem Nemačke i slomom Varšavskog ugovora strategijski opseg sovjetskih interesa kao da je pomeren daleko na istok. Na prvi pogled, izgleda da su „tektonski poremećaji“ unutar same sovjetske federacije i sve izrazitiji tokovi njene sopstvene dezintegracije u potpunosti neutralisali uticaj sovjetskog činioca u Jugoslaviji. Međutim, *sovjetski interes* za Jugoslaviju nije usled tih okolnosti srazmerno smanjen, već je – naprotiv – značajno povećan. Taj zaključak proizilazi iz dve osnovne činjenice:

– prvo, SSSR u osnovi prihvata – čak i u sadašnjim defanzivnim uslovima – osnovne postavke ruske imperijalne politike 19. veka: uticaj na Balkanu, prodor na topla mora i zadržavanje ekskluzivnog uticaja u crnomorskom basenu. Ti ciljevi su neostvarivi ukoliko u Jugoslaviji, ili barem u njenim istočnim delovima, bude uspostavljena dominacija neke druge sile, a posebno SAD. Stoga je vojno-politička neutralnost Jugoslavije – za šta je *conditio sine qua non* očuvanje njene teritorijalne celovitosti – strategijski interes SSSR-a. U slučaju da Jugoslavija ne bude mogla da opstane kao jedinstvena država, ili da se u pojedinim njenim delovima instaliraju interesi trećih zemalja (Nemačka, Italija, SAD) Sovjetski Savez će, najverovatnije, insistirati na kontroli geopolitičkog prostora Srbije, Crne Gore i Makedonije, koji bi mu omogućio nesmetanu komunikaciju po glavnoj balkanskoj arteriji – moravsko – vardarskoj dolini.²²

– drugo, Sovjetski Savez je – kao i više zemalja zapadne Evrope – vitalno zainteresovan da secesionizam, kao međunarodni fenomen, ne dobije svoju „evropsku vizu“ u Jugoslaviji. Kao tzv. *socijalistička federacija*, Sovjetski Savez i u istorijskom, i u nacionalnom i u ustavnopravnom smislu ima odlike

²¹ Osetljivost pojedinih zona Balkana u američkoj strategijskoj optici izražena je i terminološki, pojmom tzv. lomljivog pojasa („fragile belt“) za zonu između Albanije, Makedonije i grčko-bugarske granice.

²² Naravno, pod uslovom da Rumunija zadrži status benevolentan u odnosu na SSSR, odnosno da SSSR zadrži geopolitičku sponu sa Jugoslavijom, i time mogućnost uticaja na njene istočne delove.

koje su veoma slične sadašnjim jugoslovenskim²³ pa u ishodu naše krize, u svakom slučaju, vidi i presedan koji će, verovatno, biti primenjen i u njegovom slučaju. Dakle, u podršci koju SSSR daje očuvanju teritorijalne celovitosti Jugoslavije jasno se vidi želja za očuvanjem integriteta same sovjetske federacije, naročito tamo gde je ona sada najviše ugrožena: u pribaltičkim republikama (posebno u Litvi), na Kavkazu, u Moldaviji, Ukrajini, sovjetskom srednjem istoku – ali i u samoj Rusiji, čiji etnocentrizam takođe pretil temeljima Sovjetskog Saveza.

Načelno i *grosso modo* posmatrano, od pet osnovnih međunarodnih činilaca koji sada deluju u Jugoslaviji, jedan je pretežno opredeljen za njeno rušenje (pangermanski), a jedan za očuvanje (sovjetski). Od preostala tri činioaca, mediteranski i američki nisu do kraja precizirali sopstvene opcije i još uvek imaju nekoliko scenarija za rešavanje jugoslovenske krize, dok je zapadnoevropski činilac – ali ne i do kraja – opredeljen da jugoslovenska država opstane.

ELEMENTI SUVERENITETA U JUGOSLAVIJI – STRATEGIJSKI RASPORED, MEĐUSOBNA DEJSTVA I UKUPNI EFEKTI

Sadašnja Jugoslavija odsudno je podeljena oko osnovnog pitanja – pitanja suvereniteta. Posedovanje jednih atributa tog pojma i težnja za sticanjem drugih razlog su za secesiju, opravdanje građanskog rata, uzrok moguće strane intervencije i – kao neposredna posledica – izaziva ekonomski, moralni i civilizacijski kolaps jugoslovenske zajednice.

1) Sam pojam *suverenost*²⁴ je višeznačan, a tokom vremena bio je podložan promenama značenja.²⁵ Označava, u osnovnom značenju, svojstvo ili obeležje nekog subjekta kao vrhovnog u svom domenu, odnosno da je subjekt sa određenim kvalitetom nezavisan od drugih subjekata, dok su oni u odnosu na njega niži i, prema tome, zavisni. Prema primeni suverenitet

²³ O evoluciji sovjetskog federalizma videti A. I. Lepeškin: *Sovjetskij federalizm*, Moskva, 1975; Z. Đukić-Veljović: *Sovjetski federalizam i njegov razvitak*, Beograd, 1971.

²⁴ Etimološki, pojam suvereniteta vodi poreklo od novolatinske reči *superanus*, *supremus* (u značenju: najviši, vrhovni), i starofrancuske *sovrain* sa istim značenjem.

²⁵ Tako se, tokom istorije, pojavljuju različite teorije suverenosti: Bodenoova, Altuzijusova, Rusoova, Jelinekova i druge, sa različitim sadržajima i značenjima.

S.

može biti teritorijalni (obuhvata sve fizičke i pravne subjekte na određenoj teritoriji) i personalni (odnosi se na sve pripadnike određene grupe – etničke, verske ili neke druge – nezavisno od njihove alokacije). Suverenitet se može raščlaniti na spoljni (u odnosu na druge, strane subjekte) i unutrašnji (koji se odnosi na subjekte nižeg ranga, zahvaćene tzv. zonom suvereniteta). U teoriji se razlikuje pravno shvatanje suvereniteta, kao sinteze spoljne nezavisnosti i unutrašnje suprematije državne vlasti, kao i političko shvatanje, kojim je obuhvaćen odnos između državne vlasti i njenih realnih nosilaca – monarh, narod, nacija, klasa i drugi entiteti unutar državne zajednice.²⁶

Jugoslovenska kriza se ispoljava i kao kriza sistema, tj. kao nemogućnost funkcionisanja celokupnog ustavnog sistema vlasti, i kao kriza federalizma, tj. kao kriza odnosa između savezne države i njenih sastavnih delova. Stoga su odnosi unutar „sklopa suverenosti“ dvostruko poremećeni: *prvo*, ne ostvaruje se ustavna definicija o suverenosti „*radničke klase i svih radnih ljudi*“,²⁷ odnosno, koncept klasne suverenosti, kao državnopravni izraz socijalističke revolucije, zamenjen je klasičnim konceptom građanske suverenosti, iako takva promena nije kodifikovana u saveznom ustavu, i *drugo*, poremećeni su međusobni odnosi između suverenosti *savezne države* i *republika*, i to tako što su pojedine suverene funkcije jugoslovenske države blokirane, dok su druge, umesto isključive, postale konkurentne istim takvim funkcijama federalnih jedinica. Dakle, kao nosioci atributa suverenosti, sada se u Jugoslaviji javljaju:

– *savezna država* (SFRJ) na delovima svoje teritorije i u delu svojih originernih funkcija. Naime, država Jugoslavija u potpunosti je onemogućena u obavljanju svojih suverenih funkcija na teritoriji Republike Slovenije, a većim delom na teritoriji Republike Hrvatske. Isto tako, neke od svojih funkcija SFRJ ne ostvaruje ni na teritoriji drugih federalnih jedinica: obezbeđivanje jedinstvenih osnova političkog sistema, uređivanje osnovnih prava radnika, funkcionisanje sistema društvenog planiranja, utvrđivanje strategije naučno-tehnolo-

²⁶ O detaljnoj tipologiji oblika i vidova suverenosti, videti istoimenu odrednicu u *Političkoj enciklopediji*, „Savremena administracija“, Beograd, 1975, str. 1046–1048.

²⁷ Videti: Odeljak II Osnovnih načela *Ustava SFRJ*.

škog razvoja Jugoslavije, itd.²⁸ Međutim, Federacija i dalje – sa više ili manje uspeha, što je faktičko pitanje, određene suverene funkcije obavlja delimično (na primer, odbrambena funkcija) ili u celini (kada se radi o nekim tzv. eksteritorijalnim suverenim funkcijama: spoljnopolitička, monetarna, kontrola letenja itd.). U celini, suverenost države SFRJ ograničena je u teritorijalnom, a redukovana na uski krug prava i dužnosti u funkcionalnom smislu;

– *federalne jedinice* (republike) konstituisale su se, više ili manje, kao *samostalne nacionalne države* koje pretenduju na tzv. potpunu suverenost na svojoj teritoriji i na obavljanje određenih suverenih prava i izvan svoje teritorije nad građanima koji su pripadnici njihovih matičnih nacionalnih grupa. Na taj način su nosioci republičke suverenosti u višestrukom konfliktnom odnosu sa: *organima savezne države*, kojima negiraju pravo na vršenje tzv. izvornih prava i dužnosti; *međunarodnim činiocima*, koji se aktivno mešaju u tokove jugoslovenske krize, vršeći pri tome pritisak na republičke države da odustanu od apsolutistički shvaćene suverenosti (jer ona vodi u ratni sukob), i *sopstvenim faktičkim autonomijama*, koje se, u različitim oblicima, javljaju na delovima teritorija republika, osporavajući im na njima državnost;

– *faktičke autonomije*, koje su se uspostavile na delovima republičkih državnih prostora.

Takva alokacija teritorijalnih nosilaca suverenosti u Jugoslaviji reljefno pokazuje fenomen koji se može nazvati tzv. *balkanskim paradoksom*: u odnosu na zajednicu višeg reda, svaki nosilac suvereniteta iskazuje se, po pravilu, kao partikularistički, i negira njen legitimitet, pa čak i legalitet. Istovremeno, u odnosu na zajednice nižeg reda, unutar svog domena, isti taj nosilac suvereniteta je često i naglašeno centralistički.

2) Ukupno dejstvo takvih tokova, odnosno obima i načina na koji je suverenitet u Jugoslaviji raspoređen, i načina na koji se on vrši, dovodi do sledećih efekata:

– prvo, Jugoslavija kao država u *unutrašnjem smislu* ne postoji, a u *spoljnom smislu* degeneriše se u neku vrstu međunarodnog protektorata. Istovremeno, u takvoj Jugoslaviji se ubrzano razgrađuju i tzv. *organski elementi države*: vlada-

²⁸ Videti: čl. 281, st. 1. tač. 2, 3. i 5. *Ustava SFRJ*.

vina prava, minimum sloboda i prava građana (pa čak i njihova fizička bezbednost), robni i novčani tokovi itd;

– drugo, *izbor mogućih modela* u kojima će se jugoslovenski geoprostor dalje razvijati nije neograničen. On zavisi od toga da li će *tip političkog režima* – dakle, jedan vid totalitarnog, etnocentričnog i naciokratskog političkog režima, kulturnog i duhovnog provincijalizma i međunarodne izolacije – koji se uspostavio u nekim delovima Jugoslavije – opstati ili neće. U prvom slučaju, ukoliko jugoslovenski narodi nastave politički život u sadašnjim uslovima, jasno je da nikakva zajednička država nije moguća. Posebno je značajna činjenica da ni *konfederalni oblik državnog uređenja*, tj. tzv. *savez suverenih država*, koji se iz dela međunarodne javnosti i izvesnih krugova u zemlji često sugerise, u sadašnjim uslovima nije moguć. Naime, konfederacija, istorijski i logički, podrazumeva prijateljske odnose, a ne međusobne oružane sukobe; ona uključuje usklađivanje obostrano ograničenih suvereniteta, a ne suprotstavljanje neograničenih suvereniteta, i – konačno, ako po strogim formalnopravnim kriterijumima nije državna zajednica, konfederacija je ipak mehanizam koji realno funkcioniše, i u celini i u pojedinim delovima – u Jugoslaviji ne funkcioniše ni celina, ni bilo koji njen deo.

STRATEGIJSKE OPCIIJE – MODELI „TREĆE JUGOSLAVIJE“

U aktuelnim državnopravnim raspravama o budućnosti jugoslovenske zajednice javljaju se i dve – dijametralno suprotne – hipoteze o tzv. teritorijalnim aspektima Jugoslavije.

Prema prvoj hipotezi, čiji su nosioci svojevremeno bili slovenački „ustavobranitelji“,²⁹ sada je preuzima osovina Gligorov – Izetbegović, Jugoslavija je „*intaktna zajednica*“. Odnosno, Jugoslavija je moguća – u svom državnopravnom izrazu – samo kao SFRJ, i samo kao (kon)federativna zajed-

²⁹ Radi se, u stvari, o tezi da se „*narodi Jugoslavije nisu... udružili u bilo kakvu Jugoslaviju, oni su se ujedinili u socijalističku federativnu Jugoslaviju, zajednicu ravnopravnih naroda i narodnosti...*“ (Ciril Ribičić – Zdravko Tomac, *Federalizam po mjeri budućnosti*, „Globus“, Zagreb, 1989, str. 129). Svako narušavanje takvog identiteta Jugoslavije, koju protagonisti tih shvatanja doživljavaju kao tzv. ugovornu, konsenzualnu zajednicu, činilo bi „*promenjene okolnosti*“ (*rebus sic stantibus*), dakle – osnov za raskid ugovornog odnosa i raspad zajednice.

nica šest postojećih republika.³⁰ Svaka promena u njenoj kompoziciji, svako eventualno otcepljenje, makar i jedne jedine federalne jedinice, pa i svaka transformacija važećeg modela u neki drugi (unitarni, regionalni, konfederalni) čini da Jugoslavije više nema. U tom trenutku, svi njeni sastavni delovi vraćaju se u svoje prvobitno, prirodno stanje – *in statu nascendi* – i razrešavaju se svih obaveza prema saveznoj državi.

Jugoslaviju sačinjavaju, prema drugoj hipotezi, „oni koji žele da u njoj žive“. Dakle, eventualno otcepljenje bilo kojeg njenog dela ne utiče na dražavnopravni identitet njenog „ostatka“, niti se postavlja, međunarodnopravno, problem kontinuiteta jugoslovenske države. U nekim varijantama te hipoteze³¹ Jugoslavija je čak moguća i kao tzv. *dvočlana federacija*.

Nije sporno da *racionalan tok političkog odlučivanja* sledi princip tzv. *minimalizacije štetnih efekata*. Potpuno razbijanje sadašnjeg jugoslovenskog prostora na nekoliko samostalnih državnica za jugoslovenske narode je najlošija varijanta. „Smanjena“ Jugoslavija je bolja opcija pre svega zbog činjenice da bi se u tom obliku lakše oduprla stranom uticaju i ekspanziji nego bilo koji njen deo pojedinačno. U svakom slučaju, bolje je zadržati nominalni i međunarodnopravni kontinuitet Jugoslavije nego ga prekinuti, jer on obezbeđuje mnogo povoljniji startni položaj novoj državnoj zajednici i njenom stanovništvu. Konačno, ako Jugoslavija opstane, makar i u smanjenom obimu, mnogo je izvesnija mogućnost ponovnog okupljanja svih jugoslovenskih zemalja i naroda, oko tog jezgra, nego u slučaju njenog potpunog raspada.

„Prva“, monarhistička Jugoslavija nije uspela u istorijskoj realizaciji projekta „*troimenog naroda*“³² i „*integralnog jugo-*

³⁰ Ekstremna shvatanja u toj hipotezi polazila su i od pokrajina kao „*konstitutivnih elemenata*“ jugoslovenskog federalizma, s osloncem na ekstenzivno tumačenje čl. 4. Ustava SFRJ. Nakon promena u Srbiji, 1988/1989, ta shvatanja su postepeno napuštena.

³¹ Da su Srbija i Crna Gora, u tzv. *dvočlanoj federaciji*, same za sebe legitimna jugoslovenska država prvi je eksplicitno utvrdio *Pokret za ujedinjene Srbije i Crne Gore*, jedna od novoformiranih (1990) političkih partija u Srbiji. Međutim, veoma sličnu hipotezu nedavno je izneo i *Slobodan Vučetić*, u prilogu *Srpsko pitanje i Jugoslavija* („Politika“, 21. jul 1991, str. 12).

³² U službenoj ideologiji Kraljevine Jugoslavije, Srbi, Hrvati i Slovenci tretirani su kao „*jedan narod sa tri imena*“. Rodonačelnik te teorije, *Stojan Novaković*, zastupao je koncepciju da su Jugosloveni u prošlosti bili jedan narod, koji je vera razdvojila, vukući jedne ka Carigradu, a druge ka Rimu (Šire: M. Ekmečić, *Ratni ciljevi Srbije 1914*, „Prosveta“, Beograd, 1990).

slovenstva".³³ Ni konceptom *banovine*³⁴ ni *srpsko-hrvatskom nagodbom 1939.*³⁵ godine nije uspeo pokušaj da se spasi država čije je tkivo bilo razjedeno nacionalnim i socijalnim suprotnostima.

„Druga“, avnojevska Jugoslavija namerno je odustala od stvaranja „jugoslovenske nacije“. ³⁶ Supstituisana idejom „bratstva i jedinstva“, jugoslovenska svest je pokazivala vitalnost samo do tačke do koje su funkcionisali integrativni činioци izvan ustavnog sistema: karizmatika ličnost *Josipa Broza Tita*, nadustavna arbitražna funkcija *Komunističke partije (SKJ)* i *socijalistički produkcionni odnos* kao vezivni elemenat u materijalnoj bazi. Nestanak tih činilaca sa jugoslovenske političke scene, osamdesetih godina, doveo je do poznatih posledica:

³³ Pojam „integralnog jugoslovenstva“ označava doktrinu etničkog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Suštinu te doktrine izrazio je list „Pijemont“, jula 1914. godine: „Dok jedinstvo znači, da smo mi – Srbi i Hrvati – jedan narod, ujedinjenje znači: treba da smo jedna država; dok je jedinstvo fakat, ujedinjenje je naš ideal.“ (M. Ekmečić, isto, str. 109).

³⁴ *Banovine* su administrativne celine uvedene u Jugoslaviji *Zakonom o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja*, od 3. oktobra 1929. godine (Branko Petranović – Momčilo Zečević, *Jugoslovenski federalizam – ideje i stvarnost*, „Prosveta“, Beograd, 1987, knjiga I, str. 303–304). Banovine su nosile nazive glavnih jugoslovenskih reka: Dravska, Savska, Vrbaska, Primorska, Drinska, Zetska, Dunavska, Moravska i Vardarska. Teritorija grada Beograda, sa Zemunom i Pančevom, bila je izdvojena u posebnu upravnu jedinicu.

³⁵ Radi se o *sporazumu Cvetković – Maček* od 23. avgusta 1939, kojim je obrazovana tzv. *Banovina Hrvatska*, primenom etničkog i istorijskog kriterijuma, kao autonomna jedinica u okviru Jugoslavije, sa sopstvenom unutrašnjom organizacijom i nadležnošću u određenim pitanjima. Za integralni tekst Sporazuma (isto, str. 508–512).

³⁶ U toku celokupnog dosadašnjeg postojanja nove Jugoslavije, zvanična partijska ideologija negativno se određivala prema činjenici postojanja i daljeg formiranja *jugoslovenske nacije*, smatrajući je velikodržavnim, centralističkim i unitarističkim izrazom. Pravo na samoopredeljenje, odnosno ujedinjenje do otepljenja, priznato je već u Ustavu FNRJ od 31. januara 1946. godine (čl. 2), iako ga u prednacrtu nije bilo (za obrazloženje predloga da pravo na otepljenje uđe u tekst Ustava videti: Petranović – Zečević, isto, knjiga II, str. 230–233). Na taj način je mogućem postupnom formiranju jugoslovenske nacije zadat udarac od kojeg se nikad nije oporavila, jer je i normativno sankcionisano kasnije centrifugalno ponašanje republika kao nacionalnih država. Pojam jugoslovenske nacije posebno je bio proskribovan u periodu formiranja Kardeljeve vizije „integralnog samoupravljanja“. Na čuvenoj *Desetoj sednici CK SK Hrvatske* (1970), jugoslovenska nacija označena je kao „... neprihvatljivi pojam jugoslovenstva koji označava nešto superiorno, nadnacionalno, pojam u kojem nije sadržana ravnopravnost naroda i slobodno izražavanje osjećaja naroda i narodnosti, već zahtjev da bi se svi morali izjašnjavati po birokratski utvrđenom konceptu“. (isto, str. 467). U predgovoru II izdanju knjige „*Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*“ (1973), Edvard Kardelj navodi: „Baš na osnovi takvih birokratsko-centralističkih tendencija javljaju se tu i tamo pokušaji ponovne afirmacije starog šovinističkog integralnog jugoslovenstva, kao tendencija negiranja postojećih jugoslovenskih naroda u cilju afirmacije neke nove jugoslovenske nacije“ (isto, str. 506). Konačno, na Predsedništvu CK SK Srbije, decembra 1977, jugoslovenska nacija tretirana je kao jedan od izraza velikosrpskog nacionalizma: „Jedan broj nosilaca ideje jugoslovenstva očigledno je pre sklon romantičarskom doživljavanju nacije nego političkom rasuđivanju o mestu i ulozi nacija u samoupravnoj socijalističkoj Jugoslaviji.“ (isto, str. 584).

nacionalizacije elita, nacionalne homogenizacije i, konačno, do tzv. *teritorijalizacije naroda*.

Vraćen u „*prirodno stanje*“, jugoslovenski prostor sada figurira kao *skup geopolitičkih, demografskih, ekonomskih i kulturno-istorijskih činilaca*, od kojih je moguće i nužno formirati „*treću Jugoslaviju*“, u njenim postojećim međunarodnim granicama, ali na novim konstrukcijskim osnovama.

Mogući osnovni modeli za formiranje „*treće Jugoslavije*“ su: (1) koncept tzv. *regionalne države*; (2) ideja *kooperativnog (susretni) federalizma*; (3) *korporativni federalizam*. Sva tri koncepta u uporednoj praksi funkcionišu u različitim varijantama, i retko se mogu naći u čistom, teorijskom obliku. U jugoslovenskim uslovima, mogućnosti za primenu sva tri modela uslovljena su *pluralnošću jugoslovenskog prostora*, koji – kao objektivna činjenica – diktira, najverovatnije, neku kombinaciju svih navedenih modela.

(1) *Jugoslavija kao tzv. regionalna država*. Ideja *regionalizacije Jugoslavije* u sadašnjem teritorijalnom okviru zasniva se na dve pretpostavke:³⁷

– prvo, sadašnji *teritorijalni raspored nacija u Jugoslaviji ne poklapa se sa republičkom podelom zemlje*. Nijedna republika, pa čak ni Slovenija, nije etnički homogena, i nijedna nacija nije locirana samo u svojoj „*matičnoj*“ republici kao nacionalnoj državi;

– drugo, postojeće *republičke granice i administrativna podela umnogome su veštački*. Te granice razdvajaju i presecaju jedinstvene prirodne, ekonomske, demografske i kulturno-istorijske celine, onemogućavajući integraciju u više razvojne celine.

Sušтина regionalnog koncepta je u ideji *eksteritorijalizacije nacije*, koja državnopravni izraz nalazi u obrazovanju *regije*, kao prirodne, multietničke celine koja će činiti osnovicu za administrativnu podelu zemlje – i istovremeno integralni privredni sistem – i u konceptu *građanske suverenosti*.

Regije bi morale da budu *optimalno zaokružene socijalne, geografske i privredne celine*, samostalne u obavljanju sopstve-

³⁷ O ideji regionalizacije videti: Jovan Đorđević – Slavoljub Popović – Dimitrije Kulić, *Federalizam i regionalizam*, „Savremena administracija“, Beograd, 1987; Miodrag Jovičić, *Rez na pogubnoj vezi (Jugoslavija – regionalna država)*, „Nedeljna Borba“, 25–26. maj 1991, str. 15, i odgovarajuću odrednicu u *Političkoj enciklopediji*, isto, str. 899.

nih, izvornih funkcija. U teoriji se ističe potreba da regije: „... čak ni u početku svog postojanja, ne budu veštačke tvorevine već celine čiji su delovi prirodno upućeni jedni na druge i koji su, pre svega, *ekonomski komplementarni*. Ako bi regioni imali u proseku po nekoliko stotina hiljada stanovnika, oni bi mogli da budu relativno *snažne jedinice sa odgovarajućom socijalnom bazom*.“ (podvukao Z.Č.)³⁸

U ustavnopravnom pogledu, regije bi bile *autonomne političko-teritorijalne jedinice* sa sopstvenim demokratski izabranim organima, koji bi raspolagali visokim stepenom samostalnosti u obavljanju širokog kruga funkcija koje bi im delegirala država. Regije, međutim, ne bi smele da poseduju *atribute državnosti*, ni *formalne* (grb, zastava, himna) ni *suštinske* (ustavni dokumenti u materijalnom smislu i njihovi organizacioni derivati), što je konsekventan izraz suverenosti *političkog naroda* Jugoslavije u celini. Osnovni konstitutivni akt regije bio bi *statut*, koji bi donosila *skupština regije*, a potvrđivao *centralni parlament*. Propisi koje bi usvajali regionalni organi u okviru svoje nadležnosti morali bi da budu u potpunoj saglasnosti sa državnim propisima, a država bi obavljala određene oblike nadzora nad radom regionalnih organa kao garanciju funkcionisanja jedinstvenog pravnog i privrednog sistema Jugoslavije.

Najviši organ regionalizovane Jugoslavije bila bi *dvodoma skupština*, u kojoj bi jedan dom (veće) sačinjavali predstavnici *građana*, izabrani na osnovu proporcionalnog predstavnštva (sistem „jedan čovek – jedan glas“), a drugi – predstavnici *regiona*, koje bi, na osnovu tzv. *ublaženog paritetnog načela*, izabrale skupštine regija.³⁹ Oba skupštinska veća bila bi potpuno ravnopravna, i za svaku odluku bila bi neophodna apsolutna većina u oba doma, što bi činilo garanciju protiv nacionalne i regionalne majorizacije.

Regije bi se mogle obrazovati na više načina, zavisno od stepena radikalnosti koji bi dozvolila konstelacija političkih snaga u zemlji. U *idealnom tipu*, regija bi se poklapala sa *kulturno-istorijskim i geografskim celinama*: Istra, Dalmacija,

³⁸ M. Jovičić, *isto*.

³⁹ *Ublaženo paritetno načelo* podrazumeva relativno mali raspon između broja predstavnika pojedinih regija (Jovičić u navedenom članku predlaže da to bude između dva i pet). Slično načelo primenjeno je u obrazovanju gornjeg doma u pojedinim federacijama: Nemačkoj, Austriji i Kanadi.

Lika, Banija, Kordun, Hrvatsko zagorje, Slavonija, Baranja, Srem, Banat, Bačka, Šumadija, Hercegovina, Bosanska krajina, Semberija, Metohija, Pelagonija – samo su neke teritorijalne celine koje bi, prema tom konceptu,⁴⁰ mogle da funkcionišu kao regije. U *prelaznom obliku* moguće je organizovati i teritorije sadašnjih republika kao *mega-regije*, koje bi funkcionisale u okviru jedinstvene Jugoslavije po principu navedenom za regije. Pod *radikalnim tipom* regije podrazumeva se njihovo oblikovanje prevazilaženjem postojećih republičkih granica, odnosno koncentracijom u jednu regiju svih područja koja joj prirodno gravitiraju: tako bi, na primer, *drinska regija* obuhvatila krajeve koji prirodno pripadaju slivu te reke, sa obe njene strane; slično bi se mogla obrazovati i *savska regija*, *istarska* bi bila sastavljena od hrvatskog i slovenačkog dela Istre, a *unaska regija* bi obuhvatila delove Banije, sadašnje SAO Krajina i Bosanske krajine itd.

Regionalizovana Jugoslavija bi, naravno, ostala *višenacionalna*, *višejezička* i *religiozno-pluralna* zajednica. Međutim, u sistemu građanske demokratije sve te vrednosti građani ne bi uživali u sopstvenoj *nacionalnoj državi*, njenim posredništvom, već kao slobodne ličnosti. Presecanjem „pogubne veze“ između nacije i države stvorili bi se realni osnovi za *reintegraciju jugoslovenskog društva* u njegovoj socijalnoj bazi, a samim tim i za njegovo ravnopravno uključivanje u evropske i svetske integracione tokove.

Konceptualne prednosti „*regionalizovane Jugoslavije*“ sintetizovano je izrazio *M. Jovičić*: „Njeno uvođenje značilo bi rušenje zidova podignutih na republičkim granicama, oduzimanje vlasti republičkim feudalcima, vodilo bi ukidanju tzv. nacionalnih ekonomija, prestanku surevnjivosti između republičkih centara; sprečilo bi dalju etatizaciju republika i, što je najvažnije, sukobe pripadnika različitih nacija u okviru jedne republike.“⁴¹

(2) *Ideja kooperativnog (susretni) federalizma*. Pod pojmom kooperativnog federalizma podrazumeva se praksa pojedinih saveznih država da se, uporedo sa utvrđenom podelom nadležnosti između federacije i federalnih jedinica, razvijaju i

⁴⁰ Primenom tog kriterijuma, ukupna teritorija Jugoslavije mogla bi da bude podeljena na 30 – 35 regija, prosečne veličine između 700.000 i 800.000 stanovnika. To su optimalne vrednosti koje bi svakoj regiji omogućavale da funkcionise kao organska zajednica a da, istovremeno, ne bi mogla da teži ka otcepljenju.

⁴¹ *M. Jovičić, isto.*

nove forme međusobne saradnje tih zajednica. Time se, *via facti*, uspostavlja jedna sfera *zajedničke nadležnosti*. Kooperativni federalizam može, zavisno od tipa odnosa koji se uspostavlja, da bude:

- *horizontalni*, kada se saradnja uspostavlja između federalnih jedinica po pitanjima iz njihove unutrašnje nadležnosti,⁴²
- *vertikalni*, kada se saradnja uspostavlja između federacije u celini, i pojedinih ili svih federalnih jedinica.

Praktični elementi kooperativnog federalizma prvi put su se pojavili u SAD, kao specifičan odgovor na *krizu američkog federalizma*, krajem dvadesetih godina.⁴³ Snagu presedana u anglosaksonskom pravnom sistemu koncept „kooperativnog federalizma“ dobio je 1937. godine, odlukom *Pravnog komiteta Privatnog saveta* po pitanju nadležnosti kanadskog parlamenta da donosi zakone za izvršavanje međunarodnih ugovornih obaveza Kanade u stvarima koje su u nadležnosti provincija.⁴⁴ Uoči drugog svetskog rata pojavilo se više studija o kooperativnom federalizmu i njegovim primenjenim varijantama. Po prvi put, njima je obuhvaćena praksa *Australije*, a potom i *Švajcarske* i *SR Nemačke*.⁴⁵ U SR Nemačkoj 1957. godine, vlade *Saveza (Bund)* i pokrajina potpisuju tzv. *Lindau sporazum*, o usklađivanju spoljnopolitičkih funkcija.⁴⁶ Koordinacija u pojedinim spoljnopolitičkim pitanjima uvodi se između savezne vlade i vlada pojedinih država *SAD* 1967. godine, a vlada *Kanade* 1968. godine, objavila je posebnu *Belu knjigu*, pod nazivom *Federalizam i međunarodni odnosi*, u kojoj je razvila neke mehanizme kooperativnog federalizma.⁴⁷

⁴² O objašnjenjima uzroka nastanka „kooperativnog federalizma“ videti: Đorđević, Popović, Kulić, *isto*, str. 63–72.

⁴³ Neposredan uzrok implementacije kooperativnog federalizma u federalne odnose jeste umnožavanje *ekonomskih i socijalnih funkcija države*, pri čemu je priroda tih funkcija zahtevala zajedničku akciju u njihovom obavljanju, dok je, istovremeno, korpus pozitivnih ustavnih normi o podeli nadležnosti između Unije i država ostajao nepromenjen. Šire: Frankfurter and Landis, „*The compact clause of the Constitution – a study in interstate adjustments*“, 34, *Yale Law Journal* (1925), str. 685 i 688.

⁴⁴ Za engleski original odluke. Videti *Attorney-General for Canada v. Attorney-General for Ontario*, 1937, AC 326, 353–354.

⁴⁵ Videti: Clark, *The Rise of a New Federalism: Federal-States co-operation in the United States, 1938; A simposium on co-operative federalism*, 23 *Iowa Law Review*, 1938, str. 455–518.

⁴⁶ Za nemačku verziju tog sporazuma, videti br. 20 časopisa *Zeitschrifte für ausländische öffentliche Recht und Völkerrecht*, (1959–1960), str. 116–117, a engleski prevod u članku Hartmana: „*Federalism as a limitation on the treaty-making power of the United States, Western Germany and India*“, 18 *Western Reserve Law Review* (1966), str. 134 i 151.

⁴⁷ Videti: *Federalism and International Relations*, a White Paper prepared by the Honourable Paul Martin, Secretary of State for External Affairs, Ottawa, 1968, str. 27.

Elementa kooperativnog federalizma ima i u ustavnom sistemu SFRJ iz 1974. godine. Radi se o tzv. *međurepubličko-pokrajinskim društvenim dogovorima*, kojima su federalne jedinice same, ravnopravno, uređivale pitanja iz sopstvene nadležnosti na zajednički način.⁴⁸ Praksa nepoštovanja tako zaključenih akata i kasnije inaugurisana suprematija republičkog zakonodavstva nad saveznim, te neefikasna sudska zaštita prava stečenih na osnovu tih dokumenata znatno su kompromitovali kooperativni koncept, koji su neki teoretičari označili kao uzrok kasnije krize jugoslovenskog federalizma.⁴⁹

Ideja kooperativnog federalizma, u osnovi, primenljiva je kao rešenje dela sadašnjih problema u Jugoslaviji. Prvo, njeni mehanizmi ublažavaju rigidnost klasične podele nadležnosti između federacije i federalnih jedinica. U pojedinim oblastima u kojima su sporovi najizraženiji (na primer, *spoljni poslovi*), „kooperativni federalizam“ nudi više tehnika i mehanizama za prevazilaženje napetosti i rešavanje sporova:

– *konsultacije*, kao najčešći i, istovremeno, najmanje formalan metod u sistemu „kooperativnog federalizma“. Konsultacije između savezne vlade i pokrajinskih vlada primenjuju se, u različitim oblicima, u Kanadi, SAD, Nemačkoj, Švajcarskoj i Austriji;⁵⁰

– *zaključivanje posebnih sporazuma između federacije i federalnih jedinica*; u praksi postoje sledeći tipovi takvih sporazuma: (1) tzv. *odštetni sporazum* („indemnity agreement“), kojim federalne jedinice preuzimaju obavezu da na svojoj teritoriji izvrše odredbe saveznog ugovora u pitanjima iz njihove nadležnosti, a u suprotnom preuzimaju obavezu da obeštete centralnu vladu;⁵¹ (2) *sporazumi – supstituenti ustavne norme*, kojima se načelno, uređuju odnosi u pojedinim

⁴⁸ Radi se o društvenim dogovorima iz čl. 7, 244. i 265. str. 1. Ustava SFRJ. U periodu 1974–1983. zaključena su ukupno 53 takva dogovora, od čega 11 iz oblasti poreske politike.

⁴⁹ Vladan Kutlešić, *Uloga i značaj dogovora republika i pokrajina koji se zaključuju na osnovu Ustava SFRJ*, „Pravni život“, br. 2/1983.

⁵⁰ Tako je, zahvaljujući *prethodnim konsultacijama*, Kanada od 1964. ratifikovala tri konvencije *Međunarodne organizacije rada* o pitanjima koja su bila u nadležnosti provincija, a 1965. godine pristupila je *međunarodnoj konvenciji o drumskom saobraćaju*.

⁵¹ Takve „*odštetne aranžmane*“ postigla je kanadska vlada sa provincijskim vladama u *Britanskoj Kolumbiji* prilikom zaključivanja ugovora sa SAD o plovnom režimu na reci Kolumbiji (Columbia River Treaty) i Ontariju, pred zaključenje sporazuma sa SAD o izgradnji vodenog puta kroz kanal Svetog Lorenca (St. Lawrence Seaway). Šire: Ivan Bernier, *International Legal Aspects of Federalism*, Longman, London, 1973. str. 194.

oblastima između lokalnih i centralnih organa, i koji u svom domenu zamenjuju nepreciznu ili zastarelu ustavnu odredbu bez formalnog postupka ustavne revizije,⁵² i (3) posebni međunarodni ugovori savezne države, kojima se – naknadno ili unapred – odobravaju sporazumi federalnih jedinica sa istim partnerom, tzv. *ad hoc covering agreements*, i *general framework agreements*,⁵³

– *formiranje posebnih organa* u kojima se obavlja federalno-provincijska koordinacija u pojedinim zajedničkim oblastima (diplomacija, odbrana, ekonomski odnosi sa inostranstvom itd.). Oblici i nadležnosti tih organa razlikuju se od zemlje do zemlje, tako da u praksi postoje *federalno-provincijske konferencije*, *stalni komiteti*, *konferencije guvernera*, *specijalni pomoćnici za interfederalnu saradnju*, itd;

– *preduzimanje zajedničke pravne i političke akcije* federacije i federalnih jedinica u određenim oblastima; sadržina te „zajedničke akcije“ može biti različita, počevši – od *uključivanja predstavnika federalnih jedinica* u pregovore sa stranim partnerima, u sastav saveznih delegacija u međunarodnim organizacijama ili na međunarodnim konferencijama, preko *izvršavanja saveznih ugovora od strane organa u federalnim jedinicama*,⁵⁴ do *zajedničke zakonodavne akcije*⁵⁵ federacije i federalnih jedinica radi donošenja propisa neophodnih za implementaciju međunarodnih obaveza zemlje.

Uvođenje pojedinih elemenata *kooperativnog federalizma* u jugoslovensku praksu delovalo bi pozitivno na rešavanje krize. Pre svega, oni bi ublažili sada nepremostivu razliku između federacije i konfederacije u pravcu kretanja u savremenom svetskom federalizmu. Drugo, radi se o metodi koji obezbeđuje tzv. *harmonizaciju interesa*⁵⁶ između centralne i

⁵² Ti sporazumi u odnosu na ustavnu odredbu deluju prema opštem pravnom pravilu da specijalna norma isključuje opštu: *lex specialis derogat legi generali*. Osim toga, u tzv. *kompeksnim federacijama*, kao što je i Jugoslavija, oni omogućavaju selektivnu teritorijalnu primenu pojedinih normi, zavisno od konkretnih uslova.

⁵³ Takva je, na primer, *Konvencija o naučnoj, prosvetnoj i kulturnoj saradnji* između Vlade FNRJ i Vlade NR Mađarske od 15. oktobra 1963. godine. Videti: *Međunarodni ugovori SFRJ o naučnoj, kulturnoj i prosvetnoj saradnji*, Tanjug, 1982.

⁵⁴ Taj metod je 1917. počela da primenjuje Kanada, kao tzv. *joint action* (zajedničku akciju), SAD od 1918. godine koriste administraciju pojedinih saveznih država za izvršavanje federalnih ugovornih obaveza, a slična praksa postoji i u Švajcarskoj.

⁵⁵ U formi tzv. *referentnog zakonodavstva* (referential legislation) taj model kooperativnog federalizma primenjuje *kanadska*, a kao „komplementarno zakonodavstvo, (complementary legislation) – *australijska* praksa.

⁵⁶ Bernier, *isto*, str. 201.

provincijskih vlada (tj. između SFRJ i republika), pa samim tim i jačanje osnovnog odnosa na kojem počiva savezna država – poverenja.⁵⁷ Tačno je da kooperativni federalizam podrazumeva naglašavanje suvereniteta federalnih jedinica, pa je u tom smislu izraz neke vrste „*podeljenog suvereniteta*“. Međutim, taj model obezbeđuje (i čini nam se da je to značajnije) jednu *efikasnu i harmoničnu zajednicu* koja nije čist teorijski model u smislu federacija/konfederacija, ali zato uspeva da optimalno zadovolji interese svih svojih delova.

(3) *Korporativni federalizam*. Ideja korporativnog federalizma zasniva se na udruživanju i federativnim vezama između pojedinih *narodnosnih (etničkih), jezičkih ili kulturnih* grupa neposredno u državi, a ne između njihovih političko-teritorijalnih jedinica.

Istorijski model *korporativnog federalizma* bio je razvijen u *Austro-Ugarskoj*, a počivao je na istoj osnovi kao regionalizacija: na ideji *eksteritorijalizacije naroda*. Svaki podanik Monarhije mogao je slobodno da izabere narodnosnu (etničku) grupu kojoj pripada i u okviru koje ostvaruje svoja *verska, porodična, kulturna, obrazovna i nasledna prava*.⁵⁸ U toku sedam decenija – od revolucije 1848. do sloma 1918. godine – taj model je pokazao zavidnu otpornost, i uspevao je da amortizuje u osnovi krupne suprotnosti i velike privredne i kulturne razlike između pojedinih delova Austro-Ugarske i njenih etničkih zajednica. Jugoslovenski pokreti u Austro-Ugarskoj u toku čitave druge polovine 19. veka težili su ka tzv. *trijalističkom konceptu*, prema kojem bi se Habsburška monarhija „preuredila“ kao federacija Nemaca (Austrijanaca), Mađara i Slovena.⁵⁹ Pozitivan stav o korporativnom federalizmu u Austro-Ugarskoj imao je i deo socijalističke teorijske misli oko *Karla Renera* (tzv. austromarksisti).⁶⁰ Mnogo kasnije, jedan od ideologa obnove *Podunavske monarhije*, mađarski književnik u Francuskoj, *Francois Fejtö*, pisao je da je: „...“

⁵⁷ O tom odnosu kao „*antistaljinističkom*“ i kao doktrinarnoj osnovi tzv. *participativnog federalizma* videti: Zvonko Lerotić, *Jugoslovenska politička klasa i federalizam*, „Gloбус“, Zagreb, 1989, str. 254–260 i 264–270.

⁵⁸ Carl J. Friedrich, *Trends of Federalism in Theory and Practice*, Praeger, New York, 1968, str. 124.

⁵⁹ Videti program „*Ujedinjene Slovenije*“ iz 1848. godine, teoriju „*subdualizma*“ na jugoslovenskom kongresu u Ljubljani (1870): ideju „*jugoslovenskog kraljevstva*“ u Habsburškoj monarhiji (1908), itd. Širi podaci: Petranović – Zečević, *isto*, str. 25.

⁶⁰ V. Karl Renner, „*Der Kampf der Österreichen Nationen um den Staat*“ (1907) i „*Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen*“ (1918).

Austrija ispunila neobično važnu povijesnu zadaću time što je desetini malih naroda pružila civilizacijski okvir, zaštićen od turske opasnosti, koji je, poslije 1867, mogao postati temeljem drugoj, velikoj, Švicarskoj⁶¹.

U periodu između dva svetska rata model korporativnog federalizma primenjen je u baltičkoj državi *Estoniji*, kao *modus vivendi* između *Estonaca* i Rusa.⁶² Posle drugog svetskog rata slična rešenja – dualističkog korporativnog federalizma – sadržao je ustav *Kipra* (1960). U tom dokumentu pošlo se od činjenice da su dve osnovne etničke zajednice na ostrvu (*grčka* i *turska*, ne računajući engleske doseljenike, Jevreje i neke manje etničke grupe) međusobno, kulturno i komunikacijski, potpuno odvojene, iako nisu geografski locirane na posebnim područjima. Tim ustavom učinjen je pokušaj, da se rešenje nađe u premeštanju jedinice suverenosti sa *građanin/* žitelja određene teritorijalne jedinice, na *pripadnika etnosa*. Određene poslove (porodični i nasledni odnosi, korišćenje jezika, ispovedanje vere) vezane za nacionalnu pripadnost obe zajednice obavljali su isključivo u sopstvenim etničkim institucijama; druge funkcije, u kojima je trebalo upravljati zajedničkim poslovima, obavljala su federalna tela, koja nisu bila birana po teritorijalnom, već po nacionalnom ključu: svaka zajednica je iz svog sastava popunjavala određeni broj mesta, prema unapred utvrđenom ključu, u zakonodavnim, upravnim i sudskim organima Kipra, kao i u javnim službama.⁶³ Turskom invazijom severnog Kipra (1974) taj ustav je prestao da funkcioniše, a država je i fizički podeljena.

Najnovijim izmenama *belgijskog ustava iz 1831. godine* i ta država je prihvatila neke elemente korporativnog federalizma.⁶⁴ U okviru belgijskog parlamenta konstituisale su se dve odvojene nacionalne zajednice: *flamanska* i *valonska*, kao „samostalni subjekti odlučivanja, posredstvom kojih se ostvaruje nacionalna suverenost.“⁶⁵

⁶¹ Francois Fejtö, *Memoari*, Nakladni zavod „Matice hrvatske“, Zagreb, 1989, str. 20.

⁶² Šire: Evald Uustalu, *The History of the Estonian People*, (1952).

⁶³ Da bi taj egzaktni paritet mogao da funkcioniše u najosetljivijoj grani državne vlasti – pravosuđu, bili su angažovani čak i stranci. *Friedrich* (isto, str. 126) navodi da su *Vrhovni ustavni sud* i *Vrhovni sud* Kipra bili sastavljeni u većima trojice, sa jednim grčkim i jednim turskim sudijom, dok je treći član veća i, istovremeno, njegov predsednik bio stranac: u prvom slučaju Nemač, a u drugom Kanadanin.

⁶⁴ Videti: Ratko Marković, *Savremeni državopravni problemi Jugoslavije*, „Vojno delo“, br. 1–2/1991, str. 161.

⁶⁵ *Isto*.

U jugoslovenskim uslovima, koncept „korporativnog federalizma“⁶⁶ polazio bi od pretpostavki:

– potpune *jednakosti svih naroda*, nezavisno od njihove brojnosti, koja bi svoj ustavnopravni izraz imala u paritetnom predstavništvu nacionalnih grupa u jednom veću dvodomog parlamenta, u tzv. *nacionalnom veću* (ili *veću naroda*);

– *jednakosti svih pripadnika jednog naroda*, odnosno nacionalne grupe, nezavisno od mesta, odnosno političko-teritorijalne jedinice (republike) u kojoj su nastanjeni. Taj princip bi svoj ustavnopravni izraz imao u principu *proporcionalnog predstavništva svih pripadnika nacionalne zajednice*;

– *apsolutne suverenosti svake nacionalne grupe* u pitanjima iz tzv. *unutrašnje nadležnosti* (nacionalne institucije i simboli, poštovanje istorijskih tradicija, obrazovna, kulturna i jezička politika, položaj verskih zajednica, informisanje, porodični i nasledni odnosi, itd.). Ustavnopravni izraz tog principa bilo bi konstituisanje, u okviru nacionalnog veća, posebnih „poddomova“, sastavljenih od poslanika iste narodnosne grupe, koji bi suvereno odlučivali o navedenim pitanjima;

– *ustavnopravnih mehanizama za zaštitu od majorizacije* u veću građana (donji dom), uz obaveznu jednoglasnost o pitanjima od zajedničkog interesa i *paritetno obrazovanje najviših državnih organa* (kolektivni šef države, vlada, ustavni sud) od predstavnika svih narodnosnih grupa.

Ideja „korporativnog federalizma“, međutim, anahrona je u svetu koji se ujedinjuje. Isto tako, protiv njenog uvođenja govore i *istorijske činjenice*: sa izuzetkom Belgije, nijedna država u kojoj je taj model funkcionisao (Austro-Ugarska, Estonija, Kipar) nije imala harmoničan i miran razvoj. Ideja korporativnog federalizma organski je suprotstavljena i konceptu *građanske suverenosti*, tekovini svih liberalno-buržoaskih revolucija i osnovu savremene evropske demokratije.

Međutim, imajući u vidu da su jugoslovenske okolnosti vanredne, smatramo da bi *privremena primena* tog modela (od pet do deset godina) imala i neke pozitivne posledice. Razdvajanjem nacionalnih grupa i smanjivanjem tzv. socijalnog prostora u kojem one mogu doći u kontakt smanjuju se i mogućnosti za *etničke konflikte*. Prenošenjem težišta suverenosti sa građanina na naciju – *ethnos*, svaki *narod će se osetiti samostalnim i suverenim*, odnosno gospodarem sopstvene

⁶⁶ U teoriji se taj model naziva još i tzv. *personalnom federacijom*.

sudbine. Upravljanje zajedničkom državom – Jugoslavijom – od strane predstavnika naroda, a ne republika, učinilo bi *sukobe za primat u republikama* bespredmetnim, jer one ni o čemu značajnom ne bi odlučivale.

„Korporativni federalizam“ bi omogućio Jugoslaviji da – sa što manje žrtava – preživi osetljivi period uspostavljanja *potpune tržišne privrede* – moćnog instrumenta socijalne integracije – i formiranja *liberalno-demokratskih institucija* (parlamentarizam, ljudska prava, sloboda štampe, sindikalno organizovanje i štrajk, itd.) kao garancija prava čoveka.

*

Pokušavajući da u predvečerje prvog svetskog rata (1911) utvrdi, makar približno, *geopolitički prostor Južnih Slovena*, engleski istoričar *Seton – Watson* ga je opisao kao: „... jedinstveni pojas zemlje, između Gorice, Celovca i Celja na severozapadu, Varne, Drame i Soluna na jugoistoku, te između Novog Sada i Temišvara na severu, i Ulcinja, Peći i Bitolja na jugu...“⁶⁷

I zaista, Jugoslavija su prostranstvo, zemlje i narodi otkinuti od imperijalizma. Posle ujedinjenja Nemačke i Italije u 19. veku, stvaranje Jugoslavije 1918. godine predstavlja dovršetak demokratske revolucije u Evropi. I takva kakva je bila u oba svoja istorijska pokušaja, iako nemoćna da učini više za napredak naroda u demokratiji, proizvodnji i kulturi Jugoslavija je bila, i sada je – stupanj ljudskog oslobođenja.

Jugoslavija u celini obuhvata toliko nacionalnih dobara, znanja, prirodnih uslova, radnih sila i sredstava i kulturno-istorijske baštine koliko pre njenog stvaranja nijedan njen narod, ni predeo, nije mogao obezbediti za sopstveni razvitak.

Nestanak Jugoslavije sa mape savremenih država vratio bi balkanski prostor najmanje dva veka unazad. Ti ljudi i narodi nikada se više ne bi mogli vratiti vremenu kojem, u stvari, pripadaju. Zbog toga je očuvanje Jugoslavije kao državne, socijalne, političke, privredne i kulturne zajednice – dakle, očuvanje Jugoslavije kao jednog *celovitog životnog prostora* – danas kriterijum za razlikovanje državnika od avanturista, istorijskih pokreta od običnih borbi za vlast, demokratije od fašizma, slobode od pokoravanja, građanina od podanika.

⁶⁷ R. W. Seton – Watson, *The Southeru Slav Question*, Constable & Co. Ltd., London, 1911, str. 1.

SUMMARY

INFLUENCE OF INTERNATIONAL FACTORS ON THE YUGOSLAV CRISIS, AND POSSIBLE POLITICAL MODELS OF CONSTITUTION OF THE „THIRD YUGOSLAVIA“

The Yugoslav state crisis acquired in the first half of 1991 two radical changes and new characteristics: *formal secession of its two federal units* (Slovenia and Croatia) and their self-organization as entirely sovereign state communities, with their own attributes of statehood, including also their armed formations; and an active and comprehensive *involvement of the foreign factor*, with its open pretensions to political arbitration in Yugoslavia. Both of these developments, which are mutually interwoven and complementary have fundamentally jeopardized the sovereignty of the Yugoslav state and threatened with an eruption of uncontrolled armed clashes.

The *international factor* involved itself in the Yugoslav crisis in the form of its five *regional, continental and global* elements: (1) the so called *Pan-Germanic* (united Germany, with its allies – Austria, Hungary and Bulgaria), (2) *Mediterranean* (Italy, Greece, Spain, Turkey), (3) *West European* (the European Community, first of all France and the Great Britain), (4) *American*, and (5) *Soviet*. Also a gradual *entropy of sovereignty* of Yugoslavia is in progress: *the federal state* is being divested of its fundamental prerogatives or elements of sovereignty, in both the territorial and functional sense. Its *constituent republics*, as national states, have taken upon themselves those sovereign functions which they are not allowed or entitled to by the Constitution of the SFRY, and in their territories have been constituted, formally or informally, the so called *factual autonomies*. Certain functions of extraterritorial sovereignty are still being exercised by the Yugoslav People's Army as the *federal armed force*, while the *international factor increasingly acts as a sovereign decision-maker in the country*.

The author considers that the survival of Yugoslavia is possible in its entire territorial realm. In this case as possible models appear concepts of *regional state, cooperative federalism, and personal federation*, or of a reduced form – the so called *reduced Yugoslavia*.

RESUME

INFLUENCE DES FACTEURS INTERNATIONAUX SUR LA CRISE YUGOSLAVE ET LES MODELES POSSIBLES DE LA CONSTITUTION DE LA „TROISIEME YUGOSLAVIE“

La crise de l'Etat yougoslave a pris, durant la première moitié de l'année 1991., deux changements radicaux et de nouvelles caractéristiques: sécession formelle de deux unités fédérales (Slovénie et Croatie) et leur autoorganisation comme les communautés complètement souveraines, avec les attributs de l'Etat, y inclu les forces armées, et pénétration active et complète du facteur étranger, avec les prétentions ouvertes pour l'arbitrage politique et globale sur la scène yougoslave. Les deux de ces moments menacent la souveraineté de la Yougoslavie et ont possibilité d'influencer sur le déclenchement des conflits armés sans contrôle.

Le facteur international inclue cinq faits de niveau régional, global et continental: (1) pangermanique (l'Allemagne unie et ses alliés) (2) méditerranéenne

néen (Italie, Grèce, Espagne, Turquie); (3) ouest-européen (la Communauté Européenne, avant tout, la France et la Grande Bretagne); (4) américain et (5) soviétique.

Durant la minimisation de la souveraineté de la Yougoslavie, l'Etat fédéral est privé des éléments essentiels de la souveraineté de point de vue territoire et fonction. Les républiques ont, comme les Etats nationaux, pris plusieurs fonctions de la souveraineté qui ne leur appartiennent pas. Certaines fonctions exterritoriales de souveraineté sont exécutées par l'APY, comme la forces armée fédérale. Le facteur étranger agit comme le fait de souveraineté dans le paye. L'auteur estime que le futur de la Yougoslavie comme l'Etat est dans un entier territorial. Dans ce cas comme les modèles possibles on voit les Etats régionaux, le fédéralisme coopératif et la fédération personnelle, ou comme la forme reduite – soit disant la Yougoslavie diminuée.

РЕЗЮМЕ

ВЛИЯНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ФАКТОРОВ НА ЮГОСЛАВСКИЙ И ВОЗМОЖНЫЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ УЧРЕЖДЕНИЯ „ТРЕТЬЕЙ ЮГОСЛАВИИ“

Югославский государственный кризис приобрел в течение первой половины 1991 года два радикальных изменений и новые характеристики: *формальную сецессию двух федеральных единиц* (Словения и Хорватия) и их самоорганизацию, как полностью суверенных государств, со собственными атрибутами государственности, включая и вооруженные формирования, и активное и всеобъемлющее включение иностранного фактора с явными претензиями на глобальный политический арбитраж в Югославии. Эти два момента, взаимно переплетающихся и дополняющихся, поставили под существенную угрозу суверенитет югославского государства, что может вызвать вспыхивание неконтролируемых вооруженных конфликтов.

Международный фактор вошел в ход югославского кризиса через следующие пять региональных, континентальных и глобальных факторов: (1) т. наз. *пангерманский* (объединенная Германия с союзниками Австрией, Венгрией и др.); (2) *средиземноморской* (Италия, Греция, Испания, Турция); (3) *западноевропейский* (Европейское содружество, прежде всего Франция и Великобритания); (4) *американский* и (5) *советский*.

В настоящее время идет и процесс *энтропии суверенитета* в Югославии: *союзное государство* лишено существенных элементов суверенитета, и территориально и функционально. *Республики*, как национальные государства, взяли несколько суверенных функций, которые по Конституции СФРЮ им не принадлежат, а на их территориях учреждены, формально или неформально, т. наз. фактические автономии. Определенные функции экстерриториальной суверенности продолжает выполнять ЮНА, как *федеральная вооруженная сила*, а *международный фактор* все больше ведет себя как фактор, суверенно принимающий решения в стране.

Автор считает, что Югославия может продолжить существовать как государство в ее *полном территориальном объеме*. В таком случае, как возможные модели выступают концепции *регионального государства*, *кооперативного федерализма* и *персональной федерации*, или редуцированная форма – т. наз. *сокращенная Югославия*.

Pravni aspekti položaja i uloge oružanih snaga SFRJ

Pukovnik dr *MIODRAG STARČEVIĆ*

U aktuelnoj političkoj situaciji, pored ostalih institucija savezne države, stalno se osporavaju i oružane snage SFRJ. Dovodi se u pitanje i sam njihov opstanak, a funkcija svodi na zaštitu od spoljne agresije.

U članku se analiziraju položaj i funkcija oružanih snaga u pravnom sistemu SFRJ. Autor, na osnovu analize važećih odredaba Ustava SFRJ i saveznih propisa, argumentovano zaključuje da su jedine legitimne oružane snage u našoj zemlji jedinstvene oružane snage SFRJ. Svi drugi oružani sastavi, osim milicije, nelegalni su sa stanovišta pravnog poretka SFRJ. Bez obzira na to kako se one formiraju i kojim se organizacionim formama prikrivaju, nikakvi pravni argumenti ih ne mogu učiniti legitimnim. Objektivno, formiranje takvih oružanih sastava svojevrсно je pravno nasilje koje ugrožava pravni poredak savezne države.

Funkcije jedinstvenih oružanih snaga SFRJ utvrđene su Ustavom SFRJ. Prema izričitim ustavnim odredbama, oružane snage SFRJ štite suverenitet, nezavisnost, teritorijalnu celovitost i Ustavom utvrđeno društveno uređenje SFRJ. Nijednom ustavnim odredbom niti odredbom bilo kojeg propisa nije posebno određen izvor ugrožavanja tih vrednosti savezne države. To znači da su oružane snage dužne i ovlašćene da te vrednosti štite od svakog oblika ugrožavanja, nezavisno od toga da li dolazi spolja ili je uslovljeno unutrašnjim činiocima. Savezna država je ovlašćena i obavezna da, radi suzbijanja takvih ponašanja, primeni sva pravna sredstva. Kad druga, mirna sredstva ne daju rezultate, u otklanjanju opasnosti koja ugrožava nezavisnost, suverenitet, teritorijalnu celovitost i ustavom utvrđeno društveno uređenje, savezna država može upotrebiti i oružane snage.

Uporednom analizom rešenja u pravnim sistemima savremenih država, autor dokazuje da takva stanovišta nisu specifičnost SFRJ. Naprotiv, savremene države (na primer, SAD i Švajcarska) takođe insistiraju na načelu jedinstvenih oružanih snaga i predviđaju njihovu upotrebu u otklanjanju, pored spoljnih, i unutrašnjih oblika ugrožavanja opstanka države.

Uvodne napomene

Od samih početaka aktuelne jugoslovenske krize, a posebno u poslednjih nekoliko godina, kad se javljaju tendencije osamostaljivanja republika i izgradnje više samostalnih država, oružane snage SFRJ, i posebno JNA kao njihov integralni

deo, stalni su predmet rasprava i sukoba. Neuspešno pravdane principijelnim razlozima potrebe za preispitivanjem uloge i položaja oružanih snaga u pravnom poretku SFRJ, te rasprave se najčešće pretvaraju u neargumentovane napade na JNA. Zavisno od opcije koju zastupaju za rešenje budućih odnosa u SFRJ (federalna ili konfederalna), kritičari JNA ističu i zahteve vezane za postupke koji se od nje očekuju.

S jedne strane, uloga oružanih snaga, pa i JNA, svodi se na odbranu spoljnih granica SFRJ i negira se bilo kakva uloga JNA u unutrašnjim događajima u SFRJ ma kako se oni razvijali. Istovremeno, za odbranu republičkog suvereniteta i republičkih ustavnih poredaka formiraju se republičke vojske. Takva shvatanja se ocenjuju kao civilizacijske i demokratske tekovine i jedini način razmišljanja koji nas može odvesti u Evropu. Od oružanih snaga, posebno od JNA, s druge strane, traži se da svim sredstvima obezbede miran rasplet jugoslovenske krize. Jugoslovenska narodna armija se vidi kao osnovni faktor onemogućavanja međunacionalnih i etničkih sukoba i garant da neće doći do građanskog rata. Na osnovu takvih očekivanja, od nje se zahteva da se aktivnije angažuje u raspletu jugoslovenske krize, da razoruža već formirane republičke oružane sastave, koji po mnogim obeležjima imaju karakter republičkih oružanih snaga, da onemogući naoružavanje civila i da obavlja poslove koje u uređenoj pravnoj državi obavlja policija.

Da sve bude još apsurdnije, obe strane se pozivaju na važeći ustav SFRJ, ističući zahtev, kojem se, inače, ne može prigovarati, da JNA postupa u skladu sa svojom ustavnom ulogom. Pritom se Ustav SFRJ tumači od slučaja do slučaja, prema opciji koja se zastupa, pa se JNA optužuje ili da je prekoračila svoja ustavna ovlašćenja ili da nije ispunila svoje ustavne obaveze. Jasno je da obe strane ne mogu biti u pravu u pogledu opšte uloge i položaja oružanih snaga SFRJ prema odredbama Ustava SFRJ. Iako su navedeni stavovi rezultat nepoznavanja ustavnih odredaba i političkih pritisaka usmerenih na dezangažovanje JNA u obavljanju ustavnih funkcija, odnosno za opredeljivanje JNA za jednu od opcija, analizom Ustava SFRJ može se utvrditi stvarni pravni položaj i uloga oružanih snaga.

Prva od konstanti od kojih se u toj analizi može poći jeste, uprkos mnogim drugačijim mišljenjima, činjenica da SFRJ još uvek postoji, i pravno i faktički, kao savezna, suverena država i kao jedini međunarodnopravni subjekt na celoj svojoj teritoriji. Tim polazištem se ni u čemu ne prejudicira bilo kakvo buduće rešenje. Naprotiv, legitimno je zalaganje za bilo koju opciju uređenja budućih odnosa u SFRJ (federacija, konfederacija, samostalne države itd.), ali samo ako je zasnovano na demokratskim i političkim sredstvima. To znači da se sve rasprave oko razrešenja jugoslovenske krize moraju voditi u okviru važećeg ustava SFRJ, a konačni dogovor može biti postignut samo na način utvrđen tim ustavom. Svi jednostrani postupci znače nasilje nad pravnim sistemom i svim takvim pokušajima oduzimaju svaki legitimitet, pa se ne mogu smatrati ni demokratskim, ni civilizovanim.

Druga konstanta neposredno proizilazi iz prve. Naime, dok postoji država SFRJ nesporno je da su na snazi i važeći ustav i savezni zakoni i drugi propisi. To znači da, saglasno opštim pravnim načelima i izričitim odredbama Ustava SFRJ, republički ustavi ne mogu biti u suprotnosti sa tim ustavom, a svi zakoni i drugi propisi i opšti akti republika i drugih društveno-političkih zajednica moraju biti u saglasnosti sa njim. Tim odredbama su postavljene osnove pravnog sistema savezne države SFRJ i svi odnosi u toj državi se na njima zasnivaju. Te odnose je moguće menjati jedino u postupku i na način propisan Ustavom SFRJ. Nijedna republika ih ne može menjati jednostranim aktima, odnosno ne može pozivati na republički suverenitet biti valjan pravni osnov za proglašavanje tih propisa nevažećim na teritoriji republike. To su osnovni postulati pravne države na koje se mnogi u SFRJ rado i olako pozivaju.

Na osnovu navedenih polaznih opredeljenja, moguće je ukazati na bitne odrednice ustavnog položaja oružanih snaga SFRJ i njihove funkcije. Zbog boljeg i potpunijeg razumevanja problema neophodno je razmotriti i određena rešenja u Zakonu o opštenarodnoj odbrani, kojim se operacionalizuju ustavna načela o položaju i ulozi oružanih snaga SFRJ, i uporediti naša osnovna normativna rešenja s rešenjima u nekim zemljama savremenog sveta.

POLOŽAJ ORUŽANIH SNAGA U PRAVNOM SISTEMU SFRJ

Pitanje položaja oružanih snaga deo je sistema narodne odbrane, u okviru kojeg se, pored oružanih snaga, uređuju i druga značajna pitanja koja se odnose na ostvarivanje odbrambene funkcije, kao jedne od najznačajnijih funkcija svake države. Nesporno je da su pitanja narodne odbrane, a u okviru toga i pitanje položaja oružanih snaga, unutrašnja pitanja svake zemlje. To znači da je svaka država slobodna u izboru sistema narodne odbrane i organizacije i položaja oružanih snaga, i u tome je limitirana samo vlastitim mogućnostima – ekonomskim, demografskim, geografskim i slično. Istina, pitanje organizacije oružanih snaga ima i međunarodnopravne aspekte, ali se, uglavnom, može tvrditi da oni nisu činilac koji u tome ograničava slobodu država. U osnovi, međunarodno pravo smatra pripadnikom legitimnih oružanih snaga svako lice kome unutrašnji pravni poredak¹ priznaje to svojstvo. Naravno, priznavanjem svojstva pripadnika legitimnih oružanih snaga svaka država preuzima i odgovornost za njihovo delovanje.

Organizacija i položaj oružanih snaga se, prema tome, uređuju unutrašnjim pravnim aktima države. Najčešće je to ustavno pitanje, pa većina zemalja u savremenom svetu osnove organizacije i položaja oružanih snaga uređuje ustavom. Naravno, kao i ostala ustavna pitanja, organizacija i položaj oružanih snaga ne uređuju se u potpunosti ustavom. To proizilazi iz prirode ustava kao pravnog akta koji, u principu, sadrži osnovna načela na kojima se zasnivaju rešenja tih pitanja i određuje nadležnost organa za njihovu dalju, potpuniju i detaljniju razradu u obliku zakona ili podzakonskih akata.

Na istim principima se zasnivaju i rešenja organizacije i položaja oružanih snaga SFRJ u važećem ustavu SFRJ. Prema izičitij odredbi Ustava, oružane snage SFRJ čine jedinstvenu celinu, a sastoje se od Jugoslovenske narodne armije, kao zajedničke oružane sile svih naroda i narodnosti i svih radnih ljudi i građana, i Teritorijalne odbrane, kao najšireg oblika

¹ Međunarodno pravo široko postavlja uslove pod kojima se neko lice može smatrati pripadnikom oružanih snaga. Dovoljno je da je podvrgnuto komandi koja je odgovorna strani u sukobu i da je podvrgnuto pravilima discipline, koja uključuju poštovanje pravila međunarodnog prava koja se primenjuju u oružanom sukobu.

organizovanog oružanog opštenarodnog otpora.² Iz navedene odredbe proizlaze dva suštinska načela organizacije oružanih snaga SFRJ: prvo, da su one jedinstvene, što znači da svi oružani sastavi u SFRJ, osim milicije, mogu biti samo u sastavu legitimnih oružanih snaga, odnosno u sastavu JNA ili Teritorijalne odbrane, i drugo, da su JNA i Teritorijalna odbrana jedine legalne komponente oružanih snaga i da se van njih ne mogu osnivati bilo kakvi drugi oružani sastavi osim milicije. Svi takvi sastavi koji bi se organizovali bili bi nelegitimni.

Jedinstvo oružanih snaga se neposredno zasniva na usvojenom jedinstvenom sistemu narodne odbrane za koji se opredelila SFRJ kao savezna država i koji podrazumeva jedinstveni odbrambeni prostor, jedinstvene strategijske osnove oružane borbe i svih drugih značajnih elemenata sistema narodne odbrane. To jedinstvo se ne odnosi samo na organizaciju oružanih snaga nego i na obuku, pripreme za odbranu, rukovođenje i komandovanje oružanim snagama, upotrebu oružanih snaga itd. Sveobuhvatnost i potpunost načela jedinstva oružanih snaga došla je do potpunog izražaja u raspodeli nadležnosti između federacije i republika za uređivanje pitanja koja se odnose na oružane snage. Pored ostalih značajnih pitanja iz oblasti narodne odbrane, federacija utvrđuje osnove planova i pripremnih mera za odbranu zemlje, uređuje rukovođenje i komandovanje oružanim snagama SFRJ i ostvaruje vrhovno komandovanje oružanim snagama; uređuje i organizuje JNA i rukovodi njome: uređuje vojnu obavezu građana i posebna prava i dužnosti vojnih lica u vezi sa službom u oružanim snagama.³ Rezervisanje takvih ovlašćenja za federaciju neposredno obezbeđuje dosledno poštovanje navedene ustavne odredbe o jedinstvu oružanih snaga kao uslova za izgradnju i funkcionisanje jednog konzistentnog sistema narodne odbrane, u kojem su oružane snage jedan od najvažnijih oslonaca. Ta ovlašćenja su operacionalizovana i detaljno razrađena u više saveznih zakona i drugih propisa.⁴

Potpuno razumevanje položaja oružanih snaga u pravnom sistemu SFRJ zahtevalo bi razmatranje svih aspekata njihovog

² Ustav SFRJ, čl. 240, st. 2.

³ Član 281, tačka 6. Ustava SFRJ.

⁴ Najvažniji su *Zakon o opštenarodnoj odbrani* („Službeni list SFRJ”, br. 21/82 i 35/91), *Zakon o vojnoj obavezi* („Službeni list SFRJ”, br. 64/85, 26/89 i 30/91) i *Zakon o službi u oružanim snagama* („Službeni list SFRJ”, br. 7/85, 20/89, 40/89 i 26/90).

jedinstva, od kojih su najbitniji: jedinstvo organizacije oružanih snaga i jedinstvo rukovođenja i komandovanja oružanim snagama. Te dve komponente, uostalom, nepohodan su uslov za ostvarenje svih ostalih aspekata jedinstva oružanih snaga. Osim u navedenoj ustavnoj odredbi, jedinstvo organizacije oružanih snaga nedvosmisleno je izraženo u više odredaba Zakona o opštenarodnoj odbrani. Ono se, prevashodno, obezbeđuje ovlašćenjem nadležnih organa federacije da utvrđuju osnove organizacije oružanih snaga, osnove planova razvoja i plan upotrebe oružanih snaga. Nadležnim organima u republikama i pokrajinama povereno je da organizuju i pripremaju Teritorijalnu odbranu i obezbeđuju jedinstvo njene organizacije, priprema i dejstva, ali samo u skladu sa osnovama planova razvoja i planova upotrebe oružanih snaga, koje utvrđuju nadležni savezni organi.⁵

Posebno značajna uloga u obezbeđivanju jedinstva organizacije oružanih snaga poverena je Predsedništvu SFRJ, kao najvišem organu rukovođenja i komandovanja oružanim snagama. Tako Predsedništvo, kao organ federacije, utvrđuje planove razvoja oružanih snaga; organizaciju oružanih snaga u celini; osnove naoružanja i opremanja oružanih snaga, i donosi: osnovna pravila i druge akte koji se odnose na strategiju oružane borbe, mobilizaciju, razvoj i upotrebu oružanih snaga i pravila kojima se regulišu unutrašnji red i odnosi u obavljanju službe u oružanim snagama; propise o obuci oružanih snaga i vojnoj disciplini itd. Ovlašćenja Predsedništva SFRJ značajna su i u pogledu popune, kao jedne od značajnih komponenata organizacije oružanih snaga. Naime, Predsedništvo SFRJ imenuje i razrešava dužnosti komandanta teritorijalne odbrane republike, odnosno komandanta teritorijalne odbrane pokrajine, prema pribavljenom mišljenju predsednika, odnosno predsedništva republike.⁶

Prema jedinstvenim planovima razvoja oružanih snaga, koje utvrđuje Predsedništvo SFRJ, poslovi od izuzetnog značaja za jedinstvo organizacije oružanih snaga povereni su Saveznom sekretarijatu za narodnu odbranu, koji utvrđuje: plan regrutovanja i popune i brojni raspored regruta u JNA; planove školovanja, proizvođenja i unapređivanja aktivnih i

⁵ *Zakon o opštenarodnoj odbrani*, čl. 96.

⁶ *Isto*, čl. 106, st. 1, t. 12.

rezervnih vojnih starešina za potrebe oružanih snaga, i godišnje planove školovanja i usavršavanja aktivnih i rezervnih vojnih starešina u vojnim školama za potrebe oružanih snaga. Osim toga, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu usklađuje i koordinira popunu oružanih snaga.⁷ Dakle, svi poslovi koje obavlja Predsedništvo SFRJ i Savezni sekretarijat za narodnu odbranu odnose se na oružane snage u celini. To znači da se na taj način uređuju pitanja organizacije obe komponente jedinstvenih oružanih snaga: i JNA i Teritorijalne odbrane. Naravno, to nikako ne znači da su republički, odnosno pokrajinski organi u potpunosti isključeni iz poslova organizacije oružanih snaga, posebno Teritorijalne odbrane. Naime, i ti organi imaju značajna ovlašćenja u tom pogledu, ali je bitno obeležje svih tih nadležnosti da se moraju obavljati prema saveznom zakonu, odnosno rešenjima koja su, na osnovu navedenih ovlašćenja, utvrdili nadležni savezni organi (Predsedništvo SFRJ, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu i dr.),⁸ čime se obezbeđuju jedinstveni i međusobno usklađeni kriterijumi za obavljanje tih poslova.

Jedinstvo rukovođenja i komandovanja oružanim snagama SFRJ još je eksplicitnije izraženo u Ustavu SFRJ i saveznim propisima. To prvenstveno dolazi do izražaja u ovlašćenjima Predsedništva SFRJ, koje je najviši organ rukovođenja i komandovanja oružanim snagama SFRJ u ratu i miru.⁹ U tom svojstvu, Predsedništvo SFRJ utvrđuje plan upotrebe oružanih snaga SFRJ za slučaj rata i naređuje upotrebu oružanih snaga u miru.¹⁰ Takođe, utvrđuje sistem rukovođenja i komandovanja oružanim snagama, prema odredbama Zakona o opštenarodnoj odbrani, i prati sprovođenje utvrđene politike rukovođenja i komandovanja.¹¹ Pošto je Predsedništvo SFRJ kolektivni organ, komandovanje oružanim snagama SFRJ ostvaruje, u skladu sa Ustavom SFRJ, saveznim zakonom i odlukama i stavovima Predsedništva, predsednik Predsedništva SFRJ. Određene poslove rukovođenja i komandovanja oružanim snagama SFRJ Predsedništvo SFRJ može preneti na saveznog sekretara za narodnu odbranu.

⁷ Isto, čl. 120.

⁸ Isto, čl. 95, čl. 96, st. 3; čl. 102 i 103; čl. 122, st. 3.

⁹ Ustav SFRJ, čl. 313, st. 3.

¹⁰ Isto, čl. 316, st. 2.

¹¹ Zakon o opštenarodnoj odbrani, čl. 106, st. 1, t. 3. i 4.

Za obavljanje poslova rukovođenja i komandovanja koje na njega prenese Predsedništvo SFRJ, savezni sekretar za narodnu odbranu može donositi naređenja, pravila, uputstva i druge akte.¹²

Rukovođenje i komandovanje u JNA ostvaruju starešine jedinica i ustanova JNA, a u Teritorijalnoj odbrani komandanti Teritorijalne odbrane i starešine jedinica i ustanova Teritorijalne odbrane.¹³ Komandanti Teritorijalne odbrane i starešine jedinica i ustanova JNA i Teritorijalne odbrane odgovaraju pretpostavljenim vojnim starešinama za svoj rad, borbenu gotovost, upotrebu jedinica i ustanova i rukovođenje i komandovanje u skladu sa sistemom rukovođenja i komandovanja u oružanim snagama.¹⁴

Prema izričitoj odredbi Zakona o opštenarodnoj odbrani (čl. 112) komandovanje (dakle, ne i rukovođenje) u oružanim snagama zasniva se na načelima jedinstva komandovanja u pogledu upotrebe snaga i sredstava, jednostarešinstva i obaveze sprovođenja odluka, zapovesti i naređenja pretpostavljenog starešine. Iz navedenih odredaba jasno je da je jedinstvo sistema rukovođenja i komandovanja nesporno i višestruko normativno obezbeđeno, i to prvenstveno ulogom Predsedništva SFRJ, koje je najviši organ rukovođenja i komandovanja oružanim snagama SFRJ. Posebno je značajno ovlašćenje Predsedništva SFRJ da utvrđuje sistem rukovođenja i komandovanja. To znači da je ono ovlašćeno da uredi, na jedinstven način, sve odnose u rukovođenju i komandovanju i da se tako utvrđeni odnosi moraju primenjivati u oružanim snagama SFRJ u celini – i u JNA i u Teritorijalnoj odbrani.

Značajan doprinos jedinstvu rukovođenja i komandovanja jeste ovlašćenje saveznom sekretaru da donosi pravila, naređenja, uputstva i druge akte u obavljanju poslova rukovođenja i komandovanja koje na njega prenese Predsedništvo SFRJ. To ovlašćenje je mogućnost za ujednačavanje prakse u sprovođenju sistema rukovođenja i komandovanja koji Predsedništvo

¹² Isto, čl. 108.

¹³ Isto, čl. 110. i 111.

¹⁴ Isto, čl. 113.

Izmenama i dopunama Zakona („Službeni list SFRJ”, br. 35/91) brisane su odredbe člana 114, kojima je bilo propisano da komandanti Teritorijalne odbrane odgovaraju za rukovođenje i komandovanje i organima društveno-političke zajednice. Brisanjem tih odredaba uklonjen je dualizam u rukovođenju i komandovanju, koji je neprihvatljiv i neprimeren prirodi oružanih snaga.

SFRJ utvrdi. Izuzetno značajna za jedinstvo rukovođenja i komandovanja oružanim snagama jeste i odredba Zakona prema kojoj komandanti Teritorijalne odbrane i starešine jedinica i ustanova JNA i Teritorijalne odbrane za svoj rad, kao i za rukovođenje i komandovanje, odgovaraju pretpostavljenom vojnom starešini, a ne više i nadležnim organima društveno-političke zajednice. S obzirom na organizaciju oružanih snaga, u kojoj svaki starešina ima svog pretpostavljenog vojnog starešinu, jasno je da je na taj način obezbeđen sinhronizovan i skladan sistem odgovornosti u rukovođenju i komandovanju od najniže jedinice do najviših organa rukovođenja i komandovanja.

Izvesne zabune može da izazove (i izaziva) relativna nepreciznost, odnosno nedovoljno jasna, barem na prvi pogled, razlika između pojmova rukovođenja i komandovanja, tim više što u Zakonu ti termini nisu posebno definisani. Verovatno nije veliki doprinos razjašnjavanju tih pojmova ako se kaže da se poslovi rukovođenja odnose na izvršavanje upravnih funkcija, a poslovi komandovanja podrazumevaju neposredno izdavanje zapovesti, naređenja i naredbi koje se odnose na redovno obavljanje zadataka jedinica, ustanova i pojedinaca u oružanim snagama. Međutim, ta naizgled nedovoljna preciznost uspešno se otklanja, sistemom rukovođenja i komandovanja koji utvrđuje Predsedništvo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i u praksi ne izaziva značajnije probleme.

Analiza i drugih elemenata (popuna, mobilizacija, pripravnost, materijalno obezbeđenje itd.) nesumnjivo bi doprinesla zaključku koji proizilazi iz normativne analize organizacije i rukovođenja i komandovanja oružanim snagama: oružane snage SFRJ jedinstvene su prema važećim odredbama Ustava SFRJ i saveznih zakona. To znači da su JNA i Teritorijalna odbrana samo komponente jedinstvenih oružanih snaga, a nikako posebni i međusobno nezavisni sastavi. Osim te analize, na takav zaključak navodi i nedvosmislena odredba Zakona o opštenarodnoj odbrani, kojom se Teritorijalna odbrana određuje kao namenski deo oružanih snaga, kao deo jedinstvenih oružanih snaga koji se organizuje za obavljanje određenih zadataka.¹⁵

¹⁵ Izričita odredba da je Teritorijalna odbrana namenski deo oružanih snaga predviđena

Tako normativno uređeni položaj oružanih snaga i, posebno, Teritorijalne odbrane nedvosmisleno demantuje bilo kakvu zasnovanost tvrdnji, koje se čuju u poslednje vreme od zagovornika republičkih armija, da je Teritorijalna odbrana zamišljena kao republička vojska. Nikad Teritorijalna odbrana, prema važećim propisima, a pogotovu prema propisima koji su važili pre stupanja na snagu ovog zakona, nije bila zamišljena, a ni normativno uređena, kao republička armija. Ovlašćenja i obaveze koje pojedini republički organi imaju u pogledu organizacije i priprema Teritorijalne odbrane deo su funkcija države SFRJ i jedinstvenog sistema narodne odbrane koji je savezna država prenela na republike, radi efikasnijeg obavljanja, i to nikako ne može dovoditi u pitanje nadležnosti federacije u toj oblasti. Svako drugačije tumačenje položaja Teritorijalne odbrane u potpunom je „raskoraku” sa pravnim sistemom SFRJ i pravnom naukom. Naravno, teško je verovati da to i nosiocima takvih tumačenja nije jasno, ali razlozi zbog kojih ih oni zastupaju sasvim sigurno nisu pravne prirode.

Jugoslavija nije nikakav izuzetak u pogledu doslednog poštovanja principa jedinstva oružanih snaga. Taj princip je opšteprihvaćen i nema države koja u svojim normativnim aktima ima rešenje koje ga značajnije dovodi u pitanje. Naprotiv, sve države koje imaju više komponenata u sastavu svojih oružanih snaga, bez obzira na to kako ih formalno nazivaju (kantonalna vojska, milicija i sl.), izričito obezbeđuju jedinstvo oružanih snaga preko ovlašćenja države, prvenstveno u organizaciji i komandovanju. Tako je Ustavom SAD, na primer, izričito propisano da je Kongres SAD isključivo ovlašćen da skuplja i drži vojsku, i da nijedna savezna država bez njegovog odobrenja ne može u miru držati vojsku ili ratne brodove. Kongres donosi propise o ustrojstvu i pravila službe kopnenih i pomorskih snaga i stara se o organizaciji, naoružavanju i disciplini milicije i rukovođenju njenim delovima koji se koriste u službi SAD. Savezne države imaju ovlašćenje da imenuju oficire i obučavaju pripadnike milicije, ali samo

je Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o opštenarodnoj odbrani („Službeni list SFRJ”, br. 35/82). Međutim, ta izmena nije suštinske prirode. Naime, iz do sada važećih odredaba nesumnjivo je proizlazilo da je priroda i namena Teritorijalne odbrane upravo takva. Takva izmena je samo nedvosmislena konstatacija, u jednoj izričitoj odredbi, položaja Teritorijalne odbrane u jedinstvenim oružanim snagama i usvojena je zbog onih koji su pokušali da taj položaj neosnovano dovedu u sumnju.

prema pravilima o disciplini, koja propisuje Kongres.¹⁶ Ili, prema Ustavu Švajcarske, saveznu armiju sačinjavaju kantonalne vojne jedinice i svi Švajcarci koji podležu vojnoj obavezi i kad ne pripadaju tim jedinicama. Pravo raspolaganja pripada konfederaciji, a kantoni raspoložu vojnim snagama sa svoje teritorije (najviše do 300 ljudi) samo ukoliko im to pravo nije ograničeno ustavom ili saveznim zakonom.¹⁷

Očigledno, rešenja su slična navedenim odredbama propisa SFRJ, i to nije slučajno. Za uspešno izvršavanje funkcije odbrane jedinstvo oružanih snaga jedne države je nužnost, i u tom pogledu nema nejasnoća kod svih koji se profesionalno i ozbiljno bave tim poslovima. Uostalom, u aktuelnoj jugoslovenskoj krizi pojedinim krugovima u SFRJ upućen je jedinstven zahtev: „jedna država – jedna vojska” (ambasador SAD). Osnovanost tog zahteva mogu da dovode u sumnju samo oni koji ne žele da se funkcije odbrane SFRJ efikasno izvršavaju.

FUNKCIJE ORUŽANIH SNAGA SFRJ

Jedinstvene oružane snage jedinstveno obavljaju i svoje funkcije, koje su izričito i precizno određene Ustavom SFRJ. Oružane snage štite nezavisnost, suverenitet, teritorijalnu celovitost i Ustavom utvrđeno uređenje.¹⁸ Odnosno, oružane snage štite one vrednosti koje državu čine državom i bez kojih bi ona to svojstvo izgubila. To je posebno jasno kada se radi o suverenitetu i nezavisnosti, tj. teritorijalnoj celokupnosti SFRJ, koji su konstitutivni elementi svake države.¹⁹ U tu grupu spada i ustavom utvrđeno društveno uređenje, koje je, u stvari, dokaz unutrašnje komponente suvereniteta, odnosno dokaz da je država koja je ustav donela pravno i faktički sposobna da vrši suverenu vlast u okviru teritorije na kojoj se prostire. Osim toga što su u navedenoj odredbi nabrojane, Ustavom SFRJ precizno su određene vrednosti koje oružane

¹⁶ Ustav SAD iz 1787. godine, čl. 1, odsek 8. i 9.

¹⁷ Savezni ustav Švajcarske konfederacije od 29. maja 1874. godine (sa izmenama od 1958), čl. 18. i 19.

¹⁸ Ustav SFRJ, čl. 240, st. 1.

¹⁹ Prema opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava konstitutivni elementi države su suverena vlast, teritorija i stanovništvo, što znači da bez postojanja bilo kojeg od tih elemenata nema države kao subjekta međunarodnog prava.

snage štite. Tako je SFRJ, već u članu 1. Ustava, definisana kao savezna država. To znači da je nosilac suvereniteta ta država, što je nesumnjivo potvrđeno i u međunarodnim odnosima u koje SFRJ stupa, jer je federacija jedini priznati subjekt međunarodnog prava. Iako se to u poslednje vreme pokušava dovesti u pitanje, u nekim republikama, tzv. teorijom izvornog i izvedenog suvereniteta, ne može se ozbiljno dovesti u pitanje suverenitet federacije. Iako je pitanje suvereniteta složeno, konstrukcije o podeli suvereniteta na izvorni i izvedeni i logički su neprihvatljive. Ako se prihvati da je suverenitet svojstvo vrhovnog nosioca vlasti, onda i iz takve konstrukcije nesumnjivo proizilazi da je suveren samo onaj ko ima izvorni suverenitet, a da onaj na koga se „deo” suvereniteta prenosi i nije suveren, jer onaj ko ima ovlašćenje da „deo” suvereniteta prenosi ima ovlašćenje i da ga oduzme. Otuda se ne radi, a ne može se ni raditi, o prenosu suvereniteta, nego o prenosu pojedinih ovlašćenja kojima se suverenitet ostvaruje. Ali, prenošenje tih ovlašćenja ne znači prenošenje suvereniteta, jer je suverenitet samo jedan i nedeljiv, inače nije suverenitet. Naravno, u savremenim uslovima menja se sadržaj prava koja čine suverenitet, pa pojedina ovlašćenja koja su nekada bila isključivo u rukama suverena, sada to nisu. To je sigurno prihvatljivo shvatanje, koje je rezultat razvoja pojma suvereniteta, a on se odavno, sasvim opravdano, ne shvata u apsolutnom smislu. U svakom slučaju, ne može se osporiti da je SFRJ država i da je nosilac suvereniteta. Prema tome, oružane snage kao jednu od osnovnih funkcija imaju zaštitu nezavisnosti i suvereniteta države SFRJ kao savezne države.

I teritorijalna celokupnost SFRJ, kao objekt koji štite oružane snage SFRJ, određena je Ustavom. Prema članu 5. Ustava, teritorija SFRJ jedinstvena je i sačinjavaju je teritorije republika. Iz te odredbe neposredno proizilaze dva zaključka: prvo, da je teritorija SFRJ jedinstvena, i drugo, da je sačinjavaju teritorije republika. Na taj način je tačno i precizno određen pojam objekta teritorijalne celokupnosti koju štite oružane snage SFRJ. Očigledno je da u obavljanju te funkcije oružane snage treba da štite jedinstvenost državne teritorije SFRJ. To znači da se ne može dozvoliti, ni na koji način, ugrožavanje te jedinstvene teritorije, odnosno pokušaj da se od te teritorije odvoji bilo koji njen deo. Drugi aspekt zaštite

teritorijalne celokupnosti podrazumeva da se moraju štititi i teritorije svih republika koje čine jedinstvenu teritoriju SFRJ. Konačno, objekt zaštite oružanih snaga je i Ustavom utvrđeno društveno uređenje SFRJ. Sadržina tog objekta zaštite određena je delom drugim Ustava SFRJ, a odnosi se na društveno-ekonomsko uređenje, osnove društveno-političkog sistema, slobode, prava i dužnosti čoveka i građanina, ustavnost i zakonitost, sudstvo i javno tužilaštvo i narodnu odbranu.

Izgleda da je neizbežno u aktuelnoj situaciji u Jugoslaviji da se politizuju i najpreciznija, isključivo pravna pitanja. Primer takve nerazumljive i nerazumne politizacije upravo je vezan za ostvarivanje navedenih funkcija oružanih snaga. Naime, u delu jugoslovenske javnosti, posebno u Sloveniji i Hrvatskoj, a u poslednje vreme i u Makedoniji i Bosni i Hercegovini, eksplicitno se izražava stanovište da su oružane snage, a posebno JNA kao njihov deo, ovlašćene da ostvaruju te funkcije samo u zaštiti integriteta Jugoslavije od spoljnog ugrožavanja. Takvo stanovište, istovremeno, implicira da oružane snage ne mogu, ni pod kojim uslovima, reagovati na bilo kakav razvoj događaja u zemlji. Svakome ko zna i hoće da misli nesumljivo je jasno da iza tih stanovišta nema pravnih argumenata i da su, u suštini, ti stavovi u drastičnoj suprotnosti sa Ustavom SFRJ, ali i sa prirodom i ciljevima postojanja svih, pa i oružanih snaga SFRJ. Pre svega, Ustav SFRJ nijednom svojom odredbom, ni izričito ni implicitno, ne ograničava, na taj način, ostvarivanje funkcija oružanih snaga. Naprotiv, iz dikcije ustavne odredbe da „oružane snage štite” navedene vrednosti eksplicitno proizlazi jedini mogući zaključak – da su oružane snage ovlašćene, ali u jednakoj meri i obavezne, da štite vrednosti sadržane u toj odredbi Ustava SFRJ od svakog ugrožavanja, nezavisno od toga odakle ono dolazi. Iz prirode vrednosti koje štite (suverenitet, teritorijalna celokupnost, ustavom utvrđeno društveno uređenje) jasno je da one mogu biti podjednako ugrožavane i spoljnim i unutrašnjim činiocima. Štaviše, sadašnja politička situacija u Jugoslaviji upravo dokazuje te mogućnosti. Uostalom, u istoriji ima mnogo dokaza da angažovanjem unutrašnjih oponenta ustavnom poretku spoljni faktori često ugrožavaju sve te osnovne vrednosti. Stoga bi prihvatanje takvih stanovišta bilo koliko pravno neutemeljeno, toliko i nerazumno sa stanovišta opstanka

države. Takvu iracionalnost nijedna organizovana država, koja namerava da opstane, sebi ne sme da dopusti i teško je naći državu u savremenom svetu koja ne predviđa upotrebu oružanih snaga protiv ugrožavanja osnovnih vrednosti bitnih po opstanak zemlje i kada je to ugrožavanje uzrokovano delovanjem unutrašnjih snaga.

Ustav SAD izričito ovlašćuje Kongres SAD da se stara o stavljanju u dejstvo milicije radi izvršavanja saveznih zakona i ugušivanja pobune.²⁰ Prema Ustavu Švajcarske, u slučaju unutrašnjih nereda ili kada opasnost dolazi iz nekog drugog kantona, vlada ugroženog kantona mora o tome bez odlaganja obavestiti Savezno veće kako bi ono moglo da preduzme potrebne mere. U slučaju krajnje nužde, Savezno veće je, ako Savezna skupština nije na okupu, ovlašćeno da mobilise potrebne trupe i da njima raspolaze, s tim što je dužno da odmah sazove veća ukoliko broj mobilisanih trupa prelazi 2.000 ljudi, ili ukoliko one ostanu pod oružjem duže od tri nedelje. Kad vlada kantona nije u stanju da zatraži pomoć, nadležni savezni organ može intervenirati bez traženja; on je dužan da tako postupi kad neredi ugrožavaju bezbednost Švajcarske.²¹ Dalje, u Ustavu Indije je izričito propisano da vlada Indije može aktivirati bilo koje oružane snage Saveza ili druge trupe Saveza radi sređivanja bilo koje teške situacije u zemlji i reda u bilo kojoj državi.²²

Stanovišta koja osporavaju pravo oružanim snagama da štite teritorijalnu celovitost, suverenitet i ustavni poredak i protiv ugrožavanja iznutra očito nisu utemeljena ni u savremenoj ustavnoj praksi država. Sve to opravdava zaključak da je jedino ispravno tumačenje navedene ustavne odredbe da su oružane snage i ovlašćene i dužne da te vrednosti štite od svakog ugrožavanja, bez obzira na to da li ono dolazi od spoljnih ili unutrašnjih činilaca. Ipak, to ne znači da tako shvaćeno ovlašćenje oružanih snaga nije ničim ograničeno. Naprotiv, ono je podložno striktnim ograničenjima, koja proizilaze iz pojma ugrožavanja. Naime, ugrožavanje teritorijalne celovitosti, suvereniteta i ustavnog poretka podrazumeva napad na te vrednosti protivustavnim putem, odnosno nasilnim

²⁰ Ustav SAD, čl. 1, odsek 8.

²¹ Ustav Švajcarske, čl. 16. i 102, t. 11.

²² Ustav Indije od 26. januara 1950, čl. 257A.

sredstvima. Nije sporno da se ustavno određenje vrednosti koje štite oružane snage može menjati ustavnim putem, dakle, političkim sredstvima. Ustav SFRJ jasno i precizno određuje na koji način se obavljaju promene ustava. Prema tome, svako nastojanje da se promene postignu takvim postupkom legitimno je i ne predstavlja ugrožavanje navedenih vrednosti, pa se na takav postupak i ne odnose ovlašćenja oružanih snaga.

Svaki drugi put dovođenja u pitanje teritorijalne celovitosti, suvereniteta i ustavom utvrđenog društvenog uređenja SFRJ mora se smatrati protivustavnim, pa zbog toga i nasilnim.²³ Pritom nasilno ne treba shvatiti samo doslovno – kao upotrebu fizičke sile. Pod nasilnim u tom smislu podrazumeva se i pravno nasilje, koje se upravo ovih dana događa u našoj zemlji – negira se pravni sistem SFRJ, na delu teritorije SFRJ proglašavaju se nevažećim savezni zakoni i jednostrano se, protivno važećem ustavnom poretku, primenjuju jedino republički propisi (suprotni saveznom ustavu i saveznom zakonima). Takvo ponašanje se ne može okarakterisati drugačije nego kao nasilno ugrožavanje svih navedenih vrednosti – teritorijalne celovitosti i suvereniteta, a pogotovu Ustavom utvrđenog društvenog uređenja. Organizovana i ozbiljna država takvo ponašanje sebi ne može da dozvoli. Ona je dužna i ovlašćena, i po pravilima međunarodnog prava i po svojim unutrašnjim propisima, da to onemogući. Jasno je da priroda reakcije države zavisi od stepena ozbiljnosti ugrožavanja navedenih državnih vrednosti. Prvenstveno, na raspolaganju su joj mirna sredstva predviđena Ustavom, pre svega proglašavanje takvih jednostranih odluka neustavnim, odnosno nezakonitim, pred Ustavnim sudom Jugoslavije. Ali, ako nosioci samovoljnog ponašanja odbijaju da se povinuju takvim odlukama i vrte poštovanju prava, ne može se saveznoj državi osporiti pravo da primeni prinudu da bi otklonila nasilne pretnje svom opstanku, odnosno da bi osigurala da se sve promene izvode isključivo na miran i demokratski način, u postupku predviđenom Ustavom.

Faktičko je pitanje prirode i količine sile koju će država da primeni. Naime, država će primeniti onoliko sile koliko je

²³ To proizlazi iz izričitih odredaba čl. 206. Ustava SFRJ, kojima je propisano da republički ustav ne može biti u suprotnosti sa Ustavom SFRJ, a da svi zakoni i drugi propisi moraju biti u saglasnosti sa njim.

neophodno da se spreči nasilje, ali nije sporno da je ovlašćena, ako opasnost nije moguće otkloniti drugim sredstvima prisile, da u takvim slučajevima upotrebi oružane snage. Uostalom, smisao postojanja oružanih snaga jeste da se državi obezbedi kvantum sile neophodne da obezbedi svoje vlastito nesmetano funkcionisanje, odnosno da od sebe otkloni opasnost. Naravno, takvo rezonovanje ne podrazumeva uvek i efektivnu primenu sile – često će biti dovoljna i manifestacija spremnosti države da upotrebi silu da se nerazumni dovedu razumu i vrate poštovanju prava.

Drugačija shvatanja bi bila i teorijski i pravno potpuno nelogična, i značila bi da protiv države svako može nekažnjeno da primenjuje nasilna sredstva. Ne može se očekivati da država mirno trpi vlastito nasilno i protivpravno razaranje. U slučajevima kad druga sredstva ne mogu da obezbede zaštitu teritorijalne celovitosti, suvereniteta i ustavom utvrđenog društvenog uređenja SFRJ, primena sile, po odluci savezne države, takođe je pravno sredstvo i država je, bez sumnje, ovlašćena da u suzbijanju takvih ponašanja upotrebi i svoje snage.²⁴

Zaključna razmatranja

Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija je savezna država sa potpunim međunarodnim subjektivitetom. To ne mogu, pravno, dovesti u pitanje nikakvi jednostrani akti bilo koje republike. Zbog toga su odluke pojedinih republika o nevažnosti propisa savezne države na njihovim teritorijama pravno irelevantne. Jugoslavija postoji kao država i pravno i faktički, odnosi u njoj utvrđeni su Ustavom SFRJ i samo se na Ustavom utvrđeni način mogu menjati. Tako uređena država SFRJ ima jedinstvene oružane snage, koje se sastoje od JNA i Teritorijalne odbrane. Za osnove organizacije, rukovođenje i komandovanje oružanim snagama i druga značajna pitanja koja se tiču oružanih snaga nadležna je federacija, a ostali organi u SFRJ, pa i republike, samo u granicama ovlašćenja utvrđenih Ustavom SFRJ i saveznim propisima.

²⁴ Postupak donošenja odluke o tome takođe je utvrđen saveznim propisima, a Predsedništvo SFRJ ovlašćeno je da naredi upotrebu oružanih snaga u miru – čl. 106, st. 1. t. 5. Zakona o opštenarodnoj odbrani.

To znači da niko u SFRJ nema ovlašćenja da formira, osim milicije, bilo kakve druge oružane sastave van sastava jedinstvenih oružanih snaga SFRJ. Drugim rečima, sve oružane snage koje se ubrzano stvaraju po republikama, sa pravnog stanovišta, potpuno su nelegalne. Legalitet tim snagama ne može obezbediti nikakvo pozivanje na suverenitet republika dokle god postoji država SFRJ. Stvaranje takvih oružanih snaga, ma kako se one nazivale i ma kakvim se organizacionim formama prikrivale, eklatantan je primer nasilja protiv pravne države SFRJ i objektivna pretnja njenom opstanku.

Oružane snage SFRJ, prema izričitim odredbama Ustava SFRJ, štite nezavisnost, suverenitet, teritorijalnu celovitost i Ustavom utvrđeno društveno uređenje SFRJ. Oružane snage su dužne da te funkcije izvršavaju bezuslovno, nezavisno od toga da li su navedene vrednosti ugrožene spoljašnjim ili unutrašnjim činiocima. Smisao formiranja oružanih snaga je da obezbede opstanak države od svakog oblika nasilnog ugrožavanja. U takve oblike ugrožavanja može se ubrojiti i republičko jednostrano uređivanje odnosa iz isključive nadležnosti federacije, kojim se na protivustavan način negira teritorijalna celovitost, suverenitet i Ustavom utvrđeno društveno uređenje savezne države SFRJ. Zbog toga se može smatrati potpuno neosnovanim stanovište da su funkcije oružanih snaga usmerene samo protiv ugrožavanja njenog opstanka spoljnim opasnostima.

Uporedna analiza ustavnih propisa savremenih država za koje vlada nepodeljeno uverenje da su primer demokratskih i pravnih država dokazuje da je, u tom pogledu, SFRJ sasvim na liniji savremenih rešenja u svetu. Nema ozbiljne i organizovane države u svetu koja bi dozvolila postojanje oružanih snaga van jedinstvenih oružanih snaga države. Takođe, nema države koja ne predviđa upotrebu oružanih snaga protiv ugrožavanja svojih osnovnih vrednosti, bez obzira na to da li je to ugrožavanje izazvano spoljnim ili unutrašnjim činiocima. Takva rešenja su nužnost, i ne zavise ni od kakvih ideoloških ili sličnih obeležja. To su osnovni postulati funkcionisanja pravne države i uslov njenog opstanka.

S U M M A R Y

LEGAL ASPECTS OF THE POSITION AND ROLE OF THE ARMED FORCES OF THE S.F.R.Y.

In the current political situation are beside other institutions of the federal state continuously disputed also the Armed Forces of the SFRY. Their very existence is being put under the question mark, and their function is wished to be reduced to the protection and defence of the country against an aggression from abroad.

In the article are analysed the position and functions of the armed forces in the legal system of the SFRY. Based on the analysis of the Constitution and federal legal provisions, the author concludes that only the integrated Armed Forces of the SFRY are the legitimate armed forces of the country. All the other armed formations, except the militia (police) are illegal from the point of view of the legal system of the SFRY. Notwithstanding the manners in which they are formed and organizational forms by which they conceal themselves, such formations cannot be made legal by any legal argument. Objectively seen, the forming of such armed formations is a *sui generis* violation of law and endangers the legal system of the federal state.

Functions of the integrated Armed Forces of the SFRY are prescribed by the Constitution of the SFRY. According to the explicit constitutional prescriptions, the Armed Forces of the SFRY protect the sovereignty, independence, territorial integrity and by the Constitution established social order and system of the SFRY. The source of threat against these values and properties of the social order of the SFRY is not specifically foreseen by any article of the Constitution or by any clause of a law or legal regulation. The Armed Forces of the SFRY are, therefore, obliged and empowered to protect these values from any form of their endangerment, should it come from abroad or resulting from internal factors. The federal state is empowered and obliged to apply all legal means and instruments in its suppressing such behaviour. When peaceful means do not yield necessary results, the federal state is, in its averting the threat that endangers the independence, sovereignty, territorial integrity and by the Constitution established social order, empowered to use also the Armed Forces to this purpose.

By a comparative analysis of solutions contained in the legal system of existing states, the author argues that such attitudes are not a specificity of the SFRY. On the contrary, these states (e.g. the USA and Switzerland) also insist on the principle of existence of integrated armed forces and force their use in averting both the external and internal forms of threat to the existence of the state.

R E S U M E

LES ASPECTS JURIDIQUES ET LE ROLE DES FORCES ARMEES DE LA RSFY

Dans l'état actuel de choses, les institutions fédérales à part, on ne cesse la légalité des forces armées de la RSFY. On met en question même son existence et, concernant la fonction, on la diminue en protection contre l'agression externe.

Dans l'article proposé on fait l'analyse de la position et de la fonction des forces armées dans le système juridique yougoslave. L'auteur, se basant sur la Constitution de la RSFY et sur le règlement fédéral, conclue que les seules forces armées légales en Yougoslavie sont les forces unifiées. Tout autre organisation armée, sauf la milice, est illégale. Sans tenir compte de la forme de création de ces forces paramilitaires, aucun argument juridique ne peut justifier leur légitimité. Objectivement, la formation de ces forces est une forme évidente de violation juridique qui menace l'ordre juridique de l'Etat fédéral.

Les fonctions des forces armées unifiées de la RSFY sont déterminées par la Constitution de la RSFY. Selon les prescriptions formelles constitutionnelles, les forces armées yougoslaves protègent la souveraineté, l'indépendance, l'intégrité territoriale et le système socio-politique constitutionnel de la RSFY. Aucune formulation constitutionnelle ne prévoit la source des menaces de ces valeurs de l'Etat fédéral. Cela signifie que les forces armées doivent protéger ces valeurs contre n'importe quelle forme de menace, indépendamment de la direction de la menace – extérieure ou intérieure. L'Etat fédéral est autorisé et obligé d'appliquer tous les moyens disponibles pour empêcher les troubles. Quand les moyens pacifiques ne donnent pas de résultat, l'Etat fédéral peut employer forces armées.

Faisant l'analyse parallèle des résolutions appliquées dans des systèmes juridiques des Etats modernes, l'auteur a essayé de montrer que les décisions yougoslaves ne sont pas spécifiques seulement pour la Yougoslavie. Au contraire, les Etats modernes (par exemple EUA, Suisse) insistent aussi sur le principe des forces armées unifiées et prévoient leur emploi dans les conflits menaçant l'Etat.

РЕЗЮМЕ

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПОЛОЖЕНИЯ И РОЛИ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ СФРЮ

В актуальной политической ситуации, кроме остальных институтов союзного государства, постоянно оспариваются и вооруженные силы СФРЮ. Ставится под вопрос даже и их существование, а функция сводится к защите от внешней агрессии.

В статье анализируются положение и функция вооруженных сил в правовой системе СФРЮ. На основании анализа действующих положений Конституции СФРЮ и союзных законов автор делает аргументированный вывод, что единственными вооруженными силами в нашей стране являются единые вооруженные силы СФРЮ. Все другие вооруженные формирования, кроме милиции, являются нелегальными с точки зрения правового порядка СФРЮ. Несмотря на то, каким образом они формируются и какими организационными формами они маскируются, никакие правовые аргументы не могут сделать их законными.

Функция единых вооруженных сил СФРЮ утверждается Конституцией СФРЮ. В согласии с ясно выраженными конституционными положениями

вооруженные силы СФРЮ защищают суверенитет, независимость, территориальную целостность и Конституцией утвержденный государственный строй СФРЮ. Ни одним конституционным положением, либо положением любого закона не определяется отдельно источник угрозы этих ценностей союзного государства. Это означает, что вооруженные силы обязаны и уполномочены защищать эти ценности от любых форм угрозы, независимо от того, приходит ли она извне, или возникают по причине внутренних факторов. Союзное государство уполномочено и обязано, с целью предупреждения такого поведения, применять все правовые средства. Когда другие, мирные средства не дают результаты в устранении опасности, угрожающей независимости, суверенитету, территориальную целостность и конституцией утвержденный государственный строй, союзное государство может употребить и вооруженные силы.

Сравнительным анализом решений в правовых системах современных государств автор доказывает, что такая позиция не является спецификой СФРЮ. Напротив, современные государства (на пример, США, Швейцария) также настаивают на принципе единых вооруженных сил и предусматривают их использование при устранении, наряду с внешними, и внутренних форм угрозы существования государства.

Nepoznanice novog svetskog poretka

Dr RANKO PETKOVIĆ

U članku se razmatra verovatno najznačajnije pitanje savremenog sveta – izgradnja novog sistema političkih odnosa u svetu nakon perioda hladnog rata i transformacija i nestajanje bipolarizma. Konstatujući da je, bez obzira na sve nedostatke, stari sistem bipolarizma bio relativno stabilan i predvidljiv, i da je u njemu Evropa imala najduži period mira u svojoj istoriji, autor posebnu pažnju posvećuje alternativama bipolarizma koje se sada javljaju, odnosno unipolarizmu u multipolarizmu. Kao osnovna, u tim razmatranjima postavljaju se pitanja ravnoteže snaga i interesa, reafirmacije Ujedinjenih nacija i sistema bezbednosti u Evropi i, posebno, pravo na intervenciju, koje se *de facto* (nakon rata u Zalivu) legalizovalo u međunarodnim odnosima.

Autor analizira aktuelnu međunarodnu problematiku i sve neizvesnosti koje prate stvaranje novog svetskog poretka. U radu daje pregled najnovijih shvatanja i političke prakse, kao i svoj kritički stav prema njima, posredno ukazujući na značajna pitanja u vezi s budućnošću Jugoslavije, što je izuzetno značajno i može biti korisna osnova za sagledavanje razvoja naše krize, koja je već internacionalizovana. Jugoslavija će, bez sumnje, biti jedan od poligona izgradnje novog svetskog poretka, ili „vrlog novog sveta”, kako mnogi autori, na osnovu Hakslijeve knjige (Aldous Huxley – *The Brave New World*) o budućem svetu, nazivaju sistem međunarodnih odnosa koji se stvara.

Slom sistema bipolarizma, zasnovanog na ideološkoj i političkoj konfrontaciji i nuklearnom paritetu supersila i njihovih vojno-političkih grupacija, pod dejstvom asimetrije u njihovoj ekonomskoj snazi i značajnim prednostima pluralističkih nad monolitnim društvima, stavio je na dnevni red pitanje izgradnje novog svetskog poretka.

Iako je od istorijskog susreta Gorbačova i Regana, u Ženevi 1985. godine, već prošla čitava „petoletka”, još se ne naziru konture međunarodnog sistema koji će zameniti bipolarni blokovski sistem. Najčešće se tvrdi da je razlog tome to što su supersile i članice njihovih vojno-političkih grupacija bile isuviše zaokupljene okončavanjem ere hladnog rata i regulisanjem novih međusobnih odnosa da bi imale dovoljno

energije i vremena da se posvete uspostavljanju novog svetskog poretka, koji je, na neki način, u domenu zahteva i izazova 21. veka.

To objašnjenje se može samo delimično prihvatiti, jer razgradnja starog poretka, u stvari, znači početak izgradnje novog poretka. Zbog toga bi se pre moglo reći da je na stvaranje vakuuma između jednog sistema odnosa, koji je prestao da postoji, i novog sistema odnosa, koji tek treba da nastane, naročito uticalo nekoliko okolnosti.

Prvo, slom sistema bipolarizma suočio je vodeće svetske sile, pa i čitav svet, sa kompleksom novih problema bez čijeg se rešavanja ili saniranja objektivno ne može postaviti kamen temeljac novog svetskog poretka:

a) vodeća evropska sila, SR Nemačka, ali i druge svetske i evropske sile, posebno SAD, SSSR, Francuska i Velika Britanija, morale su da se posvete dogovornom regulisanju političkih, pravnih, vojnostrateških i drugih pitanja ujedinjenja dveju nemačkih država;

b) izbijanje rata u Zalivu dovelo je do angažovanja vodećih svetskih sila i Organizacije ujedinjenih nacija u rešavanju komplikovanih vojnih, političkih i ekonomskih pitanja na Bliskom i Srednjem istoku. U toku krize u Zalivu – u kojoj su učestvovala i u čiji su rasplet bile uključene velike svetske sile, stalne članice Saveta bezbednosti UN, zemlje Evropske zajednice, Japan, arapske i druge susedne zemlje, članice Islamske konferencije i Pokreta nesvrstanosti – gotovo svi drugi međunarodni problemi bili su potisnuti na marginu svetskih zbivanja;

c) teškoće vezane za prelazak zemalja istočne i jugoistočne Evrope iz jednopartijskih sistema u pluralistička društva i na tržišnu privredu, praćene razgorevanjem nacionalističkih programa i strasti u mnogonacionalnim i mešovitim etničkim sredinama, dovele su do stvaranja žarišta nestabilnosti i krize, pa i mogućnosti izbijanja ratnih sukoba na evropskom prostoru, što se nije moglo ni zamisliti u vreme bipolarizma i tzv. ravnoteže straha.

Drugo, poremećeni odnosi snaga u svetu i protivurečni interesi vodećih svetskih sila ne samo da su otežali već su i onemogućili da se brzo i lako priđe koncipiranju novog svetskog poretka koji bi mogao da izrazi i apsolvira njihove posebne i zajedničke interese i vizije:

a) iako su počele pregovore kao ravnopravni partneri, vremenom se pokazalo da dve supersile nisu u faktički ravnopravnom položaju, odnosno da je SSSR strana koja je izgubila svoju sferu interesa na isteku hladnog rata, a SAD sila koja je iz blokovske konfrontacije izašla kao pobednik. Ali, uprkos tome, SSSR ne može biti „otpisan” iz procesa izgradnje novog svetskog poretka, jer je i dalje nuklearna supersila i zemlja koja raspolaže ogromnim demografskim, teritorijalnim i ekonomskim resursima. Otuda, dok se ne razjasni sadašnja kontroverzna situacija u SSSR-u, ni s njim, ni bez njega nije moguća izgradnja novog svetskog poretka;

b) mada povezane savezničkim vezama i mnogim zajedničkim ideološkim, političkim, ekonomskim i vojnostrateškim interesima, vodeće zapadne sile – SAD, Japan, Zapadna Evropa, u mnogim sferama međusobnih odnosa, pa i u uzajamnim svetskim aspiracijama, sve češće i sve više dolaze u koliziju. Posebnu ulogu u tome ima proces osamostaljivanja i ekonomskog jačanja Zapadne Evrope. Pri tome, jačanje liderskih ambicija SAD, naročito posle „trijumfalne” vojne intervencije u Zalivu, prati relativno, pa i apsolutno opadanje ekonomske moći SAD u odnosu na glavne partnere iz zapadne alijanse – Zapadnu Evropu i Japan. Stoga, čak i kada se radi o tako bliskim saveznicima i proverenim prijateljima, teško se može zamisliti svetski poredak koji može da apsorbuje i pomiri njihove posebne interese;

c) okolnost da su u okončavanju hladnog rata i stvaranju novog međunarodnog poretka zemlje u razvoju, odnosno zemlje „trećeg sveta” u potpunosti gurnute na marginu ne znači da su zbrisane sa političke karte sveta. U vreme sve veće političke, vojnostrateške, ekonomske i ekološke međuzavisnosti nemoguće je graditi novi svetski poredak bez uvažavanja opravdanih revandikacija i interesa zemalja u razvoju, koje u međunarodnoj zajednici obuhvataju većinu suverenih država i svetskog stanovništva. Svaki svetski poredak, ukoliko to jeste i želi da bude, mora da počiva na stabilnosti, odnosno to nikako ne bi mogao da bude na duži rok onaj koji bi počivao i funkcionisao samo na učešću razvijenih zemalja.

Kada imamo u vidu i neke druge, slične argumente, jasno je zašto se još ne naziru konture novog svetskog poretka iako

se o njemu veoma mnogo govori i piše, pa i to što se još ne zna na kojim načelima i uporišnim tačkama bi trebalo da se zasniva. Upravo zato, svedoci smo parcijalnih, najčešće regionalnih i subregionalnih projekata, koji mogu, ali i ne moraju, da budu sinhroni delovi novog međunarodnog poretka. Neki od njih su započeti još u doba blokovske konfrontacije sa ciljem da budu tačke oslonca jedne grupe zemalja, dok se neki lansiraju u okviru euforije do koje je dovelo okončanje hladnog rata ili, na primer, trijumf u ratu u Zalivu. U prvom slučaju može se govoriti o genezi Evropske zajednice i njenom nastojanju da postane okosnica novog, integrisanog, ekonomskog, političkog i pravnog prostora u Evropi. Nešto šire, ali i manje utemeljene pretenzije da izraste u evropski sistem bezbednosti i saradnje ima KEBS, koji je usvajanjem Pariske povelje o novoj Evropi dobio nove prerogative. Premda je evropski prostor još razdobljen i opterećen novim protivurečnostima, može se smatrati da bi proširenjem Evropske zajednice i daljim funkcionalnim usavršavanjem KEBS-a te evropske institucije mogle da budu „beočug” budućeg novog svetskog poretka, iako bi to njihov neizbežni i objektivni evrocentrizam morao dovesti u sumnju. U drugom slučaju radi se o uspostavljanju novog poretka na Bliskom i Srednjem istoku nakon pobeđe multinacionalne koalicije, na čelu sa SAD, u ratu u Zalivu. Ne odbacujući *a priori* potrebu za uspostavljanjem stabilnosti u trusnom području kakvo je Bliski, odnosno Srednji istok, pa samim tim i za izgradnjom novog poretka na kojem bi ta stabilnost počivala, mora se uzeti u obzir činjenica da svaki poredak koji grade pobedničke sile prvenstveno odgovara njihovim interesima. Otuda se unapred može izraziti opravdana sumnja da bi novi poredak na Bliskom i Srednjem istoku mogao da čini koherentnu celinu sa novim sistemom međunarodnih odnosa koji bi odgovarao interesima i težnjama čitave međunarodne zajednice. Međutim, uvažavajući složenost i protivurečnost savremenog sveta ne može se poći ni od pretpostavke da se novi svetski poredak može graditi u diskontinuitetu sa realnošću, postojećim interesima, institucijama, procesima i tendencijama razvoja na prelazu iz 20. u 21. vek.

UNIPOLARIZAM, BIPOLARIZAM, MULTIPOLARIZAM

Iako je paradoksalno, sve je više onih koji žale za starim dobrim vremenima – bipolarizma! Naime, u eri bipolarne podele u međunarodnim odnosima svet je, podeljen na Istočni i Zapadni blok, odlično funkcionisao, jer se u njemu sve moglo pravovremeno predvideti i planirati. Sada, posle razbijanja bipolarizma, iz jednog organizovanog sistema, koji je funkcionisao, svet je ušao u jedan „nesistem“, koji ne funkcioniše. Sve je to razlog da se razmišlja o novom svetskom poretku, za koji još niko pouzdano ne može kazati kako treba da izgleda, na koji način da funkcioniše, čijim interesima da služi. Jednostavno, svetski poredak koji je počivao na bipolarizmu više ne postoji, pa je neophodno izmisliti i uspostaviti novi svetski poredak kojim će se sprečiti kaos.

Argumentovano se može potkrepiti teza da svet ide u pravcu uspostavljanja unipolarnog sistema, na čijem će se „komandnom mostu“ nalaziti SAD. Smatra se da su SAD izašle kao pobednik iz blokovske konfrontacije koja je trajala više decenija, pošto je Istočni blok doživeo slom, a druga supersila – SSSR, dospela u katastrofalan ekonomski položaj, na rub raspada. Svoju superiornu vojnu moć SAD upravo su potvrdile na čelu multilateralne koalicije u ratu u Zalivu, a uz to su, još uvek, najveća ekonomska sila sveta.

Navedene argumente je teško osporiti, ali bi im se, svakako, moglo ponešto pridodati. Na primer, nameće se pitanje kako bi funkcionisao unipolarni sistem kada SAD, bez obzira na to što su najveća i najjača sila u savremenom svetu, imaju naspram sebe još, u suštini, netaknuto nuklearno naoružanje Sovjetskog Saveza, sve moćnije ekonomske partnere i rivale, kao što su Zapadna Evropa i Japan, i sve nezadovoljniji i uskomešaniji „treći svet“. Svemu tome mogu se dodati podaci koji pokazuju da su SAD u svom spektakularnom ekonomskom i tehnološkom razvoju gotovo dostigle zenit, posle čega bi trebalo očekivati njihovo relativno opadanje u odnosu na druge centre ekonomske moći u svetu koji još imaju mnogo prostora za dalji uspon i razvoj. Iako se sada ništa u svetu ne može dogoditi bez SAD ili protiv njih, isto tako je izvesno da one malo šta mogu same učiniti u svetu u kojem se povećava broj njihovih partnera i rivala. U vreme kada se čini da im je

na samom domaku *Pax Americana*, možda je uspostavljanje njihove svetske vladavine ipak dalje nego što je ikada bilo u stoleću koje je na izmaku.

Bipolarizam je doživeo slom raspadom Istočnog bloka i završetkom hladnog rata, ali se u nekim značajnim elementima ipak zadržao: još funkcioniše u bilateralnom pregovaračkom dijalogu SSSR – SAD, ima presudan značaj za proces donošenja odluka u Savetu bezbednosti UN koje se tiču čitave međunarodne zajednice, i uticajan je u sistemu i radu KEBS-a. Iako se to političko i institucionalno prisustvo bipolarizma u međunarodnim odnosima ne sme zanemariti, njegovu materijalnu osnovu čini okolnost da su SSSR i SAD još dve najveće svetske nuklearne sile.

Bez obzira na to što se SSSR ne može otpisati zbog veličine svoje teritorije, demografskih potencijala, objektivnih ekonomskih mogućnosti, kao i istorijske uloge, ipak se zbog ekonomskog kolapsa, političkih i međunacionalnih sukoba ne može stavljati u istu ravan sa Sjedinjenim Američkim Državama. Otuda, najbliže je istini zaključak da je klasični bipolarizam iz doba hladnoga rata doživeo slom, ali da jedna varijanta deformisanog i erodirajućeg bipolarizma još postoji i funkcioniše. Na dalje opadanje uticaja i dometa bipolarizma naročito snažno deluje pojava novih centara moći, kojima nije u interesu da o svetskim poslovima odlučuju samo dve supersile.

Iako se svet trenutno razapinja između prepuklog bipolarizma i prenapregnutog unipolarizma, nalazi se, u stvari, u procesu jačanja uporišnih tačaka multipolarizma. Na stanje i odnose u svetu, osim ojačanih SAD i oslabljenog SSSR, sve više utiču zemlje Evropske zajednice i Japan, koji su u snažnom ekonomskom usponu. Ali, sve što se sada zbiva ili se može desiti u svetu ne može se objasniti niti iscrpeti nabranjem tih pet značajnih centara moći, već se njima moraju pridodati i drugi snažni politički i ekonomski činoci, kao što su Kina, Indija, Brazil, Indonezija, Malezija, Nigerija, petrolejske zemlje, novoindustrijalizovane zemlje, kao i zemlje koje spadaju u nestabilna područja „trećeg sveta”.

Sve to znači da stvarna slika sveta nije i ne može biti ni jednodimenzionalna ni dvodimenzionalna, već je objektivno multidimenzionalna i policentrična. Upravo zbog toga što se posle sloma bipolarizma svet sve više pojavljuje onakav kakav

objektivno jeste – policentričan i multidimenzionalan, stiče se utisak, da se nalazi na rubu haosa. Taj vapaj za redom, taj žal za vremenima kada su dva blokovska punkta moći bila „izvrstan” regulator funkcionisanja međunarodne zajednice ne znači da se u fazi sve veće multipolarnosti treba prepustiti metežu i haosu i da ne treba težiti uspostavljanju jednog novog međunarodnog poretka. Ali, treba znati da uporišne tačke za uspostavljanje tog novog međunarodnog poretka već postoje u sistemu Ujedinjenih nacija, u regionalnim sistemima bezbednosti i saradnje, kao što su KEBS u Evropi, ASEAN u Aziji i OAJ u Africi, i da, u isto vreme, sve veći značaj dobijaju ekonomske integracije tipa Evropske zajednice. Pri tome se mora imati u vidu i to da svetska bezbednost ne zavisi samo od institucija koje služe tom cilju već i od rešavanja otvorenih globalnih i regionalnih pitanja, među kojima ona iz domena ekonomske saradnje imaju prvorazredan značaj.

RAVNOTEŽA SNAGA ILI RAVNOTEŽA INTERESA

U poslednje vreme politički rečnik je obogaćen novim pojmom: *ravnoteža interesa*. Oni koji ga upotrebljavaju još nisu objasnili šta se pod njim podrazumeva, a još manje da li je njegovo ostvarivanje uopšte moguće. Uostalom, nije ni prvi ni poslednji put da neki novi pojam prvo uđe u političku praksu, pa da se tek onda daje konačan sud o njegovoj „upotrebnoj vrednosti”, pa i samoj terminološkoj i političkoj sudbini.

Pojam *ravnoteža interesa*, u savremenom međunarodnom kontekstu, pojavljuje se kao pandan pojmu *ravnoteža snaga*. To znači da u razjašnjavanju suštine i sudbine pojma ravnoteže interesa treba poći od pojma ravnoteže snaga, o kojem su napisani tomovi knjiga. Naime, pojam *ravnoteže snaga* „ušao” je u operativnu političku upotrebu u Evropi i svetu u 19. veku, iako je faktički bio prisutan u političkoj istoriji još od najdavnijih vremena. Razloge za to treba tražiti u sve većoj međuzavisnosti sveta, nastaloj pod dejstvom prve industrijske revolucije.

Kao što je neravnoteža u odnosima snaga značila da postoji sila ili sile koje su u stanju da krenu u osvajanja tuđih

zemalja i teritorija sa izgledima na uspeh, zahvaljujući materijalnim prednostima kojima raspolažu, tako je ravnoteža snaga trebalo da bude sistem ili instrument za obezbeđivanje mira. Stvaranjem političkih saveza i vojnih koalicija velike sile su nastojale da onemoguće bilo koju od njih da, na osnovu prednosti u vojnoj i materijalnoj snazi, započne rat ili ostvari dominaciju u evropskom i širem svetskom prostoru. Ravnoteža snaga, upravo zbog toga, podrazumeva rešavanje problema više pregovorima, nego vojnim sredstvima. Iako je i u 19. veku, nazvanom „zlatnim vekom ravnoteže snaga”, bilo sukoba i ratova, ipak se smatra da je u odnosu na ranija istorijska razdoblja, pa i vreme koje je usledilo, on bio epoha mira i stabilnosti.

Pošto se retko događa da dve sile ili grupe sila imaju po automatizmu uravnoteženu moć u vojnoj i ekonomskoj sferi, kao osnovnim instrumentima sile, sistem ravnoteže snaga podrazumeva usaglašavanje interesa različitih država, stvaranje njihovih političkih i vojnih saveza, kao i pregovore suparničkih vojnih i političkih koalicija radi razgraničavanja sfera uticaja. Premda može izgledati da sistem ravnoteže snaga, kao sredstvo za onemogućivanje rata i kao stimulans za pregovaranja i sporazumevanje, čini ustanovu koja zaslužuje svaku pohvalu, ne treba zanemariti ni mnoge njegove negativne implikacije i konsekvence. Pre svega, sistem ravnoteže snaga čini dinamičku kategoriju, čije je svojstvo da sama potire cilj kojem teži: uspostavljanje stabilnog poretka mira. Ravnoteža snaga neizbežno inklinira neravnoteži, jer većina njenih aktera, ponekad i svi, nastoje da spreče neravnotežu u korist suparničke sile ili sila, uz istovremenu težnju da je obezbede u svoju korist. Čim jedna ili druga strana zadobije prednost, ona nastoji da je iskoristi u odnosu na suparničku stranu, pa umesto nestabilnog ili varljivog mira dolazi do sukoba ili rata. Na primer, nakon „zlatnog doba ravnoteže snaga” u 19. veku usledila su dva svetska rata u 20. veku. Sem toga, sistem ravnoteže snaga podrazumeva i pretpostavlja odnose neravnopravnosti, jer je oružana i druga materijalna moć osnovni instrument za regulisanje odnosa između sila koje su članice koalicija, a još više u politici prema svim drugim zemljama, koje su svedene na objekt njihovih interesa. Doba Svete alijanse to najbolje potvrđuje: to je bilo „zlatno doba” ravno-

teže snaga, ali i sfera interesa, mešanja u unutrašnje poslove drugih naroda i prava jačega.

Nakon dva svetska rata mnogi teoretičari međunarodnog prava su jakim argumentima osporavali valjanost sistema ravnoteže snaga u borbi za otklanjanje ratne opasnosti, polajući nadu u efikasnost sistema kolektivne bezbednosti, koji je trebalo da ga zameni „za sva vremena”. Ali, budući da je Društvo naroda doživelo krah, a da je sistem kolektivne bezbednosti Ujedinjenih nacija ostao mrtvo slovo na papiru, nije preostalo ništa drugo već da se uspostavljanjem i održavanjem ravnoteže snaga sprečava izbijanje novog rata.

Posleratno vreme, vreme blokovske podele i hladnog rata tipičan su period ravnoteže snaga u novim međunarodnim okolnostima, kojima su posebno obeležje dala dva činioca: supersile i nuklearno oružje. Dve supersile su skoncentrisale ogromnu vojnu i drugu materijalnu moć tako da su bile u stanju da sve ostale velike sile, pa i mnoge druge zemlje, uključe u sistem ostvarivanja svojih globalnih pretenzija – od podele sveta na dve sfere interesa do uspostavljanja vlastite dominacije nad čitavim svetom. Zahvaljujući sopstvenoj moći i potencijalima saveznih sila, okupljenih u Varšavskom ugovoru i NATO, supersile bi ostvarile jedan od navedenih ciljeva, bez obzira na rizik od novog oružanog sukoba, da ih jedan od glavnih instrumenata njihove moći – nuklearno oružje, istovremeno nije u tome sprečavalo. Na taj način je nuklearno oružje postalo osnovni element i instrument ravnoteže snaga u periodu hladnog rata i blokovske podele sveta. U svim drugim elementima ravnoteža snaga supersila i njihovih vojno-političkih grupacija nije bila ili nije morala biti simetrična, bila je ili je mogla biti u očitoj neravnoteži (na primer, u domenu ekonomske moći), ali je bila nesumnjivo postignuta na duži rok ili „za svagda” u faktičkoj situaciji da obe strane mogu da uzvrate sveuništavajućim nuklearnim udarom. Tako je, prvi put od kada je postala regulator stanja u međunarodnim odnosima, ravnoteža snaga dobila element stabilnosti zahvaljujući nuklearnom paritetu. Ravnoteža snaga je postala ravnoteža straha. Oba ta njena svojstva bila su potvrđena u eri hladnog rata: ravnoteža snaga zasnovana na paritetu nuklearne moći sprečavala je bilo kog aktera da stupi u rat koji bi nužno bio nuklearni, pa bi neizbežno doveo do

sveopšteg uništenja, ali je, istovremeno, neprekidno „podgrevala” opasnost od nuklearnog rata, jer se trka u naoružavanju nastavljala i pojačavala.

Kada je postalo izvesno da se nacionalni interesi i ciljevi više ne mogu efikasno ostvarivati oružjem i ratom, kao u svim prethodnim nenuklearnim vremenima, velike sile su otpočele sa pregovorima, zatvarajući dosije hladnog rata i otvarajući eru pregovaranja i sporazumevanja. U toj novoj eri, na pragu 21. veka, nacionalni interesi i ciljevi, umesto snagom oružja, biće ostvarivani instrumentima ekonomske i tehnološke moći. Da nije u pitanju teorijska konstrukcija ili futuristička pretpostavka pokazale su dramatične promene u Istočnoj Evropi. Uprkos nuklearnom paritetu, usled ogromne asimetrije u ekonomskoj i tehnološkoj moći, raspala se istočna sfera interesa na evropskom prostoru, koja je nastala kao rezultat drugog svetskog rata i opstala kao „ideološko nedonošče” hladnog rata. U okviru toga, stvaraju se istorijske pretpostavke da prevaziđeni i neadekvatni sistem ravnoteže snaga zameni sistem ravnoteže interesa. Neke od njih su:

1. najvažniji cilj procesa pregovaranja i sporazumevanja velikih sila, a moglo bi se reći i čovečanstva, jeste zaustavljanje trke u nuklearnom naoružavanju, uništavanje i zabrana proizvodnje nuklearnog oružja. Pod pretpostavkom da će do toga i doći, nestalo bi nuklearnog pariteta kao elementa stabilnosti sistema ravnoteže snaga, pa bi sadašnji i budući deбаланси u odnosima snaga velikih sila mogli dovesti do novih sukoba, pa i ratova među njima. Umesto stabilnog poretka mira, kojem čovečanstvo teži i za koji su već stvoreni neki značajni preduslovi, svet bi se mogao vratiti u vreme za koje je smatrano da je prevaziđeno;

2. moglo bi se pretpostaviti da se nuklearne sile, uprkos izjašnjavanju za potpunu zabranu posedovanja i proizvodnje nuklearnog oružja, odluče da očuvaju onaj minimum koji „garantuje” mogućnost uzvratnog udara. Nuklearni paritet bi bio sačuvan na strogo utvrđenim i kontrolisanim „minimalnim” količinama nuklearnog oružja, čime bi ono i dalje ostalo činilac stabilnosti u sistemu ravnoteže snaga Ali, sve dok postoji, nuklearno oružje bi sačuvalo svojstvo činioca straha i opasnosti za čitav svet. Ako se mirovni poredak gradi na poverenju, postojanje nuklearnog oružja bi bilo trajni pokazatelj nepove-

renja. Velika diskrepanca između nuklearnog pariteta i faktičke neravnoteže snaga u svim ostalim domenima, a naročito u sferi ekonomskog i tehnološkog razvoja, mogla bi da ima različite negativne reperkusije;

3. ukoliko bi se sistem ravnoteže snaga u budućnosti, umesto na snazi oružja, gradio na uticaju i dejstvu ekonomskih i tehnoloških činilaca, velike ekonomske i tehnološke sile bi mogle da uspostave svoju dominaciju nad svetom. Odnosno, mogli bismo biti svedoci njihovog međusobnog sukobljavanja ili stvaranja njihovih koalicija radi podele sfera uticaja i, u krajnjem, sticanja svetske moći. U tom slučaju, bez oružja, međunarodni poredak bi u suštini bio prožet protivurečnostima istog ili sličnog karaktera kao u vreme kada je ono određivalo sudbinu raznih zemalja, pa i sveta u celini.

Pošto se ni sistem kolektivne bezbednosti, ni sistem ravnoteže snaga nisu potvrdili pred istorijom, malo je verovatno da bi mogli biti model koji je primenljiv u vremenu koje dolazi. Prihvatanje sistema ravnoteže interesa još može izgledati gotovo utopističko, ali se već stvaraju uslovi i jasno se pokazuje da se ni veliki debalansi sa kojima se svet sada suočava u vojnoj, ekonomskoj i političkoj sferi, pa i mnoga konkretna pitanja, ne mogu rešavati bez uvažavanja interesa svih zainteresovanih činilaca. Te i druge okolnosti pokazuju da prelazak sa sistema ravnoteže snaga, primenjivan u vreme kada je vojna moć bila osnovni instrument za ostvarivanje nacionalnih pretenzija, na sistem ravnoteže interesa ne postoji samo u sferi „lepih želja” onih koji su u neravnopravnom položaju, već da odgovara zahtevima i izazovima sveta koji se stvara i integriše pod dejstvom naučne i tehnološke revolucije.

REAFIRMACIJA UJEDINJENIH NACIJA

Velike promene u delovanju Ujedinjenih nacija nagovestene su prvim spektakularnim susretom lidera dveju supersila – Gorbačova i Regana u Ženevi 1985. godine. Njihova saglasnost da je nastavljanje trke u nuklearnom naoružavanju i obezbeđivanju vojne premoći izgubilo smisao podrazumevala je i reafirmaciju uloge i pregovaračkog i mirotvoračkog svet-skog foruma kao što su Ujedinjene nacije. Pri tome je bilo izvesno da će se prevogori supersila neizbežno kretati u

bilateralnim okvirima, ali da će se one, takođe neizbežno, sve više suočavati s tim da moraju koristiti mehanizme Ujedinjenih nacija radi ostvarivanja dogovora i sporazuma i, konačno, da će za mnoge od njih morati da traže „paraf” Ujedinjenih nacija radi njihovog političkog i moralnog kredibiliteta. Tako su, sporazumima i aranžmanima u oblasti nuklearnog i konvencionalnog razoružavanja i rešavanja tzv. regionalnih kriza mirnim putem, supersile „otvorile vrata” većem angažovanju Ujedinjenih nacija u tim i drugim oblastima.

Osnovana je pretpostavka da će sadašnje i buduće delovanje Ujedinjenih nacija u oblasti očuvanja mira i bezbednosti biti uspešnije, jer je podstaknuto, a u krajnjem i omogućeno, saglasnošću supersila. Kriza u Persijskom zalivu, izazvana iračkom okupacijom i aneksijom Kuvajta, pokazala je da se Ujedinjene nacije nalaze na putu preporoda. Prvi put od kada postoje Ujedinjene nacije, Savet bezbednosti je počeo da deluje onako kako su zamislili tvorci Povelje UN – u skladu sa njenim slovom i duhom! U vezi s iračkom agresijom i njenim posledicama, Savet bezbednosti je izglasao više značajnih rezolucija – jednoglasno! To je bilo nezamislivo u doba hladnog rata, jer bi se među stalnim članicama Saveta bezbednosti uvek našla jedna ili više njih koje bi stavljanjem veta sprečile preduzimanje bilo kakve akcije protiv agresora. Još je u živom sećanju dugogodišnji iračko-iranski rat, koji je Savet bezbednosti nemoćno posmatrao, nemajući mogućnosti čak ni da ustanovi ko je agresor, a ko žrtva agresije, što spada u jednu od njegovih elementarnih obaveza i dužnosti. Sada je on, osim toga što je jednoglasno osudio nosioca agresije i zatražio uspostavljanje nezavisnosti i teritorijalnog integriteta Kuvajta, izglasao sprovođenje ekonomskih i vojnih sankcija protiv Iraka, koje su u potpunosti sprovedene.

Može se očekivati da će Ujedinjenje nacije postepeno dobiti značajniju ulogu i u procesu razoružavanja. Za sada glavnu reč u toj oblasti još vode sile koje su bile nosioci trke u naoružavanju, ali se približava vreme kada će Ujedinjene nacije biti pozvane da stave svoj „paraf” na velike aranžmane o smanjivanju nuklearnog i konvencionalnog naoružanja, zabrani proizvodnje i upotrebe hemijskog oružja, sveobuhvatnoj zabrani nuklearnih proba itd. Premda će pitanje mira i bezbednosti i dalje biti primarno u okvirima OUN, novi ili „drugi život” Ujedinjenih nacija trebalo bi da obeleži veće

angažovanje u ekonomskim i socijalnim pitanjima, zaštiti prirodne okoline i unapređivanju ljudskih prava. U okviru toga će se postaviti i pitanje da li je sadašnji mehanizam Ujedinjenih nacija, ustrojen pre skoro pola veka, podoban i pogodan da uspešno odgovori zahtevima i izazovima 21. veka.

SISTEMI BEZBEDNOSTI U EVROPI

U drugoj polovini 20. veka rat je mogao izbiti u bilo kojem delu sveta, sem u Evropi. Ne zato što je ona bila idilična oaza mira, već zbog toga što bi u Evropi, prepunoj nuklearnog oružja, ratni sukob između dva do zuba naoružana vojna bloka neizbežno doveo do uništenja sveta. Međutim, sada smo svedoci paradoksalne situacije da su popuštanje zategnutosti u Evropi, raspad blokovske podele i prestanak blokovske konfrontacije otvorili vrata Evrope i za moguće ratne sukobe. Ne zbog toga što se Evropa „zaželela” ratova, koji su sastavni deo njene starije i novije istorije, već zato što se pretpostavlja da bi se ubuduće i na njenom tlu mogli voditi tzv. lokalni ratovi, kakvih je u periodu posle drugog svetskog rata najviše bilo u Aziji, Africi i Latinskoj Americi. Otuda se postavlja pitanje šta je bolje za Evropu: vreme blokovske podele i konfrontacije, kada je nuklearnim projektilima bila prinuđena da po svaku cenu čuva mir, ili vreme raspada bipolarizma, koje je suočava s mogućnošću otvaranja lokalnih žarišta krize na kojima može da progovori i oružje. U doba blokovske podele i konfrontacije Evropa se razapinjala između bolesnog i krhkog mira i opasnosti od sveopšteg uništenja. S obzirom na to, sadašnja situacija je ipak mnogo bolja i pored realne mogućnosti za izbijanje lokalnih sukoba. Naime, uglavnom je otklonjena mogućnost izbijanja velikog nuklearnog sukoba, dok eventualni i sada realno mogući lokalni ratovi mogu biti predupređeni i lokalizovani. Jer, stanje se dvostruko izmenilo. Uspostavljanje pregovaračkog kontakta između SSSR-a i SAD i proces popuštanja međunarodne zategnutosti doveli su i do povećavanja njihove kooperativnosti u Ujedinjenim nacijama, a time i do uočljive rehabilitacije značaja i uloge svetske organizacije. Istovremeno, došlo je do razbijanja svojevrsnog blokovskog protektorata nad Evropom, pa su se realno stvorile mogućnosti za angažovanje i delovanje OUN, kao čuvara

mira i bezbednosti u evropskom prostoru. Kao što je bilo moguće angažovanje i delovanje OUN u Kašmiru i Kongu, u Koreji i Persijskom zalivu, sada bi se ona mogla pojaviti kao činilac i u rešavanju eventualnih kriza koje bi mogle da proizađu iz nestabilnih prilika u Istočnoj Evropi i na Balkanu. Taj „povratak” OUN u Evropu trebalo bi pozdraviti, uprkos razlozima kojima on može biti motivisan.

Kada se radi o KEBS-u, pogrešno je umanjivati, ali i preuveličavati njegov značaj u sferi održavanja mira i bezbednosti u Evropi. U doba blokovske podele, odigrao je značajnu političku i psihološku ulogu u procesu zbližavanja Istoka i Zapada i promovisanju sveevropskih interesa, a u novoj evropskoj situaciji došlo je do proširivanja mehanizma, pa i nadležnosti KEBS-a u sferi očuvanja mira i bezbednosti. Iako je time dobio više atributa specifičnog sistema bezbednosti u Evropi, ipak se ne može očekivati da je sposoban i spreman za eventualne „operativne” funkcije na tom planu. Za sada KEBS više oličava, pa i uspostavlja sistem vrednosti i normi kojih treba da se pridržavaju zemlje članice u međusobnim odnosima i u okviru unapređivanja bezbednosti i saradnje u Evropi. O njegovoj ulozi i sudbini odlučivaće oni koji smatraju da on treba da se razvije u institucionalizovan i efikasan instrument unapređivanja i zaštite novog poretka u Evropi, ali i oni koji mu dodeljuju mnogo skromniju ulogu, naročito u sferi bezbednosti, smatrajući da o njoj treba da brinu one organizacije kojima je to prvorazredan „profesionalni” zadatak.

Za veliki deo zapadne javnosti NATO jeste i treba da bude glavni oslonac i nosilac bezbednosti na evropskom prostoru. Silazak sa scene Varšavskog ugovora pobornici NATO ne smatraju dovoljnim i ubedljivim razlogom da se i taj vojno-politički savez povuče u muzej starina jednostavno zbog toga što je Varšavski ugovor doživeo slom, dok se NATO nalazi upravo u zenitu. Primedba da je NATO izgubio neprijatelja zbog koga je stvoren – svetski komunizam, iza kojeg je stajao staljinističko-brežnjevljevski SSSR, lako se odbacuje tvrdnjom da Sovjetski Savez još raspolaže gotovo netaknutom nuklearnom silom i, što je još gore, da se ne zna u čijim sve rukama, u budućnosti može da se nađe to nuklearno oružje. Na osnovu takvog rezonovanja, u stilu „zlu ne trebalo”, NATO bi trebalo da ostane u Evropi *ad kalendas grekas*. Ali, nastaju okolnosti koje, hteli ili ne, nagoveštavaju da bi moglo doći do faktičkog umanjivanja značaja

i uloge NATO u evropskom sistemu bezbednosti. Proces osamostaljivanja Evrope i sve razgovetnije oblikovanje njenih specifičnih interesa na globalnom planu deluje protiv sistema bezbednosti kakav je NATO, čije su dimenzije i kapaciteti bili primereni drugom vremenu i drugačijem odnosu snaga, posebno na relaciji Evropa-SAD, koji je pretrpeo značajne promene. Pri tome, nije bez značaja ni to da NATO, normativno i strategijski ustrojen tako da vidi samo jednog neprijatelja – Istočni blok i SSSR, nije operativno prilagođen za eventualno „gašenje” ratnih požara u Istočnoj Evropi i na Balkanu.

Zemlje Evropske zajednice, koje su stvarni gazda u Evropi, sve više razmišljaju o sistemu bezbednosti koji bi nosio njihov zaštitni znak, ne samo zbog toga da bi se dokrajčile priče da su one džin na ekonomskom, a patuljak na vojnom polju i ne samo zbog toga da bi se one i na tom planu počele osamostaljivati u odnosu na SAD već i zato da bi dobile relativno manji, ali podobniji instrument za predupređivanje i gašenje eventualnih kriznih žarišta u Evropi. To znači da su i nova evropska situacija, osamostaljivanje Evrope u odnosu na SAD i pojava nestabilnosti u pojedinim delovima Evrope doprineli da se reaktivira ideja o osposobljavanju Zapadnoevropske unije za nosioca i čuvara bezbednosti u Evropi.

Zapadnoevropska unija je stvorena 1954. godine, a u njenom sastavu se nalazi devet zemalja (Velika Britanija, Francuska, SR Nemačka, Holandija, Belgija, Luksemburg, Italija, Španija, Portugal). Međutim, njene prerogative i funkcije, kao vojnog saveza zapadnoevropskih zemalja, više su bile u zamislima i debatama nego u praksi, jer se duplirala sa NATO. Sada se situacija izmenila, pa bi u njoj Evropa ili, preciznije, Zapadna Evropa, odnosno Evropa čiju moć, pa i sudbinu sve više oličava Evropska zajednica, prvi put dobila svoj sopstveni instrument bezbednosti koji bi bio spreman i sposoban da služi za nepoželjne, ali možda neizbežne interne evropske potrebe.

PRAVO NA INTERVENCIJU

Donedavno je nemešanje u unutrašnje poslove država bilo osnov savremenog međunarodnog poretka, utemeljenog na Povelji Ujedinjenih nacija. Sada, posebno u vezi sa

„slučajem Jugoslavije”, dolaze do izražaja shvatanja koja pojedinim međunarodnim institucijama, nadležnim i nenadležnim za pitanja mira i bezbednosti, pa i pojedinim skupinama država, daju za pravo da se umešaju u unutrašnje poslove bilo koje države ukoliko ocene da zbivanja u njoj mogu da ugroze mir i stabilnost u geopolitičkom prostoru u kojem se nalaze.

U istoriji mnogo primera potvrđuje da su se jači uvek mešali u unutrašnje poslove slabijih. U doba Svete alijanse, u 19. veku, mešanje u unutrašnje poslove drugih država (u ime „pravde hrišćanskog milosrđa i mira”) bilo je čak „ozakonjeno” time što su države koje su njoj pripadale imale „pravo” da silom intervenišu u unutrašnje poslove bilo koje države u kojoj bi se začeli revolucionarni procesi koji bi mogli da ugroze pozicije i interese „sindikata kraljeva”. Otuda, uspostavljanje novih centara moći u svetu, koji sada „kolo vode”, unekoliko podseća na vreme Svete alijanse, i to ne samo na prvi pogled i ne samo po nekim spoljnim obeležjima i manifestacijama. Uspostavljavajući jedan novi sistem ravnoteže snaga, SAD i Zapadna Evropa su istakli pretenziju da (u ime „ljudskih prava i prosperiteta”) budu glavni čuvari mira i bezbednosti u svetu i da po svaku cenu eliminišu komunističku ideju gde god je još ima.

Ipak, činjenica je i da razjašnjavanje već vidljivih i nagoveštenih promena u shvatanjima principa mešanja i nemešanja u unutrašnje poslove država treba tražiti i u evoluciji međunarodnog prava pod dejstvom sve veće „međuzavisnosti”, posebno u Evropi (što, isto tako, može tražiti dodatna objašnjenja).

Nesporno je da je do značajnih promena u shvatanju međunarodnog prava već došlo u odnosu na uvažavanje ljudskih prava. Za razliku od proteklih vremena, kada je pitanje položaja i prava čoveka bilo u isključivoj kompetenciji država i njihovog unutrašnjeg poretka, sada se sve više može govoriti o međunarodnim standardima i normama čije kršenje u internom poretku bilo koje države daje osnova za intervenciju međunarodnih institucija i organizacija koje se bave pitanjem i zaštitom ljudskih prava. Uporište za takve nove ingerencije međunarodnih institucija i organizacija, barem kada su u pitanju ljudska prava, može se naći u novom normativnom poretku Ujedinjenih nacija, a posebno u sistemu KEBS-a i drugih evropskih institucija i organizacija.

Iako je pitanje tzv. preventivnog rata bilo sklonjeno u dosije zabrane primene sile, jer je, po pravilu, služilo kao izgovor ili opravdanje za agresiju, ono je aktuelizovano činjenicom da je kolektivna akcija protiv primene sile uvek dolazila *post festum*, tj. nije sprečavala rat, a još manje njegove posledice. To je poslužilo kao osnova za svojevrsnu „reafirmaciju” ideja o „predupređivanju” rata, pa i nekih mogućih oblika preventivnog rata, odnosno nekog „pravovremenog” spasavanja mira i bezbednosti.

Nama u Jugoslaviji može biti samo krivo što upravo mi dajemo podsticaj tim novim shvatanjima, pa možda i priliku da neka od njih prvi put budu – primenjena u praksi. Istorija nam pokazuje da je posle sistema ravnoteže snaga, zasnovanog i na „pravu intervencije” u interesu očuvanja mira i bezbednosti, čiji je slom prouzrokovalo izbijanje prvog svetskog rata, sve veći značaj počela da dobija ideja zabrane mešanja u unutrašnje poslove država, koja je, zajedno sa zabranom primene sile, odnosno rata, postala jedan od najviše respektovanih, ali i najviše kršenih principa međunarodnog prava.

Prilikom stvaranja novog međunarodnog pravnog poretka na razvalinama onoga koji je omogućavao Hitleru i Musoliniju da se mešaju u unutrašnje poslove svih evropskih država koje su ulazile u njihovu sferu interesa, u tački 7, člana 2. Povelje UN istaknuto je jasno i kategoričko načelo da niko, pa ni OUN, nema pravo mešanja u unutrašnje poslove država. U kasnijoj evoluciji osnovnih načela Povelje UN, kao i u razradi principa miroljubive koegzistencije, velika pažnja je posvećena upravo zabrani svih „vidljivih i nevidljivih” oblika i vidova mešanja do kojih dolazi ili može da dođe u odnosima između država.

Veliki pravni, pa i politički značaj principa zabrane mešanja u unutrašnje poslove država u posleratnom periodu proizilazio je posebno iz okolnosti da se velike blokovske sile nisu nimalo ustručavale od uplitanja u unutrašnje poslove drugih država kad god su, samovoljno i samovlasno, ocenile da im to nalažu njihovi vlastiti interesi. U hronici hladnog rata zauvek će ostati zabeleženi takvi slučajevi, kao sovjetska intervencija u Mađarskoj i Čehoslovačkoj ili američka u Vijetnamu. Ali, takvo ponašanje blokovskih sila, pa i nekih drugih neblokovskih ili vanblokovskih regionalnih sila koje su postupale po „pravu jačeg”, nije umanjilo, već je upravo

povećalo i vrednost i značaj principa nemešanja u odnose između država.

Upravo kada se nakon okončanja blokovskog sukobljavanja i završetka hladnog rata očekivalo da će se međunarodna zajednica „vratiti” striktnom uvažavanju principa zabrane mešanja u unutrašnje poslove država – koliko zbog toga što je njegovo narušavanje bilo u osnovi mnogih posleratnih nevolja i nedaća, toliko i zbog toga što su u uslovima pregovaranja i sporazumevanja stvorene realnije pretpostavke za njegovo prihvatanje i uvažavanje – na pomolu je političko i pravno legalizovanje mešanja u unutrašnje poslove država, pa čak i preventivnog rata u slučajevima kada to, prema shvatanju određenih međunarodnih organizacija i institucija, pa i širih ili užih skupina država, nalažu interesi poput očuvanja mira, bezbednosti i stabilnosti. Ostaje tek da se vidi da li se radi o „vraćanju” na poredak i mehanizme Svete alijanse, ili je na pomolu stvaranje novih običaja i normi međunarodnog prava na pragu 21. veka.

S U M M A R Y

UNKNOWN OF THE NEW WORLD ORDER

In the article is considered probably the most significant issue of the contemporary world – building a new system of global political relations after the „cold war“ period, and the transformation and fading away of bipolarism. After stating that the old system of bipolarism was, all its deficiencies notwithstanding, a relatively stable and foreseeable system, in which Europe passed through the longest period of peace in its history, the author pays a particular attention to the emerging alternatives to bipolarism – unipolarism and multipolarism. Fundamental in these considerations are the following issues: balance of power and interests, reaffirmation of the United Nations and of the European security system, and particularly the right to intervention, which has become (after the war in the Gulf) de facto legalized in the international relations.

The author analyses the current international problems and all uncertainties that accompany the creation of the new world order. He reviews the most recent concepts and political practice and presents his critical attitude on them, indirectly drawing attention also to important issues in connection with the future of Yugoslavia, which is extraordinary significant and might make a useful basis for getting an insight into our actual crisis that has already become internationalized. Yugoslavia will undoubtedly be a proving ground for the building up of a new world order or of „the brave new world“, the way in which the emerging system of international relations is called by many authors, after the Aldous Huxley's famous book.

R E S U M E

LES INCONNUS DE LA NOUVELLE ORDRE MONDIALE

Dans cet article on étudie, probablement, la question la plus importante du monde contemporain – la construction du nouvel ordre mondial dans la période après la guerre froide et pendant la disparition de bipolarisme mondial. Faisant constatation que le système ancien a été relativement stable, l'auteur consacre une attention particulière aux alternatives de bipolarisme ou multipolarisme. Comme fondamentales, on pose des questions de la balance des forces, de réaffirmation des Nations Unies et du système de sécurité en Europe. Le droit de l'intervention est aussi examiné étant légalisée après la guerre dans le Golfe.

Analyse de la problématique internationale faite par l'auteur suit tous les changements dans le monde et dans le processus de la création du nouvel ordre mondial. On montre que la Yougoslavie est un problème significatif du point de vue internationalisation de la crise yougoslave, parceque le pays sera un polygone d'essai de la construction du nouvel ordre mondial, qui est nommé par beaucoup d'auteurs comme le monde sans lacune (Aldous Huxley – *The Brave New World*).

P E З Ю М Е

НЕИЗВЕСТНЫЕ НОВОГО МИРОВОГО ПОРЯДКА

В статье рассматриваются, вероятно, наиболее значительные вопросы современного мира – строительство новой системы политических отношений в мире после периода „холодной войны“ и преобразования и исчезновения биполяризма. Констатируя, что, невзирая на присущие ей недостатки, старая система биполяризма являлась относительно устойчивой и предусматриваемой системой, обеспечившей Европе самый длинный период мира в ее истории, автор отдельное внимание уделяет альтернативам биполяризма, возникающим в настоящее время, т.е. униполяризму и мультиполяризму. В качестве основных, в этих обсуждениях ставятся вопросы равновесия сил и интересов, утверждение вновь авторитета ООН и системы безопасности в Европе и, особенно, право на вмешательство, которое фактически (после войны в Заливе) стало легальным в международных отношениях. Автор анализирует актуальную международную проблематику и все неизвестности, сопровождающие создание нового мирового порядка. В труде дается обзор новейших пониманий и политической практики, а также авторская критическая позиция по отношению к ним, причем посредственно указывается и на значительные вопросы, связанные с будущим Югославии, что имеет исключительное значение, а также может быть полезной основой для созерцания развития нашего актуального кризиса, который уже интернационализировался. Югославия, несомненно, будет одним из полигонов строительства нового мирового порядка, или „бравого нового мира“, как многие авторы, на основании книги Хаксли (*Aldous Huxley – The Brave New World*) о мире будущего, называют в настоящее время создающуюся систему международных отношений.

Internacionalizacija problema ljudskih prava

Pukovnik prof. dr *MILAN OPAČIĆ*

Dinamičke promene kroz koje prolazi savremeni svet sve naglašenije afirmišu ljudska prava kao univerzalnu međunarodnu vrednost i njihov značaj za jačanje svetskog mira, saradnje među narodima i državama i napredak čovečanstva uopšte. Borba za priznanje i zaštitu ljudskih prava ima relativno dugu istoriju, a radikalne promene u shvatanju tih prava i odnosa međunarodne zajednice prema njima kao i potreba za njihovom univerzalnom zaštitom nastupile su tek nakon drugog svetskog rata, odnosno nakon osnivanja i aktiviranja Organizacije ujedinjenih nacija.

Ujedinjene nacije su, dugogodišnjim angažovanjem svog razgranatog pregovaračkog mehanizma, neposredno doprinele usvajanju Međunarodne povelje o pravima čoveka i više drugih međunarodnih konvencija (ugovora), rezolucija i deklaracija o pojedinim vidovima ljudskih prava koje imaju opšti značaj ili se odnose na lica kojima je, usled odsustva nacionalne, neophodna međunarodnopravna zaštita. Uporedo sa međunarodnim naporima i akcijama na priznavanju i kodifikaciji osnovnih ljudskih prava, u okviru Ujedinjenih nacija, ali i izvan njih, traje proces iznalaženja i oblikovanja institucionalnih mehanizama (svetski i regionalni) za zaštitu ljudskih prava. Prate ga i opterećuju različiti, pa i protivurečni nacionalni i regionalni interesi, ali i nasleđene ideološke predrasude i stereotipi koji, objektivno, podrivaju željeni napredak stanja ljudskih prava kao univerzalne brige međunarodne zajednice.

Savremeni društveni procesi i dinamične promene u međunarodnoj zajednici objektivno i sve naglašenije afirmišu ulogu ljudskih prava kao univerzalne vrednosti, kojoj se za napredak čovečanstva pripisuje gotovo isti značaj kao svetском miru, razvoju i naučno-tehnološkoj revoluciji ili zaštiti čovekove okoline. Istorijski razvoj shvatanja o ljudskim pravima i hronologija usvajanja dokumenata kojima je međunarodna zajednica izražavala svoj odnos prema pojedinim pravima čoveka i standardima za vrednovanje pravne prakse pojedinačnih država u toj oblasti ubedljivo svedoče o tendenciji širenja ljudskih prava koja priznaje međunarodna zajednica, njenu sve izrazitiju osetljivost na nepoštovanje ili zloupotrebu

tih prava i oblikovanje nekih osnovnih instrumenata i kriterijuma za kontrolu njihovog poštovanja.

Sada se gotovo ne može izbeći utisak da ljudska prava postaju sve izraženija preokupacija vlada, parlamenata, političkih partija i pokreta, raznih međunarodnih organizacija i udruženja, naučnih i drugih ustanova i, uopšte, najšire među narodne javnosti. Čovek – pojedinac sa svojim pravima i osnovnim slobodama – sve više je u centru ne samo koncepcijskih i pravnih instrumenata kojima se unapređuju i štite njegova prava i položaj u društvenim zajednicama već i međunarodne prakse, koja afirmiše njegov međunarodno-pravni subjektivitet. U svemu tome, nesumnjivo, ima dovoljno povoda za promišljanje stanja i perspektive priznavanja i poštovanja ljudskih prava u savremenom svetu, kao i unapređivanja međunarodnih važećih standarda njihove zaštite.

TEORIJSKE OSNOVE MEĐUNARODNOPRAVNE ZAŠTITE OSNOVNIH LJUDSKIH PRAVA

Borba za priznanje i zaštitu ljudskih prava ima relativno dugu istoriju. Ona seže još u period antike, kada su se, u tadašnjim robovlasničkim državama, pojavljivale prve ideje i pokreti za priznavanje i zaštitu prava na život, ali i drugih prava imanentnih čoveku i njegovom dostojanstvu, bez kojih ne bi mogao da živi kao ljudsko biće. Međutim, tek u vreme raspada feudalizma, a pod snažnim uticajem industrijalizacije, tehnološkog napretka, promena u strukturi društvenih zajednica, pojave humanističkih pokreta, sve intenzivnijeg povezivanja država i širenja mogućnosti komuniciranja među njima, problem čovekove ličnosti i priznavanja njegovih osnovnih prava izbio je u diskurs međunarodne javnosti. Mlada buržoazija u traganju za slobodnom radnom snagom, objektivno je bila upućena na borbu protiv feudalnih privilegija, a u zahtevu za priznavanje slobode ličnosti i jednakosti svih ljudi, bez obzira na njihovo poreklo, videla je osnov za ostvarivanje slobodne konkurencije na tržištu. Prekretnicu u toj borbi buržoazije za priznavanje nekih osnovnih prava i sloboda svim, a ne samo pojedinim kategorijama ljudi, u svim, a ne samo pojedinim državama, označilo je usvajanje čuvene

Deklaracije prava čoveka i građanina na početku francuske revolucije 1789. godine. Donošenje te deklaracije, na koju su se pozivali građani ondašnje cele Evrope, s pravom se smatra jednim od najvećih civilizacijskih dostignuća, koje je presudno uticalo na sve kasnije konceptijsko-doktrinarne projekte i akcije za priznanje i zaštitu ljudskih prava na međunarodnom planu,¹ mada se ona ticala prava građana tadašnjeg tzv. civilizovanog sveta, a ne i prava „urođenika” u brojnim kolonijama.

Sa stvaranjem prvih, snažnih buržoaskih država jačao je i njihov subjektivni državni interes, tj. težnja za što širom suverenošću, pa su mnogi tadašnji pravni teoretičari prevažno bili zaokupljeni razradom teorije o suverenosti države. Preovladavalo je, naime, shvatanje da međunarodno pravo uglavnom treba da reguliše odnose i štiti interese država, a interesi njihovih državljana da treba da se štite posredstvom država (odnosno njihovih zakonodavstava) kojima pripadaju. Takvo shvatanje, prema kojem je čovek (pojedinaac) samo objekt, a ne i subjekt međunarodnopravne zaštite, nije napušteno ni u savremenoj teoriji međunarodnog prava.²

Nasuprot koncepcijama koje negiraju međunarodnopravni subjektivitet čoveka, još u doba procvata buržoaskih država, postojala su shvatanja prema kojima međunarodno pravo vezuje čoveka (pojedinaac) i bez posredstva države kojoj pripada. Neki zastupnici tog shvatanja smatrali su čoveka čak isključivim subjektom međunarodnog prava, ali je znatno više savremenih teoretičara koji čoveku priznaju potpuni međunarodni subjektivitet, ali to svojstvo jednako priznaju državama i međunarodnim organizacijama.³

Konačno, postoji i treća, velika grupa savremenih teoretičara koji zastupaju kompromisno shvatanje. Polazeći od pretpostavke da čovek ne može da bude samo objekt međunarodnopravnog regulisanja, ali da mu se ne može priznati ni položaj potpunog međunarodnopravnog subjekta, oni tvrde

¹ Šire: J. Đorđević, *Značaj Velike francuske revolucije za političku teoriju i istoriju sveta*, „Arhiv za pravne i društvene nauke”, br. 3/1989, SUPJ, Beograd, str. 229–241.

² O zastupnicima tog shvatanja, tzv. internacionalistima (Openhajm, Jedinek, Tripel, Švarcenberger, Grin, Siber i dr.), videti: B. Janković, *Međunarodno javno pravo*, „Naučna knjiga”, Beograd, 1970, str. 189–190.

³ O zastupnicima tzv. individualističke teorije (Vestlejk, Digi, Krabe, Žorž Sel, Kaufman i dr.) videti: B. Janković, *isto*, str. 190–191; S. Avramov, *Međunarodno javno pravo*, „Savremena administracija”, Beograd, 1973, str. 199.

da se čoveku (pojedinaac) priznaje samo „subjektivitet određene vrste”, nekakav oblik ograničenog subjektiviteta putem „zaštite prava čoveka”, ili „refleksnog” subjekta, kome prava ne pripadaju neposredno.⁴ Većina jugoslovenskih teoretičara zastupa takvo stanovište, mada neki od njih smatraju da savremena praksa, naročito u razdoblju nakon prvog svetskog rata, pokazuje tendenciju priznavanja čoveka kao subjekta međunarodnog prava.⁵

U odnosu na različita doktrinarno-teorijska shvatanja međunarodnog subjektiviteta čoveka tokom čitavog 19. veka, pa i u prvim decenijama 20. veka, dominirala je praksa u kojoj je težnja država za jakom suverennošću faktički omogućavala koegzistenciju demokratskih, ali i autoritarnih država i režima koji su nipodaštavali i gazili osnovna ljudska prava. Činjenica je, međutim, da savremeno međunarodno pravo priznaje čoveku (pojedinaac) određena prava i nameće neke konkretne dužnosti nazavisno od toga da li su ta prava i dužnosti posebno predviđeni internim zakonodavstvom države kojoj pojedinac pripada. Dakle, nezavisno od njihovog internog sankcionisanja, savremeno međunarodno pravo priznaje pojedincu subjektivitet, bez obzira na, za sada, još nepotpun obim njegovih prava i dužnosti i odsustvo efikasnog mehanizma kojim bi bila garantovana njihova primena. U vezi s tim, naravno, može se govoriti o stanju i tendencijama internacionalizacije ne samo priznavanja nego i međunarodne zaštite ljudskih prava.

UJEDINJENE NACIJE I MEĐUNARODNA POVELJA O PRAVIMA ČOVEKA

Radikalne promene u shvatanju ljudskih prava i odnosu međunarodne zajednice prema tim pravima kao univerzalnoj (opštečovečanska) vrednosti nastupile su već u toku drugog svetskog rata i udruženih napora antifašističke koalicije da se vojnički porazi agresivni savez sila Osovine, ali i da se uspostavi novi svetski poredak, u kojem će agresija i sve

⁴ Isto.

⁵ Među najpoznatijim zastupnicima tog shvatanja u Jugoslaviji su: M. Bartoš, J. Andrašić, S. Avramović i M. Radojković.

necivilizacijske akcije država, u ime bilo kakvih racionalnih ili iracionalnih ideja i ciljeva, biti ne samo kažnjeni nego i sprečeni i prognani iz međunarodnog života. Ogromne žrtve koje je čovečanstvo podnosilo već u prvim godinama drugog svetskog rata, beskrupulozno gaženje ljudskog dostojanstva i osnovnih prava čoveka, kao i masovna, sistematska istrebljenja ljudi na osnovu rasističkih zakona i očuvanja „čistote arijevske rase” inspirisali su savezničke sile antifašističke koalicije da već 1941. godine, u Atlantskoj povelji,⁶ postave problem zaštite čoveka i njegovih osnovnih prava na široj, univerzalnoj osnovi. Konačno je preovladalo shvatanje da kršenje ljudskih prava ne može biti samo unutrašnja stvar države već, podjednako, i opasnost koja ugrožava mir i bezbednost susjednih i svih drugih zemalja, odnosno, međunarodne zajednice u celini. To je naročito izraženo u Povelji Ujedinjenih nacija,⁷ koja je u celini prožeta idejom zaštite osnovnih ljudskih prava i kojom se, *de jure*, priznaje međunarodnopravni subjektivitet čoveka.

Ujedinjene nacije su tako, proklamujući „veru u osnovna prava čoveka, u dostojanstvo i vrednost ljudske ličnosti, u ravnopravnost ljudi i žena i nacija velikih i malih...”, u članu 1, tačka 3. Povelje, utvrdile kao jedan od osnovnih ciljeva Svetske organizacije *podržavanje i razvijanje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda za sve bez obzira na rasu, pol, jezik i veru*. U vezi s tim, Poveljom (čl. 13, t. 1) poveren je zadatak Generalnoj skupštini da daje preporuke radi „ostvarenja prava čoveka i osnovnih sloboda”, a Ekonomsko-socijalnom savetu su, pored određenih nadležnosti u toj oblasti, data i posebna ovlašćenja da „obrazuje komisije za privredna i socijalna pitanja i za razvijanje prava čoveka” (čl. 68 Povelje). Države članice Ujedinjenih nacija su se obavezale (čl. 56 Povelje) da će „preduzimati zajedničke i pojedinačne korake u saradnji sa Organizacijom radi postizanja zajedničkih ciljeva”, među kojima i *poštovanje i uvažavanje prava čoveka i osnovnih sloboda*. Te i druge odredbe o pravima čoveka u

⁶ Atlantsku povelju su formulisali, zajednički potpisali i obznanili svetu 14. avgusta 1941. tadašnji predsednik SAD T. Ruzvelt i predsednik vlade V. Britanije V. Čerčil. U jednoj od tačaka tog akta, koji se smatra prvim konstitutivnim aktom Ujedinjenih nacija, proglašava se obaveza država na poštovanje ljudskih prava i osnovnih sloboda „za sve bez obzira na rasu, pol, jezik i veru”.

⁷ Povelja Ujedinjenih nacija, usvojena je na osnivačkoj konferenciji Organizacije ujedinjenih nacija 26. juna 1945. u San Francisku, a stupila je na snagu 24. oktobra iste godine.

Povelji smatraju se opštim pravnim načelima važećeg međunarodnog prava, bez obzira na to što Poveljom nisu predviđene i garantije za njihovu primenu.

Način na koji je problem ljudskih prava uređen u Povelji UN nije mogao da zadovolji interes savremene međunarodne zajednice. Naime, u njoj nisu jasna konkretna prava niti je precizirana njihova sadržina, a nije ni predviđen način sprovođenja osnovnih prava i sankcije u slučaju njihovog eventualnog kršenja. S obzirom na to, članice Ujedinjenih nacija su, još na Osnivačkoj konferenciji u San Francisku, poverile zadatak Ekonomsko-socijalnom savetu i njegovoj komisiji za prava čoveka da izrade jednu specijalnu povelju ili deklaraciju o pravima čoveka. Nakon trogodišnjeg rada, 10. decembra 1948, Generalna skupština UN na predlog Komisije za prava čoveka, usvojila je *Univerzalnu (opšta) deklaraciju o pravima čoveka*.

Univerzalna deklaracija o pravima čoveka sadrži mnoštvo ličnih prava sa pravnom zaštitom i klasičnih političkih prava, kao što su: *jednakost pred zakonom, sloboda kretanja, pravo glasa, pravo azila* itd., ali i *ekonomsko-socijalna prava*, među kojima *pravo na zaposlenje, slobodan izbor zanimanja uz odgovarajuću naknadu, pravo na socijalnu zaštitu, pravo na odmor, besplatno školovanje* itd. U vezi s tim pravima, Deklaracijom su predviđene i dužnosti pojedinaca prema zajednici, ali je i zabranjena svaka diskriminacija zasnovana na političkom ili međunarodnom statusu zemlje ili teritorije kojoj neko pripada, bilo da je ona nerazvijena, pod starateljstvom, nesamoupravna, ili da joj je suverenost ograničena na bilo koji drugi način.

Iako je Deklaracija progresivan akt, donet redovnom procedurom predviđenom Poveljom UN, akt kojim su definisani politički i pravni standardi prava čoveka na međunarodnom planu, ona prevashodno ima moralni karakter i čini rukovodno načelo ili, kako je u njenom uvodnom delu rečeno, „zajednički ideal koji treba da postignu svi narodi i sve nacije”. Dakle, deklaracija nema pravno obavezujuće dejstvo, ali je na Međunarodnoj konferenciji UN o pravima čoveka, 1968. godine, ipak proglašena obavezom za sve članice međunarodne zajednice. Tako Univerzalna deklaracija kao prvi, međunarodni, sveopšti akt o pravima čoveka ima istorijski značaj zbog toga što je snažno uticala na progresivni razvoj ljudskih pra-

va na međunarodnom planu i na unutrašnje zakonodavstvo pojedinih država.⁸

Komisija za prava čoveka, uporedo sa radom na pripremi Univerzalne deklaracije, radila je na pripremi teksta *Pakta o pravima čoveka*, i 1948. godine izradila nacrt tog međunarodnog akta. Intenzivan rad na razmatranju i kodifikaciji odredaba tog dokumenta, odnosno na dva posebna pakta na njemu zasnovana, od kojih je jedan sadržao građanska i politička, a drugi obuhvatao ekonomska, socijalna i kulturna prava, trajao je gotovo dve decenije. Usaglašavanje različitih, pa i dijame-tralno suprotnih shvatanja i stavova pojedinih država bilo je krajnje složeno i otežano okolnošću da je celokupna tematika prava čoveka duboko zasecala u unutrašnji život država, pa je, shodno tome, bila izrazito opterećena političkim i ideološkim interesima.

Na dvadesetom redovnom zasedanju, 16. decembra 1966., Generalna skupština UN jednoglasno je usvojila *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima* i *Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*. Uz njih je Generalna skupština usvojila i treći dokumenat *Fakultativni protokol uz Pakt o građanskim i političkim pravima*.⁹ Paktovi i Fakultativni protokol podležu ratifikaciji, odnosno potvrdi od strane unutrašnjih organa država, pa je njihov pravni karakter (pravna obaveznost) neosporna za sve države koje ih usvoje. Oba pakta, zajedno sa Fakultativnim protokolom i Univerzalnom deklaracijom o pravima čoveka, tvore jedinstven međunarodnopravni instrument o ljudskim pravima pod zajedničkim nazivom – *Međunarodna povelja o pravima čoveka*.

Paktovi su, u stvari, razrađeni i konkretizovani principi o ljudskim pravima koji su sadržani u Povelji UN i Univerzalnoj deklaraciji o pravima čoveka. U njima se polazi od ideje da su jednaka i neotuđiva prava svih članova ljudskog roda „temelj slobode, pravde i mira u svetu” i da je urođeno dostojanstvo ljudske ličnosti izvor ljudskih prava. Obaveza njihovog pošto-

⁸ Mnoge su države u svojim ustavima, donetim posle drugog svetskog rata, preuzele deo odredaba iz Univerzalne deklaracije, a neke su je preuzele u celini.

⁹ Fakultativni protokol uz Pakt o građanskim i političkim pravima sadrži odredbe o pravima pojedinaca da pred Komitetom za ljudska prava UN pokreću postupak (podnošenjem peticija), čak protiv svoje države zbog kršenja prava predviđenih Paktom. Protokol je odvojeni pravni akt za koji važi obavezna ratifikacija, nezavisno od Pakta.

vanja vezana je za opšt ljudsku solidarnost, što nedvosmisleno potvrđuju istovetne odredbe u uvodnom delu oba pakta, u kojem se kaže: „pojedinaac ima dužnosti prema drugim pojedincima i prema zajednici kojoj pripada...” i „dužan je težiti unapređenju i poštovanju prava priznatih u ovom Paktu”.

Prilikom formulisanja konkretnih prava, u Paktu o građanskim i političkim pravima,¹⁰ pošlo se od principa samoopredeljenja naroda i neotuđive suverenosti nad prirodnim bogatstvima i izvorima. Naime, potvrđeno je gledište o nemogućnosti uživanja svih drugih prava ukoliko se ljudima ne bude priznalo pravo na samoopredeljenje, odnosno da je nužno da sama nacija bude slobodna kako bi se uopšte moglo govoriti o slobodi i pravima ljudi koji joj pripadaju. Paktom su definisana sledeća prava: pravo na život kao neotuđivo pravo svakog čoveka; pravo na slobodu i bezbednost ličnosti; pravo na slobodu kretanja i slobodnog izbora mesta stanovanja; pravo na jednakost pred sudovima; pravo na slobodu mišljenja, savesti i veroispovesti; pravo mirnog okupljanja; pravo slobodnog udruživanja koje obuhvata i udruživanje u sindikate; pravo na učestvovanje u vođenju javnih poslova; pravo glasa; pravo na jednakost pred zakonom. Posebno je precizirano da niko ne može biti držan u ropstvu ili podčinjenosti niti podvrgnut, bez svog slobodnog pristanka, medicinskom ili naučnom eksperimentu. Jedno od značajnih opredeljenja bio je i stav da su demokratske slobode i prava čoveka u neposrednoj zavisnosti od zaštite mira i bezbednosti. Paktom su, radi sprovođenja u život građanskih i političkih prava, predviđene i mere koje se odnose na implementaciju odredaba Pakta na nacionalnom planu koje se tiču preuzetih obaveza država ugovornica da poštuju sva prava priznata Paktom, kao i da će u pogledu prava koja do tada nisu priznavana preduzeti postupke zakonodavne, ili bilo kakve druge prirode, da bi se svim pojedincima na njihovim teritorijama obezbedilo njihovo uživanje. Prava utvrđena u tom Paktu bila su vrhunac mogućih ostvarenja na tadašnjem stepenu razvoja međunarodnih odnosa. Istovremeno, verovalo se da su ona i minimum standarda prava čoveka ispod kojeg države ne bi smele ići.

Ekonomska, socijalna i kulturna prava bila su predmet dugotrajnih diskusija i sporenja u Ujedinjenim nacijama.

¹⁰ Prevod teksta Pakta u celini: Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, br. 1-2/1989 (Dokumentacija), str. 165-178.

Njihovo ostvarivanje, naime, ne zavisi samo od političke volje vlada pojedinih država već i od opštih ekonomskih i socijalnih prilika u njima, pa je delimično bio shvatljiv otpor nekih država da se ta prava unesu u jedinstveni međunarodni pravni akt o ljudskim pravima. To je bio jedan od razloga što su se Ujedinjene nacije opredelile da se ekonomska, socijalna i kulturna prava regulišu posebnim pravnim aktom, odvojeno od građanskih i političkih prava, mada je to značilo podelu prava koja su u tesnoj uzajamnoj vezi. Takvim rešenjem, međutim, stvorena je mogućnost da države, koje tako odluče, pristupe Paktu o građanskim i političkim pravima, a odgode pristupanje Paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima dok im to njihove ekonomske i socijalne prilike ne omoguće.

U konačnom tekstu *Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima*¹¹ Ujedinjene nacije su proklamovale svoje shvatanje da je, pored prava na samoopredeljenje, uživanje prava navedenih u tom paktu, „ideal slobodnog ljudskog bića, oslobođenog straha i bede”. U Paktu se polazi od *prava na rad* kao osnovnog prava koje podrazumeva „pravo svakog lica da dobije mogućnost da obezbedi sebi sredstva za život slobodno izabranim ili prihvaćenim radom”. U neposrednoj vezi sa pravom na rad, Paktom je predviđena obaveza država ugovornica da svakom licu obezbede: *povoljne uslove rada*, posebno *pravičnu platu i podjednaku nagradu*, iste vrednosti bez ikakve diskriminacije; *pravo sindikalnog organizovanja* i *pravo na socijalno obezbeđenje*, uključujući i *socijalno osiguranje*. Porodica, kojoj je u Paktu dat značaj prirodnog i osnovnog elementa društva, dobila je posebnu zaštitu utvrđivanjem: *prava na slobodno sklapanje braka*; *prava zaštite majki pre i posle rođenja deteta* i *posebnih mera zaštite u korist sve dece i mladeži*, naročito u pogledu ekonomske i socijalne eksploatacije. Poseban značaj u Paktu imaju *pravo na obrazovanje* i *korišćenje blagodeti kulturnog života i naučnog napretka*, kao i neka prava opštijeg značaja, među kojima su: *jednakost muškaraca i žena*, *pravo na životni standard dovoljan za svako lice i njegovu porodicu*, kao i na *stalno poboljšavanje životnih uslova*, *pravo na zaštitu zdravlja* itd.

¹¹ Prevod teksta Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima: Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, br. 1-2/1989. (Dokumentacija), str. 157-164.

Karakter i sadržina prava utvrđenih Paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima pokazuju da se radi o kompleksu prava čije ostvarivanje ne zavisi samo od dobre volje, nego (i pre svega) od objektivnih ekonomsko-socijalnih prilika u svakoj državi ponaosob, političkih uslova u njoj, njenog političkog sistema, i slično. S obzirom na to, Paktom se, u krajnjoj konsekvenci, ne garantuje momentalna primena prava, nego se države obavezuju da preduzimaju maksimalne mere, kako putem vlastitog zakonodavstva i drugih sredstava, tako i kroz međunarodnu pomoć i saradnju, radi postepenog obezbeđenja tih prava. Time se, na poseban način, samo potvrđuje shvatanje Ujedinjenih nacija o prevashodno *programskom karakteru* ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava priznatih tim paktom, na čijem ostvarivanju tek treba raditi. To, naravno, ne dovodi u pitanje pravni karakter Pakta kao opšteprihvaćenog standarda prava čoveka u toj oblasti kojeg bi države trebalo da se pridržavaju. Tim, kao i Paktom o građanskim i političkim pravima predviđeno je menjanje do tada ustaljenih odnosa u međunarodnoj zajednici, regulisanje pitanja i nametanje obaveza državama ne samo u odnosu na druge države saugovornice već, pre svega, u odnosu na svoje građane, pa stoga ne čudi što je proces pristupanja država tim paktovima, implementacije i ostvarivanja prava sadržanih u njima bio spor, s brojnim nedoslednostima i osporavanjem.

OSTALI MEĐUNARODNI UGOVORI O LJUDSKIM PRAVIMA

Generalna skupština Ujedinjenih nacija, 11. decembra 1946, usvojila je rezoluciju kojom je potvrdila načela međunarodnog prava priznata Statutom i Presudom Nirnberškog suda. Naime, članom 6. Statuta Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu, ustanovljenog radi suđenja ratnim zločincima iz kruga evropskih sila Osovine,¹² utvrđeno je načelo individualne krivične odgovornosti pojedinaca za krivična dela koja

¹² Glavne savezničke sile antihitlerovske koalicije, 8. avgusta 1945. u Londonu, potpisale su Sporazum, kojim je ustanovljen Međunarodni vojni sud u Nirnbergu i prihvaćen statut tog suda, na osnovu kojeg je od kraja decembra 1945. do 1. oktobra 1946. obavljeno suđenje glavnim ratnim zločincima, tj. inicijatorima, ideolozima i duhovnim vođama evropskih sila Osovine. Za potrebe suđenja glavnim ratnim zločincima sa ratišta na Dalekom istoku, Deklaracijom komandanata Savezničkih sila, od 19. januara 1946, formiran je sličan međunarodni vojni sud u Tokiju.

se mogu smatrati međunarodnim zločinom (zločini protiv mira, ratni zločini i zločini protiv čovečnosti).¹³ Presudom Nirnberškog suda,¹⁴ i pored pokušaja osporavanja univerzalne važnosti njegovih principa, sankcionisana su čuvena *Nirnberška načela*: prvo – nepredviđanje međunarodnih krivičnih dela unutrašnjim zakonodavstvom zemlje ne oslobađa odgovornosti njegovog izvršioca prema međunarodnom pravu; drugo – svojstvo šefa države ili člana vlade ne oslobađa odgovornosti za izvršena međunarodna krivična dela, i treće – vršenje međunarodnih krivičnih dela po naređenju svoje vlade ili pretpostavljenog ne oslobađa takvo lice odgovornosti prema međunarodnom pravu ako je imalo mogućnost moralnog izbora. Usvajanjem *Konvencije o nezastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti*, na 23. redovnom zasedanju Generalne skupštine UN 1968. godine,¹⁵ zajedno sa Statutom i Presudom Nirnberškog suda (uključujući i Presudu Tokijskog suda), postavljeni su osnovi međunarodnom krivičnom pravu, zasnovanom na načelu subjektivne i individualne krivice za međunarodne zločine.

Pobuđene masovnim istrebljenjima pojedinih grupa ljudi na rasnoj, etničkoj ili verskoj osnovi, koja su se događala u dotadašnjoj ljudskog istoriji,¹⁶ a posebno u jeku naci-fašizma pre i u toku drugog svetskog rata, Ujedinjene nacije su, 11. decembra 1946, proglasile genocid za međunarodni zločin, bez obzira na to da li je sproveden u toku rata ili u doba mira.¹⁷ Dve godine kasnije, Generalna skupština UN jednoglasno je prihvatila *Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida*, koja je stupila na snagu 12. januara 1951. godine. Genocidom su, shodno odredbama Konvencije (član 2), proglašena sledeća dela, preduzeta u nameri potpunog ili delimičnog uništenja jedne nacionalne, etničke, rasne ili verske

¹³ Radi se o tri grupe međunarodnih krivičnih dela, i u svakoj od njih precizirana su pojedinačna krivična dela koja se smatraju međunarodnim zločinom. Šire: G. Perazić, *Međunarodno javno pravo*, VINC, Beograd, 1986, str. 316-317.

¹⁴ Presudom Nirnberškog suda 12 ratnih zločinaca osuđeno je na smrt vešanjem, tri na doživotnu robiju, četiri na vremenske kazne od 10 do 20 godina, a tri je oslobođeno zbog nedostatka dokaza.

¹⁵ G. Perazić, *isto*, str. 317-318.

¹⁶ Karakterističan je slučaj istrebljivanja Indijanaca na američkom kontinentu i čuveni veliki pokolj Jermena u Turskoj, početkom 20. veka. 115-7/23

¹⁷ Generalna skupština UN, 11. decembra 1946, donela je jednoglasno Rezoluciju broj 96 (I) o zločinu genocida, na osnovu koje je i urađena navedena konvencija. Inače, termin „genocid” na našem jeziku mogao bi da znači narodomstvo (potiče od latinskih reči genos-rod i occidere-ubiti).

grupe: a) ubistvo članova grupe; b) teške povrede fizičkog ili mentalnog integriteta članova grupe; c) namerno podvrgavanje grupe životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili delimičnog fizičkog uništenja; d) mere sračunate na sprečavanje rađanja u okviru grupe i e) prinudno premeštanje dece iz jedne u drugu grupu. Prema Konvenciji, kažnjiva dela su: *genocid, sporazum za sprovođenje genocida, neposredno javno podsticanje na genocid, i pokušaj i saučesništvo u genocidu*. Konvencija sadrži posebno značajnu odredbu o kažnjavanju izvršioca krivičnih dela genocida, kao i svih lica koja su za to delo odgovorna, bez obzira na to da li se radi o državnim upravljačima, funkcionerima ili običnim pojedincima. U vezi s tim, Konvencijom se nameće obaveza državama ugovornicima o *ekstradiciji lica koja su počinila takvo delo*, odnosno njihovo izručenje državi na čijoj je teritoriji to delo počinjeno.

Prvi pokušaji međunarodnopravnog sankcionisanja *diskriminacije*¹⁸ u savremenoj međunarodnoj zajednici vezani su za *zabranu diskriminacije u pogledu pola*. Priznajući shvatanje o ravnopravnosti polova, Ujedinjene nacije su već u Povelji, a potom i u Univerzalnoj deklaraciji o pravima čoveka, *odbacili diskriminaciju među ljudima zasnovanu na razlici polova*, i izrazom „prava čoveka” obuhvatili prava svakog fizičkog lica, bez obzira na to da li se radi o ženi ili muškarcu. Prvi pokušaj neposrednog regulisanja položaja žena vezan je, međutim, za *Konvenciju o političkim pravima žena*, od 20. decembra 1952. godine. Njenim usvajanjem u Ujedinjenim nacijama države su se po prvi put obavezale na izjednačavanje položaja muškaraca i žena u pogledu političkih prava (pravo žena da učestvuju na svim izborima u svojstvu birača; pravo žena da budu birane, pod jednakim uslovima sa muškarcima, u sva javna izborna tela, i pravo žena da obavljaju sve javne funkcije ustanovljene unutrašnjim zakonima). Položaj žena najpotpunije je izjednačen sa statusom muškaraca tek *Konvencijom o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena*, koju je Generalna skupština

¹⁸ Reč diskriminacija je engleskog porekla (diskrimination, diskrim-i-nation), a u izvornom značenju upućuje na podvajanje suprotno pravu. Politika diskriminacije, zasnovana u suštini na netrpeljivosti, mržnji i uskogrudosti, dovodila je često do teških unutrašnjih i međunarodnih sukoba. Otuda je, na primer, doktrina o superiornosti, zasnovana na rasnoj i nacionalnoj razlici, bila osnov fašističke i nacističke politike između dva svetska rata i u toku drugog svetskog rata, a susrećemo je još uvek u Južnoafričkoj Republici, pa i drugim delovima sveta, kao politiku aparthejda i segregacije.

usvojila 18. decembra 1979. godine. Tom konvencijom države ugovornice su se obavezale da onemoguće diskriminaciju žena ne samo u pogledu korišćenja političkih već i svih drugih prava – građanskih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih i obrazovnih, sadržanih u paktovima o pravima čoveka. Formiranjem posebnog tela za međunarodnu kontrolu sprovođenja odredaba te konvencije – *Komiteta za eliminisanje diskriminacije žena*,¹⁹ Ujedinjene nacije su potvrdile poseban interes i brigu za unapređenje položaja žena u međunarodnom poretku. Međutim, donošenjem te konvencije nisu prestale da važe i mnoge ranije donete, posebne konvencije²⁰ kojima je ženi obezbeđena specifična međunarodnopravna zaštita.

Imajući u vidu odredbe Povelje UN, Univerzalne deklaracije i paktova o pravima čoveka, Generalna skupština UN, na inicijativu afričkih zemalja, 20. novembra 1963, usvojila je *Deklaraciju o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije*. Ona je, zapravo, bila izraz nastojanja savremene međunarodne zajednice da se, preko bližeg određivanja akata rasne diskriminacije i utvrđivanja izvesnih mera pravne zaštite, zaustavi takva politika u pojedinim državama. U vezi s tim, neosporno veći značaj ima *Konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije*, usvojena dve godine kasnije²¹ na osnovu te deklaracije.

Konvencijom je, u čl. 1, bliže definisana rasna diskriminacija kao svako „*razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva, koji se zasnivaju na rasi, boji kože, precima, nacionalnom ili etničkom poreklu, koji imaju za cilj ili za rezultat da naruše ili da kompromituju priznavanje, uživanje ili sprovođenje – pod jednakim uslovima – prava čoveka i*

¹⁹ Komitet je sastavljen od 23 stručnjaka visokih moralnih kvaliteta i stručnosti za oblasti na koje se odnosi Konvencija. Zadatak Komiteta je da, na osnovu periodičnih izveštaja država ugovornica o merama na primeni Konvencije, preko Ekonomsko-socijalnog saveta, podnosi Generalnoj skupštini predloge i opšte preporuke u vezi sa konvencijom.

²⁰ Misli se, pre svega na: Konvenciju o suzbijanju trgovine belim robljem, iz 1902; Konvenciju o suzbijanju trgovine punoletnim ženama, iz 1933; Konvenciju o suzbijanju trgovine ljudskim bićima i eksploataciji prostitucije od strane drugih lica, iz 1948. godine; Dopunsku konvenciju o ukidanju ropstva, trgovine robljem i institucija i prakse slične ropstvu, iz 1956; Konvenciju o jednakosti nagrađivanja muške i ženske radne snage, iz 1951; Konvenciju o državljanstvu udate žene, iz 1957; Konvenciju o pristanku na brak, minimalnoj starosti za stupanje u brak i o registraciji brakova, iz 1962. godine.

²¹ Konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije usvojena je 21. decembra 1965; rezolucijom Generalne skupštine UN (br. 2106), otvorena za potpis marta 1966, a stupila je na snagu 4. januara 1969. godine. Jugoslavija je među prvima ratifikovala tu konvenciju (Službeni list SFRJ – dodatak 6/1967).

osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, socijalnom i kulturnom polju, ili u svakoj drugoj oblasti javnog života". Polazeći od tako određenog pojma rasne diskriminacije i osude svih njenih oblika, uključujući i rasnu segregaciju i aparthejd, Konvencija je obavezala države: da ne preduzimaju bilo kakav akt ili postupak koji znači rasnu diskriminaciju; da ne podupiru, brane ili pomažu rasnu diskriminaciju; da ponište sve zakone i propise koji imaju za posledicu rasnu diskriminaciju; da proglase kao povredu, kažnjivo po zakonu, svako širenje ideja zasnovano na rasnoj superiornosti ili mržnji, kao i podsticanje na vršenje takvih akata; da stave van zakona svaku organizaciju i učesnike u propagandi delatnosti koje šire ili podstiču rasnu diskriminaciju. Osim toga, tom konvencijom su se države obavezale da garantuju svima jednakost u uživanju građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Međunarodna kontrola nad sprovođenjem Konvencije poverena je, za to posebno formiranom telu Generalne skupštine UN – Komitetu za uklanjanje rasne diskriminacije.²²

Pošto su se, prema odredbama Konvencije o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije, države obavezale da spreče, zabrane i uklone svaku praksu te vrste na teritorijama pod svojom jurisdikcijom, te da su nečovečna dela koja proizilaze iz politike aparthejda mnoštvom međunarodnih akata već kvalifikovana kao zločini protiv čovečanstva,²³ Generalna skupština UN, 1973. godine, usvojila je posebnu *Konvenciju o uklanjanju i kažnjavanju zločina aparthejda*, smatrajući da će njome osigurati preduzimanje efikasnijih mera, na nacionalnom i međunarodnom planu, radi uklanjanja i kažnjavanja tih zločina. Ta konvencija je „zločinom aparthejda” proglasila *svaku politiku i praksu segregacije i rasne diskriminacije koja obuhvata dela učinjena radi uspostavljanja ili održavanja prevlasti jedne rasne grupe ljudi nad ma kojom drugom rasnom grupom i njenog sistematskog ugnjetavanja*, kao što su: uskra-

²² Komitetu je stavljeno u nadležnost: razmatranje izveštaja dostavljenih od strane država ugovornica o njihovim zakonodavnim, sudskim, upravnim ili drugim merama; razmatranje pritužbi država da neke države ne sprovede odredbe Konvencije, i žalbi pojedinaca koji se smatraju žrtvama povrede bilo kojeg prava iz Konvencije.

²³ Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida posredno, a Konvencija o nezastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti, kao i brojne rezolucije Generalne skupštine UN, izričito definišu aparthejd kao „zločin protiv čovečnosti”, identifikujući ga sa politikom i praksom segregacije i rasne diskriminacije u Južnoafričkoj Republici.

čivanje pripadnicima jedne ili više rasnih grupa prava na život i ličnu slobodu; smišljeno nametanje jednoj ili većem broju rasnih grupa uslova života koji dovode do njihovog potpunog ili delimičnog fizičkog uništavanja; sprečavanje jedne ili više rasnih grupa da učestvuju u političkom, društvenom, ekonomskom i kulturnom životu zemlje; preduzimanje mera radi podele stanovništva prema rasnim obeležjima kroz stvaranje odvojenih rezervata i geta za pripadnike jedne ili više rasnih grupa, zabranjujući brakove između lica koja pripadaju različitim rasnim grupama i eksproprišući dobra koja pripadaju jednoj ili većem broju rasnih grupa ili njihovim pripadnicima; eksploatacija rada, posebno podvrgavanjem prinudnom radu pripadnika jedne ili više rasnih grupa, i proganjanje organizacija ili lica, lišavanjem osnovnih sloboda i prava, zbog toga što se suprotstavljaju aparthejdu. Iz odredaba Konvencije proizilazi da se krivično odgovornim na međunarodnom planu mogu smatrati lica, članovi organizacija i ustanova i predstavnici država koja učine ili učestvuju u delima kvalifikovanim kao zločini aparthejda, kao i ona koja neposredno pomažu, podstrekavaju ili saraduju u njihovom izvršenju. U vezi s tim, Konvencija je obavezala države ugovornice da *ne samo sprečavaju zločine aparthejda već i da preduzimaju odgovarajuće mere radi gonjenja, suđenja i kažnjavanja lica* koja su odgovorna ili optužena za takva dela, *bez obzira na to da li borave (ili ne) na teritoriji države na kojoj su takva dela učinjena i da li se radi o državljanima te ili neke druge države*. U nastojanju da obezbede što efikasnije sprovođenje odredaba te konvencije, države ugovornice su poslove međunarodnog nadzora u toj oblasti poverile Komisiji za ljudska prava i, za tu svrhu, posebno formiranom telu – *Specijalnom komitetu za aparthejd*.

Posle prvog, a naročito posle drugog svetskog rata javila se potreba za međunarodnim regulisanjem položaja izbeglica.²⁴ Radi se o licima koja, usled progona na rasnoj, verskoj i nacionalnoj osnovi, ili zbog svojih političkih shvatanja i

²⁴ Posle prvog svetskog rata Društvo naroda se moralo pozabaviti problemom grčkih i ruskih izbeglica, a posle 1933. godine i problemom izbeglih Jevreja iz nacističke Nemačke. Posle drugog svetskog rata, pojava mase izbeglica iz nekih evropskih, azijskih i afričkih zemalja nametnula je Organizaciji UN problem na čijem se rešavanju morala angažovati. Stoga je odmah posle rata pitanje izbeglica stavila u nadležnost Uprave UN za pomoć i obnovu, a 1947. formirala i specijalizovanu agenciju UN – Međunarodnu organizaciju za izbeglice, koja se bavila pitanjima zaštite, pomoći i repatrijacije izbeglica.

pripadnosti određenoj društvenoj grupi, napuštaju svoju zemlju i traže utočište u drugoj državi. S obzirom na odnos prema sopstvenoj zemlji, na razloge zbog kojih je morao da je napusti, izbeglica je lišen diplomatske zaštite koju međunarodno pravo predviđa posredstvom države, i time ostaje direktno suočen sa međunarodnim poretkom. Imajući u vidu upravo te razloge i potvrđujući svoj interes za položaj izbeglica formiranjem *Visokog komesara za izbeglice*²⁵ i *Savetodavnog komiteta za izbeglice*²⁶ u okviru Ekonomsko-socijalnog saveta UN, Svetska organizacija je 1951. godine sazvala međunarodnu konferenciju u Ženevi, na kojoj je doneta *Konvencija o položaju izbeglica*.²⁷

Prema odredbama Konvencije, pravo na međunarodnu zaštitu ima izbeglica koji je došao u sukob sa unutrašnjim poretkom svoje države, ali ne i lice koje dođe u sukob sa međunarodnim poretkom, koje počini „zločin protiv mira, ratni zločin ili zločin protiv čovečnosti“, ili je „krivo za postupke koji su u suprotnosti sa ciljevima i načelima UN“. Rukovođene humanitarnim razlozima, države ugovornice Konvencije preuzele su *obavezu da izbeglice neće proterati sa svoje teritorije*, izuzev u slučaju potreba nacionalne bezbednosti i javnog reda; ali, u tom slučaju, dužne su da ostave izbeglicama razuman rok, kako bi mogle tražiti prijem u drugu državu. Ni u kom slučaju, međutim, *izbeglica se ne može vratiti u zemlju gde bi njegov život ili sloboda bili ugroženi*. Konvencija sadrži i brojne odredbe o pravima izbeglica i administrativnoj pomoći koju država prijema treba da im pruži: *pravo izbora mesta boravka i sloboda kretanja* (izuzev u slučaju oružanog sukoba i drugih teških okolnosti za nacionalnu bezbednost države, koje mogu ograničiti to pravo); *snabdevanje izbeglica putnim ispravama za slobodno kretanje* u zemlji prijema, kao i *ispravama za putovanje u inostranstvo* (ako ih ne može dobiti od zemlje čiji je državljanin); administrativna *pomoć u pogledu izdavanja svih drugih uverenja*, koja inače redovno izdaju organi vlasti države iz koje je lice izbeglo; *pravo pristupa pred sudovima* (pod istim statusom kao i

²⁵ Osnivanjem Visokog komesara za izbeglice, 1949. godine, prestala je da funkcioniše Međunarodna organizacija za izbeglice.

²⁶ Savetodavni komitet za izbeglice formiran je kao telo koje će pomagati Visokom komesaru u rešavanju problema izbeglica.

²⁷ Među 26 zemalja čiji su predstavnici učestvovali u radu Konferencije bila je i Jugoslavija. Naša zemlja je ratifikovala Konvenciju 15. decembra 1959. godine.

državljeni države iz koje je izbegao); *pravo korišćenja intelektualne i industrijske svojine, slobodnog upražnjavanja religijskih ubedenja* itd. Konvencija, međutim, nameće izbeglicama i određene obaveze prema zemlji prijema: *da se povinuju zakonima i propisima kao i merama za održavanje javnog reda u zemlji u kojoj se nalaze; zabranu političke aktivnosti i političkog udruživanja* ako to zakoni zemlje prijema nalažu; *zabranu sticanja pokretne i nepokretne imovine* izvan standarda opšteg izjednačenja sa strancima itd. Okončanje izbegličkog statusa, prema odredbama Konvencije, moguće je ostvariti: *kroz asimilaciju i naturalizaciju*, koje treba da potpomognu države ugovornice; *dobrovoljnom repatrijacijom* izbeglica u zemlju koju su napustili i *preseljavanjem izbeglica u treću zemlju*. Konvencija o položaju izbeglica dopunjena je 1957. godine „*aranžmanom o izbeglim mornarima*,²⁸ a donošenjem *Protokola o statusu izbeglica*, 1967. godine, pravno stanje Konvencije o položaju izbeglica prošireno je na nove grupe izbeglica.²⁹ Međutim, nezavisno od toga, pa i značajnijih uspeha ostvarenih po pitanju izbeglica, izvestan broj problema, naročito pitanje obaveznog prijema izbeglica,³⁰ i dalje je ostao nerešen.

Jedan od najosetljivijih i najspornijih problema savremenog međunarodnog poretka jeste pitanje *pravnog statusa manjina* i, u vezi s tim, obima i karaktera prava koji se mogu priznati pripadnicima manjina, kao i instrumenata kojima se obezbeđuje njihova zaštita. Pod manjinom se najčešće podrazumeva grupa pojedinaca, državljana određene države koji se od brojno preovlađujuće grupe državljana razlikuju po nacionalnom, rasnom, verskom, jezičkom ili drugom obeležju. Pripadnost jednoj manjini moguće je ceniti na osnovu objektivnih elemenata, tj. određenih činjenica koje objektivno uslovljavaju pripadnost jednog lica određenoj manjinskoj grupi, ali i na osnovu subjektivnih elemenata, tj. na osnovu

²⁸ „Aranžman” je zaključen 23. novembra 1957. u Hagu, kao sporazum kojim se regulišu pitanja izbeglih mornara koji nemaju stalno mesto boravka.

²⁹ „Protokolom” je priznat položaj ustanovljen Konvencijom i licima koja su postala izbeglice zbog događaja koji su se odigrali posle određenog datuma, a koji bi, eventualno, mogli ugroziti život ili slobodu tih lica.

³⁰ U vezi s tim, preovlađuje shvatanje da bi zaštita trebalo da bude pružena sve dok ta lica ne izgube status izbeglica, bilo dobrovoljnom repatrijacijom, bilo prihvatanjem novog državljanstva, jer je osnovni cilj upravo da se izbeglice zaštite u periodu kada su izgubile zaštitu zemlje iz koje su izbegle a još nisu stekle pravni status u novoj državi.

izjave odnosnog lica o pripadnosti određenoj manjini, što se u savremenoj praksi sve češće prihvata. Otuda je veoma teško utvrditi elemente razlikovanja kojima bi se obuhvatile sve manjine u savremenoj međunarodnoj zajednici.

Pitanje manjinske zaštite pojavilo se u doba verskih ratova u 17. veku, kada je na međunarodnom planu trebalo obezbediti barem elementarne osnove verske trpeljivosti.³¹

Taj problem je mnogo izrazitije tretiran u 19. veku, ali se manjinama i dalje odricao međunarodnopravni subjektivitet.³²

Ideja o opštoj zaštiti manjina pojavila se tek u toku prvog svetskog rata, kao rezultat sve snažnije afirmacije načela samoopredeljenja naroda. Društvo naroda, po prvi put, ustanovilo je sistem manjinske zaštite, kojim nisu obuhvaćene sve države, već samo neke od pobedenih i novonastalih, odnosno proširenih država. Brojnim ugovorima o miru i drugim aktima³³ utvrđeni su jednakost manjina pred zakonom i zabrana diskriminacije, pravo na upotrebu maternjeg jezika u javnom saobraćaju, pravo nastave na maternjem jeziku, pravo osnivanja verskih i socijalnih ustanova i druga, a garantije i kontrolu njihovog sprovođenja preuzelo je Društvo naroda.

Sistem zaštite manjina, ustanovljen pod pokroviteljstvom Društva naroda, pored pozitivnih strana, imao je i brojne slabosti. Jedna od najvećih bila je to što je sistem zaštite težišno bio usmeren na prava manjina, dok su njihove dužnosti uglavnom bile zapostavljene. Osim toga, obaveze u pogledu manjinske zaštite bile su nametnute samo državama poraženim u prvom svetskom ratu i izvesnom broju drugih, uglavnom malih, zemalja. Otuda se i moglo desiti da pojedine zemlje, a naročito Nemačka, nezadovoljne Versajskim sistemom u celini, zloupotrebljavaju ustanovljeni sistem manjinske zaštite, koristeći pripadnike svojih nacionalnih manjina u drugim zemljama za razvijanje neprijateljske aktivnosti i unutrašnjih razdora, čime je ta ustanova međunarodnog prava znatno

³¹ Mnogi teoretičari vezuju nastajanje te ustanove za „zaštitu verskih ličnosti”, utvrđenu prilikom sklapanja Vestfaltskog mira 1648. godine, kojim su okončani verski ratovi u Evropi.

³² Problem nacionalnih manjina proizišao je iz sukoba ideala tog vremena – stvaranja homogene nacionalne države, i stvarnosti – etničke heterogenosti. Međutim, manjine su u to doba još uvek bile objekt određene, i to samo delimične zaštite.

³³ Odredbe o zaštiti manjina sadržavali su Ugovori o miru sa Austrijom, Mađarskom, Bugarskom i Turskom, zatim posebni ugovori sa Poljskom, Čehoslovačkom, Kraljevinom SHS, Rumunijom i Grčkom. Obaveze u pogledu manjina su, pored toga, preuzele Albanija, Letonija, Litva i Estonija prilikom prijema u Društvo naroda, a Irak na osnovu jednostrane deklaracije 1932. godine.

kompromitovana. To su bili razlozi što se, posle drugog svetskog rata, problemu manjinske zaštite prišlo mnogo obazrivije i principijelnije.

U ugovorima o miru, zaključenim posle drugog svetskog rata (1947) govori se o zaštiti manjina, ali u okviru poštovanja prava čoveka i osnovnih sloboda bez diskriminacije. Tim ugovorima nisu bile predviđene efikasne mere međunarodne kontrole u primeni odredaba o zaštiti manjina. U Povelji UN, takođe, ne pominju se izričito manjine, niti manjinska zaštita. *Problem zaštite manjina uključen je u opšti sistem zaštite čoveka*, a težište aktivnosti UN usmereno na izradu međunarodnih akata koji će oživotvoriti prava čoveka u celini, i tek u okviru toga i pitanja manjinske zaštite. U vezi s tim, u okviru Komisije UN za prava čoveka, 1947. godine, formirano je i posebno telo za bavljenje pitanjima manjinske zaštite – *Potkomitet za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina*. U celini, u sistemu UN manjine nemaju pravo direktnog istupa na međunarodnom planu, mada im je, preko opšteg sistema zaštite čoveka, priznat izvesni međunarodnopravni subjektivitet. Polazeći od takvog tretmana manjina, savremene države uglavnom pribegavaju bilateralnom regulisanju pitanja položaja manjina i manjinske zaštite. Analiza većine bilateralnih ugovora o zaštiti manjina, kao i multilateralnih međunarodnih dokumenata koji sadrže odredbe o manjinama, upućuje na zaključak da su se, u pogledu položaja i zaštite manjina, iskristalisala i ustalila neka opšta priznata načela. Ona se, u suštini, svode na to da pripadnici manjina uživaju ista prava i osnovne slobode koji se priznaju i pripadnicima većinskog naroda na osnovu principa nediskriminacije; da se pripadnicima manjine i manjini kao kolektivitetu omogući nesmetani ekonomski, kulturni i društveni razvoj; da se manjini kao kolektivitetu obezbedi određeni stepen jezičke, verske i kulturne autonomije, i da su pripadnici manjine i manjina kao kolektivitet dužni da ispoljavaju lojalan odnos prema državi u kojoj žive.³⁴

U vezi s tim, vredno je pažnje iskustvo Jugoslavije, koja je između dva rata i posle drugog svetskog rata zaključila sa susednim zemljama više bilateralnih ugovora o zaštiti nacionalnih manjina. Neki od tih ugovora sadrže veoma precizne

³⁴ Šire: B. Vukas, *Etničke manjine i međunarodni odnosi*, „Školska knjiga”, Zagreb, 1978, str. 126–127.

odredbe o obostranim obavezama u pogledu prava pripadnika manjina na upotrebu maternjeg jezika u nastavi u školstvu, obavljanje profesija i javnih funkcija, socijalno osiguranje, obezbeđenje ekonomskog razvoja, učešće u kulturnom životu itd.³⁵ Interesantno je, međutim, da je u obezbeđivanju uslova za ostvarivanje prava pripadnika nacionalnih manjina (narodnosti) u svojim okvirima Jugoslavija, za razliku od susednih zemalja, išla znatno šire i dalje od ugovornih obaveza i opštepriznatih načela.

Pod okriljem UN, pored navedenih, sklopljeno je mnoštvo drugih međunarodnih konvencija i deklaracija kojima se, s obzirom na pojavu novih, savremenih oblika i modaliteta gaženja osnovnih i posebnih vidova ljudskih prava, dopunski regulišu i uklanjaju pravne praznine i eventualna dvosmislena tumačenja tih prava i obezbeđuje njihova efikasnija zaštita. Među njima su: *Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka od 1984;*³⁶ *Kodeks ponašanja lica odgovornih za primenu Zakona od 1979;*³⁷ *Garancija za zaštitu prava osoba nad kojima treba da bude izvršena smrtna kazna od 1984;*³⁸ *Deklaracija o osnovnim principima pravde u vezi sa žrtvama kriminalnih radnji i žrtvama zloupotrebe vlasti od 1985;*³⁹ *Skup minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima od 1977;*⁴⁰ i *Konvencija o pravima deteta od 1989.*⁴¹ Ako se tim međunarodnim dokumentima pridodaju i pitanja prava radnika, prava na razvoj, prava domorodačkog stanovništva, prava na dovoljno hrane, prava na obrazovanje i druga koja su predmet stalne brige i delatnosti UN, njenih brojnih specijalizovanih agencija i drugih radnih tela, jasno je da su savremenim procesom internacionalizacije ljudskih prava obuhvaćena gotovo sva područja društvenog života.

³⁵ Takvi su, na primer: Manjinski statut, pridodat Memorandumu o saglasnosti u vezi s rešenjem tršćanskog pitanja od 5. oktobra 1954, kojim je regulisan položaj naših manjina u Italiji i italijanske manjine u Jugoslaviji, ili Državni ugovor sa Austrijom, iz 1955, kojim su (čl. 7) regulisani položaj i prava slovenačke i hrvatske manjine u toj zemlji.

³⁶ Za tekst Konvencije protiv mučenja videti: Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, br. 1-2/1989, str. 224-234.

³⁷ Isto, str. 234-239.

³⁸ Isto, str. 241-242.

³⁹ Isto, str. 242-244.

⁴⁰ Isto, str. 247-260.

⁴¹ Report of the Secretary - general on the work of the organization, september 1990, str. 36.

SISTEMI ZAŠTITE LJUDSKIH PRAVA

Uporedo sa međunarodnim naporima i akcijama na priznavanju i kodifikaciji osnovnih ljudskih prava, u okviru UN ali i izvan njih, tekao je proces dogovaranja i traženja institucionalnih mehanizama za zaštitu ljudskih prava. On je uslovljen ne samo potrebom da se države podstaknu da svojom unutrašnjom legislativom preuzimaju opštepriznate međunarodne standarde o pravima čoveka već i nužnošću da se sputava i onemogućava praksa privremenog ukidanja (suspenzija) ili ograničavanja ljudskih prava, pa i moguće zloupotrebe.

Prema Univerzalnoj deklaraciji o pravima čoveka (čl. 29, t. 2) ostvarivanje prava i sloboda može se ograničiti, s tim što ta ograničenja moraju biti propisana zakonom i preduzeta samo zato da bi se obezbedilo potrebno poštovanje prava drugih i zadovoljili pravedni zahtevi morala, javnog reda i opšteg dobra u demokratskom društvu. Osim toga, prava se ne smeju ostvarivati na način koji je u suprotnosti sa ciljevima i načelima UN, ili ukoliko bi njihovo ostvarivanje bilo usmereno na ugrožavanje bilo kojeg prava sadržanog u Deklaraciji (čl. 29, t. 3). U Paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima utvrđeno je da prava navedena u njemu mogu biti ograničavana zakonskim putem, ali samo u meri „koja je u skladu sa prirodom tih prava i isključivo u cilju unapređenja opšteg blagostanja u jednom demokratskom društvu” (čl. 4).

Za razliku od Univerzalne deklaracije i Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Pakt o građanskim i političkim pravima ne sadrži nijednu opštu odredbu o ograničavanju ostvarivanja svih navedenih prava. Nekoliko članova tog pakta, međutim, dozvoljava državama da ograniče ili privremeno ukinu određena prava, ali samo zakonskim putem radi zaštite nacionalne bezbednosti, u slučajevima zvanično proglašenog vanrednog stanja, i to samo u meri koju vanredna situacija zahteva, zbog ugroženosti opstanka države ili javne sigurnosti, javnog poretka, zaštite javnog zdravlja ili morala, ili prava i sloboda drugih lica.⁴² Mere ograničavanja prava utvrđenih tim paktom, međutim, ne smeju protivurečiti drugim obavezama država koje su im nametnute međunarodnim

⁴² *Konvencija o građanskim i političkim pravima*, čl. 4 (t.1), 9 (t. 1), 12 (t. 3), 13, 14 (t. 1), 18 (t. 3), 19 (t. 3), 20 (st. 2) i 22 (t. 2).

pravom, a ni u kojem slučaju ne smeju podrazumevati diskriminaciju na osnovu rase, boje, pola, jezika, veroispovesti ili društvenog porekla.⁴³ Takva ograničenja ili privremene suspenzije određenih prava, kao i razloge koji su ih na to naveli, države moraju prijaviti UN, a one o tome treba da obaveste države ugovornice.⁴⁴ Neka od prava utvrđenih tim paktom, međutim, ne smeju se ograničavati ili privremeno ukidati ni u jednoj situaciji, čak ni u vanrednim prilikama i ugroženosti opstanka države. To su: pravo na život, sloboda od mučenja, sloboda od ropstva ili kmetstva, zabrana dužničkog ropstva, sloboda od retroaktivnog delovanja krivičnih zakona, pravo na priznavanje ličnosti pred zakonom i pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti.⁴⁵

Brojni slučajevi ignorisanja uslova i situacija u kojima je moguće ograničavanje ili privremena suspenzija određenih ljudskih prava, a posebno, slučajevi masovnog gaženja osnovnih prava čoveka priznatih Univerzalnom deklaracijom, krajem četrdesetih i početkom pedesetih godina, doveli su do prvih razmišljanja i međunarodnih akcija o institucionalizaciji zaštite ljudskih prava. Počeci tog procesa vezani su za Zapadnu Evropu, za 4. novembar 1950, kada su zemlje članice Evropskog saveta⁴⁶ usvojile u Rimu, *Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda*.⁴⁷ Tom konvencijom su osnovana dva organa: *Evropska komisija za prava čoveka i Evropski sud za prava čoveka* (čl. 19), kojima je povereno u nadležnost da osiguraju poštovanje obaveza koje su države ugovornice prihvatile na osnovu te konvencije. Prema odredbama Konvencije (čl. 25), Komisiji mogu „*upućivati peticije sva lica, nevladine organizacije ili grupe lica, koji smatraju da su pogođeni povredom nabrojanih prava u Konvenciji od strane jedne od strana ugovornica, pod uslovom da je strana ugovornica na koju se žalba odnosi izjavila da priznaje nadležnost Komisije*“. Konvencijom nije predviđena mogućnost da se pojedinci

⁴³ *Pakt o političkim i građanskim pravima*, čl. 4, t. 1.

⁴⁴ *Isto*, čl. 4, t. 3.

⁴⁵ *Isto*, čl. 4, st. 2, i čl. 6, 7, 8 (t. 1 i 2), 11, 15, 16 i 18.

⁴⁶ Savet Evrope je organizacija, osnovana 1949. godine, sa ciljem da doprinese političkom ujedinjavanju zapadnoevropskih država srodnih društveno-političkih sistema. Savet sačinjavaju 24 članice (sve su zemlje Zapadne Evrope, dve nesvrstane evropske zemlje – Kipar i Malta, i Mađarska).

⁴⁷ Tekst Konvencije u celini: *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, br. 1–2/1989, str. 290–301.

neposredno obraćaju, odnosno da upućuju žalbe Evropskom sudu protiv svoje sopstvene države, budući da stranke pred tim sudom mogu da budu države i Evropska komisija. Međutim, kako se kao jedna od strana pred Sudom može pojaviti Komisija, to prava pojedinaca mogu da budu zaštićena pred Evropskim sudom, mada na posredan način. S obzirom na to da je više od šest država (prema uslovu koji propisuje Konvencija) priznalo nadležnost Komisije da prima i razmatra žalbe pojedinaca (čl. 25. Konvencije), mogućnost zaštite prava pojedinaca može se smatrati ostvarenom. Mehanizam ustanovljen navedenom konvencijom veoma je značajan ne samo zbog toga što je to do sada najrazvijeniji (regionalni) sistem zaštite ljudskih prava već i zato što ga može koristiti veliki broj migranata – stranih radnika u zapadnoevropskim zemljama, i što gotovo sve ostale evropske zemlje, a među njima i Jugoslavija, pokazuju interes da pristupe toj konvenciji.⁴⁸

Po ugledu na evropsku konvenciju za prava čoveka i njen sistem zaštite ljudskih prava nastale su *Američka konvencija o ljudskim pravima*⁴⁹ i *Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda*.⁵⁰ Američkom konvencijom su ustanovljeni *Interamerička komisija za prava čoveka*⁵¹ i *Interamerički sud za pravo čoveka* kao posebna tela, kojima je takođe povereno staranje o zaštiti ljudskih prava, uz mogućnost razmatranja peticija pojedinaca. Međutim, zbog malog broja država koje priznaju nadležnost Suda (a posebno odsustva SAD), delatnost Interameričke komisije za prava čoveka po efikasnosti znatno zaostaje za evropskim sistemom, mada je značajno doprinela stvaranju klime za međunarodnu osudu i kraj diktatorskih režima u nekim zemljama Latinske Amerike.⁵² Mehanizam zaštite prava čoveka ustanovljen Afričkom (tzv. bandžulska)

⁴⁸ Ta ideja je bila saopštena na Konferenciji o ljudskoj dimenziji Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji, održanoj u Beču januara 1989. godine. Jugoslavija je svoju nameru za pristupanje Konvenciji najavila oktobra 1990. godine.

⁴⁹ Američka konvencija o ljudskim pravima usvojena je na konferenciji Organizacije američkih država u San Hozueu 22. novembra 1969. godine. Tekst konvencije: *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, br. 1–2/1989, str. 271–289.

⁵⁰ Afrička povelja usvojena je na 18. skupštini šefova država ili vlada zemalja Organizacije afričkog jedinstva u Najrobiju (Kenija), 27. juna 1981, a stupila je na snagu 21. oktobra 1986. godine. Tekst povelje: *isto*, str. 260–271.

⁵¹ Interamerička komisija za prava čoveka osnovana je na zasedanju Organizacije američkih država 1959, i tek tada je odlučeno da se pristupi izradi Američke konvencije za prava čoveka.

⁵² V. Dimitrijević, *Internacionalizacija ljudskih prava dva veke posle francuske revolucije*, „Anali za pravne i društvene nauke”, br. 3/1989, str. 297.

poveljom o ljudskim pravima i pravima naroda, koja je stupila na snagu tek krajem 1986. godine, još uvek je u fazi oblikovanja, pa nema dovoljno pokazatelja na osnovu kojih bi se mogla ceniti njegova delotvornost.

Za razliku od navedenih regionalnih sistema zaštite ljudskih prava, *Paktom o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine predviđen je postupak za žalbu koju može da podnese samo država ugovornica*, a pravo na peticije pojedinca se uopšte ne pominje. *Fakultativnim protokolom uz taj pakt, međutim, predviđena je nadležnost Komiteta za prava čoveka da prima i razmatra peticije pojedinaca koji tvrde da su žrtve kršenja nekog prava navedenog u paktu (čl. 2).*⁵³ Međutim, u vezi s odredbama Fakultativnog protokola postoje izvesna ograničenja: prvo, *obraćanje Komitetu za prava čoveka omogućeno je samo pojedincima državljanima država koje su pristupile Fakultativnom protokolu i priznale nadležnost Komiteta (čl. 1)*, i drugo, Komitet može uzeti u razmatranje peticije pojedinaca *samo ukoliko se ta pitanja već ne nalaze pred nekim od međunarodnih foruma, i ukoliko su pre toga iscrpljena sva raspoloživa unutrašnja sredstva (čl. 5, t. 2)*. Značajno je, takođe, da Komitet odbacuje svaku žalbu koja je anonimna ili za koju oceni da predstavlja zloupotrebu prava peticije (čl. 3). *Kad je žalba prihvaćena, postupak utvrđen Protokolom predviđa pravo Komiteta da skrene pažnju državi protiv koje je žalba podneta, a ona je obavezna da, u roku od šest meseci, dostavi Komitetu objašnjenja u vezi s postavljenim pitanjem, kao i informacije o merama koje će preduzeti radi poboljšanja postojećeg stanja (čl. 4)*.

Što se tiče ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, paktom, koji reguliše ta prava, nije predviđeno obrazovanje bilo kakvog posebnog tela za nadzor nad njihovim poštovanjem. Zemlje koje su pristupile tom paktu obavezne su jedino da generalnom sekretaru UN šalju izveštaje o preduzetim merama i postignutom napretku u pogledu obezbeđenja poštovanja prava priznatih Paktom, a on ih može prosledivati Ekonomsko-socijalnom savetu UN i odgovarajućim specijalizovanim agencijama (čl. 16, t. 2), kao i Komisiji za prava čoveka radi proučavanja i davanja opštih preporuka (čl. 19).

⁵³ Tekst Fakultativnog protokola: Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, br. 1-2/1989, str. 178-181.

Istina, Ekonomski i socijalni savet UN formirao je 1985. godine *Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava*⁵⁴ za potrebe nadzora nad poštovanjem tih prava, ali su nadležnosti i tog posebnog tela ostale u granicama ovlašćenja da proučava izveštaje, raspravlja o njima s predstavnicima država podnosi-laca i, posredstvom Saveta, daje opšte preporuke.

Osim mogućnosti predviđenih Fakultativnim protokolom uz Pakt o građanskim i političkim pravima, postoje još *dve mogućnosti žalbi pojedinaca* zbog kršenja nekog od prava priznatih međunarodnim ugovorima: prva se odnosi na podno-šenje žalbi pojedinaca *Komitetu za ukidanje rasne diskrimina-cije* povodom kršenja prava zagwarantovanih Konvencijom o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije,⁵⁵ a druga se tiče pojedinačnih žalbi *Komitetu protiv mučenja*, u vezi s kršenjem prava koja proizilaze iz Konvencije protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih i ponižavajućih postupaka ili kažnjava-nja.⁵⁶ Konačno, postoji i mogućnost žalbi pojedinaca ili grupa ljudi ako smatraju da su sprečeni u ostvarivanju svojih ljudskih prava, čak i *u slučaju da ta prava nisu obuhvaćena međunarod-nim konvencijama*. Takvim vrstama žalbi, po posebno propi-sanoj proceduri, poznatoj pod nazivom *pocedura 1503*,⁵⁷ bave se Komisija za prava čoveka i Potkomisija za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina.

Sve što je do sada učinjeno u vezi s priznanjem osnovnih ljudskih prava može da sugeriše zaključak da su nastupile značajne promene u odnosu država prema međunarodnim obavezama na zaštiti ljudskih prava, te da su nacionalne barijere (suverenost) u vezi s tim definitivno probijene, ali ne i uklonjene. Nema, međutim, dovoljno ubedljivih argumenata koji bi takav zaključak činili posve osnovanim. Uz to, neke najnovije pojave vezane za obaveze država u pogledu poštova-nja ljudskih prava iznova otvaraju brojna pitanja i kontroverze o problemu odnosa između obima i karaktera međunarodnog nadzora nad ljudskim pravima i opštepriznatog načela o

⁵⁴ Komitet je sastavljen od 18 nezavisnih eksperata odgovornih za svoj rad samo Ekonomskom i socijalnom savetu UN. Sa radom je otpočeo tek 1987. godine.

⁵⁵ *Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije*, čl. 8-16, tekst Konvencije u celini: Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, br. 1-2/1989, str. 194-203.

⁵⁶ *Isto*, čl. 17-24.

⁵⁷ Ime potiče od broja rezolucije (1.503) Ekonomskog i socijalnog saveta iz 1970. godine, kojom je uvedena ta procedura.

nemešanju u unutrašnje stvari suverenih država. Činjenica je, na primer, da su Pakt o građanskim i političkim pravima i Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, još deset godina nakon usvajanja morali čekati na potreban broj ratifikacija, pa su stupili na snagu tek 1976. godine. Ako se, uz to, ima u vidu da je te paktove ratifikovalo tek nešto više od polovine država članica UN⁵⁸ i da među njima nema dveju stalnih članica Saveta bezbednosti – SAD i Kine, očigledno je da su otpori država ka preuzimanju čvršćih međunarodnih obaveza na tom planu i dalje veoma jaki.

Kod istočnoevropskih, pa i znatnog dela nesvrstanih (azijske i afričke) zemalja sve do nedavno je preovladavalo stanovište da se međunarodne konvencije o ljudskim pravima ne mogu direktno primenjivati u bilo kojoj pojedinačnoj državi, da one ne stvaraju subjektivna prava za građane, već samo uspostavljaju međunarodne standarde ljudskih prava, koje treba primenjivati saglasno odgovarajućem društvenom okviru i prilikama. S obzirom na različiti karakter društveno-političkih sistema država, smatrale su se prirodnim razlike u stanju ljudskih prava u pojedinim državama i da o njima nijedan predstavnik nekog međunarodnog tela nije u stanju da presuđuje.⁵⁹ U tome je osnovni razlog što su navedene zemlje veoma dugo odbijale da pristupe Fakultativnom protokolu uz Pakt o građanskim i političkim pravima,⁶⁰ koji pojedincima pod jurisdikcijom država potpisnica daje pravo da se žale Komitetu UN za ljudska prava na povredu prava garantovanih Paktom. U novije vreme, međutim, mnoge zemlje su izrazile nameru da pristupe tom međunarodnom aktu, a neke od evropskih, doskorašnjih socijalističkih zemalja nagovestile su pristupanje i, sada neosporno najrazvijenijem, evropskom sistemu zaštite prava čoveka. Istovremeno, ne ohrabruje činjenica da je Fakultativnoj proceduri žalbe (pojedinaac ili grupa ljudi), Komitetu za ukidanje rasne diskriminacije i Komitetu protiv mučenja, a u vezi s povredama prava koja su priznata

⁵⁸ Krajem 1989. godine Pakt o građanskim i političkim pravima su ratifikovale 92, a Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima 87 država, što je još uvek jako malo u odnosu na ukupan broj (160 država) članica Ujedinjenih nacija.

⁵⁹ Šire: V. Dimitrijević, *Socijalizam i ljudska prava*, „Međunarodna politika”, br. 954/90, str. 15.

⁶⁰ Protokol je, na primer, do jeseni 1989. godine ratifikovalo svega 46 država (Z. Evropa, L. Amerika i Afrika), odnosno tek polovina ukupnog broja zemalja koje su pristupile Paktu o građanskim i političkim pravima.

Konvencijom o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije i Konvencijom protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih i ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja, do sada pristupio veoma mali broj država. To je naročito teško objasniti kada se radi o proceduri vezanoj za Komitet za ukidanje rasne diskriminacije, koji sa Konvencijom postoji već 22 godine.

Posebnu pažnju, naročito sa stanovišta interesa evropskih država, zaslužuju tretman zaštite i unapređenja ljudskih prava u okviru Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji. U vezi s tim, Helsinška povelja, u pogledu obima i sadržaja ljudskih prava, kao i zabranjenih osnova diskriminacije, znatno zaostaje za međunarodnim instrumentima usvojenim pod okriľjem Ujedinjenih nacija.⁶¹ Značajan napredak učinjen je tek usvajanjem Završnog dokumenta KEBS-a u Beču, 19. januara 1989, u kojem je kompletiran spisak ljudskih prava isti kao u Paktu o građanskim i političkim pravima, a „*političko ili drugo mišljenje*” pridodato je kao nov osnov listi zabranjenih razloga za diskriminaciju.⁶² Osim toga, na bečkom sastanku KEBS-a sve istočnoevropske zemlje (izuzev Albanije, koja nije učestvovala u procesu KEBS-a) prihvatile su međunarodne mehanizme nadgledanja „ljudske dimenzije” procesa, koji se očito odnose na obaveze država, članica KEBS-a, prema načelima ljudskih prava iz dela Završnog dokumenta, pod nazivom „Saradnja u humanitarnim i drugim pitanjima”.

Na prvom specijalnom sastanku o ljudskoj dimenziji KEBS-a, održanom od 30. maja do 23. juna 1989. u Parizu, osim kritika nekim socijalističkim zemljama, pre svega, Rumuniji i Bugarskoj, zbog tretmana nacionalnih manjina, nasilnog raseljavanja i ograničavanja slobode kretanja, nije postignut nikakav ozbiljniji pomak u unapređenju i zaštiti osnovnih prava čoveka. Slična situacija se ponovila i na zasedanju Komisije UN za prava čoveka početkom 1990. godine, s tom razlikom što je lista razmatranih slučajeva kršenja ljudskih prava obuhvatala znatno više zemalja.⁶³ Izvesnim napretkom na zasedanju

⁶¹ O načelu 7. helsinške povelje, koje je u celini posvećeno ljudskim pravima, šire: *Konferencija o bezbednosti i saradnji u Evropi – Završni dokument*, „Jugoslovenski pregled”, br. 8–9/1975, str. 320.

⁶² Bečki sastanak Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji održan je, sa prekidima, od 4. novembra 1986. do 19. januara 1989. godine. Ljudskim pravima su posvećena načela od 11. do 27. Završnog dokumenta.

⁶³ Radi se o slučajevima vezanim za nekoliko zemalja, kao: Afganistan, Rumunija, Čile, Iran, Palestina, zemlje južne Afrike, Panama, Kuba, Kina i Albanija.

Komisije može se smatrati jedino približavanje gledišta država članica po pitanjima koja su obuhvaćena nacrtom Deklaracije o manjinama,⁶⁴ što stvara mogućnost za skoro usvajanje prvog značajnijeg međunarodnog akta te vrste posvećenog zaštiti manjina od diskriminacije i unapređivanju njihovog položaja. Na drugoj konferenciji o ljudskoj dimenziji KEBS-a u Kopenhagenu, održanoj u junu 1990. u znatno povoljnijim političkim uslovima, očekivalo se da će biti postignut značajniji napredak u pogledu prihvatanja obaveza o priznavanju nacionalnih manjina i postojanju njihovih kolektivnih prava.⁶⁵ U tom smislu, u dokumentu konferencije razrađeno je više važnih principa koji se odnose na pravo izražavanja i očuvanje razvoja etničkog, kulturnog, lingvističkog i religioznog identiteta pripadnika nacionalnih manjina, a ideja o lokalnoj i administrativnoj autonomiji je uslovno prihvaćena kao pitanje koje se tiče *samo onih zemalja koje su nacionalnim manjinama takvu autonomiju same priznale*. I tu je, kao i u svim drugim međunarodnim aktima o nacionalnim manjinama, ugrađen *princip lojalnosti manjina prema državi u kojoj žive* i, uz to, princip poštovanja teritorijalnog integriteta države.

Na samitu Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji, održanom uz učešće šefova država ili vlada učesnika KEBS-a od 19. do 21. novembra 1990. u Parizu, usvojena je *Pariska povelja*,⁶⁶ koja može prema komentarima mnogih učesnika Samita, da ima istorijski značaj u stvaranju novog, sveevropskog sistema bezbednosti i saradnje.⁶⁷ Posebno je važno što je u toku Pariskog samita relativno najveća pažnja posvećena upravo problematici ljudskih prava i što su, u osnovi, potvrđena sva opredeljenja zemalja učesnica KEBS-a u pogledu poštovanja ljudskih prava, utvrđena na prethodne dve konferencije (u Parizu i Kopenhagenu) o ljudskoj dimenziji KEBS-a. Uzimajući u obzir značaj manjinskog problema za razvoj država i odnose među njima, zemlje učesnice Pariskog

⁶⁴ Značajno je da je Nacrt deklaracije o manjinama, koji je pripremila (i još uvek radi na njemu) Komisija UN za prava čoveka, urađen uglavnom na osnovu nacrtu koji je dala Jugoslavija.

⁶⁵ Drugi sastanak o ljudskoj dimenziji Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji (u seriji od tri sastanka), predviđen zaključnim dokumentom Bečkog sastanka KEBS od 1989, održan je od 5. do 29. juna 1990. godine. O rezultatima sastanka šire: V. Jovanović, *Ljudska prava i promene u Evropi*, „Međunarodna politika“, br. 968-9/90, str. 14-21.

⁶⁶ Tekst Pariske povelje: „Međunarodna politika“, br. 976/90 (dokumentacija), str. 13-17.

⁶⁷ Videti: B. Jović, *Dalekosežni značaj Pariske povelje KEBS, isto*, str. 1-3.

samita postigle su dogovor o *sazivanju sastanka eksperata za pitanje manjina*, koji će biti održan od 1. do 19. jula 1991. u Ženevi. One su se, takođe, čvrsto obavezale da i dalje razvijaju mehanizam za ljudsku dimenziju KEBS-a i da u okviru tog mehanizma proširuju i unapređuju nove postupke saradnje, ne dovodeći u pitanje obaveze država koje proizilaze iz postojećih međunarodnih instrumenata.

Ako su zemlje učesnice KEBS-a već preuzele takve obaveze, onda groteskno i anahrono deluju pretnje ekonomskim sankcijama nekih država Zapada prema Jugoslaviji, poput nedavno usvojenog „Niklsovog amandmana” u američkom kongresu i njegovog aktiviranja prema Jugoslaviji (odnosno, jednom njenom delu – Srbiji), kao mere uskraćivanja finansijske pomoći zbog navodnog kršenja ljudskih prava na delu teritorije Republike Srbije i Jugoslavije (Kosovo). U vezi s tim, sasvim osnovano se postavlja ne samo pitanje odnosa između međunarodnog nadzora nad poštovanjem ljudskih prava i principa nemešanja u unutrašnje stvari države u kojoj se ta prava poštuju ili krše već i pitanja međunarodno priznate nadležnosti za funkcije nadzora, načina utvrđivanja činjeničkog stanja ljudskih prava u jednoj suverenoj državi, karaktera i opsega mera čija je primena prema njoj dopuštena u slučaju kršenja ljudskih prava, i slično. Očigledno je, međutim, da se u tom slučaju radi o tome da je jedna država (SAD), ignorišući već ustaljene mehanizme i institucionalno uređenje i priznate nosioce međunarodnog nadzora, uzurpirala za sebe nadležnosti i tužioca i međunarodnog arbitra o merama kažnjavanja okrivljene države. Manje je važno pitanje da li se tako plemeniti cilj kao što je obezbeđivanje poštovanja ljudskih prava u jednoj državi, ukoliko se ona u njoj krše, može uopšte ostvariti nehumanim sredstvima, koja uzgred, nemaju nikakve veze sa ljudskim pravima i međunarodnopravnim poretком. Uskraćivanje finansijske pomoći kao svojevrсни oblik ekonomske ucene jeste atipično, ali nije i nepoznato, odnosno neisprobano sredstvo politike sa pozicija sile. Po pravilu, ono kompromituje njegove nosioce, razotkriva lažnu demokratsku auru kojom se okružuju i demistifikuje stvarnu (ideološko-antikomunistička) suštinu ciljeva kojima teže. Najtragičnije je to što se takvim postupcima na najdirektniji način podrivaju već dostignute tekovine i obeshrabruju napori i akcije na unapre-

đenju zaštite ljudskih prava. Uopšte uzev, pitanja ljudskih prava se ne mogu uslovljavati karakterom političkih sistema država, niti se zaštita i unapređenje ljudskih prava mogu tražiti kroz apriorno isticanje superiornosti jednih i inferiornosti drugih, i kroz nametanje inkvizitorskih metoda. Otuda poseban značaj ima stanovište nesvrstanih zemalja, nedavno izneseno na Komisiji UN za prava čoveka,⁶⁸ da je za željeni napredak stanja ljudskih prava u svetu, kao univerzalne brige međunarodne zajednice, neophodna objektivnost i neselektivni prilaz, dezideologizacija u tretiranju te problematike, konstruktivnost i globalna orijentacija ne samo na identifikaciju slučajeva povreda ljudskih prava već i u traženju modaliteta za njihovo unapređivanje bez stereotipija i nasleđenih predrasuda.

S U M M A R Y

INTERNATIONALIZATION OF THE HUMAN RIGHTS PROBLEM

Dynamic changes through which the modern world is passing are increasingly reaffirming human rights as a universal international value, and their significance for promoting the world peace, cooperation between nations and states, and the progress of humanity in general. While the struggle for recognition and protection of human rights has a relatively long history, radical changes in understanding these rights and in their treatment by the international community as well as the need for their universal protection came forth as late as after the World War II, i.e. after the establishment and activation of the Organization of the United Nations.

In their many years' engagement of their extensive negotiation mechanism the United Nations directly contributed to the adoption of the International Charter on the Rights of Man, and of several other international conventions (treaties), resolutions and declarations on specific forms of human rights having a general significance or pertaining the persons who in absence of their national protection need the international legal one. Along with the international efforts and actions undertaken towards the recognition and codification of basic human rights, within the frames of the United Nations, and also outside these frames, continues the process of finding out and shaping of institutional mechanisms (global and regional) for the protection of human rights. This process is accompanied and burdened by different, even contradictory, national and regional interests, and also by inherited ideological biases and stereotypes which, objectively taken, undermine the desired progress of the state of human rights as the universal concern of the international community.

⁶⁸ Šire: Ž. Jazić, *Uloga Komisije UN za prava čoveka*, „Međunarodna politika“, br. 960/1990, str. 22-24.

R E S U M E

INTERNATIONALISATION DU PROBLEME DES DROITS
DE L'HOMME

Les changements dynamiques que le monde contemporain passe sont de plus en plus accentués et soulignent les droits de l'homme comme la valeur universelle internationale importante pour le renforcement de la paix universelle, de la coopération internationale entre les peuples et les Etats et pour la progression de l'Humanité. Le combat pour la reconnaissance et pour la protection des droits de l'homme a l'histoire relativement longue mais les changements radicaux sont nés seulement après la deuxième guerre mondiale et après la formation et activation de l'Organisation des Nations Unies.

Les Nations Unies ont, pendant leur engagement long et développé, surtout des mécanismes de négociations, contribué à l'adoption de la Charte internationale des droits de l'homme et aussi des autres conventions internationales (traités), des résolutions et des déclarations qui ont une importance générale ou qui sont en rapport avec les personnages qui ont besoin de la protection internationale. Parallèlement, dans le cadre des Nations Unies ou hors de lui, les processus de recherche et de formation des mécanismes institutionnels sont créés suivis par les idées différentes contradictoires de caractère national ou régional ou les idées héritées de l'idéologie qui ralentent la progression de l'état des droits de l'homme comme la valeur universelle de la communauté internationale.

P E З Ю М Е

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ПРОБЛЕМЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ПРАВ

Динамические изменения, через которые проходит современный мир, все сильнее проявляют человеческие права как универсальную международную ценность и их значение для укрепления мира во всем мире, сотрудничества между народами и прогресса человечества вообще. Борьба за признание и защиту человеческих прав имеет относительно долгую историю, а радикальные изменения в понимании этих прав и отношения международного содружества к ним, а также необходимость в их универсальной защите возникли только после второй мировой войны, т.е. после создания и начала деятельности Организации Объединенных Наций.

ООН многолетним привлечением своего разветвленного механизма переговоров внесла непосредственный вклад в принятие Международной грамоты о правах человека и ряда других международных конвенций (соглашений), резолюций об отдельных видах человеческих прав, которые имеют общее значение, либо относятся к лицам, которые, по причине отсутствия национальной, нуждаются в международной защите. Наряду с международными стремлениями и акциями по признанию и кодификации основных человеческих прав, в рамках ООН, но и за ее пределами, продолжается процесс создания и оформления правового механизма (мирового и регионального) по защите человеческих прав. Его сопровождают различные, даже противоречивые национальные и региональные интересы, но и унаследованные идеологические предрасудки и стереотипы, которые, объективно, подрывают желаемый прогресс состояния человеческих прав, как универсальную заботу международного содружества.

Evropska zajednica – mogućnosti vojne integracije

MILOVAN RADAKOVIĆ

Integracioni procesi u Evropskoj zajednici (EZ) sprovedeni su u ekonomskoj, institucionalnoj i političkoj oblasti. Ekonomskim procesima je obuhvaćeno ukidanje carina između zemalja EZ i formiranje centralne banke EZ i zajedničke evropske valute (EKU). U okviru institucionalne integracije osnovana je Komisija EZ, Savet ministara EZ, Evropski parlament, Sud pravde u Luksemburgu i Evropski savet. Političkom integracijom, koja je u toku, trebalo bi prvo da se ispune dva osnovna uslova: zajednička spoljna politika zemalja EZ i zajednička odbrana. Zajednička odbrana, međutim, nameće i više drugih pitanja: odnos vojnih jedinica EZ prema NATO i njihov broj, cilj, sastav i namenu. U Briselu je aktuelna i dilema o tome da li treba formirati potpuno nove vojne formacije unutar EZ ili rešenja treba tražiti u ponovnom aktiviranju i modernizovanju već pomalo zaboravljene Zapadno-evropske unije. Politička kriza u Jugoslaviji, kao evropskoj zemlji, i dezintegracioni procesi u SSSR-u idu u prilog formiranju tih jedinica. Međutim, pošto bi njihovo formiranje moglo neposredno da ugrozi opstanak NATO i da na dnevni red uvrsti pitanje svrsishodnosti stacioniranja američkih vojnih jedinica u evropskim bazama, za sada je rešenje nađeno u formuli nazvanoj „evropski stub“ pri NATO.

Zahvaljujući jednoj međunarodnoj organizaciji – Evropskoj zajednici (EZ), Evropa se pri kraju 20. veka možda nalazi na početku svoje ekonomske, institucionalne, vojne i političke integracije. Proces koji će 1992. i početkom 1993. godine obuhvatiti dvanaest zemalja zapadne Evrope, prema predviđanjima, već u prvoj deceniji 21. veka nužno će se proširiti na sve evropske zemlje, čime će se ostvariti zamišljeni projekt o „zajedničkom evropskom domu“.¹

Evropa je, tokom istorije, na mnoge načine nastojala da objedini svoje civilizacije i ljudske potencijale. Međutim, sredstva i metodi koji su korišteni (politički, ideološki, vojni, ekonomski itd.) stvarali su još veće podele između zemalja i

¹ Ideju o „zajedničkom evropskom domu“ prvi je izložio sovjetski predsednik Mihail Gorbačov. Njena suština je u tome da se evropski integracioni procesi ne mogu odnositi samo na zapadnoevropske zemlje, već na sve države „starog kontinenta“.

naroda „starog kontinenta“. Pre drugog svetskog rata takav istorijski splet okolnosti antagonizirao je najveće evropske sile u rat koji su vodile između sebe, a posle drugog svetskog rata čak čitave grupe zemalja razvrstale su se u dva suprotna bloka. U godinama posle drugog svetskog rata čitav evropski kontinent je ekonomski i vojno stagnirao, dok su Sjedinjene Američke Države postale svetska supersila i gotovo uspele da svoju kulturu i sistem vrednosti nametnu celoj planeti. Osim toga, Japan je postao ekonomski „džin“ stvaranjem ekonomskog modela koji je postao privlačan za gotovo sve zemlje. Evropski kontinent, izmučen ideološkim trzavicama i vojno-ekonomski i politički prepolovljen na svoj istok i zapad, sve više se pretvarao u moguće mesto najžešćeg (nuklearnog) sukoba supersila. Međutim, istorijske političke promene na istoku kontinenta, kao i nagovešteni razvoj EZ zaustavili su takav proces. Te dve činjenice – EZ (međunarodna organizacija koja je još uvek orijentisana samo na zapadnu hemisferu evropskog kontinenta) i procesi demokratizacije na istoku Evrope – doveli su do toga da gotovo i nema evropske zemlje kojoj nije politički i ekonomski cilj pristupanje Evropskoj zajednici.

Evropska zajednica je sada politički najjača integraciona međunarodna organizacija. Prilikom osnivanja njen osnovni cilj bio je da objedini ekonomske potencijale zemalja članica, a poslednjih se godina među tim zemljama članicama EZ ozbiljno razmišlja i o mogućnostima političke integracije (tzv. politička unija). Politička unija zemalja „dvanaestorice“ trebalo bi, pre svega, da se iskaže u zajedničkoj spoljnoj politici i zajedničkom nastupu zemalja EZ prema svim državama koje nisu članice te organizacije. Međutim, političku uniju nije moguće ostvariti bez prethodne vojne integracije. Dakle, politička unija zemalja zapadne Evrope još uvek je daleki i neizvesni cilj, za čije ostvarenje te zemlje moraju proći još mnogo iskušenja.

EVROPSKA ZAJEDNICA – ISTORIJSKI RAZVOJ

Bliži se 1992. godina, a sa njom i politička i vojna integracija EZ, zasnovana na konceptu koji su mnogi analitičari nazvali „Sjedinjene Evropske Države“. Evropska zajed-

nica je prvenstveno zamišljena kao ekonomska organizacija. Vremenom, međutim, integracije između „evropske dvanaestorice“ dostigle su takav stepen da se već više godina u okvirima EZ razmišlja i o mogućnostima vojne i političke integracije.

Ideja o „ujedinjenoj Evropi“ (tzv. Panevropska unija) veoma je stara. Zahvaljujući grofu Rihardu Kudenhof-Kalegriju i njegovoj ideji o „Sjedinjenim Evropskim Državama“, 1922. godine osnovana je „Panevropska zajednica“. Uprkos ambicioznim planovima i podršci izvesnih uticajnih krugova tog vremena, taj pokret nikada nije postao masovan, niti se nametnuo kao realan politički činilac u tadašnjoj Evropi. Novi pokušaj učinio je, 1928. godine francuski ministar inostranih poslova Aristid Brijan, koji je sa nemačkim kolegom Gustavom Stresemanom, na zasedanju skupštine Lige naroda u Ženevi, predložio stvaranje „evropske unije“ koja bi delovala u okviru Lige naroda. Pod tim predlogom se podrazumevala samo tešnja saradnja između evropskih država, bez mešanja u njihov unutrašnji suverenitet. Međutim, u vreme jakog nacionalizma i osvajačkih planova nekih evropskih zemalja, za te i slične ideje o jačanju saradnje i miroljubivom ujedinjenju evropskih država još uvek nisu postojale istorijske mogućnosti.

Posle drugog svetskog rata, na novom talasu institucionalizacije ideje o evropskom jedinstvu, 1946. godine u Cirihi, britanski ratni premijer Vinston Čerčil je govorio o korisnosti stvaranja „Ujedinjenih Evropskih Država“. Već 1948. godine nastao je „Panevropski pokret za mir“,² a iz njega postepeno, nove međunarodne organizacije (OECD, EFTA, ZET – EEZ itd.). Ipak, Evropa je morala još čekati na stvaranje organizacije s kojom će početi integracioni procesi na njenim prostorima. Konačno, 9. maja 1950, Robert Šuman, tadašnji ministar inostranih poslova Francuske, izložio je smeo plan da se vitalne funkcije uglja i čelika Francuske i Savezne Republike Nemačke udruže u organizaciju otvorenu svim „evropskim demokratijama“. Pored Francuske i Nemačke, i Belgija, Holandija, Luksemburg i Italija potpisale su 1951. godine Pariski ugovor, koji je označio početak stvaranja prve od tri

² Mouvement Pan-Europeen pour la Paix.

evropske zajednice – Evropsku zajednicu za uglj i čelik (ECSC). Uspeh je naveo šest zemalja članica da isti princip primene na celokupnu privredu. Rezultat pregovora bilo je potpisivanje dva ugovora u Rimu 1957. godine, a sa njima je stvorena Evropska ekonomska zajednica (EEZ) i Evropska zajednica za atomsku energiju (EURATOM). Neposredni ciljevi ugovora za EEZ, ili Rimskih ugovora, bili su stvaranje carinske unije, ukidanje kvota i ostalih ograničenja trgovine između zemalja članica, kao i slobodno kretanje ljudi, usluga i kapitala. Tako je neposredno posle drugog svetskog rata Francuska pružila ruku Nemačkoj, što je uslovalo nastanak Evropske ekonomske zajednice. U početku su se njima pridružile još četiri zemlje (Belgija, Italija, Holandija, Luksemburg), potom 1973. Danska, Velika Britanija i Irska, 1981 – Grčka i, konačno, 1986. godine Španija i Portugalija. Tako je krajem 20. veka među evropskim analitičarima, ali i među običnim ljudima, prevladalo mišljenje da je Evropska zajednica jedina evropska organizacija sposobna da zaustavi ekonomsko, ali i vojno-političko zaostajanje evropskog kontinenta u odnosu na SAD i Japan.

Ekonomске institucionalne integracije između zemalja članica EZ dostigle su veoma visok stepen, pa se sada u Briselu ozbiljno i sasvim realno razmišlja o mogućnostima realizacije „političke unije“. Naime, stvaranje zajedničkih vojnih snaga u tom procesu se nametnulo kao jedan od najprioritetnijih zadataka „dvanaestorice“. Pošto evropska zajednica obuhvata prostor dvanaest država zapadne Evrope, na kojem živi nešto više od trista pedeset miliona ljudi, a zemlje koje su članice EZ raspolažu ogromnim vojnim potencijalima, integracija vojnih snaga zemalja EZ imala bi više pravaca i nekoliko ciljeva. Pre svega, gotovo sve zemlje koje su sadašnje članice EZ vojno su integrisane u zapadnu vojnu integraciju NATO. Međutim, stvaranje „evropskih“ vojnih formacija unelo bi neke nove elemente u prethodnu vojnu zapadnu organizaciju. Pre svega, u NATO vodeći vojni i politički uticaj imaju SAD, dok bi u evropskim vojnim snagama vojni uticaj bio raspoređen na više evropskih država, pre svega na Francusku i Nemačku, zatim Veliku Britaniju, Belgiju, Italiju i Španiju.

DALJI RAZVOJ I PERSPEKTIVE

Punopravno članstvo u EZ podrazumeva odricanje zemalja članica od pojedinih funkcija koje su u ranijoj političkoj istoriji pripadale isključivo državama i koje su činile tzv. državne nadležnosti. To se, pre svega, odnosi na pitanja spoljne politike i odbrane. Sigurno je svaka od zemalja EZ politički i strategijski dobro razmotrila svoje međunarodne pozicije pre nego što je pristupila toj međunarodnoj organizaciji. Rukovodeći se strategijskim, političkim i ekonomskim interesima NATO, ali i potrebama bezbednosti, Francuska je, zajedno sa SR Nemačkom, 1950. godine počela da čini prve „integracione korake“ u Evropi, koji su prethodili formiranju Ekonomske zajednice. Suočena sa teškim psihološkim nasleđem u odnosu na druge evropske narode neposredno posle drugog svetskog rata, SR Nemačka je, rukovodeći se idejom da „nijedan rat više ne krene sa njene teritorije“, prihvatila pruženu ruku Francuske. Luksemburg, Holandija i Belgija, relativno male države zapadne Evrope, već su bile integrisane i usmerene jedna na drugu kroz „Beneluks uniju“ i NATO, pa je za njih priključivanje EZ bilo samo uključenje u još jače integracione procese. Za Italiju, EZ mogućnost je za jačanje političke i vojne uloge na prostorima južne Evrope i Mediterana. Republika Irska u EZ vidi priliku za vezivanje političke pozicije za evropske integracije. Naime, i ona će kroz institucije EZ pokušati da „deblokira“ svoju političku, ekonomsku i vojnu zavisnost od Londona, kao i da se jače veže za kontinentalne države, prvenstveno Francusku i Nemačku. Danska je prisustvom u EZ potvrdila svoju „evropsku orijentaciju“, i time načinila dva značajna spoljnopolitička koraka: svojoj političkoj i vojnoj poziciji u Skandinaviji i NATO dodala je i položaj prve zemlje Skandinavije u Evropskoj zajednici. Velika Britanija je, i pored izvesnih nesporazuma sa EZ i „vernosti atlantskoj politici SAD“, ipak budućnost svoje spoljnopolitičke pozicije vezala i za evropske integracije i Evropu. Grčkoj je punopravno članstvo u EZ značilo svojevrstnu odbranu od velike Turske i smanjivanje opasnosti od ratnog konflikta sa tom državom. Evropska zajednica je za Španiju i Portugaliju značila izlazak iz ekonomske, a pre svega političke blokade, kojima su te dve zemlje više decenija bile izložene zbog fašističkih diktatura.

Svaka je, dakle, zemlja „dvanaestorice“, koje čine sadašnju EZ, pored nesumnjivo ekonomskih, imala i duboke političke i vojne razloge za pristupanje toj organizaciji, pa se može reći da su ekonomski razlozi bili uslovljeni političkim interesima, i obratno. Za većinu evropskih zemalja koje nisu članice EZ i koje nisu uključene u evropske integracione procese pristupanje EZ nameće se kao najvažniji spoljnopolitički interes. Međutim, put zemalja koje žele u punopravno članstvo EZ neće biti ni lak, ni jednostavan.³

Pritisak na Evropsku zajednicu da se sasvim otvori, ili barem više „odškrine vrata“ novim članicama, sve je veći. Stoga je EZ, preko svog komesara Fransa Andrisena, ponudila još jedan model za odnose s postojećim i mogućim kandidatima – tzv. delimično članstvo.⁴ Taj status bi u evropskim integracionim procesima obezbeđivao mesto između pridruženog (trenutno ga imaju Turska, Kipar i Malta) i punopravnog članstva. Prema EZ, to rešenje bi bilo prihvatljivo i za neutralne zemlje i za članice EFTA, ali i za istočnoevropske i mediteranske zemlje, jer bi im svima omogućilo da budu predstavljene u Savetu ministara i drugim institucijama. Istovremeno, ne bi morale da poštuju pojedine odluke EZ, bilo zbog slabosti svojih još nedovoljno jakih tržišnih privreda, bilo iz političkih razloga (neutralna ili nesvrstana pozicija).

EVROPSKA ZAJEDNICA U NOVOJ „EVROPSKOJ ARHITEKTURI“

Od završetka drugog svetskog rata Evropa nikada kao sada, u poslednjoj deceniji 20. veka, nije imala mogućnost da postane jedinstveno ekonomsko i političko područje. Gotovo pola veka evropski kontinent je bio podeljen na „istok“ i „zapad“, a države na jednoj i drugoj strani činile su dva

³ Pre poslednjih društvenih previranja posmatrači sa Zapada su smatrali da je od zemalja sa istoka Jugoslavija najbliža toj organizaciji. Jugoslavija i EZ sklopile su čak i ugovore 1980. godine, koji su ukazivali na pridruženo članstvo. Međutim, teška politička situacija sasvim je udaljila Jugoslaviju od punopravnog članstva u Evropskoj zajednici. Umesto Jugoslaviji, u poslednje vreme Mađarskoj i Češkoslovačkoj na zapadu kontinenta daju najveće šanse da u dogledno vreme pristupe toj organizaciji. Te dve zemlje postale su punopravne članice Evropskog saveta, a Veće ministara EZ uskoro će doneti odluku o početku pregovora (u međuvremenu se pridružila i Poljska) o pridruženom članstvu tih zemalja Evropskoj zajednici.

⁴ *Jugoslavija u Evropi*, „Politika“, 29. april 1991, str. 2.

ideološka, politička, ekonomska, vojna, pa čak i kulturna područja. Međutim, političke promene na istoku kontinenta doprinele su završetku hladnog rata i ograničavanjima trke u naoružavanju, a njima je okončan i čitav sistem međunarodnih odnosa u Evropi i svetu, što je doprinelo značajnom narastanju uloge EZ kao najjače kontinentalne integracione organizacije. Očigledno, posleratna podela Evrope na „istok“ i „zapad“ nestala je, pre svega, zbog činjenice da nestaje Istočna Evropa u ideološkom i geopolitičkom smislu. Nastanak novog sistema međunarodnih odnosa, podstaknutog novim strategijskim i geopolitičkim odnosima snaga u Evropi, potvrđuju sledeće činjenice:

1. Sovjetski Savez, kao jedina evropska supersila, zahvaćen procesima političke demokratizacije i ekonomske modernizacije, zapao je u krizu koja karakteriše sva društva koja prolaze kroz promene celokupnog ekonomskog i političkog sistema. Političkom demokratizacijom i ekonomskom nužnošću, tj. reformom u SSSR-u („perestrojka“), uslovljeno je povlačenje sovjetskih vojnih snaga iz nekadašnjih zemalja Varšavskog ugovora, tako da su nestale tzv. spoljne granice SSSR-a, odnosno granice Varšavskog ugovora. Štaviše, politička previranja u SSSR-u doprinela su da se postavi pitanje osamostaljivanja pojedinih republika unutar sovjetske federacije, i to u evropskom delu SSSR-a (Moldavija, Ukrajina, Letonija, Estonija, Litva). Samostalni državni identitet tih republika mogao bi da potisne najveću sovjetsku republiku Rusiju u geografskom smislu „dublje“ prema azijskom kontinentu, što bi moglo učiniti da najveći deo sovjetske države duže vreme bude „isključen“ iz evropskih integracionih procesa;

2. Nemačka je zemlja koja je u prethodnom periodu u mogućem nuklearnom sukobu predstavljala područje „centralnog fronta“ i direktnog vojnog sučeljavanja NATO i Varšavskog ugovora. U političkim promenama u Evropi, međutim, Nemačka je ponovo objedinila svoju teritoriju i, zavisno od brzine ekonomskog uspona bivše „istočne Nemačke“, ta država može u bliskoj budućnosti da preraste u prvu evropsku silu;⁵

⁵ Ujedinjenjem Nemačke, u središtu Evrope nastala je država od oko osamdeset miliona ljudi. Ekonomski potencijal Nemačke veći je od Francuske, Holandije i Belgije zajedno, a čak je pet puta veći od zajedničkog ekonomskog potencijala pet srednjoevropskih

3. promene u Evropi dovele su neke evropske zemlje u duboku krizu. Jugoslavija je, na primer, dugo bila „faktor stabilnosti“ na evropskim prostorima. Međutim, slično kao u SSSR-u, ali iz drugačije istorijske pozadine, i u našoj zemlji pojedine republike teže političkoj samostalnosti. Ti procesi su se toliko zaoštrili da je Jugoslavija postala faktor nestabilnosti ne samo za područje Balkana već i za čitav evropski kontinent. Secesionistički procesi u Jugoslaviji mogli bi biti uvod za takve procese na širem području Balkana, ali i u Evropi.⁶

Tako se intenzivnim integracionim procesima ekonomskom prosperitetu na zapadu Evrope suprotstavlja proces velike ekonomske i političke krize, sa mogućim etničkim sukobima na istoku kontinenta. Novostvorena situacija i „evropska arhitektura“ doveli su u nov položaj i EZ, koja, ekonomski ojačana, traži ekonomsko, političko i vojno osamostaljenje. To podrazumeva da EZ preuzima odgovornost za eventualne političke krize u Evropi, a stvaranje evropskih vojnih snaga nameće se kao nužnost razvoja EZ, ali i kao posledica stvaranja nove „evropske arhitekture“ i „novog svetskog poretka“.

ULOGA VOJNIH ORGANIZACIJA NATO I EVROPSKE ZAJEDNICE

Odnosi unutar NATO uvek su bili na liniji odnosa između SAD, s jedne, i zemalja zapadne Evrope, s druge strane. Zajedničko nastupanje zapadnoevropskih zemalja, SAD i Kanade i zajednički ciljevi koje su isticali prilikom koncipiranja svojih spoljnopolitičkih akcija, a pre svega u funkciji pariranja politici SSSR-a, nisu nikad bili dovoljni da prikriju ili otklone razlike u tumačenjima međunarodnih zbivanja. Razvojem EZ,

zemalja: Poljske, Češkoslovačke, Mađarske, Rumunije i Bugarske (1988. godine nacionalni bruto-proizvod SRN iznosio je 1.120 milijardi, a DRN 207,2 milijarde dolara), Šire o implikacijama ujedinjenja Nemačke na političke procese u Evropi videti: Predrag Simić, *Evropski integracioni procesi i nemačko pitanje*, „Narodna Armija“ br. 2.637, 1990, str. 48–49, i *Ujedinjenje Nemačke i ujedinjenje Evrope – dug put do jedinstva*, „Narodna Armija“, br. 2.687, 1990, str. 52–54.

⁶ Razni oblici secesionizma mogli bi da zahvate na području Balkana delove Rumunije u kojima živi mađarska nacionalna manjina i delove Bugarske u kojima živi tursko stanovništvo. Nadalje, procesi u SSSR-u i Jugoslaviji mogli bi posredno zaoštriti odnose između Čeha i Slovaka, Korzikanaca i Francuza, Katalonaca i Španaca, a uticali bi i na delove Poljske nastanjene nemačkim stanovništvom.

taj problem dobija na značaju, a demokratskim procesima u Sovjetskom Savezu i promjenama u Istočnoj Evropi ističe se težnja EZ za stvaranjem sopstvenih vojnih formacija. Za razliku od SAD, kao globalne sile sa globalnim aspiracijama i globalnom ulogom u svetskim zbivanjima, EZ je na drugačiji način bila zainteresovana za regulisanje evropskih zbivanja. Njen interes je bio znatno više određen regionalnim kriterijumima i težnjama da se u neposrednom evropskom okruženju nađu rešenja za probleme koji se tiču evropskog kontinenta kao celine. U tom kontekstu može se posmatrati i uloga vojnih snaga NATO i mogućih vojnih snaga Evropske zajednice.

U razmatranjima vojne organizacije EZ i NATO potrebno je istaći da se vojne snage država članica NATO sa aspekta organizacije dele, načelno, na tzv. dodeljene snage (assigned forces), tj. one koje se nalaze pod operativnim vodstvom regionalnih komandi, i na tzv. posebno označene snage (earmarked forces), koje će biti stavljene pod vodstvo tih komandi u slučaju rata. Međutim, mada su podvrgnute operativnom rukovodstvu regionalnih komandi, te snage ostaju u osnovi nacionalne jedinice potčinjene sopstvenim vojnim vlastima, i o njihovoj upotrebi može da odluči jedino Savet Organizacije na osnovu jednoglasne odluke.

Političke reforme na istoku Evrope mogu uticati na to da buduće eventualne vojne snage EZ budu brojčano manje, ali zato strategijski znatno pokretljivije i vojno efikasnije. Ciljevi evropskih vojnih snaga bili bi, takođe, znatno drugačiji od ciljeva vojnih snaga NATO, koji je prvenstveno imao za cilj zaštitu vojnih, a time i ekonomskih, političkih i ideoloških interesa zapadnog sveta. Evropske vojne formacije bi, zavisno od okolnosti i razvoja političke situacije na istoku evropskog kontinenta, prvenstveno imale za cilj „gašenje“ sukoba unutar pojedinih evropskih država (uz njihovu saglasnost), kao i eventualno sprečavanje mogućih sukoba između evropskih zemalja. Drugi, takođe značajan cilj bio bi zaštita interesa evropskih zemalja i važnih strateških tačaka za (Zapadnu) Evropu koje se nalaze van evropskog kontinenta. S vojnog aspekta, očigledno je da bi te snage morale biti veoma pokretljive, s velikom ubojitom moći, pa se u EZ poslednjih godina ozbiljno razmatra pitanje stvaranja tzv. evropskih vojnih snaga za brzu intervenciju. Njih bi karakterisale visoka borbena gotovost, visok stepen taktičke pokretljivosti i sposob-

nost za borbena dejstva u raznim uslovima, najčešće putem vazdušnog ili pomorskog desanta. Vojne snage za brze intervencije tokom sedamdesetih godina prve su osnovale SAD, a zatim su se, pod istim nazivom, pojavili vojni kontingenti u strukturi oružanih snaga Velike Britanije, Francuske i Italije. Poslednjih godina o formiranju tih vojnih formacija ozbiljno razmišlja Španija, dok Sovjetski Savez ima iste snage pod drugim imenom, ali sa istim ciljevima. Radi se, pre svega, o vazdušno-jurišnim i vazdušnodesantnim jedinicama, koje su sastavljene od brigada i divizija, a u njihovom su sastavu i jedinice specijalne namene, kao i mornaričkodesantne jedinice.⁷

Formiranje takvih jedinica sastavljenih samo od vojnika iz evropskih zemalja nužno bi uticalo na pitanje opstanka i restrukturiranja NATO, ali bi dovelo u pitanje i svrishodnost stacioniranja američkih vojnika u evropskim vojnim bazama. Zavisno od dinamičnosti političkih reformi na istoku kontinenta i uključivanja istočnoevropskih zemalja u evropske integracije, u doglednoj budućnosti bi se moglo postaviti pitanje i samog prisustva SAD na evropskom kontinentu kao vojne i političke supersile. Na osnovu toga bi se u svetskim razmerama mogao formirati nov odnos političkih, ekonomskih i vojnih supersila: SAD – Japan – EZ, mada je iz sadašnje perspektive „unipolarnog sveta“ još uvek veoma teško o tome govoriti.

STRATEGIJSKA ULOGA „EVROPSKOG STUBA“ U NATO I MOGUĆE STRATEGIJSKE OPCIJE U RAZREŠENJU JUGOSLOVENSKE KRIZE

O mogućnosti za stvaranje evropskih snaga za brzu intervenciju razgovaralo se u Parizu, Rimu, Briselu, Londonu, Bonu i Vašingtonu. Francuska pokušava da u vezi s tim

⁷ Za razliku od EZ čije su vojne snage za brzu intervenciju u „formiranju“, NATO poseduje takve jedinice za Evropu. Reč je o delu snaga KoV, odnosno RV, koje su namenjene za hitne intervencije. Jedinice su opremljene, naoružane i popunjene prema formaciji. Visoke su mobilne sposobnosti i pripravnosti. Jedinice KoV u dejstvu se prevoze avionima, a jedinice RV prilikom dejstva prihvataju koalicione vazduhoplovne baze. Koprne snage sačinjava sedam specijalizovanih bataljona, a vazduhoplovne sedam eskvadrona lovaca bombardera, eskvadron izviđačkih aviona i više od pet eskvadrona transportne avijacije. Snage KoV čine kontingenti članica NATO: Belgije, Italije, Kanade, Luksemburga, SAD, Nemačke i Velike Britanije. Jedinice RV sačinjavaju kontingenti Belgije, Holandije, Italije, Kanade, SAD, Nemačke i Velike Britanije. Snage su stacionirane u Evropi, a pod neposrednom su komandom glavnokomandujućeg snaga NATO za Evropu.

pitanjem politički deluje u dva pravca. Prvo, nastoji da pomoću Vašingtona i NATO učvrsti svoju vojnu poziciju u Evropi. Tu taktiku oslanjanja na Vašington u Francuskoj zastupaju predsednik Miteran, premijer Rokar, šef diplomatije Dima i ministar odbrane Žoks. Međutim, „oslanjanje na Vašington“ treba prihvatiti samo uslovno: navedeni političari su prevashodno zainteresovani za politički, ekonomski i vojni prestiž Francuske u Evropi i svetu, a uvereni su da će te ciljeve postići učvršćivanjem partnerstva sa SAD. Predsednik De Gol se svojevremeno zalagao za nezavisnu spoljnu i odbrambenu politiku Francuske, dok sadašnji predsednik Fransoa Miteran smatra da će Francuska biti uticajnija u svetu ako, uz pomoć Vašingtona, postane vodeća vojna sila na „starom kontinentu“. Složenost odnosa između Pariza i Vašingtona naročito je izražena prilikom smenjivanja francuskog ministra odbrane Ševermana, za vreme krize u Zalivu, i posle susreta francuskog i nemačkog predsednika u Parizu. Fransoa Miteran je posle sastanka sa Helmutom Kolom, 30. maja 1991. u Parizu, izjavio da Francuska ne želi u vojnu strukturu NATO. To faktički znači da Francuska želi da se osloni na Vašington, ali nezavisno u odnosu na NATO, tj. bez obaveze i uslovljavanja od strane Vašingtona da mu pristupi. S druge strane, Francuska nastoji da sa drugim zemljama EZ, prvenstveno sa Nemačkom, stvori zajedničke evropske vojne snage

Posle ujedinjenja dve Nemačke vojni „apetiti“ Bona su se naglo povećali. Sve su glasniji predstavnici nemačkih „jastrebova“ i konzervativnih partija, kao i neki poslanici u Bundestagu koji smatraju da Nemačka treba da preuzme veću vojnu ulogu u Evropi i svetu. Za sada, zagovornicima te ideje o novoj vojnoj ulozi nemačke armije ne ide u prilog nemački ustav, kojim se izričito zabranjuje angažovanje vojnika Bundesvera izvan nacionalnih granica i teritorije NATO. O promeni tog zakona već je raspravljano u Bundestagu. U međuvremenu, Bon se opredelio za stvaranje evropskih vojnih snaga, što treba da bude „most“ za izvlačenje van „kišobrana NATO“ nemačkih oružanih snaga.

Italija se u sedištu EZ, Briselu, preko svojih predstavnika, bez rezerve zalaže za stvaranje evropskih vojnih snaga. Rim očekuje da bi tim snagama ojačao svoju ulogu na Mediteranu, kao i da bi njegove vojne snage u eventualnim sukobima imale

važnije mesto nego u strukturama NATO. Italija, zajedno sa Francuskom i Nemačkom, glavna je pokretačka snaga ideje o evropskim vojnim snagama za brzu intervenciju.

Velika Britanija smatra da će u Evropi novog doba imati posebnu ulogu. Britanci veruju da oni treba da preuzmu vrhovnu komandu nad eventualnim evropskim vojnim snagama za brzu intervenciju. U vezi s tim, Velika Britanija ima snažnu podršku SAD, pa London smatra da će „imati onu vojnu ulogu u Evropi koju Sjedinjene Američke Države imaju u svetu“.

Sjedinjene Američke Države su veoma skeptične prema mogućem stvaranju evropske armije, odnosno evropskih snaga za brzu intervenciju koje bi bile nezavisne evropske vojne formacije u odnosu na NATO. Takva razmišljanja Vašington je otvoreno izložio prilikom posete američke delegacije Parizu 27. maja 1991. godine. Taj stav američke vlade Francuzima je preneo američki ministar odbrane Dik Čejni. On je rekao „da se evropska bezbednost ne može planirati niti graditi na račun interesa celog zapadnog sveta“. Hladni rat u Evropi je okončan, ali odbrana Evrope, prema Diku Čejniju, u svim njenim aspektima – od unutrašnje bezbednosti do opasnosti koje mogu sa „spoljne strane“ da ugroze „stari kontinent“ – pogađa i suštinske interese SAD, pa se zbog toga eventualne evropske vojne snage ne mogu izdvajati iz zajedničkog Atlantskog pakta. Vašington je, drugim rečima, otvoreno saopštio Parizu, ali i Rimu i Bonu, da se „novi svetski poredak“ mora graditi „pod rukovodećom palicom Sjedinjenih Američkih Država“. Američki ministar odbrane Dik Čejni je tom prilikom francuskim rukovodiocima naglasio „da se Vašington energično protivi osnivanju zapadnoevropskih zajedničkih vojnih formacija koje bi delovale izvan i nezavisno od Atlantskog pakta“.

Tako se stvorio raspored snaga koji je pokazao određene nesuglasice između EZ i Sjedinjenih Američkih Država. S jedne strane, velike pristalice ideje o evropskoj vojsci i evropskim snagama za brzu intervenciju bile su Francuska, Nemačka i Italija, sa nešto umerenijim Briselom i znatno umerenijim Hagom i Londonom, dok su se druge članice EZ priklanjale odlukama većine, a Vašington se, s druge strane, suprotstavljao svakoj samostalnosti EZ u vojnom pogledu.

Na sastanku NATO, održanom juna 1991. u Kopenhagenu, konačno je otklonjena dilema oko stvaranja evropske vojske i evropskih vojnih snaga za brzu intervenciju. Naime, odlučeno je da se promeni strategija NATO, odnosno da se unutar tog vojnog saveza stvori tzv. evropski stub. S obzirom na političke reforme u SSSR-u, kao i na političku situaciju u zemljama istočne Evrope i na Balkanu, snage koje bi predstavljale „evropski stub“ u okviru NATO bile bi pogodnije za eventualne „intervencije“ na evropskim prostorima jer bi bile sastavljene samo od vojnika iz evropskih zemalja, a istovremeno bi bile i integracioni deo NATO. Prema tada postignutom dogovoru, imale bi 50.000 – 70.000 vojnika i oko stotinjak aviona, a u njihov sastav bi ušle i pomorske snage evropskih zemalja stacioniranih u Mediteranu. Ranije je odlučeno da na čelu tih snaga bude britanska komanda.

Brzina stvaranja „evropskog stuba“ u NATO, eventualno sadejstvo sa američkim vojnim snagama u kriznim situacijama, stepen samostalnosti koje mogu imati te evropske vojne jedinice (da pritom ne ugroze interese Vašingtona) i mnogi drugi detalji biće, prema dogovoru postignutom u Kopenhagenu, preciznije razmotreni na redovnom sastanku zemalja članica NATO u jesen 1991, na zasedanju te vojne organizacije u Briselu. Ipak, brzinu formiranja tih snaga diktiraće politička i vojna situacija u Evropi, pre svega na njenom istoku, kao i rasplet krize u Jugoslaviji. Naime, poslednji događaji u Jugoslaviji postavili su i pitanje mogućeg angažovanja tih vojnih snaga. O tome postoje izvesne strategijske opcije, koje se razmatraju, pre svega, u Moskvi, Parizu i Bonu:

– Sovjetski Savez je veoma rezervisan prema mogućnosti da se u Jugoslaviji angažuju bilo čije strane vojne snage, pa čak i mirovne snage UN, zbog toga što SSSR ima slične probleme u svojoj zemlji;

– posle posete „ministarske trojke“ EZ Jugoslaviji, francuska vlada je reagovala inicijativom za zasedanje Saveta bezbednosti i sastanka Zapadnoevropske unije. Kao vojna organizacija Zapadne Evrope,⁸ Unija bi, prema francuskom

⁸ Zapadnoevropska unija je vojna organizacija, formirana potpisivanjem tzv. Briselskog ugovora 1948. godine. Njene članice su bile Francuska, Velika Britanija i zemlje Beneluksa, a 1955. godine, dopunom Briselskog ugovora, priključile su se i Nemačka i Italija. Formiranjem NATO, 1949. godine, i njegovim razvojem, Zapadnoevropska unija je počela da gubi na značaju, ali je poslednjih godina, podstaknuta idejom o „evrop-

predlogu, trebalo da formira jedinice koje bi u ime UN razdvojile sukobljene strane u kriznim žarištima Jugoslavije;

– Nemačka ne pokazuje zainteresovanost za razmatranje jugoslovenskog problema u okviru Ujedinjenih nacija, gde je samo običan član. Naime, Evropa, kao „nadležna“ za Jugoslaviju, okvir je u kojem bi Nemačka znatno lakše preuzela inicijativu i na „jugoslovenskom pitanju“ zaradila nove poene u utakmici za osvajanje evropskog (i svetskog) političkog vrha.⁹

Takvi stavovi Moskve, Pariza i Bona u vezi s Jugoslavijom sasvim su razumljivi. Moskva je već „dovoljno“ izgubila nestankom Varšavskog ugovora, a sada se, pored rivalstva sa SAD, suočava i sa Nemačkom, sve većom evropskom „pretnjom“. Pariz je, čak, i za intervenciju stranih trupa, samo da bi sprečio secesionističke pokrete koji bi mogli da zahvate i Francusku (Korzika), ali pre svega da bi se sačuvala EZ, jer se ta do nedavno „složena“ međunarodna organizacija počela ozbiljno razilaziti u pogledu stavova pojedinih članica prema jugoslovenskoj krizi. Najjasniji su, međutim, stavovi Bona, jer se ujedinjenjem dve Nemačke geopolitički prostor te zemlje, sa zapada, „pomerio“ ka centralnoj Evropi. S obzirom na to da je Jugoslavija snažna prepreka bržem i širem ostvarivanju nemačkih geopolitičkih interesa i strategijskih aspiracija na jugu i jugoistoku Evrope, njen opstanak kao države nije primarni nemački interes.¹⁰ Zbog toga Nemačka od intervencije vojnih snaga EZ očekuje lakše ostvarenje svojih strategijskih ciljeva u Evropi.

Zaključna razmatranja

Očekivanje bilo kakve intervencije stranih vojnih snaga u Jugoslaviji (bez obzira na to da li se radi o jedinicama UN, Evropske unije ili snaga za brzu intervenciju EZ) ipak za sada nije realno, i to iz nekoliko razloga:

skom identitetu Evrope“, ponovo postala aktuelna. Francuska je jedna od zemalja EZ koja smatra da nije potrebno formiranje nekih novih vojnih snaga EZ, već da samo treba obnoviti Zapadnoevropsku uniju, koja bi na taj način postala zvanična „vojna formacija“ Evropske zajednice.

⁹ „NIN“, br. 2119, 9. avgust 1991, str. 13.

¹⁰ Videti: prof. dr Radovan Radinović, *O raspletu jugoslovenske krize i mogućim posljedicama*, „Vojno delo“, br. 1–2/1991, str. 15.

– vojne snage koje bi intervenisale u Jugoslaviji trebalo bi da budu mirovne jedinice koje čine tampon-zonu između sukobljenih strana. Mirovne jedinice EZ ne postoje, a takve snage nema ni KEBS. Doduše, moguće je da KEBS formira *ad hoc* vojne snage, ali za takvu odluku (kao i bilo koju drugu) potrebna je saglasnost svih članica, dakle i Jugoslavije;

– kada se radi o mirovnim snagama UN, prema Povelji UN, državama članicama se garantuje da svoje unutrašnje sporove rešavaju same, a presudan kriterijum za angažovanje tih snaga je ugroženost međunarodnog mira i bezbednosti. Međutim, za to je potrebna saglasnost svih pet stalnih članica Saveta bezbednosti (SSSR, SAD, Kina, Francuska, Velika Britanija), čiji će se stavovi po pitanju Jugoslavije teško uskladiti:

– i pored određenih političkih krugova u Jugoslaviji koji priželjkuju angažovanje stranog faktora, veliki deo Jugoslavije bi angažovanje vojnih snaga EZ smatrao mešanjem u unutrašnje stvari. One bi, eventualno, i uspele na trenutak da spreče etničke napetosti, ali svakako ne bi doprinele konačnom rešenju problema.

Prilikom razmatranja mogućnosti i formiranja vojnih jedinica EZ, nezavisno od krize u Jugoslaviji, treba uzeti u obzir i sledeće činjenice: Evropa je od Bečkog kongresa 1815. godine mnogo puta bezuspešno tražila formulu za „kontinentalnu bezbednost“. Zato nastojanje EZ da formira sopstvene vojne jedinice, pored dimenzije koja je vezana za nastojanje zapadnoevropskih država da se „oslobode“ vojnog uticaja SAD, moglo bi da poprими i dimenziju zaštite ekonomskih interesa zapadnoevropskih zemalja na istoku kontinenta putem vojnih snaga Evropske zajednice. Takav razvoj situacije mogao bi da kompromituje ideju prema kojoj bi vojne snage EZ (ili po nekim predlozima Zapadnoevropske unije) vremenom prerasle u „sveevropsku armiju“.

Treba, naravno, raščistiti i sa svakom iluzijom da će formiranje tih jedinica posle 1992. godine postati „tehnička stvar“. Procesi u EZ, istina, kreću se u smeru formiranja „političke unije“ i „zajedničkih vojnih jedinica za brze intervencije“, ali jedinstvena vojna politika se ponajmanje bavi tehničkim aspektima nekog problema. Naprotiv, ona zahteva, pre svega, usklađivanje strategijskih političkih interesa. Najbolji primeri su vezani za 1973. godinu i uključivanje Velike

Britanije u Evropsku zajednicu i položaj Francuske u toj organizaciji. Vreme će neminovno pokazati koliko će i sve veća moć Nemačke uticati na mogućnosti stvaranja zajedničkih vojnih snaga EZ (ili „reafirmisane Zapadnoevropske unije“). Budućnost će, uostalom, odgovoriti i na pitanje koliki su realni „dometi“ Evropske zajednice.

S U M M A R Y

EUROPEAN COMMUNITY - POSSIBILITIES FOR MILITARY INTEGRATION

Integrative processes in the European Community (EC) have been effected in the economic, institutional and political domains. The processes in the economic domain encompass the abolition of custom taxes between the EC countries, and the establishment of the EC central bank and the common European currency (ECU). Within the frames of the institutional integration process were established the Committee of the European Community, the Council of Ministers of the European Community, the European Parliament, the European Court of Justice, in Luxembourg, and the European Council. The political integration which is already in process, should first fulfil two basic conditions: common foreign policy of the EC countries, and their common defence. The establishment of common defence entails, however, the solution of a number of other matters: relationship between the EC armed forces units with the NATO, and their number, composition and purpose. In Brussels is also present the dilemma on the matter of whether within the EC entirely new military units should be formed or the solution should be sought in the re-activation of the somewhat forgotten West European Union. The political crisis in Yugoslavia, as a European country, and the processes of disintegration in the USSR, provide grounds for the view that such units should be formed. However, since their formation could directly jeopardize the existence of the NATO military organization and enter into the agenda the issue of purpose of the deployment of the US military units in Europe the solution has been, for the time being, found in the formula called the European pillar of the NATO.

R E S U M E

COMMUNAUTE EUROPEENNE - LES POSSIBILITES DE L'INTEGRATION MILITAIRE

Les processus d'intégration dans la Communauté Européenne (CE) sont réalisés sur le plan économique, institutionnel et politique. Par les processus économiques on a vu la suprématie des douanes entre les pays européens et

formation d'une banque centrale de la CE munie d'une monnaie commune (ecu). Dans le cadre de l'intégration institutionnelle on a formé la Commission de la CE, Le Conseil des Ministres de la CE, Le Parlement de la CE, Le Court de la Justice en Luxembourg et le Conseil Européen. Par l'intégration politique qui est en cours il faut faire d'abord: la politique extérieure commune des pays de la CE, puis la défense commune. La défense commune, cependant, pose plusieurs questions: le rapport des unités militaires CE et les forces de l'OTAN, leur nombre, composition, etc. A Bruxelles, on a aussi le dilemme sur la formation des nouvelles forces militaires à l'intérieur de la CE ou sur l'activation nouvelles et la modernisation de l'Union Européenne oubliée. La crise politique en Yougoslavie, étant le pays européen, et les processus de désintégration en URSS vont au profit de création de ces unités. Cependant, leur formation pourrait menacer l'existence de l'OTAN et mettre en cause le stationnement des unités militaires américaines en Europe. C'est pourquoi, on a trouvé la résolution dans la formule du pilier européen près l'OTAN.

РЕЗЮМЕ

ЕВРОПЕЙСКОЕ СОДРУЖЕСТВО – ВОЗМОЖНОСТИ ВОЕННОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Интеграционные процессы в Европейском содружестве (ЕС) проводились в области экономики, институтов и политики. Экономическими процессами охвачена отмена таможенных обложений между странами ЕС и формирование центрального банка ЕС и совместной европейской валюты (ЭКИ). В рамках интеграции институтов основаны Комиссия ЕС, Совет министров ЕС, Европейский парламент, Суд правды в Люксембурге и Европейский совет. Политической интеграцией, которая идет в настоящее время, предусматривается исполнить два основных условия: совместная внешняя политика стран ЕС и совместная оборона. Совместная оборона, однако, навязывает несколько других вопросов: отношение воинских частей ЕС к НАТО и их количество, цель, состав и назначение. В Брюсселе актуальной является дилемма о том, надо ли формировать совсем новые военные формирования внутри ЕС или решение надо искать в повторном активировании и модернизации уже понемножку забытой европейской унии. Политический кризис в Югославии, как европейской стране, и дезинтеграционные процессы в СССР идут в пользу формирования таких воинских частей. Однако, их формирование могло бы поставить под непосредственную угрозу существование НАТО, а также на повестку дня выдвинуть вопрос целесообразности размещения американских войск в европейских базах, и поэтому решение найдено в формулировке, называемой европейскими столб при НАТО.

Rat u Persijskom zalivu

Zaliv posle rata

OLIVER POTEŽICA

Autor smatra da je kriza u Zalivu, otpočeta iračkom okupacijom Kuvajta 2. avgusta 1990, a završena bezuslovnim iračkim prihvatanjem uslova Ujedinjenih nacija 3. marta 1991, kao jedna od najvećih međunarodnih kriza nakon drugog svetskog rata, po mnogim karakteristikama jedinstvena u posleratnoj istoriji međunarodnih odnosa. U tom okviru se moraju sagledati njene političke, ekonomske, vojne i ekološke posledice, uticaj na migracione procese, i drugo. Sukob u Zalivu, koji je posle korejskog rata po broju mobilisanih ljudi i korišćenju tehnologiji bio najveći međudržavni sukob u poslednjih pedeset godina, nije doveo do promena granica u regionu, ali je izazvao značajne promene u odnosu snaga kako u regionu, tako i na globalnom planu. Pored Iraka, rat su izgubile i neke druge zemlje (Jordan, Jemen i dr.), dok su ga, s druge strane, pored SAD, dobili Iran, Izrael, Sirija i neke druge države. Posle svega, ostaje da se vidi da li će razvoj događaja potvrditi arapsku poslovicu da „pustinjska oluja (kakav je bio i kodirani naziv operacije) obično ne traje dugo”.

Među najvažnijim pitanjima koja je „otvorio” rat u Zalivu jeste ono koje se odnosi na stvaranje novih struktura bezbednosti u regionu, što je jedan od prvih koraka u uspostavljanju novog svetskog poretka. Autor šire razmatra posleratnu situaciju u Iraku i Kuvajtu, kao i nove probleme vezane za regionalnu bezbednost (kurdski problem). Analiziraju se i opcije i interesi najznačajnijih regionalnih, kao i različiti pristupi procesima regionalne bezbednosti najznačajnijih globalnih faktora. Posebno se razmatra pitanje stvaranja novog svetskog poretka (unipolarni svet i Pax Americana) i novog mesta i uloge Organizacije ujedinjenih nacija u međunarodnim odnosima.

Kriza u Persijskom zalivu, koja je otpočela iračkom okupacijom Kuvajta 2. avgusta 1990, nije samo jedna od najvećih međunarodnih kriza nakon drugog svetskog rata već je, po nekim karakteristikama, i jedinstvena. Posebno je važna činjenica da je to prva međunarodna kriza u posleratnom

periodu koja nije bila zasnovana na konfrontaciji Istok – Zapad. Prvi put je, takođe, jednu zemlju članicu Ujedinjenih nacija potpuno okupirala i anektirala druga članica OUN. Kriza je dovela do velikih migracija stanovništva i stvorila stotine hiljada izbeglica, ugrozila proizvodnju i protok nafte, unela nesigurnost u svetske ekonomske i finansijske tokove i drugo. U tom ratu bio je angažovan najveći broj vojnika i zemalja od drugog svetskog rata, pa je, po broju mobilisanih ljudi i korišćenju tehnologiji, sukob u Zalivu, posle korejskog rata, najveći međudržavni sukob u poslednjih pedeset godina. Zahvaljujući vojnim tehnologijama, u tom ratu je bilo relativno malo žrtava, a postojala je velika asimetrija u njihovom broju (slično kolonijalnim ratovima iz prethodnog veka). S druge strane, rat je prekinut upravo u trenutku kada su vođene operacije koje bi dovele do potpunog uništavanja protivnika. Bez sličnog primera u istoriji je i ekološka katastrofa, izazvana iračkim paljenjem naftnih polja u Kuvajtu, koja je bila bez jasnog vojnog razloga i cilja. Posmatrači navode da je to bio prvi rat u regionu u kojem su bile sukobljene arapske zemlje, u kojem su učestvovala (više indirektno) i sve tri regionalne nearapske zemlje, kao i rat (u tom regionu) u kojem je prvi put učestvovala američka armija (ako se izuzmu dve manje intervencije u Libanu 1958. i 1983. godine). Rat je imao različite političke, ekonomske, ideološke i druge ciljeve, koji su se menjali u zavisnosti od faze, ali, s druge strane, nije doveo do promena granica, već samo do promene odnosa snaga u regionu. Razloge za otpočinjanje tog rata možda je najbolje ocenio američki časopis „Foreign Policy”,¹ koji navodi da je rat u Zalivu bio rat za naftu, rat za novi međunarodni poredak, rat za bezbednost SAD i rat za Izrael, pogotovu što postaje sve jasnije da ratom u Zalivu nije rešen problem Zaliva, a još manje Bliskog istoka u celini.

Naš poznati diplomata i publicista Leo Mates postavlja pitanje kako je i zašto došlo do rata u Zalivu upravo u trenutku kada se očekivao novi korak u vezi s likvidacijom strateškog naoružanja i stabilizacijom mira u svetu. On smatra da se radilo o regionalnom ratu koji se vodio u sasvim specifičnom području (na primer, palestinski problem je jedini svetski problem koji nije mogao biti stavljen pod kontrolu čak ni

¹ „Foreign Policy“, Washington, proleće 1991.

koordiniranim naporom supersila). Naravno, „posle rata sve se još više iskomplikovalo” i sve može ostati na jalovom pokušaju, koji neće stabilizovati odnose u regionu.² Većina posmatrača smatra da je taj rat bio pokušaj primene sistema kolektivne bezbednosti, načela međunarodnog prava i poretka OUN, pri čemu prva brigada međunarodne zajednice mora biti da se taj „izuzetak” ne ponovi. Odmah nakon okončanja operacija, na primer, američki predsednik Džordž Buš je najavio povlačenje američkih snaga i hitno pokretanje diplomatskih akcija za stvaranje sistema bezbednosti za celo područje Bliskog istoka, sa prioritetom rešavanja palestinskog pitanja. On je naglasio da se to mora rešiti kompromisom, a ne s osloncem na silu, uz istovremeno najavljuvanje mera za ekonomsku rekonstrukciju regiona. Buš je, svakako, bio svestan da se „vrli novi svet” i sistem bezbednosti ne mogu silom nametnuti, već da je, nakon rata, prioritetno stvaranje uslova za rešavanje konkretnih problema u „pogodnoj atmosferi”, makar i privremeno.

Rat u Zalivu stvorio je nove saveze i „neku mršavu šansu za uređenje regiona”, bacio u istoriju mnoge stare ideje, kao i prisilio mnoge da ponovo razmotre svoje utvrđene pozicije i politike. Međutim, sami Arapi kažu da „pustinjska oluja (Desert Storm) ne traje dugo”, pa se stari običaji, razmišljanja i ponašanja mogu brzo povratiti. Predsednik Buš je naglasio da se pobjeda nad Irakom ne može smatrati ratom za prestanak svih ratova. Američki analitičari već upozoravaju na moguće probleme vezane za nove regionalne izazove, lokalne sukobe, uključujući i sukobe na Balkanu, sušu u Africi, „crnu kišu” ekološkog zagađenja i drugo.

Isto tako, rat je obezvređio i mnoge diplomatske inicijative i mirovne planove, koji su bili u opticaju sve do otpočinjanja kopnene ofanzive (23. februar). Konstatujući da je rat u Zalivu otpočeo 17. januara „uz pristanak svetske zajednice radi postizanja plemenitog cilja likvidacije posledica agresije”, komentator moskovskog radija je rekao da se „samo ne zna cena koju ćemo platiti”. U obraćanju naciji nakon rata, predsednik Buš je izjavio: „Kuvajt je oslobođen. Iračka armija je poražena. Naši vojni ciljevi su ostvareni. Kuvajt se ponovo nalazi u rukama Kuvajćana koji upravljaju vlastitom sudbi-

² Leo Mates, *Posljednji rat*, „Međunarodna politika”, br. 983, 16. mart 1991.

nom... To je pobjeda za OUN, za čitavo čovečanstvo, pobjeda vladavine zakona i onoga što je pravedno". Nepotrebno je govoriti da su Irak i njegov vođa Sadam Husein izgubili rat, ali su ga izgubile i neke druge arapske zemlje koje su podržavale Irak. A, pored Amerikanaca, rat su dobili i Iranci, Izraelci, možda i Sirijci, i još neki drugi.

RAT I NJEGOVE POSLEDICE

Osnovna karakteristika rata u Zalivu na vojnom planu jeste to što je na relativno malom prostoru i u relativno kratkom vremenu izvršena koncentracija velikog broja ljudi i velike količine najmodernijih sredstava ratne tehnike. Samo Sjedinjene Američke Države su u tom regionu koncentrisale 75 odsto svojih aviona taktičke namene, 32 odsto borbenih tenkova i 46 odsto nosača aviona. Brz završetak operacija i ishod ratnih dejstava teško da može opravdati koncentraciju sredstava i ljudstva u takvom obimu.³ Osim vojnotehnoloških, rat u Zalivu je izmenio i jedno od osnovnih pitanja za geostrategijske faktore u sadašnjim globalnim odnosima – pitanje određivanja mogućeg protivnika i procene karaktera pretnje i ugrožavanja državnih interesa. Slobodno prebacivanje snaga NATO iz Evrope na ratište u Zalivu upućuje na zaključak da bi NATO mogao prihvatiti delimično modifikovani sovjetski koncept defanzivne strategije u Evropi, čime bi se dalje oslabio pritisak na pretpostavljena lokalna krizna žarišta. Ali, upravo je intenzitet ratnih aktivnosti u Zalivu zapretio blokadom procesa razoružavanja, otvarajući uporedo nove „kanale” regionalnih zaošttravanja (sličnih hladnoratovskim) i kriza, uz stalnu pretnju izbijanja novih ratova.⁴

S obzirom na nesrazmeran odnos borbene moći sukobljenih strana, s pravom se može govoriti o jednostranim borbenim

³ Ovim ratom se javio zahtev za novo postavljanje odnosa između vazduhoplovstva, mornarice i kopnenih snaga. Operacije su pružile konkretnu potvrdu za američku ratnu doktrinu vazdušno-kopnenog rata 2000, pripremljene za ratna dejstva protiv Sovjeta u Evropi. Ova doktrina se primenjuje u ofanzivnim ili defanzivnim operacijama, bez obzira na zemljište na kojem se vodi borba ili na vrstu angažovanih jedinica". (Stanislav Ocokoljic, *Izazovi razoružavanja*, „Međunarodna politika”, br. 984, 1. april 1991. godine).

⁴ Razvoj događaja nakon rata u Zalivu neće zatvoriti proces naoružavanja, što je vidljivo i po samitu Buša i Gorbačova koji se najavljuje, ali će biti usporavanja, posebno zbog promena u geopolitičkom balansu i unilateralizma (S. Ocokoljic, *isto*).

dejtstvima bez ikakvog značajnijeg otpora protivnika. Irak i Kuvajt su bili istinski poligoni za isprobavanje najmodernijeg američkog konvencionalnog naoružanja i, posebno, elektronske opreme. Dok su SAD primenile svoj „vazdušno-kopneni koncept ratovanja”, Iračani su bili, i do kraja ostali, „zarobljenici” svoje statičke odbrane. Sve je to učinilo da se taj rat označava kao „elektronski rat”, „video-rat”, „jednostrani rat” i slično, pri čemu su posebno mesto imale moćne američke TV-stanice, koje su, na primer, stvarale utisak kao da se borba vodi na nekoj drugoj planeti.

Pod zastavom Ujedinjenih nacija i uz simboličnu pomoć multinacionalnih snaga, SAD ostvarile su, pored vojne pobe-
de, i svoj osnovni cilj – čvršće vojno prisustvo na „dužu stazu” u tom izuzetno značajnom regionu, iz kojeg SAD zadovoljavaju oko 30 odsto svojih potreba za naftom. Ipak, realno je očekivati i protivljenje američkom ostanku u regionu, što može biti izvor novih zategnutosti.⁵ Naravno, ostaje da se vidi koliko će Amerikanci, kao glavni arbitri, uspeti da pomire isprepletene i duboko suprotstavljene interese na Bliskom i Srednjem istoku. Neki posmatrači prilika u tom regionu smatraju da savezničkim oslobađanjem Kuvajta nije rešena kriza u Zalivu, koja se još više produbila. Problemi Iraka i Kuvajta su, dakle, privremeno zamrznuti i prisustvo američkih snaga ne može biti garancija bezbednosti i očuvanja postojećih feudalnih monarhija u regionu. Rat u Zalivu je stavio na dnevni red i pitanja njihove modernizacije i demokratizacije, što je već dovelo do podela u okviru tih zemalja i donekle ugrozilo vodeću ulogu Saudijske Arabije. Verovatno zbog toga neke od tih zemalja i traže stalno prisustvo američkih snaga, izražavajući rezervu prema bilo kakvim arapskim varijantama koncepta regionalne bezbednosti.

Američki izvori su posebno nastojali da naglase da će, sada kada su i „hladni rat” i rat u Zalivu okončani, Ujedinjene nacije, i njihov najmoćniji član SAD, biti u stanju da odvrte svakog agresora. Ali, neki od njih dodaju da je „u svakom drugom pogledu rat u Zalivu malo doprineo stvaranju novog svetskog poretka”, kao i da se takav sklop okolnosti, posebno

⁵ Za vreme redovnih i prijavljenih manevara mornarice Islamske Republike Iran, 21. maja, došlo je do incidenta kada je jedan američki brod u Persijskom zalivu otvorio vatru na jedan iranski brod, pri čemu je prouzrokovana manja šteta i ranjen jedan iranski vojnik.

na političkom planu, teško više ikada može ponoviti, pa će sledeći izazovi biti mnogo teži. U naknadnom razvoju događaja sa pobunom Kurda i Šiita u Iraku, mnogi američki komentatori su, ipak, postavili pitanje da li je Bušovo naređenje za obustavu rata bilo preuranjeno. Neki su izjavili da je američki predsednik pragmatično žrtvovao principe u ime stabilnosti, jer više „voli” Sadama Huseina nego haos u tom delu sveta.

Završetak ratnih dejstava otvorio je nekoliko novih pitanja za SAD i saveznike, pre svega kako održati mir i sprečiti obnavljanje ratnih sukoba, kako rešiti pitanja nadoknade štete, zatim kako pristupiti pitanju osude agresije i uklanjanja ekonomskog embarga, i slično. Neposredni rezultati rata su sankcionisani u rezolucijama Ujedinjenih nacija: br. 686 (od 3. marta), kojom se reguliše obustavljanje vojnih operacija; br. 687 (od 5. aprila), kojom se reguliše prekid vatre; br. 688 (od 9. aprila), kojom se postavlja pitanje kurdskih izbeglica u Iraku; br. 689 (od 9. aprila), kojom se reguliše stvaranje snaga za nadgledanje iračko-kuvajtske granice (UNIKOM); br. 692 (od 17. maja), kojom se osniva fond i komisija za iračke kompenzacije ratne štete; br. 699 (od 18. juna), o eliminisanju iračkog oružja za masovno uništavanje, i br. 700 (od 18. juna), o potpunom vojnom embargu protiv Iraka. (Te rezolucije impliciraju i mere koje treba da budu prihvaćene u nacionalnim zakonodavstvima zemalja članica, o čemu bi trebalo obavestiti i generalnog sekretara OUN).⁶ Pored toga, u severnom Iraku se nalazilo oko 20.000 pripadnika savezničkih snaga, pre svega američkih, sa zadatkom da obezbede „bezbedne zone” iračkim Kurdima, koji će, kako se predviđa, biti angažovani do sredine jula 1991, kada treba da budu zamenjeni jedinicama i policijskim snagama Ujedinjenih nacija.

Mnogi zapadni analitičari su čak postavili pitanje da li su SAD i saveznici namerno preuveličavali moć Iraka, dok je italijanski radikalni katolički list „Il Sabbato” čak predložio da se američkom predsedniku Bušu dodeli „Nobelova nagrada za rat”. To pitanje je aktuelno nakon „analiza” savezničkog manevra okruženja iračkih snaga, koji su neki euforično poredili sa bitkom kod Kane iz 216. godine p. n. e.

⁶ Snage UNIKOM-a sačinjava 1.440 vojnika iz 35 zemalja, od čega su 300 vojni posmatrači, čija je dužnost da nadgledaju granicu i prijave i reaguju na svaki slučaj kršenja primirja.

Prema američkim izvorima, na zapad Iraka bilo je prebačeno oko 150.000 vojnika, koji su izveli okruženje iračkih elitnih jedinica Republikanske garde. To je učinjeno pod okriljem noći, uz „elektronsko ometanje“, pa je glavnokomandujući savezničkih snaga, američki general Švarckopf, rekao da su Iračani „ostali bez očiju“. Usledio je katastrofalni poraz iračkih jedinica, bez obzira na pokušaje sovjetskog rukovodstva pred kopnenu ofanzivu da makar donekle spasi Irak. Te „nesporazume“ u odnosima supersila američki predsednik Buš je okončao naredjenjem za optočinjanje konačnog napada. Potvrdile su se pretpostavke da je cilj ofanzive bio uništavanje iračkih vojnih potencijala, mada se ne može isključiti ni gledište iranskog dnevnika „Džumhurije islami“ da se radilo i o uništavanju poslednjeg sovjetskog uporišta na Bliskom istoku. Irak nije imao drugog izbora osim da prihvati rezoluciju br. 687 OUN o prekidu vatre.

Nakon okončanja vojnih operacija, 3. marta, usledili su ustanici šiitskih muslimana i Kurda u Iraku, pa je irački predsednik Sadam Husein već bio otpisan. Američki predsednik Buš je otvoreno pozvao irački narod da svrgne svog predsednika, koji ga je dva puta gurnuo u rat. Ustanak na jugu Iraka je izbio na delu teritorije na kojem su se nalazile američke trupe (15 odsto iračke teritorije). Ipak, irački režim je uspeo da se konsoliduje i prvo uguši pobunu na jugu zemlje, pa zatim i na severu, što je dovelo do egzodusa Kurda i manjeg broja šiitskih izbeglica u Iran.⁷ Neki pobunjenici su optužili SAD za poraz, ali je predsednik Buš javno naglasio da se SAD neće mešati u unutrašnje obračune u Iraku i da nijedan američki vojnik neće biti uvučen u građanski rat. Takav američki stav je izazvao brojne unutrašnje i spoljne kritike, ali je potvrdio da SAD nisu bile za stvaranje fundamentalističkog režima u Iraku, niti su javno mogle da podrže stvaranje nezavisne kurdske države. Američke snage su, istina, oborile tri iračka aviona i nekoliko puta je oštro zaprečeno iračkom režimu, ali su, ipak, SAD u svojim akcijama bile limitirane, jer je svako drugačije postavljanje za njih moglo biti kontraproduktivno. Ipak, i američki predsednik je bio prinuđen da preduzme mere za ograničavanje suvereniteta Iraka stvara-

⁷ „Economie et politique“, maj 1991, Pariz.

njem „bezbednih zona” za kurdske izbeglice (taj presedan u međunarodnom pravu može imati dalekosežne implikacije, jer može biti primenjen u svim delovima sveta gde se proceni da se krše ljudska prava, pa čak, na primer, i kod nas). Iračani su, bez obzira na neke incidente ili odugovlačenja, bili prinuđeni da prihvate planove o stvaranju „bušistana”, kako Kurdi zovu te enklave.

Još dok su se pripremali za rat u Zalivu, američki stratezi su napravili ambiciozne planove o posleratnom miru u regionu, u kojem bi se, na primer, Sirija „odrekla” korišćenja terorizma, a Izrael prihvatio ustupke po principu „teritorije za mir”. Pa ipak, događaji su pokazali, kao u slučaju povlačenja egipatskih i sirijskih trupa iz Zaliva i neuspeha osovine Kairo-Rijad-Damask, da taj proces neće biti lak. Neki poznavaoци regionalnih prilika smatraju da su Amerikanci precenili svoje spoljno-političke mogućnosti u promenama odnosa, kao i mogućnosti za menjanje feudalnih poredaka, pa su tamo praktično postali zaštitnici feudalizma, a ne ljudskih prava. Moraju se, osim toga, imati u vidu i teškoće na „američkoj sceni”, posebno recesija američke privrede. Rat u Zalivu je, ipak, pokazao da su SAD jedina istinska svetska sila. „Ali, oni koji napadno ističu tu njenu prednost ne poriču i njena ograničenja: nedostaje joj jači ekonomski oslonac”. U takvim okolnostima, pitanje je da li vreme radi za Amerikance, ili za njihovog protivnika Sadama Huseina.

MOGUĆI PRAVCI BUDUĆEG RAZVOJA

Potpunije vojne i političke analize svih aspekata rata u Zalivu tek treba da uslede, odnosno biće konačne kada budu otkriveni i do sada nepoznati „kamenčići” tog regionalnog „mozaika”.⁸ Američki časopis „Newsweek” nedavno je naglasio da je Irak slomljen, da se čini kao da je rat u Zalivu bio tako davno, a ne vidi se koje je promene doneo.⁹ Saudijska

⁸ Na primer, zna se mnogo podataka o iračkim vojnim gubicima, ali su skoro potpuno nepoznati saveznički vojni gubici. Nepoznate su, takođe, činjenice o tajnim kontaktima i dogovorima između Iraka i Irana, SAD i Irana, i drugih, što će dodatno rasvetliti neke elemente za procenjivanje tog rata. U poslednje vreme pažnju privlači i knjiga američkog publiciste Boba Vudvorda – „Komandanti”, o zbivanjima na američkoj strani za vreme rata.

⁹ „Newsweek”, 27. maj 1991.

Arabija, na primer, pokušava da „povrati” status quo ante, u Izrael i dalje dolaze sovjetski Jevreji i slično, pa se nameće pitanje da li su Amerikanci već propustili da pretvore pobedu u povećanje svog uticaja na spoljni svet, bez obzira na to što su uništili neke neprijatelje.

Sigurno je da su se posle rata u Zalivu na Bliskom i Srednjem istoku desile značajne promene, a vreme će pokazati njihov smer. Posle početne euforije i nekih konkretnih poteza na planu regionalne bezbednosti, neki arapski komentatori su počeli da optužuju američkog predsednika Buša da usporava taj proces. Ako se prihvati teza da je sistem regionalne bezbednosti sistem održavanja mira uz prihvatljiv vojni balans i formalne ugovore, uz stabilnost država u odnosu na pretnje spolja i iznutra, kao i uz regulisanje odnosa u strateškom i ekonomskom smislu, nema sumnje da će budući regionalni poredak (u kojem svi očekuju da će ključnu ulogu imati SAD) morati da posveti pažnju i pitanjima arapskog nacionalizma i islamskog fundamentalizma, pitanjima arapsko-izraelskog konflikta i „integracije” u taj sistem druge dve zemlje regiona koje nisu arapske (Iran i Turska), kao i pitanju slobodnog protoka nafte. Zbog različitih interesa involviranih faktora, moraju se pronalaziti novi modaliteti regionalne bezbednosti, premda neki autori skeptično tvrde da to može samo biti povratak „na staro”, slično Bagdadskom paktu iz 1955. godine.¹⁰ Sve to još jednom pokazuje da su u tom delu sveta političke pobede možda čak i važnije od vojnih, što su verovatno dobro znali i Amerikanci, pa je i predsednik Buš naglašavao da postoje mogućnosti za postizanje istorijskog mira, ali da za to ne mogu snositi odgovornost samo Amerikanci.

Kako je vreme od okončavanja operacija na frontu odmicalo, postajalo je sve očiglednije da je početni optimizam novih regionalnih prestrojavanja, izražen i kroz martovsku deklaraciju iz Damaska, koju je potpisalo šest zemalja Zaliva, Egipat i Sirija, bivao sve manji. Početkom juna, američki predsednik je pokušao da oživi taj „optimizam” kroz obnavljanje ideje o Bliskom istoku kao regionu mira, bez nuklearnog, hemijskog i biološkog naoružanja i balističkih raketa. Takva ideja ne može, međutim, prikriti činjenicu da se na Bliskom

¹⁰ Fred Halliday, *Zalivski rat i njegovo nasleđe*, „International Affairs”, London, maj 1991.

istoku nastavlja ubrzana trka u konvencionalnom naoružavanju, kroz, na primer, najavljene američke isporuke oružja Izraelu, Saudijskoj Arabiji, Egiptu i drugima ili sirijske kupovine oružja. Dok su SAD i arapske zemlje Zaliva stalno naglašavale potrebu za američkim prisustvom u regionu, Sovjetski Savez je pozivao na uzdržanost i fleksibilnost, istovremeno postavljajući pitanje da li proces regionalne bezbednosti treba da bude sličan Helsinkiju. Iran je ostajao pri svom stavu da regionalnu bezbednost treba da uređuju zemlje regiona, dok je Evropska zajednica zagovarala proces sličan KEBS-u, koji bi obuhvatio region Mediterana i Bliskog istoka.

Američki stratezi su posebno ukazivali na potrebu „dalekovide diplomatije”, pa se postavlja pitanje da li je to „odugovlačenje”, u stvari, „spuštanje cene” svim involviranim faktorima i pokušaj postizanja kompromisa koji bi svima bio prihvatljiv. Amerikanci veoma dobro znaju da je kompromis jedino rešenje u političkim procesima, jer se inače stvara sistem nestabilne ravnoteže, koji se pre ili kasnije raspada.

IRAK POSLE RATA

Potpuni vojni poraz Iraka i rigorozni uslovi koje je kao poražena strana morao da prihvati uzrokovali su krajnje haotičnu situaciju na unutrašnjem planu, koja je poprimila karakter oružane pobune sa svim elementima građanskog rata. Nema zvaničnih podataka o iračkim gubicima u ratu, ali se procene kreću od 50.000 do 150.000 poginulih (civili i vojnici), oko 100.000 – 150.000 ranjenih i oko 70.000 zarobljenih vojnika. Vojni stručnjaci smatraju da je Irak u tom ratu izgubio oko 75 odsto svoje oružane sile.¹¹ Mada nema podataka, gubici na strani antiiračke koalicije su bili neznatni. Irački vojni poraz je najbolje označila rezolucija br. 687 Saveta bezbednosti OUN o prekidu vatre, kojom su Iraku nametnuti

¹¹ Računa se da je Irak u ratu izgubio oko 55 odsto svojih tenkova (savezničko vazduhoplovstvo je uništilo 1.685, dok su zarobljena ili oštećena 1.323 tenka), oko 60 odsto svojih artiljerijskih oruda (vazduhoplovstvo je uništilo 1.400, a zarobljeno je ili oštećeno oko 740) i oko 50 odsto borbenih aviona (uništeno 97, a oko 140 „sklonjeno“ u Iran).

Nisu dostupni podaci o gubicima saveznika, osim za ljudstvo (oko 200 vojnika) i posredno za avione (oko 50).

izuzetno teški uslovi primirja.¹² Mada je verbalno imao rezerve prema dokumentima OUN o primirju, Irak nije mogao da odbije nametnute uslove. Njemu su nametnute i teške finansijske obaveze, pa će ta zemlja morati da odvajati 30 odsto svojih prihoda od nafte za otplaćivanje ratne odštete, o čemu će se starati specijalni komitet Ujedinjenih nacija.¹³ Značajno je podsetiti da je Irak godišnje zarađivao 15–16 milijardi dolara od izvoza nafte, kao i da već ima oko 70 milijardi dolara duga. Za Irak i dalje važi rezolucija OUN o ekonomskom embargu (do nove odluke), osim za hranu i lekove. Eksperti komisije iz 21 zemlje rade na pitanjima eliminisanja iračkih sredstava za masovno uništavanje i balističkih raketa, što je predviđeno rezolucijama br. 687 i 689. Poseban pritisak na Irak vršen je u vezi s iračkim nuklearnim kapacitetima, pa je predsednik Sadam Husein bio primoran da pismeno dostavi OUN detaljnu i potpunu listu iračkih nuklearnih materijala, sredstava i instalacija.

Napori zemalja koalicije su bili posebno usmereni na odlazak iračkog lidera Sadama Huseina sa vlasti, što su otvoreno pokazivali SAD, Saudijska Arabija, Evropska zajednica i Iran. Dok je iranski predsednik Rafsandžani izjavljivao da bi Sadam Husein trebalo da se pokori volji naroda, američki predsednik Buš je priželjkivao vojni udar i uspostavljanje režima koji će očuvati integralni Irak, pa makar i u nekom „federalnom vidu”. Potpunim ostvarenjem uslova iz rezolucije OUN Irak je trebalo da bude pretvoren u skoro beznačajnu vojnu i političku silu u regionu. I, dok optimisti navode da su tim merama OUN učinile prvi napor u stvaranju novog međunarodnog poretka, pesimisti polaze od vizije unipolarno-multipolarnog sveta i od mogućih novih nestabilnosti u regionu.

Prihvatanjem svih mera OUN, Irak je uspeo da kratkoročno doprinese stabilizaciji svog položaja, pa se režim Sadama

¹² Rezolucija SB OUN br. 687 usvojena je sa jednim glasom protiv (Kuba) i dva uzdržana glasa (Ekvador i Jemen). Njome se regulišu pitanja iračko-kuvajtske granice, inspekcije i uništavanja iračkog naoružanja, ratne odštete, ekonomskog embarga, repatrijacije, odbacivanja terorizma, prekida vatre itd.

¹³ Rezolucijom br. 687 postavljeni su rokovi, na primer: 6. april za formiranje UNIKOM-a, 18. maj da generalni sekretar podnese plan za uništavanje iračkog naoružanja i osnivanje specijalne komisije, 2. jun da Savet bezbednosti OUN razmotri situaciju u vezi sa sprovođenjem ekonomskog embarga, 1. avgust da Savet bezbednosti razmotri mere iz rezolucije koje je Irak trebalo da primeni kako bi se otklonile posledice agresije.

Huseina, postepeno, u postojećim okolnostima konsolidovao, mada je cena za to bila velika. Izvršena je rekonstrukcija organa vlasti i vlade (za premijera je postavljen Šiit Sadun Hamadi, dok je ministar unutrašnjih poslova postao Ali Madzid, a ministar odbrane Kaman Hasan, svi provereni saradnici Sadama Huseina). Baasistički režim je obećao demokratizaciju na unutrašnjem planu (slobodni izbori, novi ustav, sloboda štampe i političkog okupljanja), pa su, na primer, već ukinuti revolucionarni sudovi i funkcija doživotnog predsednika za Sadama Huseina. Ograničavanje iračkog suvereniteta na pojas do 36 paralele i savezničko uspostavljanje „bezbednih zona” bilo je još jedan udar za režim, koji je pokušao da parira pregovorima sa Kurdima oko autonomije (sporna su neka pitanja u vezi sa statusom Kirkuka, oko kojeg se proizvodi trećina iračke nafte, i međunarodnih garancija kurdske autonomije). Postavlja se i pitanje da li bi inspekcije Ujedinjenih nacija na jugu Iraka u vezi sa šiitskim izbeglicama mogle da čine kasniju osnovu za novo ograničavanje iračkog suvereniteta i eventualno stvaranje „trodelnog” integralnog Iraka. Situacija u Iraku ostaje nestabilna i dugoročno gledano posebna teškoća za irački režim biće produžena primena striktnog ekonomskog embarga, što bi moglo da utiče na nove unutrašnje sukobe ili nove talase izbeglica, koji mogu da izazovu nove konflikte, pa i nova strana mešanja. Za vreme sastanka KEBS-a u Berlinu, krajem juna, predstavnici SAD, Velike Britanije i Francuske održali su sastanak na kojem je odlučeno da se u regionu zadrže određene snage za eventualnu intervenciju protiv Iraka (snage iz šest zemalja članica NATO ostaće u turskoj bazi Indžirlik).

Predsednik Sadam Husein je pre aneksije Kuvajta polazio od činjenica da nije u stanju da izvrši pritisak na Iran u vezi sa Šat-el-Arabom, zatim da se Irak nalazi u velikim ekonomskim teškoćama, da postoje nerešena granična pitanja sa Kuvajtom, kao i čorsokak u izraelsko-arapskom sukobu. Međutim, kada se budu analizirali uzroci iračkog brzog poraza u ratu u Zalivu (pošto mnogi smatraju da Irak nije imao nikakvih vojnih mogućnosti da za Amerikance postane novi Vijetnam), moraju se uzeti u obzir još neke činjenice. Prvo, faktor arapskog jedinstva, na koji je Irak računao, nije imao skoro nikakvu ulogu, dok su značaj islamskog faktora Iračani

preuveličavali. Zatim, irački raketni napadi na Izrael nisu doveli do proširivanja sukoba, pre svega zbog toga što Izrael nije uzvratio (pod uticajem SAD). Sadam Husein je, takođe, potcenio američku rešenost da brane svoje interese i precenio sovjetske mogućnosti, posebno uticaj sovjetskih globalnih interesa. Irak je pogrešno procenio i koheziju međunarodne koalicije, kako na političkom, tako i na vojnom planu, kao i ponašanje Irana u sukobu. Konačno, Sadam Husein je precenio snagu svoje vojske i strategiju za rat (do sada u istoriji nijedna statička linija odbrane nije izdržala neprijateljske napade),¹⁴ čak postajući i žrtva sopstvene retorike.

KUVAJT POSLE RATA

Zbog ogromnih materijalnih razaranja u Kuvajtu se sporo ostvaruje proces normalizacije i stvaranja minimalnih pretpostavki za život. Iako su iračke okupacione snage onesposobile sve administrativne objekte i uništile gotovo celu infrastrukturu zemlje, prema kuvajtskim izvorima jedino je brza i uspešna ofanziva snaga koalicije sprečila veća razaranja i štete. Smatra se da ukupna kuvajtska šteta iznosi oko 40 milijardi dolara, od čega je direktna šteta skoro 10 milijardi dolara. Zapaljene su dve trećine kuvajtskih naftnih izvora (ukupno 900), pa je zemlji zapretila ekološka katastrofa – oblaci gustog dima prekrivaju čitavu zemlju, spoljne temperature su usled toga bile niže i za 15 stepeni, i slično. Za kuvajtsku vladu i, naročito, za specijalno formirano vladino telo koje je trebalo isključivo da se bavi rekonstrukcijom, tri pitanja su bila prioritetna u periodu nakon rata: gašenje požara na naftnim izvorima, obnavljanje sistema redovnog snabdevanja vodom i električnom energijom, i sistema komunikacija.

Režim kuvajtske dinastije Al Sabah, zbog nepostojanja elementarnih uslova za normalno odvijanje života, odmah je po povratku u zemlju uveo vanredno stanje, koje je trajalo duže od tri meseca. Zemlja nije imala stvarnog nosioca vlasti

¹⁴ Neki vojni stručnjaci smatraju da su tako brzom porazu Iraka „kumovale“ i česte kadrovske promene u vrhu iračke armije i dovođenje oficira po principu poslušnosti, a ne sposobnosti. Pri tome se ukazuje da su svi proslavljeni komandanti iz iransko-iračkog rata bili odstranjeni iz armijskog vrha.

zbog brojnih naoružanih grupa koje su se pojavile nakon okončanja rata. Usled nemogućnosti da odgovori zadacima u obnovi zemlje, kuvajtska vlada je bila prinuđena da podnese ostavku. Vanredne prilike nisu marginalizovale pitanje budućeg ustrojstva političke vlasti i potrebe ustanovljavanja parlamentarnih oblika delovanja sistema (opozicija je postavila zahtev za obnavljanje rada Parlamenta i za vraćanje na Ustav iz 1962. godine, koji je emir ukinuo pre nekoliko godina). Formiranjem nove vlade, početkom maja, stanje je postepeno počelo da se normalizuje, ali se smatra da će taj proces potrajati znatno duže nego što se očekivalo, bez obzira na raspoloživa finansijska sredstva. Posmatrači ocenjuju da će biti potrebno najmanje pet godina da se prilike u zemlji potpuno normalizuju, jer je obim materijalnih šteta toliki da se one ne mogu brzo otkloniti. Stoga, zemlji se postavljaju zadaci rekonstrukcije, ali i političkih reformi, što je bilo očito i po učestalim optužbama kuvajtske vlade za torturu prema određenim grupacijama i ljudima. Protesti i pritisci međunarodne zajednice su posebno bili vidljivi kada je više lica osuđeno na smrt zbog kolaboracije sa iračkim okupacionim snagama, što je kuvajtsku vladu prinudilo da promeni te presude.

Na spoljnopolitičkom planu, sigurno je, budući odnosi Iraka sa Kuvajtom, bez obzira na opstanak ili na rušenje režima Sadama Huseina, biće dugotrajno opterećeni pitanjem okupacije i aneksije. Upravo zbog svog izuzetno ranjivog položaja, Kuvajt ostaje jedan od glavnih zagovornika prisustva američkih trupa u regionu (za sada su SAD obećale jednu oklopnu brigadu sa 5.000 ljudi, koja će ostati najmanje do kraja godine), što je verovatno i uslovalo da američke kompanije dobiju oko 70 odsto poslova u izgradnji Kuvajta. Što se tiče međuarapskih odnosa, smatra se da će odnosi između Kuvajta i Palestinske oslobodilačke organizacije (PLO) biti „zamrznuti” sve dok se na čelu PLO-a bude nalazio Jaser Arafat, kome se zamera da je pomagao Sadama Huseina u njegovim hegemonističkim ambicijama. Zbog straha od osвете, što su potvrdila i navedena suđenja, nakon rata je usledilo masovno iseljavanje Palestinaca iz Kuvajta. Smatra se da se već iselilo oko 200.000 pripadnika te najbrojnije inostrane populacije u Kuvajtu, koji su bili nosioci mnogih službi u kuvajtskoj državi. Kuvajt, takođe, ostaje i dalje čvrsto povezan

sa zemljama Zaliva, odnosno sa Savetom za saradnju zemalja Zaliva (GCC), sa kojim blisko koordinira sva spoljnopolitička pitanja.

NOVI REGIONALNI PROBLEMI – KURDSKO PITANJE

Otvorene pobune Kurda na severu Iraka i šiitskih grupacija na jugu zemlje usledile su već prvog dana nakon iračkog vojnog poraza u ratu. Smatra se da su početni uspesi ustanika bili prvenstveno vezani za teškoće iračke armije da se reorganizuje nakon sloma u Kuvajtu, a mnogo manje se radilo o stvarnim vojnim uspesima ustanika. Posle slamanja ustanka na jugu jedinice iračke armije su se prebacile na sever zemlje, pa je ustanak praktično ugušen 2. aprila 1991. godine. To je uslovalo masovnu migraciju kurdskog stanovništva prema granicama sa Iranom i Turskom, pa su se na iranskoj i turskoj strani našla skoro dva miliona izbeglica. Mnogi zapadni posmatrači su navodili da se radi o svojevrsnoj „demografskoj sabotaži” Sadama Huseina.

S obzirom na teške uslove koji su vladali u pograničnim područjima Turske i Irana, kurdske izbeglice su bile izložene patnjama koje su delovale na svetsko javno mnjenje, koje je reagovalo zahtevima za preduzimanje hitnih političkih i humanitarnih akcija. Takva snažna reakcija je dovela do postavljanja pitanja kurdskih izbeglica na dnevni red Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, koji je usvojio rezoluciju br. 688 o kurdskim izbeglicama. Na tom problemu su se posebno angažovale zapadnoevropske zemlje, polazeći od „novog” stava da kršenje ljudskih prava nije samo unutrašnji problem jedne zemlje već i međunarodno pitanje. Dodatni razlozi za takvo angažovanje bili su bezbednosna pretnja Turskoj, mogućnost daljeg komplikovanja regionalne situacije i moralna odgovornost za stradanja kurdskog stanovništva.

Usledila je vojna akcija SAD, Velike Britanije i Francuske (sa oko 20.000 vojnika) na stvaranju „bezbednih zona” za kurdske izbeglice iznad 36 paralele, što je u međunarodnoj zajednici ocenjeno kao „aktivnost na ivici legitimiteta”. Za takvu akciju nije bilo osnova u postojećim dokumentima OUN, mada su se te tri zemlje pozivale na rezoluciju Saveta

bezbednosti OUN br. 688, odnosno na Konvenciju o genocidu. Upravo zbog razlika u međunarodnoj zajednici u vezi s tim pitanjem niko od involviranih faktora nije postavio zahtev za novu rezoluciju OUN, jer mnoge zemlje, na primer Kina i SSSR, ne bi mogle prihvatiti odluku kojom bi se legitimisalo mešanje u unutrašnje stvari suverenih država, što je u krajnjem u suprotnosti sa Poveljom OUN. Irak je pokušao da prihvatanjem odluka i potpisivanjem sporazuma sa Sadrudin Aga Kanom, specijalnim predstavnikom OUN, dovede kurdsko pitanje u nadležnost OUN, čime bi se oslobodio prisustva stranih trupa na svojoj teritoriji. Na osnovu tog sporazuma, otpočeo je povratak svih iračkih izbeglica (oko 15.000 dnevno) u Irak i široka akcija humanitarne pomoći svetske zajednice (Crveni krst Jugoslavije je uputio oko 250.000 dolara pomoći). Isto tako, pretvaranje kurdskog pitanja u unutrašnje pitanje Iraka ostaje jedan od osnovnih prioriteta iračke politike, jer je prisustvo stranih trupa direktna pretnja režimu Sadama Huseina. U tom kontekstu treba posmatrati i pregovore iračke vlade sa liderima kurdske opozicije.

S kurdske strane, u pregovorima su učestvovali vodeći kurdski lideri Masud Barzani iz Kurdske demokratske partije i Džalal Talebani iz Patriotske unije Kurdistana, dok je od iračke vlade angažovan potpredsednik vlade Tariz Aziz, kao i Izet Ibrahim, potpredsednik Saveta revolucionarne komande. Osnovu pregovora čini Manifest Saveta revolucionarne komande Iraka iz 1970. godine o kurdskoj autonomiji, uz zahtev za jasno određivanje kurdske teritorije (koja bi, prema kurdskim predstavnicima, trebalo da obuhvati i grad Kirkuk). Zbog ranijih negativnih iskustava vezanih za obećanja o autonomiji,¹⁵ jedan od osnovnih zahteva kurdskih lidera je da

¹⁵ Nakon prvog svetskog rata, sporazumom u Sevru 1920. godine, bilo je predviđeno stvaranje nezavisne kurdske države, ali je Velika Britanija anektirala deo Kurdistana i pripojila ga Iraku. Nakon drugog svetskog rata na iranskoj teritoriji je formirana jedna enklava poznata pod imenom „Republika Mahabad“, koja je već 1946. godine nestala pod udarima iranske armije.

Kurdski organizovani otpor na teritoriji Iraka datira od 1961. godine, a njime je rukovodio Mula Mustafa Barzani. Nakon dolaska baasističkog režima na vlast, Irak je doneo Manifest o pravima kurdskog naroda, kojim je zvanično priznata legitimnost kurdske nacionalnosti. Pomagani od Irana, Kurdi su nastavili borbu do 1975. godine, kada su Iran i Irak potpisali tzv. Alžirski sporazum. Posle toga, kurdski problem naglo gubi značaj, pa je režim u Bagdadu pokušao da iskoristi kraj iransko-iračkog rata i da, 1988. godine, „reši“ problem Kurda, što je dovelo do velikih progona i uništavanja grada Halabdže bojnim otrovima za vreme jedne operacije protiv iranskih snaga.

eventualni sporazum bude praćen međunarodnim garancijama. Izgleda da nestaje početni optimizam da će doći do brzog sporazuma između Kurda i režima u Bagdadu, na šta će verovatno uticati i najavljeno postupno povlačenje savezničkih snaga sa teritorije Iraka. S druge strane, ima nekih informacija o neslaganjima kurdskih grupacija u vezi sa sklapanjem sporazuma sa Bagdadom.

U svakom slučaju, složeni kurdski problem će, uz ekonomske sankcije, po svemu sudeći, ostati izvor nestabilnosti u Iraku, sa mogućnošću daljeg pogoršavanja. Okviri za povoljnije rešavanje kurdskog pitanja su veoma uski zbog velike kurdske manjine u Turskoj i u Iranu, gde se o eventualnoj autonomiji uopšte i ne govori.¹⁶ Možda je jedan od razloga zapadnog insistiranja na tom pitanju i u činjenici da bi palestinskom problemu na Bliskom istoku trebalo stvoriti odgovarajuću „protivtežu”. S druge strane, serijom rezolucija Saveta bezbednosti OUN već je stvoreno mnogo presedana u pravcu ograničavanja iračkog suvereniteta, pa je, na primer, irački armijski list „Al Kadisija” pisao o „najvećoj zaveri protiv Iraka u istoriji”. Američki predsednik Buš je rekao da je pomoć kurdskim izbeglicama, koja je trebalo da popravi američki ratnički „imidž”, najveća vojna humanitarna pomoć u savremenoj istoriji. Ipak, ostaje pitanje da li će „hadži Buš”, kako Kurdi nazivaju američkog predsednika, uspeli da donese „bolji život” Kurdima, čija jedna poslovice kaže da „Kurdi nemaju prijatelja osim planina”. Da li je zapadnim vojnim, finansijskim i humanitarnim angažovanjem već *de facto* otpočeto stvaranje i kurdske države ostaje tek da se vidi.

Mnogi stručnjaci smatraju da bi se takvi presedani mogli ponoviti i u slučajevima drugih zemalja koje bi se našle u sličnoj situaciji. Sve više postaje realnost da se kršenja ljudskih i nacionalnih prava, kao i unutrašnji sukobi koji mogu ugroziti bezbednost, više ne tretiraju samo kao unutrašnja pitanja određene zemlje. Francuski ministar inostranih poslova Rolan Dima je baš na kurdskom pitanju uveo u međunarodne odnose pojam „dužnosti mešanja” (u unutrašnje poslove), do sada

¹⁶ Nepoznat je tačan broj Kurda i procene se kreću između 14 i 28 miliona. Od toga 52 odsto živi u Turskoj, 24 odsto u Iranu, 18 odsto u Iraku, pet odsto u Siriji i jedan odsto u Sovjetskom Savezu.

nepoznat u novijoj istoriji međunarodne zajednice. Konačno, svaka rezolucija OUN postaje presedan sa mogućnošću kasnije primene na slične situacije.

INTERESI I OPCIJE ZNAČAJNIH MEĐUNARODNIH FAKTORA NAKON RATA U ZALIVU

Sjedinjene Američke Države. Sjedinjene Američke Države su bile vodeća zemlja antiiračke koalicije, a njene oružane snage su činile većinu snaga angažovanih u ratu u Zalivu. Ipak, u jednoj anketi američkog nedeljnika „Newsweek”, na pitanje da li je rat u Zalivu za Ameriku bio trijumf, oko 55 odsto ispitanika je odgovorilo negativno – zato što nije srušen Sadam Husein. Analizirajući različite aspekte rata u Zalivu, drugi američki nedeljnik „Time” navodi da se taj rat može posmatrati, na primer, kao okončanje tzv. vijetnamskog sindroma (poraz SAD u Vijetnamu), kroz prizmu stvaranja tzv. unipolarnog sveta sa Amerikom kao „svetskim žandarmom”, zatim da se može analizirati kao „elektronski rat” ili kao „američki produkt”, da se može doživljavati kao jedno od čuda započetih rušenjem Berlinskog zida ili, konačno, kao zora stvaranja novog svetskog poretka. Naravno, američki časopis je bio dovoljno prognozerski oprezan da napomene da na kraju 20. veka ne mogu važiti koncepti koje je postavio još austrijski državnik Meternih početkom prošlog veka, u kojima su države statični i nepromenljivi entiteti, već se glavni činioci međunarodnog poretka moraju posmatrati kroz bīze i skoro haotične promene savremenog sveta.

Nema sumnje da su Amerikanci ostvarili svoje primarne ciljeve u ratu – *oslobađanje Kuvajta i dugoročno onesposobljavanje iračke vojne mašinerije.* Za mnoge je to ostala nedovršena pobjeda, pri čemu se zaboravlja da i Vašington mora striktno poštovati pravila koja je postavio i da je morao ostaviti prostor i za ulogu mirotvorca. Sjedinjene Američke Države su uputile svoje trupe u region da bi one tamo dugoročno ostale, znajući da takvo prisustvo mora imati opravdanje, da mora biti tačno „dozirano” i da mora postojati saradnja regionalnih zemalja. Američke pomorske snage se nalaze u regionu Persijskog zaliva još od 1949. godine, ali se

nakon rata očekuje pojačanje tih stalno stacioniranih američkih snaga, kao i pojačanje vazduhoplovnih jedinica u Zalivu. Još uvek nije doneta odluka o obimu i vrsti američkog vojnog prisustva u regionu, bez obzira na to što je američki sekretar za odbranu Dik Čejni prilikom posete regionu, početkom maja, obećao Kuvajtu da će u toj zemlji ostati jedna oklopna brigada. U američkoj administraciji ima razmišljanja da se angažovanje američkih kopnenih snaga svede na minimum, ali da se u Saudijskoj Arabiji i u Kuvajtu ostavi veća količina ranije dopremljenog američkog naoružanja i tehnike. Američki planeri, pri tome, polaze od stava da se ne može dozvoliti dugoročno involviranje američkih trupa u regionu, kako zbog unutrašnjih, tako i zbog spoljno-političkih razloga. Amerikanci su svesni da bi svako njihovo „preterano” involviranje u regionu bilo kontraproduktivno. Upravo zbog toga, oni nisu vojno pomogli borbu iračkih pobunjenika protiv Sadama Huseina, iako je sam predsednik Buš pozvao te iste pobunjenike da sruše iračkog lidera. Ipak, pitanje kurdskih izbeglica je bilo odličan izgovor SAD da se vojni pritisak na Irak održi još nekoliko meseci, odnosno da se sa „platforme” sprečavanja „libanizacije” Iraka i zagovarivanja očuvanja njegovog teritorijalnog integriteta zadrži „kurdski mač” nad glavama svih regionalnih zemalja.

Mada su mišljenja o *Pax Americana* podeljena, očigledno je da Amerika neće radikalnim potezima menjati postojeće regionalne strukture i odnose snaga, već za sebe pre planira ulogu arbitra, koji će među različitim regionalnim i vanregionalnim faktorima održavati ravnotežu snaga u svoju korist. Teško je, stoga, prihvatiti mišljenje da su Amerikanci precenili efekte rata u Zalivu i da su zbog toga postali oprezniji. Pre se radi o tome da Amerikanci žele maksimalno da iskoriste efekte rata za učvršćivanje svoje globalne pozicije. Kao primer može poslužiti i činjenica da je, uprkos efikasnosti Bušove „telefonske diplomatije”, američki državni sekretar Bejker, od početka marta do sredine maja 1991, u toku 70 dana, 36 dana boravio u zemljama Bliskog i Srednjeg istoka, a zatim se okrenuo drugim „problemima” i do početka jula „zaboravio” na Zaliv.

Nije nimalo slučajno što je prvi veliki korak SAD na spoljnopolitičkom planu nakon rata u Zalivu bio vezan za

ponovno otvaranje dijaloga na vrhu sa Sovjetskim Savezom (više se i ne pominje poseta predsednika Buša Srednjem i Bliskom istoku). Vašington je skoro decenijama strahovao da bi arapsko-izraelski konflikt mogao dovesti do sukobljavanja supersila, pa se u globalnom kontekstu mora shvatiti izjava državnog sekretara Bejkera da SAD nakon rata u Zalivu nemaju poseban plan za taj region, već samo nastoje da podstaknu uspostavljanje mira uz podršku svih strana u konfliktu. S druge strane, upravo posle rata u Zalivu za SAD otvorilo se i više problema vezanih za evropsku bezbednost, pri čemu su stavovi SAD i njihovih evropskih saveznika skoro potpuno različiti.

Tačno je da SAD nemaju ni finansijskih, ni političkih mogućnosti da sprovedu sve svoje planove o „vrlom novom svetu” bez aktivnog učešća ključnih međunarodnih faktora (kako na regionalnom, tako i na globalnom nivou), što je za neke posmatrače regionalnih prilika dokaz da je „novi američki poredak na klimavim nogama”. Međutim, iako su SAD svesne te činjenice, one su sada jedina svetska supersila, što im, ipak, obezbeđuje strateške prednosti u stvaranju unipolarnog sveta.

Sovjetski Savez. Uloga SSSR-a za vreme krize i, kasnije, rata u Zalivu bila je potpuno drugačija u odnosu na ranija ponašanja i angažovanja na Bliskom istoku. To je uslovljeno, pre svega, promenama u globalnom položaju SSSR-a nakon okončanja hladnog rata i otpočinjanja reformi sovjetskog društva. Sovjetski Savez je aktivno sarađivao sa SAD u okviru OUN tokom rata u Zalivu, imajući u vidu dalji proces razoružavanja i neophodnu finansijsku pomoć Zapada. Konačno, kriza u Zalivu je pokazala da supersile, iako i dalje imaju i oprečnih interesa, vezuju i zajednički interesi, koji sada prevladavaju, posebno radi okončavanja započetih procesa razoružavanja i prevazilaženja hladnog rata. Za razliku od američkog predsednika Buša, sovjetski predsednik je pokušao da „nadoknadi” slabosti položaja SSSR-a aktivnom ulogom na diplomatskom planu i traženjem miroljubivog rešenja krize u Zalivu. Neposredno pred otpočinjanje kopnene ofanzive, Gorbačov je izložio mirovni plan koji je Irak skoro usvojio, što je nateralo predsednika Buša da sprovede odluku o izvođenju kopnene ofanzive, koja je dovela do sloma Iraka (nekada najvažnijeg sovjetskog saveznika u regionu). Pored

svega toga, SSSR maksimalno je nastojao da očuva, proširi i razvije odnose sa arapskim zemljama, što se pokazalo i na primeru uspostavljanja diplomatskih odnosa sa Saudijskom Arabijom.

Mada pariski nedeljnik „L'Express” navodi da je SSSR, kao sila koja je na silaznoj vojnoj i ideološkoj putanji, faktički priznala SAD ulogu „svetskog žandarma”, drugi posmatrači smatraju da je SSSR delovao najbolje moguće u postojećim datim okolnostima, jer su Gorbačov i SSSR kroz politički i moralni prestiž „uzdržane supersile” uspeli da nametnu SAD okvire Ujedinjenih nacija i „legalno” delovanje u okviru povelje OUN. Na regionalnom planu, dok američki nedeljnik „Time” navodi da je zamrznut sovjetski uticaj na Bliskom i Srednjem istoku i da su SAD postigle pobeđu na strateški važnom raskršću tako blizu sovjetskim granicama, pariski „Figaro” izdvaja činjenicu da je SSSR uspeo da sačuva režim Sadama Huseina kao potencijalnu protivtežu uticaju Zapada u regionu.

Ne može se prenebregnuti činjenica da SAD i SSSR nakon drugog svetskog rata nikada nisu imali tako blisku saradnju u regionu Srednjeg i Bliskog istoka kao za vreme krize u Zalivu (ako se izuzme zajedničko saopštenje Kartera i Brežnjeva iz 1977. godine, nakon čega je usledio separatan izraelsko-egipatski mirovni sporazum). Amerikanci su sovjetsku saradnju u OUN ocenili „kao presudnu”. Neki zapadni komentatori su isticali da je produžena sovjetsko-američka saradnja osnova nade američkog predsednika Buša u novi svetski poredak. Ipak, da u odnosima supersila nije sve bilo tako idealno pokazalo se u epizodi sa sovjetskim mirovnim planom, kao i kada je, nešto ranije, odložena poseta američkog predsednika Buša Moskvi jer su se javili neki „nesporazumi” vezani za proces razoružavanja. Da Moskva ima svoje interese i da za SSSR postoje određeni unutrašnji problemi sa kojima je predsednik Gorbačov morao računati u svojoj globalnoj i bliskoistočnoj politici (nezadovoljstvo određenih vojnih krugova, ponašanje muslimanskog stanovništva i sl.), pokazuje i izjava jednog od sovjetskih visokih funkcionera, nekadašnjeg komandanta snaga Varšavskog ugovora, maršala Kulikova, koji je istakao da rat u Zalivu nije trebalo ni otpočinjati, kao i da je taj rat pokazao da predsednik Buš ostaje privrženi sledbenik starog načina razmišljanja.

Sovjetski Savez je, takođe, nastojao da potvrdi svoje „pravo” na učešće u svim regionalnim procesima nakon rata u Zalivu, uključujući i rešavanje bliskoistočnog problema, bez kojeg bi bilo nemoguće uspostaviti „Pax Americana”. Indikativna je, u vezi s tim, poseta sovjetskog ministra inostranih poslova Besmertniha zemljama regiona početkom maja, koja je koincidirala sa četvrtom posetom američkog državnog sekretara Bejkera Bliskom istoku. Sovjetski Savez je „prihvaćen” kao kopredsedavajući eventualne međunarodne konferencije o Bliskom istoku, uz sovjetski „sveobuhvatniji” predlog za rešavanje bliskoistočnog problema u nekoliko etapa (od regionalne do široke međunarodne konferencije, što bi trebalo da zadovolji i Izrael i Arape), kao i uz priznavanje palestinske države. Razlike u pristupu je pokazala i izjava Besmertniha na kraju turneje da, „uprkos optimizmu Bejkera, još uvek nema mogućnosti da se govori o potpunom uspehu”. Širokim diplomatskim aktivnostima, od posete Besmertniha Izraelu i njegovog susreta sa liderom PLO-a Jaserom Arafatom u Ženevi, SSSR pokušao je da održi balans (posebno imajući u vidu pozicije Sovjetima „bliže” Sirije), mada perspektive za održavanje šire međunarodne konferencije o Bliskom istoku ostaju „maglovite”.

Evropska zajednica (EZ) i Japan. Dok su zemlje Evropske zajednice, ili kao članice NATO ili individualno, učestvovala u ratu u Zalivu, sama EZ za vreme te krize nije bila značajnije prisutna kao politički entitet. U ratu se potvrdio savez Velike Britanije i SAD, dok je uloga Francuske ostala limitirana, što je bilo još očiglednije s ulogom Italije. Dve moćne ekonomske sile sveta, Nemačka i Japan, skoro su u potpunosti ostale van tih procesa. Sam početak krize u Zalivu je pokazao da Evropa ne može stvoriti zajedničku vojnu strategiju i postaviti principe sopstvenog vojnog angažovanja (čak ni preko Zapadnoevropske unije), što se potvrdilo i kroz ostavku francuskog ministra odbrane Ševenmana tokom krize u Zalivu.

Mada je EZ u Deklaraciji od 19. februara 1991. potvrdila i podržala ulogu SAD u unapređivanju bezbednosti u regionu, organizacija evropskih zemalja je ostala van glavnih tokova rešavanja tih pitanja, posebno pošto su Amerikanci istakli da prvenstvo u procesima stvaranja sistema regionalne bezbednosti imaju kolektivni i individualni aranžmani regionalnih zema-

lja. U tom smislu, ideja italijanskog ministra inostranih poslova Đanija De Mikelisa (koju su podržale i druge evropske zemlje, u čemu je i Jugoslavija bila angažovana) o otpočinjanju procesa sličnog KEBS-u na Bliskom istoku i Mediteranu ostaje „mrtvo slovo na papiru”.

Evropa je pokušala da nadoknadi svoje zaostajanje aktivnijim angažovanjem na pitanjima kurdskih izbeglica, pa nije čudno što su upravo evropske zemlje inicirale stvaranje „bezbednih zona” za iračke Kurde i primorale Amerikance na akciju, kao što ne treba da čudi ni to što su evropske zemlje sredinom aprila iznele ideju o suđenju Sadamu Huseinu zbog ratnih zločina. Kada je govorio o humanitarnoj pomoći izbeglicama, i o „dužnosti mešanja”, francuski predsednik Miteran je naglasio da nije u pitanju suverenitet Iraka, već način ostvarivanja tog suvereniteta. Evropa je pokušala da popravi svoj „imidž” različitim humanitarnim akcijama, finansijskom pomoći izbeglicama, s jedne, kao i zahtevom za priznavanje uloge Evrope u procesu rešavanja bliskoistočnog problema, s druge strane. (Izrael je, na primer, nedavno priznao takvu evropsku ulogu, i to priznanje je uspešno materijalizovao dobijanjem velikog zajma od EZ). I Vašington je priznao ulogu Evrope na Bliskom istoku, mada je Evropi, ipak, ostala drugorazredna uloga, posebno ako se uzme u obzir činjenica da EZ gubi i na pitanjima evropske bezbednosti, odnosno nove uloge NATO u Evropi. Zbog svega toga, mnogi komentatori govore o „gorčini i frustraciji koje je Evropa osetila posle rata u Zalivu”.

Dva „ekonomska džina” – Nemačka i Japan, ostali su „politički patuljci” u tom „pravednom ratu za stvaranje novog međunarodnog poretka”. Prvo, u obe zemlje su se javila unutrašnja neslaganja oko stepena njihovog angažovanja u vezi s ratom u Zalivu. Drugo, Nemačka i Japan su odvojili značajna finansijska sredstva (Japan 13, a Nemačka 11 milijardi dolara), što bi trebalo da im obezbedi što bolje mesto i ulogu u izgradnji novog svetskog poretka. (Osetljivost nemačke pozicije pokazuju i neke informacije u štampi da je snabdela Irak hemijskim oružjem).

Neposredno pred posetu SAD, krajem maja 1991, nemački kancelar Helmut Kol i ministar inostranih poslova Ditrih Genšer izjavili su da će „uveriti svoje domaćine kako će

Nemačka i SAD ostati partneri u okviru rukovodeće uloge u svetu". Kancelar Kol je posebno ukazao da će krajem 1991. biti doneti amandmani na nemački ustav, kojima će se omogućiti angažovanje nemačkih trupa i van granica zemlje.

U Japanu je nakon rata u Zalivu otvorena unutrašnja debata o japanskom angažovanju, koja je kulminirala kada je premijer Tošiku Kaifu doneo odluku da se u Zaliv upute četiri minolovca i dva prateća broda (sa ukupno 530 vojnika). To je prva odluka o angažovanju japanske vojske u inostranstvu nakon okončanja savezničke okupacije 1952. godine. Ipak, Japan je u nepovoljnijoj poziciji u odnosu na svoje partnere iz zapadnog sveta i zbog činjenice, na primer, da neće značajnije učestvovati u procesu rekonstrukcije u zemljama Srednjeg istoka, kao i da će biti potpuno zavisian od izvora energije.

Kina. Kina nije oduševljena što je ratom u Zalivu otpočelo stvaranje novog svetskog poretka, ali se nije direktno suprotstavljala američkim akcijama. Kinezi su i u okviru Ujedinjenih nacija nastupali oprezno, pa su čak bili uzdržani prilikom glasanja o ključnim rezolucijama OUN. S druge strane, ima informacija da Kina i dalje intenzivno trguje oružjem sa zemljama Bliskog i Srednjeg istoka, uz povremeno nagoveštavanje svoje pozicije kao vodeće zemlje „trećeg sveta” u suprotstavljanju Zapadu. Kinesko-američki odnosi su u tom periodu imali novih oscilacija, pa je Kina pokušala da se ponovo približi Sovjetskom Savezu „u nastojanju da limitira pobedu Zapada”. Predsednik Buš, navodno, podržava „razvijanje odnosa” sa Kinom i odmah se založio da ona dobije status najpovlašćenije nacije u trgovini sa SAD. Američki državni podsekretar za spoljne poslove Redžinald Bartolomju posetio je Kinu sredinom juna i tražio da podrži inicijativu predsednika Buša o neširenju oružja za masovno uništavanje na Bliskom istoku, ali nije dobio kineske garancije o toj podršci. (Sporna pitanja su bila isporuke kineskih raketa srednjeg dometa Siriji i Pakistanu). Konačno, Kina je za vreme rata u Zalivu uvidela stepen zaostajanja svoje armije na tehnološkom i taktičkom planu, što je primorava da preduzme neposredne i hitne mere za prevazilaženje takvih problema, uz nagovešteno smanjivanje broja vojnika, ali i povećanje visine vojnog budžeta (za 12 odsto).

Pokret nesvrstanih zemalja (PNZ). Pokret nesvrstanih zemalja, i Jugoslavija kao predsedavajući, reagovao je odmah po izbivanju krize u Zalivu. Nema sumnje da je Jugoslavija veoma mnogo doprinela da Pokret složno istupi (nijedna zemlja nije podržala agresora), mada je bilo razlika u stavovima pojedinih članica. Zajednička platforma Pokreta bila je definisana na osnovu principa nesvrstanosti, Povelje OUN i međunarodnog prava, što je trebalo da bude osnova za akcije nesvrstanih. Jugoslavija je bila ovlašćena da deluje u tom pravcu i da ponudi „dobre usluge” nesvrstanih, pa je savezni sekretar za inostrane poslove Budimir Lončar posetio sve involvirane zemlje, uključujući i Irak. Jugoslavija i Pokret nesvrstanih zemalja su se gotovo do samog kraja rata angažovali na sprečavanju eskalacije i proširivanja rata. U vezi s tim, u Beogradu je sredinom februara održan ministarski sastanak grupe nesvrstanih zemalja, na kojem se odlučilo o nastavljanju akcije radi iznalaženja rešenja za izbegavanje proširivanja ratnog sukoba. Vojni poraz Iraka u kopненоj ofanzivi zatekao je misiju nesvrstanih zemalja u Teheranu, pred posetu Bagdadu.

Nakon rata, osnovno stanovište nesvrstanih zemalja bilo je da same zemlje regiona treba da se dogovore o budućim principima regionalne bezbednosti, što bi Pokret nesvrstanih zemalja podržao. Međutim, kako se situacija dalje komplikovala, većina zemalja u Pokretu je smatrala da se ne bi trebalo involvirati u situaciji kada ni sami učesnici tog procesa ne mogu da pronađu rešenja. Pitanja Zaliva nakon rata razmotrena su na sastanku Koordinacionog biroa nesvrstanih zemalja u Njujorku, u maju 1991, posebno aktivnost Pokreta u narednom periodu i mesto, angažovanje i uloga Pokreta nesvrstanih zemalja u stvaranju novog svetskog poretka.

Jasno je da je rat u Zalivu bio izuzetno značajan događaj za međunarodni poredak i odnose, i sa globalnim posledicama, što će nesvrstane zemlje morati da imaju u vidu prilikom zauzimanja svog stava u odnosu na promene u svetu i njihovo ocenjivanje. Neke nesvrstane zemlje su već ukazale da novi procesi nose i neka opasna i višeznačna obeležja, pa je značajno da ih Pokret nesvrstanih zemalja razmotri i proceni. Zbog toga su i bili predviđeni neki skupovi nesvrstanih zemalja, na kojima će biti razmotrena globalna kretanja u

savremenom svetu. Takođe, nesvrstane zemlje će imati veoma značajan redovni sastanak na ministarskom nivou septembra 1991, u Akri, gde će posebno biti razmotreni mesto i uloga Pokreta u najnovijim svetskim kretanjima.

INTERESI I OPCIJE ZNAČAJNIJIH REGIONALNIH FAKTORA NAKON RATA U ZALIVU

Savet zemalja Zaliva (GCC). Arapske zemlje Zaliva i članice Saveta za saradnju Zaliva (Saudijska Arabija, Kuvajt, Bahrein, Oman, Katar, Ujedinjeni Arapski Emirati) porazom Iraka su otklonile neposrednu vojnu i političku pretnju svojoj egzistenciji. Kako se radi o malim i bogatim zemljama, za koje je alžirski predsednik Sadli Bendžedid rekao da imaju pet odsto arapskog stanovništva i skoro 60 odsto arapskog bogatstva, za njih se kao osnovno pitanje postavlja pitanje stvaranja sistema regionalne bezbednosti, koji bi im omogućio da se što pre vrate u „normalno stanje”. Najmoćnija i vodeća zemlja GCC-a – Saudijska Arabija – htela bi sada da je „svi ostave na miru”, jer je saudijski režim jasno uvideo da takva regionalna situacija pogoduje razvoju unutrašnjih protivurečnosti saudijskog društva i ugrožava, pre svega, vladavinu feudalnih struktura kraljevstva.

„Neprirodna koalicija”, kako su neki arapski komentatori nazvali savez šest zemalja Zaliva sa Egiptom i Sirijom, nije bila dugog veka. Deklaracija iz Damaska (8. marta 1991), na osnovu koje su egipatske i sirijske trupe trebalo da vode računa o njihovoj bezbednosti, *de facto* je poništena egipatskom odlukom o povlačenju jedinica sredinom maja 1991. godine. Te zemlje još nisu u stanju da pronađu formulu bezbednosti i ne mogu da se slože u vezi s prisustvom i zadržavanjem zapadnih vojnih snaga u regionu, kao ni u vezi s učešćem arapskih zemalja, ili sa učešćem velike zemlje s druge strane Zaliva – Irana. Prilikom posete regionu, koja je koincidirala sa sastankom GCC zemalja početkom maja u Kuvajtu, američki sekretar za odbranu Dik Čejni je istakao da nije postignut nikakav sporazum o regionalnoj bezbednosti, mada su SAD odlučile da pojačaju svoje vazduhoplovno i pomorsko prisustvo u regionu, kao i „više oblike” vojne sa-

radnje sa tim zemljama. Dok Kuvajt, Katar i Bahrein žele što veće američko prisustvo, Oman i Ujedinjeni Arapski Emirati zagovaraju uključivanje i Irana u bezbednosne aranžmane. Saudijska Arabija je i za i protiv američkog prisustva, koje bi sigurno pojačalo već izražene zahteve za modernizacijom, demokratizacijom i promenama u tim arapskim zemljama. S druge strane, dok je Kuvajt dobio uveravanja o stacioniranju jedne američke jedinice najmanje do kraja ove godine, Saudijska Arabija se „zadovoljava” da SAD na njenoj teritoriji ostave potrebno naoružanje i tehniku, bez stalno stacioniranih jedinica. Rečju, zemlje Zaliva bi htele da američko prisustvo „ostane na horizontu”. S druge strane, one nisu spremne da dele svoje bogatstvo sa drugim arapskim zemljama, niti da idu na stvaranje celovitog sistema regionalne bezbednosti na novim osnovama, što bi neminovno dovelo i do značajnijih unutrašnjih promena u tim zemljama.

Sve zemlje GCC-a imale su velike troškove zbog rata u Zalivu (Saudijska Arabija, na primer, oko 60 milijardi dolara). Očekuje se da će one po prvi put u svojoj posleratnoj istoriji biti prinuđene da se zadužuju, bez obzira na to što je Saudijska Arabija, nakon rata u Zalivu, učvrstila i ojačala svoju vodeću poziciju u okviru Organizacije zemalja proizvođača nafte (OPEC). To je verovatno jedan od razloga što te zemlje Zaliva zahtevaju dalji pritisak na Irak i garancije da će se on ponašati u skladu sa rezolucijama OUN, kako je, na primer, bilo rešeno povodom iračkog zahteva za moratorijum na isplatu šteta od 5,5 milijardi dolara. One se zalažu za očuvanje teritorijalnog integriteta Iraka, uz istovremeno uklanjanje Sadama Huseina sa vlasti. Prihvatajući inicijativu o uklanjanju oružja za masovno uništavanje iz regiona, te zemlje su na sastanku u Dahrana, početkom juna 1991, ponovile svoju potpunu podršku „američkim” naporima za uspostavljanje mira na Bliskom istoku i za rešenje palestinskog pitanja (izražavajući spremnost da generalni sekretar te organizacije učestvuje na eventualnoj regionalnoj konferenciji o Bliskom istoku). Iako je generalni sekretar GCC-a Abdulah Bišara istakao da za panarapske ideje i okupljanja „nema mesta u novom svetskom poretku”, te zemlje nisu u potpunosti zatvorile ni kanale saradnje sa Egiptom i Sirijom u vezi s pitanjem bezbednosti u regionu. Formirana je komisija na čelu sa omanskim sultanom Ka-

busom da ispita eventualne modalitete dugoročne saradnje na planu bezbednosti.

Ostale arapske zemlje. Dnevnik „Egipatska gazeta” navodi da je kriza u Zalivu „poput zemljotresa delovala na arapski svet”. Po prvi put su u savremenoj istoriji arapske zemlje ratovale jedne protiv drugih. Organizacija arapskih zemalja, Arapska liga, ostala je mesecima paralisana, pa je postojala velika nesaglasnost čak i u vezi s njenim premeštanjem iz Tunisa u Kairo.

Nakon završetka rata otpočeto je, korak po korak, popravljanje odnosa i porušenih mostova među arapskim zemljama. Krajem marta održan je sastanak Arapske lige na ekspertskom nivou, na kojem je učestvovao i Irak, koji je na taj način pokušao da izađe iz međunarodne izolacije. Ministarski sastanak Arapske lige, krajem maja 1991. u Kairu, odslikao je svu složenost situacije u arapskom svetu, pa je bivši egipatski ministar inostranih poslova i sadašnji generalni sekretar Arapske lige Esmat Megid rekao da je „arapski svet suočen sa brojnim izazovima i mora se ujediniti, bez obzira da li je reč o arapsko-izraelskom konfliktu, palestinskom pitanju ili bezbednosti arapskog sveta”. Da rane ostaju duboke pokazao je i „dijalog” predstavnika Kuvajta i Iraka, kada je predstavnik Kuvajta naglasio da se „ne sme zaboraviti ko je doveo do razdora u arapskim redovima (Irak) umesto da ih ujedini”, kao i da bi zbog toga „trebalo suditi onome ko je odgovoran za agresiju”. Zamenik iračkog ministra inostranih poslova je odgovorio da „ako se otvara dosije rata, onda ga treba otvoriti na prvoj stranici”, jer se „rat može voditi i cenama nafte”. Sastanak je pokazao i sve razlike u pristupima pitanjima regionalne bezbednosti (na primer, spor između zemalja Zaliva i Egipta).

Osnovni problem arapskog sveta ostaje i dalje *palestinsko pitanje*, što je u toku rata neuspelo pokušao da koristi i Sadam Husein povezivanjem pitanja izraelske okupacije palestinskih teritorija i okupacije Kuvajta. Odmah nakon rata u Zalivu, američki državni sekretar Bejker je naglasio da je nastupio trenutak da se trajno reši palestinsko pitanje, što je mnogima nagovestilo suštinsku promenu u američkom pristupu. Sjedinjene Države shvatile su da se ne može govoriti o bezbednosti u tom delu sveta uz istovremenu izraelsku okupaciju palestin-

skih teritorija. Pri tome se polazilo od pretpostavki da se uobličava novi odnos snaga u regionu i da palestinsko pitanje treba rešavati na osnovu kompromisa. Cilj američke diplomatije je bio da se potencira i iskoristi kohezija pobjedničkih arapskih zemalja, uz garancije održavanja vojnog položaja Izraela, te da se pokuša s pregovorima na osnovu rezolucija br. 242 i 338 Saveta bezbednosti OUN o palestinskom pitanju, kao i principa „teritorije za mir”. Da će to osnovno izvorište arapskog ekstremizma (to je bio i jedan od razloga popularnosti Sadama Huseina u arapskim masama) biti teško iskorenjeno, bez obzira na neke relativno beznačajne fleksibilnosti u izraelskom postavljanju, pokazale su turneje američkog državnog sekretara po Bliskom istoku, koje su za sada ostale bez značajnijih rezultata.

Palestinska oslobodilačka organizacija i njen vođa Jaser Arafat bili su sigurno jedan od najvećih gubitnika u ratu u Zalivu, jer su se od samog početka svrstali uz Irak Sadama Huseina. (Neki komentatori postavljaju i pitanje da li bi PLO uopšte nešto dobila i da se svrstala uz SAD, ili bi možda čak još i više izgubila). Sastanak arapskih zemalja članica antiiračke koalicije u Kairu, odmah nakon prekida sukoba, propustio je u saopštenju da kaže da je PLO jedini legitimni predstavnik palestinskog naroda, pa je izgledalo da za Arafata uopšte nema mesta u „američkom regionu”. Sastanci Bejkera sa palestinskim predstavnicima sa okupiranih teritorija pokazali su da vreme ne radi protiv Jasera Arafata i PLO (možda je veća opasnost za njih u jačanju fundamentalističke islamske organizacije Hamas u palestinskim redovima). Poseban politički animozitet prema PLO ispoljile su zemlje Zaliva, pa je čak jedan saudijski funkcioner nazvao Jasera Arafata „klovnom”. Pitanje PLO, u svakom slučaju, ostaje jedno od osnovnih pitanja svakog budućeg sistema bezbednosti u regionu, bez obzira na to što se čini da palestinsko pitanje dobija na zamahu, dok PLO gubi. Očigledno je da SAD hoće promenu vođstva palestinske organizacije, ali je, isto tako, očigledno i to da ne mogu da odstrane PLO, već samo da ga izvesno vreme drže van tih procesa.

Jedna od zemalja koja je sigurno dobila ratom u Zalivu jeste *Egipat*, koji se od samog početka krize odazvao na američki poziv. On je imao i neposrednih finansijskih koristi od

tog rata, jer je jedna od retkih zemalja koja je dobila finansijsku pomoć radi prevazilaženja ekonomskih problema i kojoj je oprošteno skoro 17 milijardi dolara duga. Po svemu sudeći, saradnja uspostavljena odmah nakon rata sa GCC zemljama ipak je bila na „kratke staze”. Egipatski ministar inostranih poslova izjavio je da je Deklaracija iz Damaska „bila samo za lokalnu upotrebu i da neke arapske zemlje hoće drugačiju bezbednost, čak i sa telima koja su strana Arapima”. Zbog toga je Egipat, 8. maja 1991, doneo odluku o povlačenju svojih trupa iz Zaliva, što je po mišljenju nekih komentatora stvorilo mogućnost za neku vrstu, na primer, iransko-sirijske koalicije (koja ne bi bila manje opasna za Zapad od Iraka). S druge strane, Egipat je pokušao sa obnavljanjem izgubljenog arapskog jedinstva, zbog čega je, u granicama svojih mogućnosti, vršio pritisak na Zapad za rešavanje palestinskog pitanja. Na kraju, ne bi trebalo potceniti ni značaj suprotnosti između Egipta, kao najveće, i Saudijske Arabije, kao najbogatije zemlje arapskog sveta, što se u nekoliko navrata i javno manifestovalo.

Posmatrači prilika u regionu smatraju da je *Sirija* bila jedna od zemalja koja je imala najviše koristi od rata u Zalivu. Glavni protivnici sirijskog predsednika Asada (Sadam Husein, Jaser Arafat i, nešto ranije, libanski general Mišel Aun) poraženi su za vreme tog rata. S druge strane, nakon sirijske izolacije, duge 16 godina, Vašington je uvideo da nema regionalne bezbednosti bez učešća Sirije. Aktivnim učešćem na strani zemalja antiiračke koalicije ona je „oživila” svoje odnose sa Zapadom. Novo mesto Sirije u zbivanjima na Bliskom istoku potvrđeno je i na sastanku (6 plus 2) u Damasku. Vašington je „zažmurio” pred sirijskom politikom u Libanu i potpisivanjem sirijsko-libanskog ugovora o prijateljstvu (22. maja 1991). Sirija je, naime, priznala nezavisnost Libana, ali je on faktički stavljen pod njeno „tutorstvo”. Izrael je taj ugovor ocenio kao pretnju sopstvenoj bezbednosti i odmah započeo napade na jug Libana, koji su relativno brzo bili okončani. Pa ipak, pozicija Sirije, pored svih prednosti, ostaje osetljiva, pogotovu ako na bilo koji način pokuša da se projektuje kao vodeća zemlja arapskog radikalizma (možda čak u zajednici sa Iranom). Sirija može biti i jedna od smetnji za „Pax Americana” zbog nepopustljivog insistiranja na međunarodnoj konferenciji

o Bliskom istoku i na izraelskom povlačenju sa Golana (taj drugi uslov je za SAD prihvatljiv). Očekuje se da će zbog svega toga i dalje nastojati da ojača svoju vojnu poziciju, čime bi ojačala i pregovaračku poziciju (u pariranju Izraelu). Slabosti sirijske pozicije pokazuje, međutim, i činjenica da ta zemlja nije uspela da na čelo PLO, umesto Jasera Arafata, dovede predstavnika palestinskih prosirijskih organizacija.

Jedna od zemalja koja je najviše izgubila u tom ratu svakako je *Jordan*, koji je, kako su pisala neka sredstva informisanja, pretrpeo poraz bez ispaljenog metka. Mada je zvanično proglasio neutralnost, svojim svrstavanjem na stranu Sadama Huseina jordanski kralj Husein je navukao na sebe animozitet dela arapskog sveta i, pre svega, Zapada i SAD. Jordan sada pokušava da nadoknadi izgubljene pozicije aktivnijim postavljanjem u vezi s planom rešavanja arapsko-izraelskog konflikta i eventualnim zajedničkim jordansko-palestinskim učešćem na konferenciji o Bliskom istoku. Ni arapske zemlje Zaliva, ni SAD nisu imale odgovarajuću zamenu za kralja Huseina, kojeg je donekle „rehabilitovao” državni sekretar Bejker izjavom da će „možda ponovo biti koristan” u regionu Bliskog istoka.

Što se tiče ostalih zemalja arapskog sveta, *zemlje Magreba*, posebno Alžir i Tunis, koje su izrazile određenu podršku Sadamu Huseinu, izolovane su od glavnih tokova u arapskom svetu, kako svojom geografskom pozicijom, tako i sopstvenim problemima. *Libija* bezuspešno pokušava da se oslobodi nasleđa radikalizma, pre svega radi prevazilaženja problema u odnosima sa Zapadom. Isto tako, na Arabijskom poluostrvu, *Jemen*, koji je podržao Sadama Huseina, ostaje u nekoj vrsti izolacije.

Nakon rata u Zalivu, neki komentatori su postavili pitanje da li je jednom zauvek uništen mit o arapskom jedinstvu i da li je uopšte moguće uspostavljanje sistema bezbednosti u tom delu sveta. Jer, teško je, barem iz sadašnje perspektive, pobiti ocenu jordanskog ministra informacija da „predstoji prilično dug period sumnjičavosti, zategnutosti i netrpeljivosti u arapskom svetu”.

Iran. Rat u Zalivu je još jednom pokazao da se pitanja regionalne bezbednosti u tom delu sveta ne mogu rešavati bez Irana, ali i da se Iran, kao tradicionalni regionalni hegemon,

teško „prilagođava” ostalima. Prema opštoj proceni, Iran je veoma mnogo dobio tim ratom: uništen je jedan od njegovih glavnih protivnika u regionu – Irak, izašao je iz međunarodne izolacije i obnovio veze u regionu i široj međunarodnoj zajednici. Ta zemlja je zvanično proglasila neutralnost u ratu, mada su iranski „radikali” vršili pritisak na vladu predsednika Rafsandžanija da aktivnije podrži Irak u borbi protiv zapadne hegemonije u regionu. Irak je prebacio svoje avione (140) na iranske aerodrome u toku rata, što je ocenjivano kao pokušaj (dogovoreni?) da se Iran „uvuče” u rat. Iz čitave akcije Iran je imao neposredne koristi jer je zadržao te avione i oni će mu, verovatno, poslužiti za regulisanje pitanja ratne odštete sa Irakom. Mada se američki predsednik Buš javno zahvalio Iranu za držanje za vreme rata, najveći problem u političkom i ekonomskom otvaranju Irana ostaju odnosi sa SAD, za koje se ne očekuje da će biti obnovljeni u bližoj budućnosti.

Rafsandžanijeva pragmatična i umerena linija dalje je učvrstila pozicije u islamskoj republici. Pojačane su, stoga, međunarodne aktivnosti, posebno u otvaranju prema arapskim zemljama Zaliva. Obnovljeni su odnosi sa Saudijskom Arabijom i skoro svim arapskim zemljama, koji su bili prekinuti otpočinjanjem iransko-iračkog rata 1980. godine. Naglašavajući da ima najdužu obalu u Persijskom zalivu i da bi rešavanje pitanja regionalne bezbednosti trebalo da bude prepušteno zemljama Zaliva, Iran se protivi američkom i drugom stranom vojnom prisustvu u regionu. Neki analitičari smatraju da će SAD koristiti i Iran za postizanje stabilnog balansa snaga u regionu Zaliva, koji bi dugoročno garantovao bezbednost.

Iran je pokušao aktivnije da se uključi u nemirna zbivanja u Iraku nakon okončanja rata radi eventualnog širenja islamske revolucije (ili barem obezbeđivanja pregovaračke pozicije iračkim Šiitima, slično Kurdima) i obračuna s pripadnicima iranskih opozicionih grupa u Iraku (Mudžehedin-e-halk). To je američkog predsednika Buša navelo da upozori Iran da ne preduzima nikakve vojne akcije prema Iraku. S druge strane, zbog kurdsog pitanja, ni Iranu ne odgovara „libanizacija” Iraka. Stoga se smatra da će, ukoliko se irački predsednik Sadam Husein bude održao na vlasti, Iran normalizovati odnose sa njegovim režimom (što uopšte ne isključuje buduće konflikte između te dve zemlje, koje će, verovatno, inicirati

Iran). U očekivanju raspleta događaja Iran drži sve kanale otvorene, pa sa Pakistanom i Turskom, na primer, oživljava regionalnu ekonomsku organizaciju (ECO)¹⁷ kao eventualnu protivtežu arapskim bezbednosnim aranžmanima, uz istovremeno nastojanje da te dve zemlje zadrži po strani od zbivanja u Zalivu. Zbog svega toga Iran i zadržava radikalnu retoriku, pre svega o palestinskom pitanju i budućnosti Bliskog istoka, dok je *de facto* prvenstveno usmeren na „sopstveni zabran”.

Na navodnu američku želju za normalizovanjem odnosa Iranci, navodno, nisu odgovorili. Oni ističu da su „protiv nametanja bezbednosti” u regionu od strane SAD. Ipak, smatra se da osnovni problemi u eventualnim pregovorima o obnavljanju iransko-američkih odnosa ostaju vezani za zapadne taoce u Libanu i iransku unutrašnju scenu. Svoje odnose sa SAD, s druge strane, Iran nastoji da kompenzuje intenziviranjem odnosa sa Evropom i korišćenjem eventualnih „pukotina” u zapadnoj alijansi. U jačanju svoje spoljnopolitičke pozicije Iran je posebno bio aktivan u okviru OUN i u odnosima sa Nemačkom i Francuskom. Iako je postigao značajne rezultate u obezbeđivanju bolje pozicije u budućim regionalnim aranžmanima, i dalje mu dugoročan problem ostaju odnosi sa „Velikim Satanom” – Sjedinjenim Američkim Državama. Stručnjaci navode da se Iran nije odrekao izvoza islamske revolucije, već se za sada samo odrekao izvoza te revolucije nasilnim putem i ratom, uz zagovaraje uticaja na ekonomskom i kulturnom planu. U okviru toga treba shvatiti i iransko „zalaganje” za demokratizaciju u Iraku i uklanjanje Sadama Huseina sa vlasti (sudeње iračkom lideru kao ratnom zločincu).

Izrael. Naredni događaji će pokazati kakve su sve implikacije rata u Zalivu na izraelsku poziciju, mada je Izrael već imao neposrednih koristi, pre svega u vezi s uništavanjem iračke vojne moći i eventualnim uspostavljanjem novog dijaloga sa arapskim zemljama. Američki publicista Čarls Vilijems Majns, u časopisu „Foreign Policy”, ističe da je jedan od osnovnih razloga rata u Zalivu bila upravo bezbednost Izraela, uz činjenicu da su SAD u tom ratu prvi put postale i direktni

¹⁷ Za vreme nedavne posete rumunskog ministra inostranih poslova Nastasea Teheranu Rumunija je podnela zahtev za prijem u članstvo ECO, što su tri zemlje članice ocenile kao „nerealno”. Inače, ta organizacija je stvorena Izmirskim ugovorom još 1964, a i „reaktivirana” je 1985. godine.

izraelski vojni zaštitnik. Ipak, nedvosmisleno je uverenje svih posmatrača da, nakon rata, izraelsko-američki odnosi više nikada neće biti isti. Isto tako, Izrael je svojim uzdržavanjem u ratu značajno doprineo očuvanju antiiračke koalicije i nije antagonizirao arapske zemlje, što može imati dugoročan značaj za njegovu spoljnopolitičku poziciju. Na primer, Saudijska Arabija i Kuvajt su vršili pritisak na Siriju da pronade formulu za otpočinjanje dijaloga sa Izraelom.

Rat je pokazao da Izrael ne može više ignorisati palestinsko pitanje, kao i da takva izraelska politika može biti u suprotnosti sa ukupnim američkim interesima u regionu. Izraelska doktrina „strateške dubine” morala bi biti napuštena ukoliko bude prihvaćen američki predlog o vraćanju „teritorija za mir” u rešavanju bliskoistočnog problema. To najbolje potvrđuju i vešto plasirani novinski članci (bez obzira na istinitost) u zapadnoj štampi o tome kako se Sirija naoružava preko Severne Koreje raketama *Scud* (takvi projektili „neutrališu” izraelsku doktrinu „strateške dubine”). S druge strane, izraelskoj vladi će biti veoma teško da prihvati bilo kakvu mirovnu formulu koja bi mogla da izgleda kao ustupak, u čemu je vlada sadašnjeg premijera Šamira prilično „tvrda”. Možda je upravo zbog toga američki sekretar Bejker, nakon svoje četvrte turneje po zemljama Bliskog istoka, stavio do znanja da su Izrael i Sirija glavne prepreke uspostavljanju mira u regionu. Nepopustljive stavove izraelske vlade potvrđuju i napadi na južni Liban odmah nakon proglašavanja sirijsko-libanskog ugovora o prijateljstvu. Naravno, nemoguće je očekivati korenite promene u američkoj politici prema Izraelu, jer je bilo informacija i o tajnom američko-izraelskom sporazumu o Palestini, ali će se, verovatno, američka „optika” prilagođavati razvoju događaja.

Turska. Poznavaooci prilika u regionu smatraju da je Turska „osetila dosta gorčine” zbog razvoja događaja nakon rata u Zalivu, posebno ako se uzme u obzir koliko je napora uložila u saradnju sa antiiračkom koalicijom. Prvo, Turska je prekršila sopstvenu dugogodišnju tradiciju da ne dozvoli stranim trupama u ratnom sukobu da koriste njenu teritoriju. Drugo, nakon rata morala je da se suoči sa problemom kurdskih izbeglica iz Iraka, što je u toj zemlji moglo da izazove veliku napetost, s obzirom na to da više od polovine ukupnog

broja Kurda živi upravo u Turskoj. Zatim, ostali su i problemi neplaćenog iračkog duga (750 miliona dolara) i gubici izazvani krizom i ratom (1,5 milijardi dolara samo od taksi za naftovod). Na kraju, rat je uslovio udvostručavanje vojnog budžeta Turske na 4,25 milijardi dolara. Od obećanih kompenzacija Turska je dobila samo trećinu (ukupno oko dve milijarde dolara), a malo je izgleda da će učestvovati u značajnijim poslovima u rekonstrukciji regiona. Početkom aprila 1991. turski premijer Akbulut je boravio u Kuvajtu, ali je dobio samo lepa i „prazna” uveravanja o saradnji.

Sve je to stvorilo političke probleme turskom predsedniku Ozalu, koji je, prema izjavama svojih kritičara, „preuveličao” turske interese u ratu u Zalivu. Zvanično tursko stanovište i dalje ostaje zahtev za demokratizaciju Iraka i promenu režima Sadama Huseina, mada je Turska, kao prva nearapska zemlja, pragmatično ponovo uspostavila kontakte sa Irakom. Zamenik iračkog premijera Tarika Aziza posetio je sredinom juna Ankaru i sa turskim rukovodstvom razgovarao o bilateralnim i ekonomskim odnosima dve zemlje, što je nagovestilo promenu turske pozicije u odnosu na regionalna zbivanja. Turska je posebno zainteresovana za dalji protok iračke nafte preko svoje teritorije i posredno deluje na uklanjanje ekonomskog embarga protiv Iraka, pre svega prema iračkom zahtevu za pribavljanje hrane i lekova. Na poziciju Turske nesumnjivo je uticalo i kurdsko pitanje, bez obzira na to što je Turska prvi put u svojoj modernoj istoriji uspostavila kontakte sa nekim kurdskim grupacijama (sa vođom iračkog PUK-a Džalal Talebanijem) i što se prećutno složila sa njihovom autonomijom u Iraku. Kurdsko pitanje je stvorilo i određene napetosti u odnosima između Turske i EZ, što se pokazalo i u slučaju proterivanja jednog britanskog novinara iz Turske, uz opasku zapadnih sredstava informisanja da Turska preko kurdske pitanja može da „uđe u red civilizovanih država i u Evropu”. Može se konstatovati da je usled rata u Zalivu Turska, ipak, popravila svoj međunarodni položaj, iako nije uspela da „iskoristi” prednosti svog geostrateškog položaja i „prednosti” svog modela demokratije za islamski svet.

Primer Turske veoma dobro pokazuje da su interesi aktera regionalnih zbivanja u tom delu sveta toliko oprečni da se čak međusobno poništavaju. Tom politikom na „dva

koloseka", bez obzira na političke i ekonomske koristi od rata u Zalivu, Turska, ipak, nije uspjela da se nametne kao „stub“ regionalne bezbednosti, koju Zapad, pre svega Amerika, pokušava da izgradi u Zalivu i regionu Bliskog istoka. Najbolje „otrezljenje“ za Tursku jeste upravo kurdsko pitanje, mada se mora priznati da Turska i nije imala mnogo varijanata pri izboru svoje politike.

NOVI SVETSKI POREDAK I UJEDINJENE NACIJE

Stručnjaci za međunarodna pitanja ocenjuju da je rat u Zalivu imao globalni, regionalni i lokalni karakter. Značaj Zaliva ne bi trebalo ni pominjati – nafta, geostrateški interesi svih velikih sila, postojanje i Severa i Juga u regionu, arapsko-izraelski konflikt, koji traje duže od četiri decenije, „izazovi“ islamskog fundamentalizma i arapskog nacionalizma, i slično. Možda je, upravo stoga, rat u Zalivu podstakao pomalo euforičan utisak da se već nalazimo u nekom „novom vremenu“.

Postavljajući pitanje šta Amerikanci podrazumevaju pod izjavama da će posle rata u Zalivu otpočeti s izgradnjom novog svetskog poretka, naš istaknuti poznavalac međunarodnih odnosa Ranko Petković naglašava da se očekivalo da će se „SAD vratiti započetom poslu i nastaviti, zajedno sa pomenu- tim velikim partnerima, da grade novi poredak mira u svetu, koji će se zasnivati na kooperaciji i ravnoteži interesa. Očigled- no, o tome nije reč“.¹⁸ Stoga se postavlja pitanje da li je rat u Zalivu jednom zauvek trebalo da pokaže ostatku sveta nova američka spoljopolitčka opredeljenja i odlučnost u stvaranju „vrlog novog sveta“, u šta je teško verovati, jer u nekoliko proteklih decenija Amerikanci nisu uspevali da se učvrste u tom regionu bez opasnosti i različitih izazova. Otuda se nameću i pitanja da li je svaki njihov novi pokušaj, u stvari, vraćanje na Bagdaski pakt¹⁹ i može li se prihvatiti tvrdnja

¹⁸ Ranko Petković, *Šta posle rata u Zalivu*, „Međunarodna politika“, br. 982, 1. mart 1991.

¹⁹ Bagdaski pakt je stvoren 1955. godine radi regulisanja pitanja regionalne bezbednosti i suprotstavljanja komunističkoj opasnosti. Potpisali su ga Irak, Iran, Turska, Pakistan i Velika Britanija. Nakon istupanja Iraka iz te organizacije, Pakt je 1958. godine promenio naziv u CENTO-pakt, kada su mu faktički pristupile i Sjedinjene Američke Države. Ulogu je izgubio krajem šezdesetih, a formalno prestao da postoji krajem sedamdesetih godina.

nekih posmatrača globalnih prilika da će to biti i prya i poslednja prilika SAD da izgrade unipolarni svet. Čarls Vilijems Majns navodi da SAD nikada nisu ni nameravale da uspostave unipolarni svet, niti imaju ekonomskih mogućnosti da same izgrade novi svetski poredak. Američka akcija nije dovela u pitanje sistem kolektivne bezbednosti, već ide na uspostavljanje ravnoteže snaga, i to prvenstveno na regionalnom planu. To je opšta karakteristika američke spoljne politike i sada važi kao univerzalni američki pristup u rešavanju spornih pitanja i u izgradnji „novog svetskog poretka“.

Sjedinjene Američke Države su i zvanično odbacile svaku pomisao da će u budućnosti biti „svetski žandarm“, premda znaju da većina postojećih država ostaje krajnje podozriva prema njihovim akcijama. Američka štampa prenosi pisanje meksičkog lista „Uno mas Uno“, koji naglašava da se „pravda novog svetskog poretka već pokazala kroz obrazac koji se primenjuje na sve koji se protive američkom predsedniku: ismevanje i izjednačavanje sa Satanom, prikazivanje neprijatelja kao iracionalnog fanatika, kao delinkventa, povezanog po mogućstvu sa drogom, terorizmom, sve to samo da bi se opravdala upotreba nasilja. Na kraju sam Buš postaje isto toliko fanatičan i iracionalan kao njegovi neprijatelji, sa sopstvenim svetim ratom u odbrani pravedne stvari“.²⁰ Možda je upravo zbog toga komentator nedeljnika „Newsweek“ istakao da „novi svetski poredak“ nije ni nov, ni posebno uređen. S druge strane, malezijski premijer Mahatir smatra da pritisci na mnoge zemlje radi prihvatanja „novog svetskog poretka“ mogu biti socijalni, ekonomski, politički i slično.²¹

Pitanje je da li će osnovno načelo „novog svetskog poretka“ biti, u stvari, negacija jednog od osnovnih načela poretka Ujedinjenih nacija iz člana 2, tačke 7 Povelje, u kojem se kaže da niko, pa čak ni OUN, nema pravo da se meša u unutrašnje poslove suverenih zemalja. Francuski ministar inostranih poslova Rolan Dima, upravo u vezi s kurdskim izbeglicama, predložio je usvajanje načela ne „prava mešanja“,

²⁰ „Time“, 1. april 1991.

²¹ U članku „Time“ od 15. aprila, posvećenom iračkim izbeglicama, navodi se da postoji nekoliko principa po kojima bi intervencija bila opravdana. „Pretnje svetskoj stabilnosti mogu doći iz erupcija u jednoj državi sa hiljadama izbeglica i ugrožavanjem svetskog i regionalnog odnosa snaga. Sledeća takva eksplozija bi se mogla dogoditi u Jugoslaviji: i dalje, mada ne tako daleko, može se videti krvava utvara raspada u Sovjetskom Savezu“.

nego „dužnosti mešanja” u unutrašnje poslove. To je mnoge podsetilo na doba Svete Alijanse iz prošlog veka i intervencije u ime hrišćanskog mira i pravde, s tim što sada zapadni saveznici pretenduju da u ime ljudskih prava i prosperiteta budu glavni čuvari bezbednosti i mira u svetu. Ipak, pravo na intervenciju se, pre ili kasnije, u međunarodnim odnosima pogubno završavalo, pa je pitanje koliko će i kako novi sistem koji nastaje – izdržati. Možda će, na primer, upravo zbog toga nesvrstanost, kao spoljnopolitičko opredeljenje malih i nejakih država, dobiti novi smisao i novu snagu za svoje izvorne principe, što je mišljenje nekih indijskih teoretičara.²²

Na početne korake u stvaranju novog svetskog poretka, odnosno na stvaranje bezbednosnih struktura u regionu i na pregovarački proces na Bliskom istoku (u više faza i na duži rok), nadovezuje se i proširena uloga Ujedinjenih nacija, pre svega Saveta bezbednosti, odnosno pet njegovih stalnih članica, na čelu sa SAD. Kroz nove tendencije, bilo kao kroz presedane ili kao dugoročnije perspektive budućeg delovanja svetske organizacije, Organizacija ujedinjenih nacija jača u celini, mada postepeno i neravnomerno.²³ Suština takvog jačanja sagledava se kroz primenu Povelje OUN, a kao ključni dokaz delotvornosti OUN navodi se činjenica da se veto skoro uopšte ne primenjuje, već se problemi rešavaju konsensusom.

Prvi presedan u vezi s ratom u Zalivu jeste činjenica da su poraženoj strani uslove mira nametnule Ujedinjene nacije, a ne pobednici. Presedan je i to da su predstavnici velikih sila uključeni u posmatračke snage na iračko-kuvajtskoj granici i u komisije koje se bave pitanjima iračkih sredstava za masovno uništavanje i kompenzacijama ratnih šteta. Stručnjaci za međunarodne odnose navode da je, ako se zanemari koliko je Irak zaista u podređenom položaju, najbolji način za predupređivanje takvih presedana u poštovanju odluka OUN i normi međunarodne zajednice. Prema njima, to je i suština skoro akademskog pitanja koje se postavilo nakon rata u Zalivu – da li u sistemu međunarodnog prava suverenitet država ima primat nad očuvanjem međunarodnog mira.

U februarskom broju londonskog časopisa „South” (Jug), koji se bavi problemima zemalja u razvoju, ističe se da su

²² M. S. Radžan, *Nesvrstanost u unipolarnom svetu*, „Međunarodna politika“, br. 982, 1. mart 1991.

²³ Živojin Jazić, *Rasplet u Golfu*, „Međunarodna politika“, br. 986, 1. maj 1991.

nakon rata u zalivu Organizacija ujedinjenih nacija i sistem međunarodnog prava diskreditovani i da se pokazalo da ih treba menjati, posebno prevaziđeni koncept Saveta bezbednosti i pet njegovih stalnih članica. U vezi s tim, već se izražavaju određene sumnje da je novi poredak samo pokriće za neoimperijalizam, odnosno da je sve to već viđeno u imperijalizmu 19. veka.

O tome da će sumnje vezane za rat u Zalivu ostati govori se i u tekstu Eduarda Čalića *Pouke iz rata u Zalivu*, u kojem se izričito postavlja pitanje „hoće li Ujedinjeni narodi, u čije ime je usledilo kažnjavanje iračke vlade, zaista biti u stanju da zajemče čovečanstvu mirnodopsku koegzistenciju i prirodni povijesni razvoj, dakle i potlačenom i siromašnom narodu“.²⁴

*

U sveobuhvatnoj analizi koristi i gubitaka za SAD u ratu u Zalivu i o njegovim neposrednim i dugoročnim implikacijama na američku politiku nekadašnji američki savetnik za nacionalnu bezbednost Zbignjev Bžežinski navodi da su koristi impresivne: (1) reafirmacija političkih i pravnih principa međunarodne zajednice da se neće tolerisati brutalna upotreba sile od strane neke države; (2) pokazana je tehnološka i strateška superiornost američke vojne sile i odlučnost američkog političkog rukovodstva; (3) Bliski istok i region Zaliva su sada jasno omeđeni kao američka sfera uticaja, što savezničke arapske zemlje i Izrael čini bezbednijim; (4) nekadašnji glavni rival SAD u regionu Bliskog istoka – SSSR, sada je dobio samo status posmatrača u regionalnim zbivanjima.

Prema Bžežinskom, u negativne posledice bi trebalo ubrojiti sledeće: (1) najveće neposredne koristi od rata u Zalivu je imao Iran, zemlja koja je potencijalni protivnik SAD i američkih saveznika, što može biti izvor novih nestabilnosti, pa je sada američko vojno prisustvo u regionu – imperativ; (2) postoji mogućnost da se, kao posledica rata, u regionu postepeno otvore etničke, religiozne i plemenske netrpeljivosti, što lančanom reakcijom može dovesti do višestrukih procesa „libanizacije“ u tom delu sveta; (3) akcija protiv Iraka

²⁴ Eduard Čalić, *Pouke iz rata u Zalivu*, „Danas“, 9. april 1991.

i intenzitet bombardovanja mogu prema Amerikancima stvoriti dugoročnu netrpeljivost kod Arapa, posebno stoga što je rat prikazivao kao „pravedan rat“.²⁵

Analizirajući posledice rata u Zalivu, Žan Mišel Bušeron, predsednik Spoljnopolitičkog komiteta francuskog parlamenta, istakao je da „Sjedinjene Američke Države pokušavaju da iskoriste vojnu pobjedu u Zalivu i da je pretvore u političku pobjedu na svakom kontinentu“. Ipak, i sami Amerikanci uviđaju da to neće biti nimalo lako – Evropljani su odlučili da „čekaju“, jer su predviđali da će SAD imati sve manju ulogu na „starom kontinentu“; azijske zemlje, na čelu sa Japanom, prihvataju SAD kao vojnu supersilu, ali istovremeno polaze od činjenice da ta zemlja ekonomski sve više zaostaje; Sovjetski Savez ostaje prividno nemoćan, dugoročno očekujući da će američko vođstvo biti *de facto* neutralisano s povećanjem američkih ekonomskih i socijalnih teškoća i, na kraju, na Bliskom istoku se nastavlja „po starom“, pri čemu se sve strane „cenjkaju do kraja“, kako bi ojačale sopstvenu poziciju.

Naravno, pored političkih, SAD imaće i značajnih ekonomskih koristi, počevši, na primer, od prodaje konvencionalnog naoružanja zemljama regiona (u čemu SAD političkim, diplomatskim i vojnim akcijama nastoji potpuno da istisne Sovjetski Savez, Kinu i sve druge konkurente), pa do rekonstrukcije Kuvajta i eventualno Iraka. Možda je najvažnija činjenica da su SAD učvrstile kontrolu nad naftom, najznačajnijim svetskim energetske izvorom, uz očuvanje stabilnih cena (ni visokih, ni niskih) i stopa proizvodnje (čemu treba da doprinese i saudijska dominantna pozicija u OPEC-u). Svi regionalni bezbednosni aranžmani će morati neminovno da obuhvate i pitanje obezbeđivanja snabdevanja naftom, bez obzira na to da li će se njima predviđati prisustvo stranih snaga ili ne. Naravno, oprezniji američki ekonomisti ukazuju da samo vojna pobjeda i euforija možda neće biti dovoljni da podstaknu globalne ekonomske tokove, niti da pomognu u izbegavanju zamki recesije svetske privrede. Ipak, smatra se da će u ekonomskom pogledu rat u Zalivu za Zapad i sedam razvijenih zemalja, posebno za ekonomiju SAD, imati mnogo više prednosti nego štetnih posledica.

²⁵ Zbigniew Bżeziński, *Amerika kao pobednik ima obavezu prema Bliskom istoku*, „International Herald Tribune“, 22. april 1991.

Na kraju, mora se konstatovati da je još uvek teško proceniti kakav će biti značaj rata u Zalivu u istoriji sveta i istoriji razvoja. „Možda će o njemu govoriti kao o prvom velikom kompjuterizovanom ratu, koji je svet iz časa u čas mogao da prati preko televizijskih ekrana, ili kao u prvoj uspešnoj primeni vojnih sankcija Ujedinjenih nacija protiv agresora, ali će u svesti ljudi, kao i uvek do sada, ostati večito pitanje: da li je moralo doći do rata?“²⁶

S U M M A R Y

THE PERSIAN GULF AFTER THE WAR

The author considers that the crisis in the Gulf, commenced with the Iraqi occupation of Kuwait on August 2nd, 1990, and ended by the unconditional adoption on the part of Iraq of the conditions set by the United Nations on March 3rd, 1991, was one of the major international crisis after the World War II, and by many characteristic features unique in the post-war history of the international relations. Within this framework must be seen its political, economic, military and ecological consequences and impacts, its impact on the migration processes, and the like. The conflict in the Gulf, which after the Korean war was by the number of the mobilized men and by the used technology the largest international conflict in the past fifty years, did not, however, effect any change of state borders in the region, but has caused significant changes in the balance of forces both within the region and on the international or global scene. Beside Iraq the war was lost also by some other countries (Jordan, Yemen, and others), while it was won in addition to the USA also by Iran, Israel, Syria and some other countries. After all these it remains to be seen whether the course of events will confirm the Arabian saying that „the desert storm – the code name of the allied war campaign – usually does not last long“.

Among the most significant questions opened by the Gulf war is the one pertaining to the creation of new structures of security in the region, which is one of the first steps towards the establishment of a new world order. The author considers, in a wider framework, the post-war situation in Iraq and Kuwait, as well as new problems in connection with the regional security (the problem of Kurds). Analysed are also options and interests of the most significant regional factors, and the different approaches to the processes of regional security on the part of the most significant world or global factors. Particularly considered is the issue of creation of a new world order (unilateral world and Pax Americana), and the new place and role of the Organization of the United Nations in the international relations.

²⁶ Ranko Petković, *Smisao i besmisao rata*, „Međunarodna politika“, br. 980, 1. februar 1991.

R E S U M E

LE GOLFE APRES LA GUERRE

L'auteur estime que la crise dans le Golfe, déclenchée par l'occupation iraquienne du Kuweït le 2 août 1990. et terminée par la capitulation sans conditions de l'Iraq, dictée par les Nations Unies le 3 mars 1991., est un des plus grandes crises internationales après la deuxième guerre mondiale avec les caractéristiques uniques dans l'histoire postguerre des rapports internationaux. Dans ce cadre on doit examiner ses processus politiques, économiques, militaires et écologiques, ainsi que les processus de migration et autres. Le conflit dans le Golfe, qui, après la guerre de Corée, d'après le nombre des mobilisés et d'après la technologie utilisée, est estimé comme le plus grand conflit entre les Etats pour la période de 50 dernières années. Ce conflit a provoqué les changements significatifs dans le rapport des forces de la région ainsi que sur le plan global. Sauf Iraq, la guerre a été perdue pour les autres Etats (Jordanie, Yemen), tandisque, sauf EUA, les gagnants sont Iran, Israël, Syrie et encore quelques Etats. Il reste de voir le développement des événements qui confirmeront un proverbe qui dit que „la tempête du désert ne dure pas pour longtemps“ (le nom codé de l'opération).

Parmi les questions les plus importantes ouvertes par la guerre du Golfe est celle en rapport avec la création de nouvelles structures de sécurité dans la région, le premier pas vers l'établissement de nouvelle ordre mondiale. Auteur examine la situation après la guerre en Iraq et au Kuweït ainsi que les nouveaux problèmes liés à la sécurité régionale (le problème kurde). On fait analyse des options de la sécurité régionale sous l'angle de la sécurité mondiale (le monde unipolaire et Pax Americana), ainsi que la nouvelle place et le nouveau rôle de l'Organisation des Nations dans les rapports internationaux.

P E З Ю М Е

ЗАЛИВ ПОСЛЕ ВОЙНЫ

Автор считает, что кризис в Заливе, начавшийся с оккупации иракцами Куве'та 2 августа 1990 года, и закончившийся безоговорочным принятием Ираком условий ООН 3 марта 1991 года, как один из наиболее крупных международных кризисов после второй мировой войны, по многим характеристикам является единым в новейшей истории международных отношений. В этих рамках нужно рассмотреть его политические, экономические, военные и экологические последствия, влияние на миграционные процессы и др. Столкновение в Заливе, являющееся после корейской войны по количеству мобилизованных людей и использованной технологии самым большим межгосударственным столкновением за последних пятьдесят лет, не привело к изменениям границ в регионе, но оно было причиной изменений в соотношении сил как в регионе, так и в

глобальном плане. Кроме Ирака, войну проиграли и некоторые другие страны (Иордания, Йемен и др.), причем, с другой стороны, войну выиграли, кроме США, Иран, Израиль, Сирия и некоторые другие государства. После всего, остается проверить подтвердят ли события арабскую поговорку, что „гроза пустыни (какое именно и было секретное название операции) обычно не продолжается долго“.

К важнейшим вопросам, „открытыми“ войной в Заливе, относится и вопрос, связанный с созданием новых структур безопасности в регионе, что является одним из первых шагов на пути восстановления нового мирового порядка. Автором более подробно рассматривается послевоенная ситуация в Ираке и Кувейте, а также новые проблемы, связанные с региональной безопасностью (курдская проблема). Анализируются возможности и интересы самых различных факторов, а также различные подходы к процессам региональной безопасности наиболее значительных глобальных факторов. Особо рассматривается вопрос создания нового мирового порядка (униполярный мир и Pax Americana) и нового места и роли Организации Объединенных Наций в международных отношениях.